

DEBRECENI REFORMÁTUS HITTUDOMÁNYI EGYETEM
DOKTORI ISKOLA

Hotorán Gábor János

“... a kinél pedig az én igém van, beszélje az én igémet igazán.”

Török István, az igeteológus

(Hittudományi doktori értekezés a
rendszeres teológia tárgyköréből)

Témavezető:

Prof. Dr. Fazakas Sándor

tanszékvezető egyetemi tanár

Debrecen, 2019

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	1
1. Bevezetés.....	6
1.1. Előszó.....	6
1.2. Dolgozatom személyes indítékai.....	6
1.3. Ki volt Török István? – vázlatos életrajz.....	7
1.3.1. A disszertáció szerkezete és a főbb kutatási célok ismertetése	11
1.3.2. A kutatás módszerei elvei	13
1.4. A disszertáció forrásai	14
1.4.1. Primer források.....	14
1.4.1.1. Könyvek	14
1.4.1.2. Cikkék és tanulmányok	15
1.4.1.3. Levéltári anyagok, kéziratok	15
1.4.1.4. Jegyzőkönyvek, jelentések	15
1.4.2. Szekunder források	15
1.4.2.1. Professzortársak méltatásai	15
1.4.2.2. Tanítványok visszaemlékezései	16
1.4.3. A témát megvilágító általános szakirodalom	16
2. Török István pályafutásának teológiatörténeti háttere	16
2.1. A fiatal Török István korát jellemző magyarországi teológiai közeg közvetlen előzményei: A liberális-ortodox konfliktus jelentősége	16
2.1.1. A XIX. századi magyar liberális teológia főbb jellemzői	17
2.1.2. Sarkalatos liberális tanítások.....	20
2.1.3. Apologetikai ellenállás: a debreceni ortodox kör megjelenése	23
2.1.4. Az ortodoxok gondolkodási jellegzetessége	23
2.2. A debreceni ortodoxia és a dialektika teológia magyar fogadtatása közötti tartalmi kapcsolópontok.....	25
2.2.1. Két „hitvallástételre szorító szituáció”	26
2.2.2. Mindkét irányzatban megtalálható dogmatikai főtémák	27
2.2.2.1. A Szentírás szerepe	27
2.2.2.2. A teológia helye	28
2.2.2.3. A Kijelentés természete.....	29
2.2.2.4. A reformátori hagyományhoz fűződő organikus viszony	30
2.2.3. A kálvini inspiráció-tan doumergue-i értelmezésének előkészítő hatása és jelentősége.....	31
2.3. Az igeteológia előretörését segítő külső okok.....	33
2.3.1. A liberális teológia XIX. század végi magyarországi visszaszorulása	33

2.3.2. A liberális-ortodox vitának és eredményeinek korlátozott összetételű közönsége	33
2.3.3. Az ortodoxok hitvalló állásfoglalásainak szimplifikált rendszeres teológiai kidolgozottsága.....	34
2.4. A debreceni ortodoxia további hatása	36
2.4.1. A budapesti evangéliumi irány konfrontálódása az erdélyi liberális teológiával.....	36
2.4.2. Az erdélyi hitvalló kálvinisták bírálata a nagyenyedi vallástudományi hagyománnyal szemben.....	37
2.4.3. Ravasz László teológiai felismeréseinek szintetizáló hatása	38
2.5. Az ortodoxia örökségét továbbvivő magyarországi kálvinista irányzatok, mint a majdani igeteológusok lelki és szellemi hátterei.....	39
2.5.1. Az „Ige teológiájának” követői és az irányzat meghonosodása – megjelenésük, tagozódásuk.....	41
2.5.2. Az igeteológusokat összekapcsoló értékrendbeli vezérelvek.....	45
3. Török és az igeteológiai irányzat.....	46
3.1. Török és Barth kapcsolata	53
3.1.1. A Barth-tal való találkozás és hatása: impulzusok Török disszertációjának megszületéséhez	55
3.1.2. A modern teológia individualizmusának és történelmi relativizmusának elégtelensége	56
3.2. Barth felismeréseinek legdominánsabb hatása Törökre: az igetan	57
3.2.1. A bibliakritika kérdése	57
3.2.2. A Kijelentés és a Biblia viszonyának kérdése mint Török egzisztenciális problémája	61
3.2.3. Az egyensúlyhoz vezető út.....	63
3.3. Az ige hármasság alakja Török értelmezésében.....	65
3.4. Barth és Török közös problémája, avagy egy írásszemléleti kérdés.....	68
3.5. A Biblia és a történet.....	69
3.6. Török írásmagyarázati elvei	71
3.7. Török és a dialektika teológia bultmanni oldala	73
3.7.1. Török és Bultmann kapcsolata	74
3.7.2. Török történetértelmezésének érvényesülése Bultmann mítoszfogalmával szemben	75
3.7.3. A „mítoszfosztás” Török-féle problematikája.....	77
3.7.4. Az eszkatológia bultmanni értelmezésének nehézsége	78
3.7.5. Az egzisztencialista szemléletmód korlátai	79
4. Török teológiai gondolkodásának alappillérei	83
4.1. A „vocatio” jelentősége Török István életében.....	83
4.2. Kijelentésközpontúság	85
4.2.1. Tárgyszerűség.....	86

4.2.2. Kritikai jelleg.....	86
4.2.3. A „norma normans”	87
4.3. A hitvallásokat szem előtt tartó gondolkodás	89
4.3.1. A hitvallások szerepe teológiaművelésünkben.....	89
4.3.2. A hitvallásaink funkciója a gyakorlatban: az „egyház élet-halál kérdéseinek” felmutatása	90
4.4. A dogmatika mint a teológiai tudományok gerince	91
4.5. A reformátori „nyomvonal” folytatása.....	92
4.5.1. Török „kálvinizmusa”	93
4.5.2. A „semper reformari debet” elv	95
5. Török István etikai alapgondolatai	96
5.1. A diszciplínával való kapcsolata	96
5.2. Az etika és a dogmatika viszonya	97
5.3. Az etika ígéhez való kötöttsége.....	98
5.4. Brunner hatása.....	99
5.5. Az etika és az igehirdetés elválaszthatatlansága	101
5.6. A helyes etikai magatartás mozgatórugói	102
5.6.1. Az ordo salutis.....	103
5.6.2. A kegyelmi kiválasztás tanának mindent átszövő volta.....	103
5.6.3. A „homo renatus” Isten előtti állapota és helyzete	105
5.6.3.1. A megigazulás	105
5.6.3.2. A megigazulás és megszentelődés összekapcsolódása	107
5.7. Török habilitációs értekezése: „A házasság keresztyén jellege”	108
5.7.1. Török teológiai etikai gondolatvilágának lenyomata	108
5.7.1.1. A természeti teológia határai.....	109
5.7.1.2. Krisztocentrikus látásmód	109
5.7.1.3. Üdvtörténeti beágyazottság	110
5.7.1.4. Aktuális-e még Török „házasságkönyve”?	111
5.8. Egyház és állam – az alapviszony háttere	112
5.8.1. Kálvin államtanának súlya	113
5.8.1.1. Az isteni és az emberi jelleg.....	113
5.8.1.2. Alapvető bibliai szakaszok: a Róma 13, a Jelenések 13 és az Efézus 1 keretbefoglaló jelentősége	114
5.8.2. Az egyház nemzeti felelőssége	117
5.8.3. Török vélekedése a politikai élethez való viszonyulásról.....	119
5.8.3.1. Egyház és politika	119
6. Török István mint igehirdető.....	123
6.1. Török kegyessége.....	123

6.1.1. A lelki élet forrásai: ige és imádság	123
6.1.2. Missziói lelkület	125
6.1.3. Pásztori mentalitás.....	128
6.1.4. Őszinteség és egyenesség.....	129
6.1.5. Teocentrikus életszemlélet	130
6.2. Török igehirdetői vonásai.....	132
6.2.1. A textus tiszteletben tartása és az „explicáció aranyszabálya”	132
6.2.2. Az ideológiamentesség elve	134
6.2.3. Frissesség és aktualitás.....	134
6.2.4. A prófétai hang.....	135
6.2.5. Evangelizációs motívum	136
6.2.6. Krisztusközpontúság	137
6.2.7. Fókuszban a kegyelem	139
6.2.8. Egyszerűség, szemléletesség, érthetőség, avagy „az evangélium győzelme a retorikán”	141
6.3. Az igehirdetés gyülekezetépítő hatása	144
6.4. Az igeteológia érvényesülése	145
6.5. Török és az 1985-ös liturgiai reform úrvacsorai vonatkozásai	146
7. Török ekkleziológiai felfogása.....	149
7.1. Az egyház lényegének fogalmi meghatározása.....	149
7.1.2. Az egyház látható és láthatatlan természetének jelentősége	153
7.1.3. Az egyházkritika gyakorlásának szempontjai és célja	155
7.2. Török más egyházakhoz való viszonyulása.....	156
7.2.1. Református elkötelezettség és ökumenikus nyitottság.....	157
7.2.2. A vitakultúra.....	159
7.2.3. „Egység a sokféleségben”	160
7.3. Az „egyház édesgyermek”: az ébredés.....	161
8. Jellempróbaló történelmi időszakok Török István életében.....	164
8.1. Harc a nemzeti szocializmus téveszméi ellen	165
8.1.1. Válasz az Ószövetséget ért támadásokra.....	165
8.1.2. Barmen jelentősége Török meglátásában.....	168
8.1.3. „Faj, nép, nemzet”	171
8.2. A kommunizmus korszaka alatti helytállása.....	172
8.2.1. Török észrevételei a „szolgálat teológiájával” kapcsolatban	173
8.2.1.1. A bűnbánat fogalmának leredukálása.....	175
8.2.1.2. Az igehirdetés szabadságának csorbítása	178
8.2.1.3. Misszió, diakónia, humanizmus	181

8.2.1.4. Kérdések a „békeharc” körül.....	183
8.2.1.5. Egyházkormányzati anomáliák	184
8.2.2. 1956 hatása Török életére.....	186
8.2.2.1. Török István 56'-os nyilvános felszólalásai.....	189
8.2.2.2. A szocialista politikai-társadalmi rendszer és a keresztyén létünk	192
8.2.2.3. Életünk az 56' utáni restaurációs korban	194
8.2.3. „A teológiai oktatásból történt kikapcsolódás” személyes megélése.....	195
8.2.3.1. A „fekete konferenciák” jelentősége.....	198
9. Török István nevelői arca.....	200
9.1. Pedagógiai motivációk, alapelvek.....	200
9.1.1. A gyermek- és ifjúsági misszió sürgetése	202
9.1.2. A „qui bene distinguit, bene docet” elv.....	204
9.2. A lelkészképzés elhivatottja	206
9.2.1. „...Mindenekelőtt való hivatásunk a jó lelkészképzés” – a teológiai tanár felelőssége a gyülekezetek jövőjére nézve.....	207
9.2.2. Belső követelmények a lelkészi pálya felé indulókkal szemben.....	210
9.2.2.1. A lelkészi szolgálat axiomatikus feltétele: az elhívás	210
9.2.2.2. A teológia és a teológiai hallgató	211
9.2.2.3. Céltévesztések a pályán.....	213
9.2.2.4. Milyen legyen a „református lelkipásztor”?.....	214
9.3. Iránymutatás a szocializmus letűnése utáni időkre	216
9.3.1. A pusztai vándorlás mint hasonlat	217
9.3.2. Elkerülhetetlen szembesülések.....	218
9.3.3. Az egyház megújulásának frontvonalai	221
9.3.3.1. Sürgető feladatok.....	221
9.3.3.2. A református iskolák ügyének kérdése a rendszerváltás után.....	222
Összefoglalás.....	224
Utószó.....	225
Felhasznált és figyelembevett irodalom jegyzéke.....	226

1. Bevezetés

1.1. Előszó

Legelőször egy egyetemi pályatétel kiírásának a révén kezdtem el foglalkozni Török István rendszeres teológusunk teológiai gondolkodásával. Úgy vágtam neki a munkásságát, szellemi hagyatékát az akkori lehetőségeimhez mérten feltárni próbáló diákmunkának, mint aki nem ismerhettem őt személyesen. Mély hatást gyakorolt rám azonban az a példa, hogy a teológiát úgy művelte, mint aki bensőséges közösségben, hitkapcsolatban van az Urával. Bármilyen természetű és témájú, műfajú megnyilatkozásával találkoztam, ezt az eleven és étellel teli háttérrel éreztem ki belőlük. Tulajdonképpen ennek is köszönhető bátorságát, valamint azt, hogy teológiája eredeti kritikai teológia, szavaival sohasem üres „levegőbe csapdos”, megszólalásai mindenkor aktuálisak, letisztult bölcsességet sugárzóak és komoly tudományos háttérük ellenére is rendszerint mérhetetlenül gyakorlatiasak. Elmondhatjuk, hogy Török István az élete során számos lelkipásztornak „adhatott” teológiai látást, így sokan vannak közöttünk, akiknek lelkeszi munkáját, teológiai gondolkodását ma is meghatározza. Ha mindenben nem is, – és meggyőződésem, hogy ezt Török István is így várná el tőlem – de számos kérdést tekintve közékük tartozom magam is.

Az említett pályamunka, majd később a Török teológiai gondolkodásával kapcsolatban született tanulmányaimban is megfogalmazott felismerések, összefüggések előmunkálatszerűen segítettek e kutatásban, ennek az értekezésnek a megszületésében. Ha ezekből helyszűke miatt sok mindent nem is tudok megjeleníteni, összegezni e dolgozatban, egy-egy témánál a legfontosabb eredményeket azért igyekszem beleszőni a „törökistváni” életmű összképébe.

Azzal a reménységgel készítettem e munkát, Török István teológiai életművének vizsgálata folytán több olyan teológiatörténeti kérdésre, témára is fény derül, amelyeknek elemzése, a professzor szemszögéből való analízise segít megérteni a jelenlegi, teológiai háttérirányzatokkal gazdagon átszőtt mai gondolkodásunkat, lelkipásztori gyakorlatunkat is.

1.2. Dolgozatom személyes indítékai

„Közöttünk senki sincs, aki teljes bizonyossággal elmondhatná magáról, hogy ő az Ige theologusa, teológiája pedig az Ige teológiája. Mi mindnyájan útban vagyunk, illetve lehetünk az Ige teológiája felé. Elindított, útban levő, de még be nem érkezett embereknek és theologusoknak kell vallani magunkat.”¹ Vasady Béla ebben az alázatos, ugyanakkor magasztos célért küzdő hivatásban jelöli meg a teológiai szolgálatunk ügyét. Ezzel felölel egy egész korszakot, és benne megannyi jeles gondolkodónk alapvető értékrendjére, önértelmezésére tapint rá. E teológusaink habár mind-mind egyéni módon, de ugyanazt a

---

¹ Vasady Béla: A theologus Ravasz László. In: És lőn világosság, Emlékkönyv Ravasz László hatvanadik életéve és a dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából, Franklin Társulat, Budapest, 1942. 79.

dicsőséges célt szolgálták: a hit és engedelmesség útján egyedül Isten igéjére figyelve és abban bízva kívánták megismerni és szolgálni Urukat. Egyikőjük sem lépett fel azzal az igénnyel, hogy látásuk tökéletes, és tovább már nem kell mélyíteni. Közöttük, azaz az igeteológusok között foglalja el a maga speciális és egyéni helyét Török István is. Számára a Biblia a beszélő Isten kijelentése, Krisztus szolgálata ezért a szemében építő-ébresztő kritikai- és prófétai küldetés volt, ami magában foglalta az igazsághoz való ragaszkodást, és ahhoz való hűséget, így ezek mind az ő teológiaművelési hivatásának a részei, építőkövei voltak. Ebben az életcélban pedig a személyes példájával sokakat erősített, bátorított. Török hosszú földi életpályájának köszönhetően (92 éves korában hunyt el) igen sokat látott mind egyházunk, mind országunk, nemzetünk életében. Fiatalon volt szemlélője a nemzeti szocializmus egyházat- és országot romboló hatásának, majd keresztyén emberként helyt kellett állnia a kommunizmus korszaka alatt is. Megélte a rendszerváltást, amit szintén nem tétlenül üdvözölt, élete utolsó éveit is írta, hallatta véleményét, tanácsait az egyre több szolgálattal bíró református egyházunkban. Teológiai munkáját mindvégig szolgálatként fogta fel. Mindezt pedig úgy végezte, hogy szolgálata során nem az emberi fórumok előtt akart megfelelni, hanem teológiai munkáját valóságos istentiszteletnek tartotta. Dolgozatomban Török életművének ezt az értékrendjét és teológiai összefüggésrendszerét igyekszem bemutatni.

1.3. Ki volt Török István? – vázlatos életrajz²

Név, családi háttér: **Török István (Vince)** 1904. december 1-én, Tiszaeszláron, ötgyermekes család legidősebb gyermekeként született és 1996. április 11-én hunyt el Debrecenben (temetésére május 3-án, Pápán került sor). Édesapja **Török Vince**, 1901-től tiszaeszlári, majd 1909-től karcagi református lelképásztor. Édesanyja **G. (Gulyás) Szabó Vilma** háztartásbeli, férje szolgálatát támogatja, a karcagi Jótékony Nőegylet elnöke, aktív diakóniai munkát kifejtő asszony.

Török István 1936. aug. 4-én kötött házasságot a nála 10 évvel fiatalabb **Pongrácz Etelkával**. Három gyermekük született: István 1939, Pál 1941, Gábor 1942.

Elemi iskoláit és gimnáziumi tanulmányait Karcagon végezte. Érettségi vizsgáját ugyanitt, 1923-ban tette le. Édesapja hivatásgyakorlását látva a lelkészi pálya felé fordult. Elhívásáról életrajzszerű családi memoárjában részletesen nem ír, de később a Jeremiás 23,28 üzenetét³ jelöli meg egzisztenciáját érintő, őt a lelkészi hivatás és a teológiával való foglalkozás irányába terelő, annak értelmét kifejező élményeként. Teológiai tanulmányait Debrecenben, 1924-ben

²Török életének főbb eseményei e dolgozat több pontján is meg fognak jelenni, így itt a lehető legtömörebben igyekszünk azt összefoglalni.

³ „Az álomlátó beszéljen álmot; a kinél pedig az én igém van, beszélje az én ígémet igazán. Mi köze van a polyvának a búzával?”

a Magyar Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karán kezdte meg. Itt legfőképpen a következő tanárok gyakoroltak rá nagy hatást: Csikesz Sándor, aki Török számára a „*teológiai irodalmunk széles látókörű szervezője*”⁴, Kiss Ferenc, akire ő a „*diakónia atyja*”-ként tekintett, Tankó Béla aki a szemében „*kantiánus bölcsész*”, Ravasz László, akinek a „*költői szépségű*” Homiletikája ragadta meg lelkét leginkább. Szépirodalmi művei miatt főként Szabó Dezsőt kedvelte, akinek a „*szatírával átítatott tanulmánykötetei*” nagy hatást gyakoroltak egyházképére, majd egyházkritikájára.⁵ A szépirodalom iránti érdeklődése miatt az 1924-ben újjászervezett Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányi tagja is volt, ahol főleg lapokban, a Protestáns Szemlében megjelent cikkeivel hallatta hangját.

Teológushallgatóként legációk jövedelmeinek felhasználásával a nyarakat Grácban, Gallneukirchenben, Münchenben töltötte. Ez egy tudatos nyelvgyakorlás volt, mivel szeretett volna egy ösztöndíjat nyerni német nyelvterületen. 1926 szeptemberében, a harmadik akadémiai tanéve után sikerült kiutaznia Berlinbe, ahol 3 hónapig a Collegium Hungaricum tagjaként tanulhatott. Emlékei szerint a Weimari Köztársaság virágzásának ideje volt ez, itt M. Lietzmann „*finom históriával fűszerezett előadásait*” igen élvezte, de személyesen hallgatatta A. von Harnackot is. Ő akkor úgy tapasztalta, hogy az ottani professzorok nagyobb figyelmet fordítottak a külföldi diákokra, mint a „*hangyaszorgalmú*” német sajtóikra, a „*kevesebb forrásmunkával dolgozó*”, de annál többet kérdező diákokat igen kedvelték.⁶

Németországi ösztöndíja után hazatért és fél évig Karcagon volt segédlelkész, 1928 januárjában pedig sikeres első lelkészképző vizsgát tett.⁷ Majd ismét ösztöndíj lehetőséget kapott, ezúttal Münsterbe. Itt Karl Barth rá gyakorolt hatását emeli ki leginkább, akinek tanítványa, sőt asztalvendége is lehetett. „*Münsteri hatásokkal megtöltekezve*” még egy további félévet tanult Németországban, azaz Marburgban, ahol találkozott Rudolf Bultmannal is, akit a szó mindkét értelmében Barth harcostársának tartott.⁸

---

⁴ Török István: Családfáink ágai. An. 5476. 10. A „Török tanítvány” Barcza József szerint Török saját elmondása, hogy „Debrecenben leginkább Csikesz Sándor köréhez tartozott, akit tudományos téren a maximalizmusra való törekvés, másfelől a prófétikus kritikai szellem jellemezett.” (Barcza József: Dr. Török István emlékezete. In: Confessio, 1996/3, 76.) Török életrajzához a „legolvasmányosabb” irodalmat a Török saját tollából származó Családfáink ágai c. írása jelenti, emellett fontos Sándor Balázs: Dr. Török István rendszeres teológus munkássága, különös tekintettel debreceni professzorsága idejére c. pályamunka is (In: Hálakötet egy professzorért, Török István Emlékkönyv, Teológiai Önképzőkör Társulat Füzetei, 10. Debrecen, 1995. 7-27. (Továbbiakban: Hálakötet egy professzorért)) Ezt a leghosszabbnak mondható „Török bemutatást” Török maga is olvasta, megírását segítette, ezért is igen értékes. Az eddigi, Török életútját, szakmai pályafutását ismertető írások közül pedig a mindegyik információt összegző-egybevető legtömörebb összefoglalás véleményünk szerint itt található: Hit – tudomány – közélet, A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914-1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása, Szerk. Kovács I. Gábor, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 136-142. Életrajzi adatainak a bemutatása e fezetében így főként e források alapján történik.

⁵ U.o. 10.

⁶ U.o. 10-11.

⁷ Sándor Balázs: Dr. Török István rendszeres teológus munkássága, különös tekintettel debreceni professzorsága idejére. I.m. 10.

⁸ Török István: Családfáink ágai. I.m. 11. Megemlítjük, hogy Török itt még ezen további személyek - ekkor még szintén diákok – ismeretségét és baráti közösségét említi: Bay Zoltán (fizikus, az MTA rendes tagja), Soó Rezső (később magyar botanikus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja), Máray-Szabó István (kémikus az MTA levelező tagja), Bartha János (irodalomtörténész, MTA rendes tagja), Bartha Dénes zenetudós, Tamás Lajos (nyelvtudós, MTA rendes tagja), Balogh Tamás (magyar születésű angol közgazdász, gazdaságpolitikus, MTA tiszteletbeli tagja), de szeretettel emlékezik Gombocz Zoltán nyelvtudós professzorra, akadémiai tagra is, aki szintén épp ebben az időszakban (1927-28) volt münsteri vendégtanár. Az ösztöndíj-lehetőségeknek köszönhetően

Hazatérte után, összesen 11 teológiai félév befejeztével, 1929 szeptemberében a Református Gimnázium helyettes tanáraként Pápán helyezkedett el.⁹ Pápán egy 12 éves nyugodt, termékeny időszak következett életében, ahol baráti körében tudhatta többek között Németh László és Karácsony Sándor írókat.¹⁰ 1930-tól teológiai akadémiai óraadó, helyettes tanárként oktatott, a németországi tanulmányi élményei gyümölcseként értékelhetjük, hogy Pápán szemináriumi órákat tartott az ekkor még új jelenségnek számító dialektika teológia eredményeiről és Barth teológiájának az értékeléséről.¹¹ A „*Barth Károly theológiájának a kezdetei*” c. doktori értekezését Debrecenben 1932-ben summa cum laude minősítéssel védte meg.¹² E doktorátusa után a pápai dogmatika-etika tanszékre akadémiai rendes tanárrá választották.¹³ Az itteni utolsó tanévében (1940/41) pedig a Kollégium igazgatója is lett.¹⁴ 1939-ben elkészítette az egyetemi magántanári értekezését „*A házasság keresztyén jellege*” címmel, ami alapján Debrecenben 1940-ben habilitált magántanárrá avatták, majd Debrecenben a Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karán megpályázta az etika tanszékének professzori állását, amelyet több pályázó között ő nyert el.¹⁵ Amikor Debrecenbe érkezett, elmondása szerint „valami 60 teológiai tárgyú közleményt mutathatott fel,” de azután a háború igencsak akadályozta teológiai munkájának kibontakozását.¹⁶ Rábízták a vallástörténeti, majd dogmatika tárgyak oktatását is, sőt, még az egyetem bölcsészettudományi karán is tanítania kellett.¹⁷ 1950/51-ben a Kollégium Tanulmányi Bizottságának, majd egy év múlva az intézményrendszer Külön Igazgatótanácsának is tagja lett.¹⁸ A kommunista hatalomátvétel után is rendszeresen hallatta hangját az egyházunkban megnyilvánuló torzulásokkal szemben, de leginkább az 1956-os forradalom alatt tanúsított bátor, hitvalló magatartása miatt indult el ekkor a fokozatos hátratétele. 1964-ben a bázeli székhelyű Societas Ethica alakuló ülésére már csak Barth kérése nyomán utazhatott ki, pedig itt megválasztották a kelet-európai régió titkárának is.¹⁹ 1967 decemberében – felsőbb utasításra – az egyházi nyugdíjkorhatára előtt nyugdíjazták. Ettől az időponttól kezdődően a

---

tehát, hogy hallgatója lehetett még H. Kutternek, E. Thurneysennek, P. Tillichnek, és E. Przywarának is. (Török István: Visszatekintés. (Előszó az újrakiadáshoz 1994-ben) In: Barth Károly theológiájának a kezdetei. Pápa, 1931. (Reprint változat: Rep-Ro Nyomdaipari Kft., Debrecen, 1994.), 1.)

⁹ Török István: Családfáink ágai. I.m. 11.

¹⁰ U.o. 11-12.

¹¹ Barcza József: Dr. Török István emlékezete. I.m. 76.; Sándor Balázs: Dr. Török István rendszeres teológus munkássága, különös tekintettel debreceni professzorsága idejére. I.m. 12.

¹² Uo.

¹³ Török István: Családfáink ágai. I.m. 11.

¹⁴ Sándor Balázs: Dr. Török István rendszeres teológus munkássága, különös tekintettel debreceni professzorsága idejére. I.m. 13.

¹⁵ Barcza József: Dr. Török István emlékezete. I.m. 76.; Sándor Balázs: Dr. Török István rendszeres teológus munkássága, különös tekintettel debreceni professzorsága idejére. I.m. 14-15.

¹⁶ Török István: Családfáink ágai. I.m. 12.

¹⁷ U.o. Saját vallomása szerint etikusnak indult, de miután 1947-től kezdve, Vasady Béla emigrálása után a dogmatika szaktárgyait (hitvallásismeretet, dogmatikát) is oktatnia kellett, érdeklődése ekkor fordult a dogmatika felé. (Török István: Török István: Dogmatika, Free University Press, Amsterdam, 1985. 1. (Továbbiakban: Dogmatika (1985)) (Lsd. 5.1. fejezet)

¹⁸ Sándor Balázs: Dr. Török István rendszeres teológus munkássága, különös tekintettel debreceni professzorsága idejére. I.m. 16.

¹⁹ U.o. 17.

diákoktól elszigetelték, publikációs lehetőségei pedig lassanként megszűntek.²⁰ Ha mint professzor nem is, de a Debrecen-Árpád téri Református Egyházközség presbitereként továbbra is gyakorolhatott egyházi tisztséget, emellett 1972 és 1989 között az ún. „Fekete konferenciák” keretében égető, aktuális kérdéseket érintve tartott előadásokat a „hivatalos egyházi” vonallal ellentétesen gondolkozó reformátusok körében. A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara 1989-ben, a Kolozsvári Református Teológiai Fakultás pedig 1992-ben avatta tiszteletbeli doktorává. 1995. augusztus 20-án a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjével is kitüntették (polgári tagozatban).²¹

Török István szakmai pályájának rövid, kivonatos összefoglalása:²²

- Középiskola:** karcagi ref. gimn., I–VIII. oszt., 1915–23; érettségi ugyanott, 1923
Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: debreceni tud. egy., hittud. kar, 1923–26
Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: berlini tud. egy. hittud. kar, 1926–27. tanév, 1928. márc.–szept.; Münster, 1928–29. tanév I. félév; Marburg, 1928–29. tanév II. félév
Oklevél: I. lelkészképesítő vizsga, Debrecen, 1928. febr.; II. lelkészképesítő vizsga, ugyanott, 1930. febr. 5.
Nyelvismeret: német, latin, görög, héber, (angol²³)
Tudományos fokozatok: debreceni tud. egy., hittud. kar, teológia doktora: 1932. febr. 20.; debreceni tud. egy., hittud. kar magántanára, keresztyén erkölcsan: 1941. febr. 8.
Nyilvános rendkívüli egyetemi tanár: debreceni tud. egy., hittud. kar, 1941. szept. 13., keresztyén erkölcsan Nyilvános rendes egy. tanár: debreceni tud. egy., hittud. kar, 1945. nov. 10., keresztyén erkölcsan
Egyetemi tisztségek: debreceni tudományi egyetem, hittud. kar., dékán: 1947/48; prodékán: 1948/49
Nyugdíj: 1968. szept., de már 1950. szept. 1-től nem egyetemi tanár a hittud. karnak a tud. egyetemről való leválasztása miatt

²⁰ Török István: Családfáink ágai. I.m. 13.; Sándor Balázs: Dr. Török István rendszeres teológus munkássága, különös tekintettel debreceni professzorsága idejére. I.m. 16.; Barcza József: Török István (1904-). In: Református Egyház, XLII/4. 74.

²¹ Meg kell említenünk, hogy Török István ifjúkora óta szenvedélyesen vonzódott a galambászathoz. E tevékenység egész életében állandó kikapcsolódást jelentett számára. Sokan nem tudják, hogy nem csupán amatőrként művelte azt, tenyésztői tudása szaktekintéllyé emelte, nemzetközileg elismert galambtenyésztőként számos rangos verseny zsűritagja volt. Az ebben a témában főként magyar, néhányat tekintve azonban német és angol lapokban is megjelent több száz cikke a szakmában gyakorlatilag szinte megkerülhetetlen személyiséggé tette. Csupán, hogy jelezzük e tevékenységének magas színvonalát: ő írta „A Magyar Galambtenyésztők Szövetsége Bírálótanfolyamának tananyagát”-t (Magyar Galambtenyésztők Szövetsége, Fővárosi Nyomdaipari Vállalat, Budapest, 1973); galambászati szakmai munkáiból majdnem 150-nek a bibliográfiai adatai itt is fellelhetőek: A szervezett magyar galambtenyésztés szakirodalmának bibliográfiája 1831-2015, Folyóiratcikkek és szakkönyvek bibliográfiája a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár – Mezőgazdasági Könyvtár valamint az Országos Széchényi Könyvtár állományából. Összeállította és szerkesztette: Zubor Ferenc, Budapest, 2015. A Magyar Galambtenyésztők Szövetségének kitüntetése, szakmai méltatása mellett e tevékenységét még az állam is „Kiváló mezőgazdasági dolgozó” kitüntetéssel honorálta, de az ő emlékére alapították az „Év bírálója” címet is. A galambászati tevékenysége, ennek nemzetközi szintű szakmai eredményei (a már meglévőkhöz túl) megérnének egy hosszabb, szakértői bemutatást.

²² A „Hit - tudomány - közélet, A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914-1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása” c. kiadvány összefoglalásában. I.m. 138; 140-141.

²³ Kiegészítés.

Elismerések:

Díszdoktor: budapesti teol. akad. tiszteletbeli doktora (1989. jún. 21.); kolozsvári ref. főisk. (1992. nov. 21.)

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a M. Prot. Irodalmi Társaság választmányi tagja; a Collegium Hungaricum Szöv. tagja; a Coetus Theologorum – Magyar Ref. Teológusok Munkaközösségének intéző biz. tagja (1939–44), majd főtitkára Külföldi és nemzetközi tudományos társaság és szervezet: Societas Ethica alapító tagjainak egyike és kelet-európai régió alelnöke (1964–)

Szerkesztőségi tagság: Theologiai Szemle szerk. biz. tag (1939–44)

Közéleti társaság, szerep: Galambtenyésztők Szövetségének tagja, zsűriző szakértője

Egyházi tisztségek: a pápai ref. főiskola igazgatói tanácsának tagja (1935–1941); a dunántúli egyházkerület bizottságai közül tagja a kerületi és a főiskolai gazdasági tanácsnak (1936–1941), a lelkésztovábbképzés központi bizottságának (1936–1941) és az egyházkerületi tanácsnak (1939–1941); a Debrecen-Nagygyerdei ref. egyházkerület, majd az Árpád téri gyülekezet presbitere

Kitüntetések: a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje, 1995. aug. 20.; galambtenyésztőként kapta meg a Mezőgazdaság Kiváló Dolgozója kitüntetését

1.3.1. A disszertáció szerkezete és a főbb kutatási célok ismertetése

1. A disszertáció a második fejezetben egy teológiatörténeti bevezetéssel kezdődik, amelyben röviden ismertetjük Török István teológiai munkásságának előzményeit. A Török személyének révén felmerülő nyitott teológiatörténeti kérdések között talán ez az egyik legizgalmasabb: hazánkban miért tudott viszonylag olyan gyors és széleskörű elfogadásban részesülni a barthi teológia? Hazánkban eddig nem igazán hozták direkt összefüggésbe a XIX. századi debreceni „újortodox” tanításokat és felismeréseket a kb. 50 évvel később megjelenő dialektika teológiai irányzat meghonosodásával. Ez a bevezetés így azért speciális, mert visszanyúl a hazánkban oly jelentős következményekkel bíró ún. liberális-ortodox vitáig. Ugyanis a Törökre elemi erővel ható barthi igeteológiai gondolkodás fő problémáit, kihívásait és ugyanakkor eredményeit is megítélésünk szerint ez a XIX. század második felében kibontakozó konfliktus ortodox részről már nagy vonalakban magában hordozta, rokon volt vele. E debreceni központú tábor törekvései tovább éltek a kálvinista és belmissziói irányzatokon keresztül, azzal pedig, hogy megőrizték az ortodox tanításokat, közvetett és közvetlen módon is hatékony szellemi-lelki előkészítői lehettek a nálunk a XX. század 20-as éveiben megfigyelhető barthi felismeréseken alapuló teológiai átformálódás itthoni megtörténének. Az ekkor működő, ma már teológiatörténeti szempontból emblematikusnak mondható személyiségek közül néhányat kiválasztva, egyfajta kitekintő, összehasonlító perspektívában demonstráljuk a barthi irányzat rájuk gyakorolt hatását. A második fejezet tehát ennek a kapcsolatnak, folyamatnak a részletesebb bemutatását, bizonyítását szolgálja.

2. A teológiatörténeti bevezetés után a harmadik fejezetben speciálisan Török István teológiai alkatának, azon belül elsősorban az igetani felfogásának alakulásával, főbb jellegzetességeivel, teológiatörténeti kontextusban való elhelyezésével foglalkozunk. E fejezetet úgy is felfoghatjuk, mint a második fejezetben való folyamatnak a konkrét példán való beható szemléltetését. Az ő értékválsága, útkeresése bizonyos értelemben egy a korban általánosnak mondható teológiai bizonytalanság hátterének a feltérképezését is segíti. Az ebben a korban sok teológusunkat is jellemző gondolkodási hagyományok, iskolák hiányosságai Törökben is kiváltották az útkeresés kényszerét: mondhatjuk, hogy a Törökben lejátszódó, gyakran szenvedélyes hangú vívódások a Kijelentés természetére, vizsgálatának, megértésének helyes eszközeire, módjára nézve sok pályatársának a formálódását is tükrözik, így az ő története – mint majd látjuk – bizonyos értelemben egy egész teológiai tábor történetét is lefesti. Közben, mint igeteológus igen színes egyénisége és alakja volt a korabeli teológiai életünknek, ami abban állt, hogy ötvözte magában a reformátori értékek iránti elkötelezettségét (bizonyos értelemben az „ortodox gondolkodási hagyományt”) az új teológiai eredményekkel, meglátásokkal, és nyitott volt azok bizonyos fokú befogadására is. Török István működése meglátásunk szerint hazánkban ezért egy komoly teológiai átrendeződés időszakára tehető, azok a belső vívódások, kérdésfeltevések és eligazodást kereső belső folyamatok, amelyek Török teológiai alkatának kialakulásában lezajlottak, az egész generációját is érintették. A teológia teocentrikus művelésének belső késztetettsége számára (és számukra) mindenekelőtt összefüggött az ige természetének barthi újradefiniálására vonatkozó szükségével.²⁴ Ekképpen az általa bejárt gondolkodási út bemutatása, majd a „megérkezés” a barthi rendszeresteológiai igetan által, jó néhány nagyformátumú teológustársának hasonló – ha talán nem is annyira szenvedélyes, mint Töröké, de nagyon is eleven – igazságkeresését segít megérteni. A harmadik fejezetet ennek a (korabeli magyar) egzisztenciális problémának és az akkori harmonizációjának láttatására szánjuk.

A dolgozat további részeiben (4-6. fejezet) e felismeréseket, avagy speciális értelemben vett igeteológiai látás alapján formálódott teológiai értékrendet, majd annak alkalmazását, sajátosan „törökistváni” megélését fejtjük ki (7-9. fejezet). Az e részekben bemutatott kutatási eredményeink kapcsán a következőket bocsátjuk előre. Köztudomású, hogy Törökről már többen írtak szakmai méltatást, vagy készítették el egy-egy teológiai véleményének, helyzetértékelésének a kevés kivételtől eltekintve viszonylag kisebb lélegzetvétélű, többnyire alkalomszerűséget hordozó bemutatását. A konkrét teológiai megítélést kívánó helyzetekről, témákról, egyházi- és társadalmi jelenségekről szóló gondolatai, tanításai – főként (a kritikai jellegűek pedig szinte kizárólag) a rendszerváltás után – fragmentumok formájában pedig aránylag gyakran és sokak által idézetté váltak. Emiatt kijelenthetjük, hogy az aktív professzori tevékenységének okán túl, Török István alapvető teológiai gondolatvilága, egyházunkban elfoglalt helye – a bizonyos teológiai

---

²⁴ Ebben a részben részletezzük a rá legnagyobb hatással bíró barthi igetan általa való értékelését. Mivel Török részletesen foglalkozott az egzisztenciális teológia Rudolf Bultmannhoz kötődő főbb elgondolásaival, így itt az ezzel kapcsolatos véleményére is kitérünk.

irányok, iskolák, egyháztörténeti helyzeteinket értékelő egyházi és világi műtfeltáró művek, teológiai témák révén – nem mondható ismeretlennek. E dolgozat célja éppen ezért az is, hogy ezeket az ismereteket a műfaji kereteinken belüli lehető legrészletesebb és legtöbb forrásra alapozott módon kiegészítsük, rendszerezzük, értékeljük és rendszeres teológiai (főként dogmatikai, etikai, teológia- és egyháztörténeti) kontextusba állítsuk, miközben levonjuk a megfelelő gyakorlati konzekvenciákat és inkonzekvenciákat is.

3. A negyedik fejezetben Török teológiai gondolkodásának lényegi jellemzőiről szólnak, ugyanakkor ezek a vonások összefüggésben állnak a hatodik fejezetben kifejtett kegyességi sajátosságaival is. Ennek az az oka, hogy – amint korábban jeleztük – Török esetében a teológia művelése erős gyakorlati vonatkozást hordoz, így ez az igehirdetői elveiben összpontosul.

4. Az ötödik fejezet során elemezzük Török Istvánnak az etikáról, mint teológiai diszciplínáról szóló nézeteit, elveit is. Egyebek között az őt mindvégig erősen foglalkoztató két nagy etikai témáról alkotott gondolatait is ismertetjük, ezek pedig a keresztyén házasság és az államtan bibliai kidolgozottsága felé kalauzolnak bennünket.

5. A hatodik fejezetben foglaljuk össze Török teológiai munkásságának célját, az igehirdetésről szóló szemléletét, tanításait. A témaelrendezés szempontjából ezt tudatosan kötöttük össze a kegyességének tárgyalásával, mert számára a prédikáció nem elvont beszéd, hanem a Szentlélek által megértetett igének a gyülekezetszerű tolmácsolása, azaz hitünkől fakadó bizonyágtétel.

6. Mivel Török a teológiai munka helyét az egyházban látta, az igehirdető egyház Istenről szóló beszédének ellenőrzését is feladatának tartotta. Ezért a hetedik fejezet arra összpontosít, hogy miben állt Török ekkleziológiai felfogása.

7. A nyolcadik fejezetben mutatjuk be Török konkrét helyállását a viharos történelmi viszonyok között. Elsősorban a nemzeti szocializmus és a kommunizmus tévtanai elleni harcáról, valamint ezeknek a személyes megéléséről szólnak.

8. Az utolsó fejezet tartalmazza a Törökre oly jellemző nevelői, tanítói habitus jellemzését, valamint azt is, hogy megélve a kommunizmus letűnte utáni időket, milyen letisztult igei tanácsokkal bátorította a megváltozott viszonyok között szolgálatra küldetett egyházunkat. Nem meglepő, hogy a fiatal Török útmutatásai nagyban egyeznek az időskori meglátásaival. Ebben is látszani fog, hogy gondolkodása mennyire következetes: az idők változnak, benne a hívő ember új és új kihívások elé áll, de számára Jézus Krisztus és az Ő igazsága mindig ugyanaz marad.

1.3.2. A kutatás módszerei

Ez az értekezés elsősorban Török teológiai munkásságát, értékrendjét mutatja be, ennek megfelelően az életrajzi adatokat, motívumokat ott szőjük csupán bele, ahol azok az elsődleges célt, azaz a rendszeres teológiai szemléletének, és ebből fakadó értékeléseinek, összefüggéslátásainak a bemutatását támogatják, illetve, ha azok megítélésünk szerint teológiatörténeti szempontból jelentősebb horderejű tényeket árnyalnak.

1. Mint minden teológiai életmű, Török Istváné is történelmi beágyazottságban valósult meg, azaz a hazánkban lezajlott történelmi események sodrában. Az a körülmény viszont, hogy e dolgozat elsődlegesen nem egyháztörténeti mű, hanem Török gondolkodását, eredményeit bemutató, értelmező munka, ezért abban a történelmi szempont csupán oly mértékben fog szerepet játszani, amennyire az a gondolatai, tanításai háttérének megláttatását szolgálja.

2. E disszertáció bizonyos részeiben emiatt az egyháztörténeti síknál jelentősebb szerepet szán a teológiatörténeti beágyazottság feltárásának, de itt is főleg a Török által képviselt irányzattal összefüggést mutató vonatkozásokra koncentrálnak.

3. Tudatában vagyunk annak, hogy egy tudományos dolgozat megköveteli az objektivitást. Ezzel nem látjuk ellentétesnek azt, ha e dolgozatban hangsúlyt helyezünk arra is, hogy Török gondolatainak, teológiai reflexióinak a lelki háttérét is láttassuk. Ez azért lényeges, mert Török esetében minden teológiai megnyilatkozás mögött bizonyíthatóan az Istennel való személyes kapcsolata (élő hite) állt. Ez az ő esetében (sok pályatársához hasonlóan) egy olyan intenció, amit ha mellőzünk gondolatainak az értékelésénél, vagy azt háttérbe szorítjuk, akkor félreértjük állásfoglalásait és tetteit, így valótlannak festünk róla. Tehát, ahol e disszertációban a téma megkívánja – és megismerhető – Török spiritualitásának a faktikusan alátámasztható motívumait is szerepeltetni fogjuk.

1.4. A disszertáció forrásai

1.4.1. Primer források

1.4.1.1. Könyvek

Török István két, tankönyvként is használt rendszeres teológiai művét ismerik a legtöbben, ez pedig a *Dogmatika* (1985) és *Etika* (1988) című alkotásai.²⁵ Mindkét mű összefoglaló jellegű munkának is tekinthető, az előbbi több mint félezer oldalon át, utóbbi pedig több mint 270 lapon keresztül tárja eléink az élete folyamán megalkotott és használt egyetemi előadásainak, főként rendszeres teológiai témájú elgondolásainak kivonatát. Ezen felül híres még a Barth Károly theológiájának a kezdetei (1931), *A barthi theologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból* (1931) és *A házasság keresztyén jellege* (1939) című műve, amelyek 1994-ben reprint kiadásban egybekötve is megjelentek. Ugyancsak viszonylag nagyobb terjedelmű az az 1967 utáni előadásait, különböző fórumok előtti megnyilatkozásait tartalmazó válogatás, amely 1990-ben *Határkérdések szolgálatunkban* címmel jelent meg.

---

²⁵ Lsd. „Felhasznált és figyelembe vett irodalom jegyzéke”

1.4.1.2. Cikkek és tanulmányok

Török előadásai, teológiai témájú felszólalásai, tanulmányai, könyvismertetői, folyóiratokban, hazai- és részben külföldi évkönyvekben, szaklapokban, különlenyomatokban, kommentárban is megjelentek.

1.4.1.3. Levéltári anyagok, kéziratok

Török Istvánnak az egyetemi tanári állásából 1967 karácsonya után nyugdíjba kellett vonulnia. Ezután a publikációs lehetőségei egyre jobban szűkültek, kapcsolatot a teológiai hallgatókkal pedig hivatalosan nem tarthatott. Mintegy „száműzötté” vált az 1956-os kiállása miatt. Következésképpen az ezután alkotott művei, írásai sem jelenhettek meg. Ebben az időben sokszor magánleveleken keresztül is kifejtette teológiai véleményét az egyes kérdésekben. Kéziratainak tetemes része Sárospatakon, a Református Kollégium Nagykönyvtárában fellelhető. A másik jelentős iratanyag pedig Török István fiának, Ifj. Dr. Török István jóvoltából állt a rendelkezésemre, ez az anyag másolatban (a sárospatakiakkal együtt) Dr. Gaál Botond professzor úr segítségével a DRHE Dogmatika Tanszékének könyvtárában is el lett helyezve.²⁶

1.4.1.4. Jegyzőkönyvek, jelentések

Dolgozatunkban felhasználunk olyan jegyzőkönyveket is, amelyek segítenek rekonstruálni a korabeli eseményeket. Ezek elsősorban akadémiai, vagy egyházközségi jegyzőkönyvek, vagy levelezések, jelentések, valamint szóhoz jut néhány tudósítás is, amelyek Törökről a politikai rendőrség megbízásából születtek.

1.4.2. Szekunder források

1.4.2.1. Professzortársak méltatásai

Török egyes műveit, teológiai gondolkodását, életfelfogását professzortársai is értékelték, méltatták. Ezek az értékelések azonban nem csak konkrét művekre vonatkozóan maradtak fenn, hanem a teológiaművelési habitusára vonatkozóan is találunk ilyeneket, így a dolgozatunkban ezeket is felhasználjuk.

---

²⁶ Török azon kéziratai, amelyek mellett jelzetszám áll („An”; „Kt.”; „Kf.” kezdettel), valamennyi a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának megjelölései. Török István azon művei viszont, amelyek mellett csupán a „Kézirat” megjelölés áll, a tulajdonomban lévő, ill. 2006-ban a DRHE Dogmatika Tanszékének könyvtárában is elhelyezett kéziratok dokumentumokat jelölik. Azon kéziratok esetében viszont, amelyek valamely nyilvános kiadványban is megjelentek, következetesen arra hivatkozunk.

1.4.2.2. Tanítványok visszaemlékezései

Írott formában Török pedagógiai alkatát, lelkeszprofesszori arcát több egykori tanítványa is lefestette, ezek segítenek a hitelesebb, életszerűbb kép kialakításában. Török István tanítványait nem csak a szó szoros értelmében vett szemináriumain ott ült hallgatók jelentik, hanem a nyugdíjazása után őt rendszeresen hallgató gyakorló lelkészek és más egyháztagek is. Közülük egyesek visszaemlékezéseit, élményeit Török lelkipásztorképző munkájának bemutatásánál szintén megjelenítjük ebben a dolgozatban.

1.4.3. A témát megvilágító általános szakirodalom

A történeti kontextusban való általános és speciális elhelyezés, a történeti összefüggések, valamint a kortársak Török témáihoz, nézeteihez kapcsolódó gondolatai bemutatása is feladatunk. Ezért használunk fel egyház- és teológiatörténeti műveket, folyóiratokban megjelenő gondolatokat, fejtegetéseket, valamint ahol szükséges, ott idézzük a Törökre hatást gyakorló-, vagy megértését segítő teológusok, gondolkodók szavait is.

2. Török István pályafutásának teológiatörténeti háttere

2.1. A fiatal Török István korát jellemző magyarországi teológiai közeg közvetlen előzményei: A liberális-ortodox konfliktus jelentősége

E visszatekintés szükségességét az indokolja, hogy a magyar teológiatörténetben megkerülhetetlen jelentőséggel bíró XIX. századi liberális-ortodox vita által felszínre került és (főleg az ortodox tábor által) megfogalmazott teológiai kérdések, témák meglátásunk szerint közvetett módon komoly összefüggést mutatnak a hazánkban a XX. század elején megjelenő barthi hatással. Egyfajta gondolkodás,- és értékrendbeli hasonlóság az ortodoxia és az igeteológia²⁷ között már itt megfigyelhető. Miközben a liberális-ortodox konfliktus kiéleződött, a debreceni újortodoxia is kimondta azokat a teológiai sarokpontokat, amelyek később a magyar teológiai gondolkodók igeteológussá váló táborában is közös nevezőt jelentettek. A leglényegesebb teológiai állásfoglalásaik témánk szemszögéből a Kijelentés természetére, kutathatóságának módszereire, a teológia művelésének mibenlétére, elveire, céljaira, illetve ezekkel összefüggésben bizonyos ekklesiológiai alapvetésekre vonatkoznak.

---

²⁷ Az igeteológia mibenlétének kifejtését lsd. a 3. fejezetben.

2.1.1. A XIX. századi magyar liberális teológia főbb jellemzői

Történetünket az 1800-as évek főként második felében Magyarországon virágzó liberális teológiai gondolkodásmód megerősödésével kezdjük, amely az 1870-es években jutott a csúcspontjára. Ez az irányzat²⁸ tartalmában és témáiban a külföldi eredményeket vette át, programjában nem kínált semmi újat a korábban, vagy párhuzamosan máshol dívó liberalizmushoz képest.²⁹ A magyar teológiai liberalizmus belső tagozódását, csoportjait ebben a dolgozatban nincs módunk ismertetni, de arra rámutatunk, hogy ami itthon mégis egyedivé tette, az legfőképpen az, hogy erőit egységbe tudta rendezni, képviselői összehangolt csoportban tevékenykedő, egymás munkáját ismerő szakemberek voltak.³⁰

A liberalizmus mint teológiai irányzat alapvetően egy olyan mozgalmi törekvés volt, amely a racionalizmus tudományfogalma szerint fejtette ki hatását.³¹ Ez pedig azt jelentette, hogy mindent az emberi ész felfogóképességének, vizsgálóerejének rendelt alá, a természettudományokban megszokott egzakt gondolkodásmódot alkalmazta a teológiában is. Ez az alapvetően az ember intellektuális képességét igen nagyrabecsülő iskola jelentős hatással volt a teológiai életünkre, az ekkor virágzó egyházi sajtóorgánumban³² fellelhető írások sokasága hűen tükrözi és bizonyítja ezt. Hittek az emberiség tudomány általi töretlen fejlődésében, alapvetően egy az ember szellemi erejére alapozott optimizmus jellemezte az irányzat követőit. Török István általánosságban azt is hozzáveszi a liberális szellem egyházban való megerősödésének kiváltó okaihoz, hogy a „*theologizálás szakma lett, s ezen a theologusok egyházas érzülete sem változtatott döntő módon.*”³³ Hazánkban földrajzilag hárompólusú csoportosulásban működtek a képviselői, mégpedig az egyik a budapesti és kecskeméti-, a másik az erdélyi nagyenyedi központtal figyelhető meg, a harmadik kör pedig Sárospatakhoz és környékéhez köthető.³⁴

---

²⁸ Liberalizmusról hazánkban több témában is beszélhetünk, létezik politikai-, gazdasági-, vagy éppen filozófiai liberalizmus is.

²⁹ Koncz Sándor: Hit és vallás – A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása, Debrecen, 1942. (A továbbiakban: Hit és Vallás), 72. Török István Márkus Jenő „A liberális szellem a református egyházban” c. doktori értekezése (Pápa, 1939) mellett Koncznak ezt az alapszerű írását ajánlja a liberális irányzat megismeréséhez. (Török István: Az egyházkritika. In: Theologiai Szemle, XIX. évf. 196.) Egyébként Márkus e művében a magyar liberális teológiát (a feltámadás vita körül) a külföldi liberális teológia önállóan függvényének ítéli. (Márkus Jenő: A liberális szellem a református egyházban. Kálvin Kiadó, Budapest, 2005. 86.)

³⁰ Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 73.

³¹ A liberalizmus teológiai tartalmához lsd. U.o. 76.kk. 75.kk.; Kovács Ábrahám: Hitvédelem és egyháziasság – a debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával, L'Harmattan kiadó, Budapest, 2010. 75. kk.; Márkus Jenő: A liberális szellem a református egyházban. I.m. 51.kk.

³² Ilyen volt például a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, Protestáns Tudományos Szemle, vagy az Egyházi Reform c. folyóirat.

³³ Török István: Theológiánk az egyház életében. In: Egyház, theologia, pásztori hivatás, Igazság és élet füzetek, 29. sz. 16. Török itt egyébként a „*διδασκειν*” fogalmának eredeti görög- és bibliai értelmét ütközteti, azaz az egyháztól független tudományművelést és az egyház épülését szolgáló célnak. (Lsd. még 9.1. alfejezet.)

³⁴ Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 74-75. A teológiai tanárokat tekintve pedig budapestiek vezetője egyértelműen Ballagi Mór volt, a köréhez tartozott Kovács Albert, Peti József, Farkas József tanárok, a nagyenyediek vezetőjének Kovács Ödön mondható és ide köthető még Keresztes József, Berde Sándor, Józsa Zsigmond, Garda József, a sárospatakiak csoportjában pedig Peremartoni Nagy Gusztáv, Warga Lajos, Rohoska József, Rác Lajos neve említendő meg. (U.o.)

Azt, hogy alapvető motivációját tekintve mi határozta meg a magyar liberálisok munkásságát, Sebestyén Jenő három tömören megfogalmazott tételében véleményünk szerint összefoglalva ismerhetjük fel:³⁵

- az emberi értelem autonómiájának elve,
- a dolgok immanens magyarázatának követelménye,
- a valóságok mechanisztikus és kauzalisztikus magyarázására irányuló tendencia.

E három meghatározottság ugyanazt a következményt idézte elő, mégpedig a tudomány és hit konfliktusát.³⁶ Azt, hogy ez a konfliktus megszűnjön, szintézisbe akarták hozni a kettőt. Ennek érdekében a teológiai tudomány metafizikai gyökereit és az irracionális emelkedettségét a liberalizmus eltüntette és meglehetősen leszűkítette a vizsgálódások eszközeit, lehetőségeit.³⁷ Az ilyen „megnyesegetések” folytán előálló tudományos törekvés teljes egészében egy módszerré vált.³⁸ Török István szerint az adott tudomány tárgyának természete meghatározza azt is, hogy az milyen módszerrel vizsgálható, kutatható. Ezért minden tudománynak megvan a maga speciális módszere, ezt az elvet követve esetünkben pedig a teológiáé fokozottan egyedülálló. E felismerést szem előtt tartva így foglalja össze a liberálisok tudományművelésének problémáját: *„a modern theologia (...) erről az egyszerű tételről feledkezett meg s ezzel siklott le a helyes útról.”*³⁹ Mivel pedig e módszer alkatára jellemző az immanens mindenk fölé való helyezése, így ezen a szemléletmódon keresztül közelített meg minden teológiai témát. A leszűkítés és szelektivitás mint koncepció jelent meg a liberálisok legtöbb teológiai megnyilvánulásában, mind a biblikummal való kapcsolatukban, mind a dogmák vonatkozásában. Ezért nem lepődhetünk meg azon, hogy az ortodoxok liberálisokkal szembeni egyik legélesebb kritikája, azaz az önkényesség, éppen emiatt maradt a részükről megválaszolatlan. A liberális módszer koncepciója ugyanis már a vizsgálódás megkezdése előtt sokszor determinálta az eredményt.⁴⁰ Az ortodoxok később éppen ezért az ész (mint emberi faktor) „apoteózisán” túl a dogma és a kijelentés normatív hiányát is helytelenítették a törekvésükben.⁴¹ Török István a budapesti liberális tanárok teológiai munkájáról írja: *„A történelmi kutatás vált már-már a kijelentés mértékévé. Virágkorát élte a bibliakritika, a kritikai beállítottság lett a teológiai tudományosság fokmérője. Nálunk a kritikának a legfiatalabb, tehát viszonylag kevesebb hagyománnyal bíró pesti teológia adta a legtágabb teret. Pongrácz József emlékirataiban feljegyezi, az egyik pesti diák megkérdezte tudós professzorát, Ballagi Mórt: 'Nagyiszteletű úr, már arra megtanított, hogy mit ne higgyünk, legyen szíves, most arra tanítson meg, mit higgyünk?'.*⁴²

³⁵ Sebestyén Jenő: Református dogmatika, I. Főrészt. Iránytű Kiadó, Budapest-Gödöllő, 1994. 62.

³⁶ U.o.

³⁷ Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 71.

³⁸ (U.o.) Koncz Sándor így vélekedett: „A teológiai liberalizmus mindenestől módszer.”

³⁹ Török István: Theológiai enciklopédia, DRTA Jegyzetkészítő Irodája, Debrecen, 1959. 27. Török itt azt is megfogalmazza, hogy a módszer tulajdonképpen az adott tudomány saját tárgyából meríthető.

⁴⁰ Később rámutatunk arra, hogy az ortodoxok mindig nagyon sérelmezték a liberálisok Szentírás értelmezését, mivel abban önkényesen válogattak a teológiai konstrukciójuk igényei szerint. (Lsd. 2.1.3. alfejezet.)

⁴¹ A debreceni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban. In: Evangyéliomi Protestáns Lap, I/2. 14.; valamint U.o. I/3. 21. (Az aláírók e folytatásokban közölt hitvallás végén: Menyhárt János, Tóth Mihály, Tóth Sámuel, Balogh Ferencz)

⁴² Török István: A teológus Pongrácz József. (An 7180.) 1. A liberális teológia virágkorában, a XIX. században hazánkban Török szerint éppen ezért született olyan kevés jó bibliafordítás is, mert a Biblia szavain át az Ige

A hit és tudomány közötti liberálisok által előidézett ellentétek kibékítésében a liberálisok szívesen alkalmazták a kritikát, amely szerint semmilyen bibliai (vagy dogma-jellegű) állítást sem fogadtak el addig, amíg azt az ész által meg nem vizsgálták, saját rendszerükbe be nem tagolták. Ez a kritika negatív előjelű volt, általában ezeknek az állításoknak a megkérdőjelezését szolgálta. A transzcendens és szupranaturális megtapasztalása számukra háttérbe szorult. Az Istennel való találkozás csatornáit elsősorban az emberi ész vizsgálódásának, befogadó tehetségének voltak alárendelve. Az Isten és ember kapcsolatát illetően jellemzően a schleiermacheri vallástudományi megközelítés talaján álltak, amely az emberből indult ki, illetve az ember vallásos szemlélődésének kiindulópontján keresztül fogta fel a természetfelettit.

Teológiáját általánosságban az is erősen jellemezte, hogy gyökeresen szakított a reformátori teocentrikus teológiai nyomvonallal, a Szentírás mint isteni Kijelentés, valamint az egyetemes és protestáns hitvallások által megfogalmazott bibliai igazságok pedig alapjaikban váltak számukra kérdésessé. A vallásnak elsősorban a tudományos vizsgálatát tartották fontosnak. Táborának képviselői az egzakt tudomány eredményeit nagyfokú érdeklődéssel és nyitottsággal vizsgálták, a hit kérdéseit elsősorban azoknak rendelték alá.

Összefoglalva tehát, mindezekkel együtt és mindezek mellett azt is fontos számításba vennünk, hogy a nyugat-európai liberalizmushoz hasonlóan, a magyar képviselői is segítők, az egyházat megelevenítő szándékkal tették magukévá annak fő célkitűzéseit. A tudomány XIX. századi kritériumát a teológiára érvényesítve törekedtek az egyházat is korszerűsíteni, így azt remélték, hogy a hit és tudomány felfogásuk szerinti frigyével, az ész hitet is magában foglaló természetének megértésével az eltávolodottak közül sokakat visszanyerhetnek, integrálhatnak az egyházba.⁴³ Ezzel a gondolattal, azaz a tudás ismérével függ össze a másik fontos tanításuk is, ami szerint az emberi ismeret, tudás egyre magasabb erkölcsiséget eredményez, ebben már csak a pozitivista történelemszemléletük, emberképük miatt is hittek.⁴⁴ Hazánkban ez a mozgalom azonban nem tudott úgy kiteljesedni, mint Nyugat-Európában.⁴⁵ Míg az például ott még az I. Világháború előtt több irányzatra ágazva folytatta

---

meghallása mint ebben alapvető feltétel hibádzott. (Török István: Az Újszövetség történeti könyvei, azaz Máté, Márk, Lukács és János írása szerint való evangéliom és az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv, Farkas László fordítása, (könyvismertetés). In: Dunántúli Protestáns Lap, L/10. 49.

⁴³ Márkus Mihály: Teológiai irányzatok. In: Studia et Acta Ecclesiastica V., Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978. Szerk. Barcza József, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1983. 131.

⁴⁴ Uo. Márkus Mihály így foglalja össze e két fő jellemvonás szintézisét: „A vallásnak észhitként és morálként történő felfogása dialektikájából arra a szintézisre jutott a liberális teológia, hogy a vallás szellemi magatartás. A vallás észhitként és morálként való meghatározása azonban egyoldalúságot rejtett magában. Az észhit kiemelése elvont tételek tudására, a morál hangsúlyozása pedig az ésszerű erkölcsi törvények megtartására korlátozta a vallást. A liberális teológusok is észrevették ezeknek az egyoldalúságoknak a lehetőségét, ezért aztán, hogy elkerüljék őket, azt az álláspontot képviselték, hogy az ember egész szellemi magatartása vallás.” (U.o. 131-132.)

⁴⁵ Márkus Jenő szerint „a magyar liberális teológia a külföldi liberális teológiának meglehetősen önállóan függvénye.” (Márkus Jenő: A liberális szellem a református egyházban. I.m. 86.) Ezt itt abban az összefüggésben mondja, hogy „a feltámadási vita elindulása is a Nyugaton elkiáltott hangnak a visszhangja.”

útját,⁴⁶ itthon ennek a teológiai hatásairól már nem tudunk olyan nagy mélységekben beszámolni.

2.1.2. Sarkalatos liberális tanítások

A liberális tábor teológusainak teológiaművelési axiómái tehát merőben különböztek a korábbi évszázadokéitól. Amiatt, hogy a liberálisok minden keresztyén bibliai tant az ész és tudomány abszolúttá tett szemüvegén keresztül vizsgáltak, természetszerűleg állt elő a Szentírás hitelességének kétségbevonása, valamint a dogmák elvetésének és megcsonkításának jelensége.⁴⁷ A keresztyén tanításainkban számos olyan a Bibliában kijelentett igazság van, amely csak a hit számára (Szentlélek belső bizonyágtétele nyomán) hozzáférhető, azaz a racionalista értelemben vett tudományossággal bizonyíthatatlan.⁴⁸ Így, ahogyan majd az ortodoxok legfőbb állásfoglalásában is látjuk, jó néhány teológiai téma megközelíthetetlen és elfogadhatatlan maradt számukra. A liberális tanok témánk szempontjából legfontosabb vonásait a következőkben emelhetjük ki.

A teológia forrásainak megkérdőjelezése

Abból fakadóan, hogy a liberálisok antropocentrikus módon viszonyultak a teológiaműveléshez, a konfessziókat és a Szentírás isteni kijelentési, autoratív voltát visszautasították.⁴⁹ Az emberi észben való hitük miatt és általában a racionalista felfogásukból adódóan a Bibliát csupán emberi műként kezelték, helyette sokkal nagyobb teret kapott körükben az általános kijelentés jelentősége. Kritikának vetették alá a Szentírás egészét, azt elsősorban emberi vélekedésekkel, így sok tévedéssel teli irodalmi műnek tartották.⁵⁰ Tagadták annak a kijelentési mivoltát. Török István miután hangot ad annak a meggyőződésének, hogy a Szentlélek munkál mind a bibliai textusokat boncolgató írásmagyarázóban, mind az azt hallgató hívőben az isteni ígéretek közlésekor, összefoglalásszerűen jegyzi meg, hogy a modern protestantizmus éppen ezt a csodát nem akarja hinni.⁵¹ Az ortodox táborhoz számlálható Filó Lajos – jóval korábban – aggodalmát

---

⁴⁶ V.ö. Manfred Jacobs: *Liberale Theologie*. In: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart* 4. Mohr, Tübingen, 1960. 47-68. A szerző itt az irányzatokat tekintve a marburgi újkantiánizmust, a vallástörténeti iskolát, a valláspszichológiai irányzatot és a monisztikus-mitikus teológiát sorolja fel.

⁴⁷ Török István „megbillent hitnek” nevezte ezt a jelenséget. (Török István: *Isten országa*. In: *Határkérdések* szolgálatunkban, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990. 163. A továbbiakban így hivatkozunk e kötetre: *Határkérdések*) Ezzel kapcsolatban megemlíti itt egy rövid történetet is: „Fülemben cseng berlini professzorom szava: – Tessék tudomásul venni, a feltámadás elképzelhetetlen. A tudomány megállapítása szerint, ahol a halál már bekövetkezett, egy órán belül olyan kémiai elváltozások mennek végbe, hogy ott az élet lehetetlenné válik. – A jelek szerint ő inkább a tudománynak hitt. Modern ember volt.” (Minden bizonnyal Lietzmannról van szó.)

⁴⁸ Vö. 3.2.1. alfejezet

⁴⁹ Koncz Sándor: *Hit és vallás*. I.m. 85.

⁵⁰ Kovács Ábrahám: *Hitvédelem és egyháziasság*. I.m. 144-146. (Kovács Ábrahám az e témát vizsgáló magyar teológiatörténeti művek sorában ezzel a könyvével eddig példátlanul nagy mennyiségű korabeli forrásanyagot, sajtóorgánumot tanulmányozt át, és mutat be.)

⁵¹ Török István: *Dogmatika, A Pápai Református Teológiai Akadémia 1935/36-os tanévének I. félévi előadásai*, 6. (Kézirat. Továbbiakban: *Dogmatika (1935/36)*)

jellemző módon fejezi ki a liberálisok Bibliához való viszonyulását illetően, amikor ironikus hangjával így fest helyzetképet: „*Még most szerencsések, hogy a prot. orthodoxyához vezethetik hátukat; hogy még lábuk a tényleges egyház talaján áll: de miként fogják majd magukat érezni, ha ez a talaj talpuk alól elkopik; ha a teljes írás Istentől ihletett volna helyett, a biblia kezeikben csak egy mondakör és bizonytalan szájhagyomány összevisszahányt előterjesztésévé lesz, mely a nagy munkába kerülő fordítási revisiot sem érdemli meg; és ha a világüdvözítő s közbenjáró Jézus Krisztus előttük, a sok kapós renániák után, legfőleg egy oly homilétává sugorodik össze, ki elég ügyes volt oda csürni csavarni a dolgot, hogy a mózesi törvényből egy kő nem maradt a másikon, még el is hitette a zsidókkal, hogy abból egy jóta sem veszett el?! Pedig már a modernek közül többen ilyen új evangéliumot is kezdenek hirdetni!*”⁵²

A szintén autoratív jellegű keresztyén dogmák és hitvallások teológiai gondolkodásukban mellékes helyre kerültek. Sőt, egyik vezéralakjuk tolmácsolása szerint célul tűzték ki, hogy a „dogmauralom” alól a keresztyénséget felszabadítsák.⁵³ Ezt tulajdonképpen a liberális teológia egyik fő programjának is nevezhetjük. Szemükben a hitvallások a farizeusi lelkeséget, a Jézus Krisztus által elítélt „paragrafusokra szedett vallás” életben tartását jelentették.⁵⁴

A trinitástan elutasítása

A szentháromságtan, amely Istennek az egyik legmélyebb és legitimább önkijelentése, nem fért bele a liberálisok felfogásába. Pogány hitregékben gyökerező, görög és alexandriai eredetű idegen tannak tartották.⁵⁵ Az egyik képviselőjük kifejezetten a témáról nyilatkozva durva képzelődésnek is bélyegezte azt.⁵⁶

Krisztológiai összeférhetlenségek

Nagy hatást gyakorolt rájuk Strauss⁵⁷ és Renan⁵⁸ Jézus-képe, akik elsősorban Jézus Krisztus emberi alakját domborították ki, azt is a saját koncepciójuk szerint. Számukra Jézus

---

⁵² Filó Lajos: Protestans orthodoxia, modernismus és r. catholicismus. In: Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, VI/1. 32. (Ez, és a dolgozatban szereplő, ebből a korból származó egyéb szövegidézetek a mai helyesíráshoz képest sokhelyütt jelentősen eltérnek.)

⁵³ Ballagi Mór: Nyílt levél az „Evangéliumi prot. lap” szerkesztőjéhez I. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, XVIII/5. 130.

⁵⁴ Ballagi Mór: Nyílt levél az „Evangéliumi Prot. lap” szerkesztőjéhez III.. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, XVIII/9. 259.

⁵⁵ Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 87.

⁵⁶ (U.o.) Simén Domokost idézi Koncz.

⁵⁷ Itt David Friedrich Strauss „Das Leben Jesu” c. munkájára gondolunk. Török István így foglalja össze Strauss krisztológiai állításait: „Szembeállítja a történeti Jézust a hit Krisztusával, s nemcsak különbséget lát, hanem szerinte a kettő összeegyeztethetetlen egymással. A messiási öntudat Jézus vallásos öntudatával szemben másodlagos jelenség, utólag felvett, vagy mítoszként reáruházott szerep. Pl. midőn Jézus az Atyával való egységét hirdeti, az csak olyan, mint amikor XIV. Lajos kijelentette: Az állam én vagyok. Strauss a kételkedésben egészen a doketizmusig megy: Amilyen biztos, hogy az emberi rendeltetés egyetemes és mindenki számára elérhető, olyan bizonyos, hogy feltétele is mindenkinek megadatott, mégpedig nem valami kívülről jövő, esetleges történeti felismerés útján, hanem a bennünk levő eszme tudatosulása útján. A hit Krisztusa tulajdonképpen eszmehordozó: az 'ember' velünk született ősképe. Nem is a Jézus történeti létéből,

csupán egy erkölcsi példakép volt. Az utóbbi szerző állítása szerint egyébként Jézus tanításait a környezete igencsak félreértette, sőt később odáig is eljut, hogy állítása szerint az meg is hamisította.⁵⁹ Ahogyan Renan egyik korabeli hazai kritizálója, Pollák János fogalmazott, „amennyiben az evangéliumok neki kedveznek, annyiban igazak, hitelesek; hol eszméje, terve ellen harcolnak, nem érdemelnek hitelt”.⁶⁰ Az említett alkotások itthoni hatását példászerűen bemutató tanulmány Ballagi Mór „Renaniána”⁶¹ című munkája, amelyben a francia szerző romantikus pátosszal megfogalmazott, filozófiával átítatott igen szubjektív bölcselkedései erős magyar visszhangját fedezzük fel. A már korábban idézett Sebestyén jellemzése szerint „ennek a theológiának szelleme az élő meleg vallásosság lelki szükségleteire nem volt figyelemmel, Krisztust megváltónak nem ismerte el, bűnről, váltságról, megtérésről, újjászületésről, megszentelődésről stb. nem akart prédikálni. Istenről ugyan beszélt, de csak mint hideg, távollevő valakiről, akit inkább csak morális úton lehet tisztelni, a közvetett cultus mediatius útján, de közvetlenül, azaz az élő vallásosság útján felesleges.”⁶²

Ekkleziológiai különbségek

A liberálisok az egyháznak elsősorban a szociális felelősségét emelték ki. Az egyház mindenekelőtt a látható természete szerint volt számukra elfogadható, a liberális teológia inkább egyfajta társadalmi közösségként kezelte azt, és nem az üdvösségre választottak gyűjtőhelyeként tekintett rá.⁶³ Egyébként ez utóbbiból adódóan megemlítendő, hogy a

---

hanem az eszme történeti fejlődéséből, a gondolkozásból ered. Jézus csupán az eszme konkrét alakba való öltöztetése, szimbóluma, mely a szemléltető példa erejével kelti életre a humanitás bennünk szunnyadó eszméjét, létünk időfeletti elemét.” (Török István: Dogmatika (1985), I.m. 314.)

⁵⁸Ernest Renan „Vie de Jézus” c. munkája nagy népszerűségnek örvendett a liberális teológusok között. Magyarra is hamar lefordították (Első kiadás: Renan Ernő: Jézus élete. Beck, Bécs, 1864.). (Renan több, e témát érintő művéből most ezt emeltük ki.)

⁵⁹Renan Ernő: Jézus élete, Heckenast Gusztáv kiadása (2. kiad.), Torkos István ford., Pest, 1870. 392-393.

⁶⁰Pollák János: Renan és az apostolok, Szent István Társulat, Pest, 1866. 3-4. Egyébként Pollák ebben az írásában átfogóan reagál Renan tanításaira és amikor Renan az Apostolok cselekedetéről írt bibliai könyvet is a sajátos koncepciója szerint mutatja be, Pollák az „elferdítés, könnyelmű tagadás, nyegle gyanúsítás” szavakkal foglalja össze a francia szerző tudományos törekvését. (U.o. 4.) Ugyanezt a súlyos észrevételt tették Ballagiék módszerével kapcsolatban a debreceni ortodox tanárok is: „... a bizonyítani akaró, az új szövetség azon könyveit, melyekből az ellenkezőről lehet meggyőződést szerezni, nemcsak nem valódiaknak, de az előadásukban is hitelesség nélkülieknek nyilvánítja, s ekép útjából félreteszi; és az oly könyvekből is, melyekre különben szeret hivatkozni, a céljával ellenkező meggyőződésre vezető előadásokat tekintet nélkül hagyja.” (A debreceni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban. In: Evangéliumi Protestáns Lap, I/1. 5.) Renan szóban forgó művét olvasva valóban rendkívül szembetűnő, hogy Jézus szavait számtalan alkalommal úgy idézi, mint amelyek természetszerű, hogy a szájából hangzottak el, ezekből pedig vaskos következtetéseket, tényeket származtat, míg más evangéliumbeli részeket sok esetben megkérdőjelez és elfogadhatatlannak minősít. Az önkényesség érzete pedig azért támad az emberben, mert az „egyéni kánon” renani kibontakozása során a szerző igen csekély mértékben indokol, legtöbbször nem is teszi. E módszer mellett nem meglepő, hogy a végeredmény egy igen egyedi Jézus-kép.

⁶¹Ballagi Mór: Renaniána. Engel és Mandellon, Pest, 1864.

⁶²Sebestyén Jenő: Egyoldalúság az ígehirdetésben. In: Magyar református önismereti olvasókönyv, Szerk. Németh Pál, Kálvin Kiadó, Budapest, 1997. 377.

⁶³Török István a liberális és – a később megjelenő – igeteológia különbségét az egyházzal szembeni viszonyulásukban látta a legfeltűnőbbnek. Ballagi Mór és Imre Lajos egyházzal szembeni viszonyulásukat összehasonlítva észrevehető, hogyan adott helyet a pszichológiai és szociológiai szemlélet ismét a teológiáinak. (Török István: Az egyházkritika. I.m. 196.)

szegények és rászorulóknak körében élénk diakóniai munkát sürgettek és végeztek is.⁶⁴ Török szerint ennek az volt az oka, hogy az Isten országát szó szerint az emberben keresték, „*tisztult érzelmi világunkban, nemes emberi törekvéseinkben. (...) Isten helyett saját kegyességük lett tájékozódásuk sarkcsillaga.*”⁶⁵

Az is komoly különbséget hordozott a liberális és ortodox tábor között, hogy míg az ortodoxok az egyház Urának, Jézus Krisztusnak a szolgálatát tartották a teológiaművelés motiváló erejének, addig a liberálisok ehelyett inkább egy még a keresztyénséget is magába olvasztó, az értelem által nagykorúvá vált keresztyén és nem keresztyén vallásokból álló vallásközösséget láttak célként maguk előtt.⁶⁶ Épp az egyházat létre hívó igehirdetés, és az azt vizsgáló teológia az, amelyhez Török István helyzetlátása alapján sem helyesen viszonyultak: „*A modern protestáns igehirdetés eltévelyedése és megromlása legcsattanósabb bizonyítéka egyfelől az ellenőrzés szükségességének, másfelől annak, hogy a modern protestáns teológia elhanyagolta feladatát, tehát maga is eltévelyedett és megromlott.*”⁶⁷

2.1.3. Apologetikai ellenállás: a debreceni ortodox kör megjelenése

A liberálisok 1870/71-re annyira megerősödtek, hogy megalapították szellemi műhelyüket, a Protestáns Egyletet.⁶⁸ Ez volt az a kiváltó ok, aminek hatására a debreceniek (főként id. Révész Imre, Balogh Ferenc, Tóth Sámuel és Menyhárt János, Erdős József)⁶⁹ is hadat üzentek a mozgalomnak, reagálni kezdtek a liberális tábor állításaira és nézeteire.⁷⁰

Nem ez volt az abszolút kezdet, a tiltakozás már jóval korábban elkezdődött, ugyanis a debreceni ortodoxia kialakulásának voltak előzményei, az fokozatosan valósult meg. A liberálisok tanításainak helytelenségére és nem biblikus mivoltára 1863-ban Filó Lajos hívta fel először a figyelmet a híres „feltámadás vitában”.⁷¹ Az ő gondolataiban, érveiben már számos hitvalló elemet megfigyelhetünk az ortodox tábor tanításaiból, de amikor megjelennek Révészék, az ő nyilatkozataik alapján tudjuk gazdagabban rekonstruálni tanbeli álláspontjukat, az általuk képviselt teológiai irány hitvallását.⁷²

2.1.4. Az ortodoxok gondolkodási jellegzetessége

Témánk szempontjából azzal kell kezdenünk, hogy a debreceni ortodoxia közel sem azonos a XVI. század végétől a XVII. század végéig domináló klasszikus protestáns

⁶⁴Kovács Ábrahám: Hitvédelem és egyháziasság – a debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával, I.m. 204., valamint Bucsay Mihály: A Protestáns Egylet kora. In: A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855-1955, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest, 1955. 47.

⁶⁵Török István: Isten országa. I.m. 163.

⁶⁶Márkus Jenő: A liberális szellem a református egyházban. I.m. 86.; valamint Kovács Ábrahám: Hitvédelem és egyháziasság. I.m. 190.

⁶⁷Török István: A lelkész mint ethikus. In: Igazság és Élet, 1937. jan., 12.

⁶⁸Lsd. bővebben: Bucsay Mihály: A protestáns egyház kora. I.m. 45.kk.

⁶⁹Török István szerint Erdős József, a Böhl-tanítvány „professzortársaival együtt méltón képviselte a tekintélyes múltú debreceni orthodoxiát”. (Török István: Erdős Károly és a debreceni hagyomány. In: Református Egyház, VI/18. 12.)

⁷⁰V.ö. Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 115. kk.

⁷¹Kovács Ábrahám: Hitvédelem és egyháziasság. I.m. 35-37.

⁷²Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 111.

ortodoxiával. A debreceniek miközben étellel teli, lüktető egyházat, ébredést és lelki megújulást szorgalmaztak⁷³, mindezt úgy szolgálták, hogy „felvilágosult” eszközökkel szemlélődtek, sőt a pozitív irányú kritikát is alkalmazták.⁷⁴ Az ortodox név eleinte ironikus megnevezés volt, de ők elfogadták és használták magukra is, azonban ezzel a kitételrel: „Az *orthodoxia* alatt mi protestánsok az evangéliomelvűséget értjük, ezt ki is emeltük, s csak ily értelemben fogadjuk el az *orthodox* nevet.”⁷⁵ A debreceni ortodoxia professzorai számára a teológiaművelés alapja az Istennel való kapcsolat (élő hit) volt és céljuk mindenekelőtt abban állt, hogy az igazság megvallása által az embereket szolgálatukkal az élő Krisztushoz vezessék. Szolgálatukban az evangéliumi reménység képezte a legfőbb indítékot.⁷⁶ Nézeteiket legtömörebben a hitvalló nyilatkozatukban találhatjuk meg, amelyet 1872-ben fogalmaztak meg és 1875-ben jelentettek meg az Evangéliomi Protestáns Lapban.⁷⁷ Ez a hitvalló nyilatkozat nem tér ki részletesen minden liberális problémára, de a legfontosabb nézetkülönbségeket pontosan leszögezi.

Jóllehet itt kivételesen sűrítetten találkozunk tanaikkal, azért általában az jellemző az ortodox tanítások megismerhetőségére, hogy a valamely konkrét vita előfordulásakor kifejtett gondolataikból tudunk részletesebb tanbeli álláspontra utaló konzekvenciákat levonni.⁷⁸ Ilyen volt például a már említett kezdet, azaz Filó szembeszállása Ballagival a feltámadás kérdése kapcsán. Megfigyelhetjük, hogy miközben mindkét fél a tanainak megfogalmazására kényszerül, igen sok részletet megtudunk például a bibliai antropológiai, és az eszkatológiai tanaikról.⁷⁹

Az ortodoxok a programjuk megfogalmazásaként is felfogható imént megnevezett 1875-ös hittani álláspontjukban lefektetik, hogy ők nem látnak ellentétet a hit és a tudomány (műveltség) között, illetve óvatosságra intenek az emberi ész túlbecsülése terén.⁸⁰ Számukra a Szentírás az a kiindulópont, amelyből a keresztyén élet és gondolkodás felépülhet. Egy előjelhez hasonlíthatjuk ezt a zárójel előtt, ez határozza meg minden más mondanivalójukat. Hangsúlyozzák annak autoritását és abszolút kánoni mivoltát.⁸¹ Ahogyan ők fogalmazzák meg: „*A hazai prot. orthodoxia alapjelmében ma is az, ami volt a 16-dik század reformációja. Nem aludt ki annak kezében a világosságnak a reformáció által meggyújtott*

⁷³ Balogh Ferenc összefoglalásában: „Mi épen az egyházi életet akarjuk megmenteni a halálos szendergéssből felköltetni...” (Balogh Ferenc: Irány elveink. In: Evangéliomi Protestáns Lap, I/3. 23.)

⁷⁴ Id. Révész Imre publikációit Ballagiék Protestáns Egyházi és Iskolai Lapjában korábban többször megtaláljuk, lévén, hogy korábban az ifjú Révész még az ő teológiájukkal szimpatizált, csak később vált „ortodoxá”. Koncz is utal erre: i.m. 115.

⁷⁵ Balogh Ferenc: Irány elveink. In: Evangéliomi Protestáns Lap, I/4. 32.

⁷⁶ Balogh megfogalmazásában: „Az emberiség tökéletesedése – erény, erkölcsiség és szentség terén, – Krisztus evangélioma nélkül el nem érhető. Ez a mi meggyőződésünk midőn mi ezen evangéliom világát akarjuk lobogtatni, ...” Balogh Ferenc: A lőtávolon belülről. In: Evangéliomi Protestáns Lap, I/10. 87.

⁷⁷ Evangéliomi Protestáns Lap, I./1-3 és 5. szám.

⁷⁸ Koncz Sándor nyomán Kovács Ábrahám állítja ezt. Kovács Ábrahám: Hitvédelem és egyháziasság. I.m. 35.

Ugyanez igaz bizonyos értelemben a liberálisokra is. (V.ö. Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 76.)

⁷⁹ Vö. Ballagi Mór: Tájékoztás a theologia mezején. Viszonzásul Filó Lajosnak „A feltámadás és spiritualizmus” című műve, mint a halottaiból feltámadt scholastica legújabb termésére, Pest, 1862.; valamint Filó Lajos: A keresztyén hit védelme a Krisztus feltámadása kérdésében, vagyis szellőztetése Ballagi Mór úr Tájékoztásának. Szilády János, Kecskemét, 1863.

⁸⁰ A debreczeni jelenlegi theologiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban. In: Evangéliomi Protestáns Lap, I/1. 3.

⁸¹ U.o. 5. és I/3. 21.

szövétneke s nem is akarja azt eloltani, sőt igyekszik annak fényét időről időre tisztábbá és áthatóbbá tenni. Ennélfogva nem üzen az harcot a tudomány szabad fejlődése ellen s nem fél annak vívmányaitól, nem is kívánja azokat ignorálni; sőt a szabad vizsgálódást jogosultnak tartja a vallástudomány terén is, következőleg megadja a vallás körében is, ugy az emberi észnek mint a lelkiismeret szabadságnak a megillető jogot. De a kijelentés alapján ragaszkodik a biblia isteni tekintélyéhez, és ezen tekintély határvonalai között, és nem azokon kívül, kívánja vallás dolgában az emberi ész és tudomány jogait érvényesíteni, a vallás kérdéseit megoldani, a hit elvont igazságait öntudatunk körébe emelni.”⁸²

Ezek után az ortodoxok az Apostoli Hitvallás néhány fő pontjára emlékeztető formát használnak hitük kifejezésére és megevezik a hitük tárgyát képező dogmatikai tételeket: hisznek Istenben, mint a világ okában, a Szentháromságban, mint az erkölcsi világ és az emberek váltáságának princípiumában,⁸³ hiszik a halottak feltámadását, valamint a Krisztusban való hit erősítésére az Ige hirdetett (igehirdetés) és látható alakját (szentségek) is megjelölik.⁸⁴

Érdekes, és a debreceniek említett modern látásmódjára utal, hogy noha a csodák, szupranaturális tartalmú bibliai leírások hitelességét nem vonják kétségbe, a teremtés bibliai leírását mégsem a klasszikus ortodox módon értelmezik. Ez akkor válik nyilvánvalóvá, amikor a hit és az egzakt tudományok helyes kapcsolatának fontosságát hangsúlyozva kifejtik, miként kell a hit lámpásának világítania, miközben valaki az emberiség őskorának történetét vizsgálja, azaz hogyan lássuk abban Isten „*gondviselő vezérletét*”.⁸⁵ A debreceni ortodoxia nem volt semmiben a modern tudomány ellensége, csupán az volt a liberálisokhoz való kifejezett kérése, hogy a tudomány és hit dolgát ne állítsák egymással szembe, hanem inkább úgy viszonyuljon e kettő egymáshoz, mint amelyek egymást támogatják, ahogyan ők fogalmazták meg: „*azt szeretnők látni és ismerni, miképen lehet összeegyeztetni a ker. vallás elveit és rendszereit az összes modern műveltséggel és fogalmakkal? e tekintetben kérünk mi biztos és határozott feleletet.*”⁸⁶

2.2. A debreceni ortodoxia és a dialektika teológia magyar fogadtatása közötti tartalmi kapcsolópontok

Ebben a pontban nem célunk az, hogy sarkított módon hozzuk összefüggésbe a nemzedéki és történelmi körülményeket illetően is eltérő debreceni ortodoxiát és dialektika teológiát, az azonban fontos feladatunk, hogy a kettő közötti komoly hasonlóságokra, egyezőségekre és összefüggésekre mind tárgyi, mind pedig teológiatörténeti aspektusból rámutassunk. Mint azt látni fogjuk, a debreceni ortodoxia meglátásai, nyilatkozatai szoros

---

⁸² Filó Lajos: *Protestans orthodoxia, modernismus és r. catholicismus*. I.m. 4. Török István a hitvallásainknak is komoly szerepét látja abban, hogy a többek között a liberalizmus kilengéseit is „egészséges módon fékeztek”. (Török István: *Dogmatika* (1985). I.m. 133.)

⁸³ Az isteni személyeket egyenként megnevezik: Atya, Fiú, Szentlélek.

⁸⁴ A debreceni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban. In: *Evagyéliomi Protestáns Lap*, I/2. 13-14. (Címszavakban adtunk összefoglalást.)

⁸⁵ U.o. I/5. 37.

⁸⁶ U.o. 38.

megfelelést mutatnak a barthi teológia hozzánk eljutott tanításaival. Ez azt az összefüggést produkálja, hogy Balogh és követői körében már a barthi fordulat előtt a dialektika teológia számos tanításával rokon látásmód uralkodott. Az ortodoxiát hazánkban ezért több szempontból előfutárának tekinthetjük.

A debreceni ortodoxia egy komoly teológiai és lelki megújulást jelentett az egyházunkban, sokakat összekapcsolt és egységbe tömörített, a klasszikus reformátori tanok melletti elkötelezettséget pedig a teológiai tanárokon túl sok lelkészben és egyháztagnak megacélozta. Azt is megfigyelhetjük, hogy hazánkban a későbbi barthiánus irányvonallal kapcsolatba kerülő igeteológusok⁸⁷ közvetett módon az ortodoxiához köthetőek, legtöbbször az ortodoxia által megfogalmazott értékek (kijelentés központúság, reformátori hagyomány) fontos tényezőként hatnak. Így készítette elő a barthi fordulat pozitív fogadását az a nálunk már ilyen módon korábban végbement történés, amely létrejöttét az ortodox-liberális vitának is köszönheti. Gáncs Aladár evangélikus ébredési teológusként Barthot ismertető írásában hangot ad azon felismerésének, hogy Barth nem nevezhető teljes mértékben újdonságnak számunkra, ugyanis mint írja, „*mi is, több olyan dologra bukkantunk rá, melyek Barth-i jellegűek, akkor, amikor Barthnak még csak a híréről is alig hallottunk.*”⁸⁸

Barth tanításai nem voltak idegenek tőlünk és annak a tartalmi felismerései „fején találták a szöveget” a korábbi vallástudományi jellegű teológiához képest kijelentésközpontú és teocentrikus teológiaművelés felé utat kereső teológusok számára. Azt, hogy melyek voltak a fő hasonlóságok, a következőkben nevezzük meg.

2.2.1. Két „hitvallástételre szorító szituáció”

A debreceni ortodoxok nagy veszélyt láttak a liberálisok ténykedéseiben, mert úgy vélték, hogy a tanításaikkal rombolják a protestáns egyházakat. Féltették a református egyházat a tévtanításoktól és az általuk kétesnek ítélt irányzattól, ezért szólaltak meg és vállalták fel az ellene való teológiai harcot. Filó szerint a liberális mozgalom „*a Tibériás tengeren támadt oly vihar, melynek csapkodásai félelmesen recsegtetik egyházunk hajóját.*”⁸⁹ Az ortodoxok teológiájára⁹⁰ genuin módon igaz, hogy (amint ők megélték)⁹¹ a status confessionis szorításában fogalmazódik. A liberális előretörés egy olyan kényszerítő erő volt, amely folytán nyilatkozniuk kellett, azaz meg kellett határozniuk, hogy a hit dolgában mit vallanak. Tovább erősíti e hitvallástétel belsőleg ösztönzött megtételét a debreceni tanárok

⁸⁷ Ezt a fogalmat később árnyaljuk. Lsd. 3. fejezet.

⁸⁸ Gáncs Aladár: Mit tanulhatunk Barth Károlytól? In: Theologiai szemle VI. évf. 4-6. sz. Különlenyomata, Debrecen, 1930. 7. Gáncs itt R. Otto és Barth istenképének azonos elemeire hívja fel a figyelmet, rámutatva arra az egybeesésre, hogy egymástól függetlenül, de ugyanarra az eredményre jutottak. (U.o. 6-7.)

⁸⁹ Itt Filó az egyháztagnak félrevezetésére, az értelmiség hitvallás nélkülivé tételére is felhívja a figyelmet, de érdekes, hogy még a nazarénizmus (a nazarénus gyülekezetek zömében a református egyházból kiváltakból alakultak) gyors terjedése okának is a modernista mozgalmat jelöli meg. (Filó Lajos: Protestans orthodoxia, modernizmus és r. katolicizmus. I.m. 21-32.)

⁹⁰ „Teológiájuk” alatt értjük az ismert reformátori tanok aktualizált megfogalmazását, hangsúlyozását.

⁹¹ A „status confessionis” kifejezését azért használjuk, mert amint az itt található ortodox vélemények is mutatják, a teológiai herezisek egyházat ostromló áradatában érezték magukat arra kötelezve, hogy állást foglaljanak.

csoportja, akik valóságos veszélyt fedeznek fel a kibontakozott állapotokban: „...némely hitfeleink egy uj, a mi véleményünk szerint nem csak nem protestáns de még csak nem is teljesen keresztyén iránynak indultak, midőn többen aggódva kérdezik egymástól kérdezik mi tőlünk is 'mi lesz mind ebből?' nekünk kiket a gondviselés épen a megtámadott hit tanítóiul állított elő, hallgatnunk lehetetlen.”⁹² Barth, mikor megírja programját a Römerbrief első kiadásában, hasonlóan krízis helyzetben érzi magát és a kora teológiáját. A veszélyt és a krízis mibenlétét ő is nagyban a teológia antropocentrikus vallástudományá váló lefokozásában látta azáltal, hogy Isten szavát (mint kijelentést) nem vették komolyan.⁹³ „*Ha utamra visszaneztek,*” – mondja Barth, „*úgy látom magam, mint az, aki egy sötét toronyban felfelé tapogat a lépcsőn s a korlát helyett a harangkötélbe kap s nagy ijedelmében hallja, hogy a harang a feje felett megkondul, mégpedig úgy, hogy azt most már nem csak ő hallja.*”⁹⁴ Noha Barthot minden jel szerint sokkal többen hallották meg, mint a debreceni professzorokat, szerepvállalásuknak tudatossága pedig más-más úton érlelődött, a lényegen mit sem változtat: mindannyian az Ige lelkiismeretüket megragadó hatására cselekedtek.

2.2.2. Mindkét irányzatban megtalálható dogmatikai főtémák

Amit a barthiánus tanítások jellemző elemeiként szoktunk kiemelni, azokat lényegileg hazánkban az ortodox részről már korábban megtalálhatjuk. Ezeket a főbb, közös témákat a következők alkotják.

2.2.2.1. A Szentírás szerepe

Miután a magyar liberálisok a Bibliát legfőképp emberi alkotásként kezelték, teológiájukban a Kijelentés nem játszott komoly szerepet, a témáikban sem lehetett érezni annak meghatározó voltát. Az ortodoxok viszont minden teológiai munka alapjaként és kiindulópontjaként tekintettek rá, mint Isten Kijelentését tisztelték. Vallották, hogy egyedül ebből ismerhető meg Isten, illetve innen nyerhető kizárólag a normatív és személyes keresztyén közösségi életet teremtő erő.⁹⁵ Hittani álláspontjukban ezt fogalmazzák meg: „*A szentirat alapján megalkotott ker. hitrendszer a hit igazságok és vallási tények legbensőbb és szorosabb egybekötetésben állanak egymással, ha egyik alapkövet elmozdítjuk: az egész rendszer és alkotmány ingadozni fog, sőt bomlásnak indulhat; ha a szentirat nem Istentől ihletett mű, ha nincs természetfeletti kijelentés, ha nincs csuda, ha az ész minden mindenekben, a Krisztus csak pusztá ember, a váltság tényei és csudái csak ábrándok és*

---

⁹²A debreczeni jelenlegi theologiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban. In: *Evangyéliomi Protestáns Lap*, I/1. 3.

⁹³A „krízis teológia” kifejezését tovább árnyalva elmondhatjuk, hogy itt nem csupán azért használjuk, mert a teológia válságba jutott, e válság egyik még mélyebb kiváltó okát is tetten érhetjük benne: általánosságban inkább a szent Istennel találkozó bűnös ember viszonylataira utal.

⁹⁴Gáncs Aladár idézi Barth 1927-es Dogmatikájának előszavát saját fordításában. (Gáncs Aladár: *Mit tanulhatunk Barth Károlytól?* I.m. 2.)

⁹⁵A debreczeni jelenlegi theologiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban. In: *Evangyéliomi Protestáns Lap*, I/2. 14.

*ráfogások: akkor aligha el nem, sőt minden bizonnyal elhagytuk a ker. vallás utait...*⁹⁶ A dialektika teológia nagy fordulata esetében ugyanez jelentette az újdonságot: a Deus dixit eseménye teszi lehetővé és írja elő a teológia művelését. Barthék köre ugyanígy, elemi erővel hangsúlyozta a teológia Bibliához való visszatérése feladatának szükségességét, mint életfeltételt.

2.2.2.2. A teológia helye

Az ortodoxok munkásságukkal a keresztyén egyház építését tartották szem előtt, mint amely a helye és a maga múltjával, természetével meghatározó tere a teológiai munkának.⁹⁷ Ez azt jelentette a gyakorlatban, hogy számukra mindennél fontosabb volt a teológus személyének egyházi közösséghez való tartozása és az ahhoz való lojalitása. A debreceniek Péter vallástételét hozták fel példának, hogy kifejezzék a teológus és az egyház viszonyának megbonthatatlan összekapcsolódását.⁹⁸ Ebből ugyanis egyértelműen kiderül, hogy Péter hitét, meggyőződését szerves egységben kell látni az egyházépítéssel. Az ortodoxok a teológiai nyilatkozatukban mint programnyitányban itt emlékeztették a liberálisokat arra, hogy *„...Péter csak annál fogva szolgálhatott a Jézus Krisztus anyaszentegyházának alapkövéül, hogy hitte és vallotta azt, miszerint a Jézus a Krisztus, az élő Isten fia”*.⁹⁹ Azaz, Péter Istennel való személyes kapcsolata meghatározta a szolgálatát. Az ortodoxok ezt az alapvető előfeltételt sokszor kihangsúlyozzák és annak hiányát a liberálisok szemére vetik. Feltűnő, hogy szóhasználatukban a teológiához nyúló egyén (teológus) szinonimájaként használják a „hívó” kifejezést is,¹⁰⁰ illetve kiemelik, hogy egyedül a keresztyén tanításokhoz (dogmákhoz) való ragaszkodás adhatja meg azt a szívbeli nyugalmat, amelyet a bűnösnek a kegyelem által megnyert üdvösség mint reménység biztosít. Ugyanez a nyugalom az ész mindenek fölé helyező egyén számára nem biztosított.¹⁰¹ Az ortodoxok nézetei szerint olyannyira nem, hogy a liberális teológusokat tanaik miatt Heiszler József például az egyházon kívülieknek tartotta.¹⁰² Koncz Sándor rendkívül határozott és minden virágnyelvet mellőző megfogalmazásban vág a liberális teológiának e szempontból az eleve: *„a liberalizmus*

⁹⁶ A debreczeni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban. In: *Evangyéliomi Protestáns Lap*, I/5. 38.

⁹⁷ A debreczeni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban. In: *Evangyéliomi Protestáns Lap*, I/1. 4.

⁹⁸ U.o.

⁹⁹ U.o.

¹⁰⁰ A debreczeni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban. In: *Evangyéliomi Protestáns Lap*, I/2. 14.

¹⁰¹ U.o.

¹⁰² Heiszler József: *Az orthodoxia pesti új mérve – A mai köztudat mint abszolút vallási kriterion*. In: *Evangyéliomi Protestáns Lap*, I/7. 62. Menyhárt burkoltan fel is szólítja Ballagit az egyház elhagyására: *„...senki sem kényszerítettk arra, hogy tagja legyen egyházunknak. Akinek nem tetszik, vagy együgyűségnek tetszik egyházunk tana; a ki együgyűeknek, butáknak és Isten tudja miknek nem tartja azokat, kik az egyháztanhoz ragaszkodnak: lépjen ki az egyházból; legyen bölcs, csatlakozzék a magafajta más bölcssekhez. A hit és hitetlenség egyenlő jogosultsággal bír, csak hogy nem a hívők határozottkörű társaságában, hanem, a szélesebb körben, az államban.”* (Menyhárt János: *Észrevételek Ballagi Mór ur első nyíltlevelének némely pontjaira*. In: *Evangyéliomi Protestáns Lap*, I/12. 106.) Menyhárt e szavai (és e levelének további idézetei is) nem csupán a maga, hanem az egész debreceni ortodox kör véleményét tükrözik a címhez fűzött lapszerkesztői lábjegyzet szerint.

*eredete végső fokon az emberben – teológiailag nézve – az ember bűnében van, mert az ember szeretne szellemi függetlenségben – teológiailag kifejezve – Istentől szabadon élni.*¹⁰³

A dialektika teológia egyik nagy érdeme is ebben volt, mert rámutatott arra, hogy a teológia egyházi tudomány és soha nem szakadhat el a hívők közösségétől, azaz az egyháztól.

2.2.2.3. A Kijelentés természete

Minden bizonnyal ez az a legizgalmasabb gondolkozásmódbeli jellegzetesség, amely a magyar teológusokat a Biblia értelmezésének kérdéséről a legalapvetőbb módon jellemezte. Ez a kiindulópont más-más intenzitásban és feltételrendszerrel, de szinte minden táborban megtalálható. Az ortodoxok számára kulcsfontosságú kérdés volt az, hogy a teológiámművelés során a Biblia legyen az az alap, amelyből tájékozódva bármilyen teológiai munka megvalósulhat. Mivel a liberálisok ezt az alapot támadták a legvehemensebben a kritikájuk pergőtüzében, szükségessé vált, hogy állást foglaljanak a Biblia megértését szolgáló kritika lehetőségeiről és céljáról. Az ortodox tanárok a hittani nyilatkozatukban éppen ezért, az egyik legfontosabb teológiai evidenciaként fektetik le: *„bizton reményljük, hogy a történeti nyomozódások előre haladásával, azok eredményeinek biztosbulásával, az e téren nyerendő vívmányokat józanul felhasználó bibliai értelmezés tökélyesbülésével, lassankint mindinkább sikerülni fog a sz. írók lelkületébe behatolni s onnan indulva ki, tételeik valódi értelmét felfedezni; előadásaikból azokat, melyek csak az akkori korszükségekre voltak vonatkozásokkal, s a kornézetekhez alkalmazkodásokat foglaltak magukba, melyek tehát csak ideiglenes értékűek, – a minden korra s minden népre általában tartozókat, annál fogva örök érvényűeknek tarthatókat – megkülönböztetni s eképp az emberi borítékoktól az azokba burkolt isteni eredetű magvakat külön választva csak ezeket ismerni el; enyiben az emberi felfogás szempontjából a ker. vallás hittanát tökélyesbíthetőnek s bizonyosan is tökélyesbülőnek ismerjük el...”*¹⁰⁴ A debreceniek ebben a tömör állásfoglalásban azt sugallják, hogy a klasszikus ortodoxia plenáris verbális inspirációs tana helyett inkább az organikus inspirációt részesítik előnyben.¹⁰⁵ Eszerint helyet adnak a pozitív szándékú, megértést munkáló bibliakritikának, amely a történeti kutatáson keresztül fejt ki munkáját. Megállapíthatjuk azt

---

¹⁰³ Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 65. Ehhez hasonlít Márkus értékelése is: „A liberális teológia nem adhatott, mert neki sem volt, amiből adjon; az ember nem adhat, mert csak az Úristennek van. Amint sokszor megkísérelte a múltban, még sokszor és sokféleképpen megkísérelti majd a liberális szellem, az emberi ős-vágy, hogy istenként hallasson magáról. Igéző, megejtő az ős-vágy szava.” (Márkus Jenő: Liberális szellem a református egyházban. I.m. 141-142.)

¹⁰⁴ A debreczeni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban. In: Evangyéliomi Protestáns Lap, I/3. 21-22. Később a debreceni Menyhárt János így árnyalja tovább mindezt: „Nem hiszem, hogy az Isten lelke a végett közöltetett volna a szent írókkal, hogy őket geographiára, historiára, vagy physicára s más eféle tudományokra tanítsa, vagy hogy, miután a tudományok körébe tartozólag a szokott ismeretszerzési utakon megszerezték már a sz. írók a magok ismereteit, ezek a hibáktól megtisztítottassanak, s a sz. írók irataiba hibátlanul vitessenek be.” (Menyhárt János: Észrevételek Ballagi Mór ur első nyiltlevelének némely pontjaira I.m. 107.)

¹⁰⁵ Balogh szavai csak tovább erősítik ezt az összefüggést: „Mi nem tartjuk a biblia minden nem a belvilág, nem az üdvet érdeklő, nem a hit és erkölcsre vonatkozó adatait utószó betűig ihletetteknek, az emberi tényezőt benne megtudjuk különböztetni az isteni tényezőtől; a szentírók nem voltak öntudatlan gépek, érvényesítették egyéniségüket...” (Balogh Ferenc: Irány elveink. In: Evangyéliomi Protestáns Lap, I/3. 24.)

is, hogy a fenti megfogalmazás szerint különbséget tesznek a Kijelentés írott formája, azaz az „emberi borítékok” és maga az örökérvényű Kijelentés mint „azokba burkolt isteni eredetű magvak” között.¹⁰⁶ Balogh Ferenc konkrétan is elhatárolódik a verbális inspirációtól: „Mi soha nem állítottuk, hogy merev orthodoxok vagyunk, mi kijelöltük az ész szerepét a szentírás tekintélye mellett, a nélkül, hogy akár az ész, akár a bibliát isteníténők. Mi kiemeltük a szentírás tartalmából mit tartunk elengedhetetlen hitigazságoknak, ilyet várunk ellenfeleinktől is, Kálvin mondá híres *Institutio*­jában „Isten az aki beszél a szentírás által (par I' Écriture): következőleg a tan (doctrine), melyet az tartalmaz mennyei” az írás tehát csak közeg, eszköz, s tartalma a mennyei, Kálvinnal egyezőleg mondhattuk hát, hogy a szentírás tartalmazza a kijelentett azaz mennyei tudományt, tárgyilag véve a kijelentést.”¹⁰⁷

Azt, hogy az ortodox teológiai tanárok hogyan érkeztek meg ehhez az igetanhöz¹⁰⁸, terjedelmi okból részleteiben a jelen dolgozatban nem tudjuk tárgyalni, az azonban bizonyos, hogy a maguk szavaival (igen szimplifikált módon) fő vonalakban szinte pontosan azt fogalmazták meg, amit később Barth a Kijelentés és Szentírás megkülönböztetése révén tételesen kifejtve mondott el. Barth tehát tömörebben ugyan, de így vezeti be ugyanezt a programot: „...teljes figyelmem arra irányult, hogy a történetin keresztül lássak bele a Biblia Lelkébe, mely az örök Lélek.”¹⁰⁹ Barth igetánában ez azután egy nagyon részletes, mondhatni paradigmateremtő kidolgozást kapott, amiről Török révén még szólunk ebben a dolgozatban.¹¹⁰

Barth minden bizonnyal nem tudott és nem is tudhatott a színre lépéséhez képest hazánkban nem is olyan régen, elhúzódó módon lezajlott jelentős vitáról és az abban megfogalmazottakról a Kijelentés fontosságát illetően. Amikor közvetve, vagy közvetlenül kapcsolatba lépett teológusainkkal, a jelenlegi ismereteink szerint egyikőjük sem ismertette meg vele azokat. Valamilyen rejtélyes okból ezek az „ortodox vívmányok” primer módon nem jutottak szóhoz.

2.2.2.4. A reformátori hagyományhoz fűződő organikus viszony

A debreceni ortodoxok a saját törekvéseiket a reformátori gondolkodásmód folytatóiként szemlélték. Hitbéli megnyilvánulásuk, szavuk felemelése a reformáció nagyjainak példájára vezethető vissza, akik a Biblia tekintélyét szem előtt tartó teológusokként hagyták, hogy lelkiismereti szabadságukat Isten egyedül az igéje által

¹⁰⁶Heiszler József is csupán azt a tanítást fejt ki, hogy a Biblia tartalmazza a Kijelentést, de hogy lényegileg azonosítaná vele, az nem derül ki a gondolataiból. („Néhány pontozat a hegeli bölcsészetből azon modern kérdésre: „vajjon a pozitív keresztyénség megfér-e a magasabb tudományossággal?” In: Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, I/2. 59-60.)

¹⁰⁷Balogh Ferenc: Nyílt válasz Ballagi Mór ur nyíltlevelére. In: Evangyéliomi Protestáns Lap, I/11. 96. (Az idézett mondatban eredetileg az egyik vessző a „tartalmaz” és a „mennyei” között áll, de ezt a szerkesztő a lap alján korrigálja. Mi a korrigált verziót idézzük.) Az igetánukhoz lsd. Kovács Ábrahám: Hitvédelem és egyháziasság. I.m. 156. kk.

¹⁰⁸Az ortodoxok rendszerint a reformáció tanításainak kontinuitásaként tekintenek az igetánukra.

¹⁰⁹Karl Barth: Der Römerbrief. Vorwort zur ersten Auflage, 2. Kiad. Theologischer Verlag Zürich, 1922. (Reprint változat: Theologischer Verlag Zürich, Tübingen, 2010.), 3. Lsd. még a 3.2.2. fejezetet.

¹¹⁰Vö. 3.2.2. alfejezet.

biztosítsa.¹¹¹ Ebből a korból származó egyháztörténeti precedenseket felvonultatva hangsúlyozták, hogy a Szentírásen keresztül hogyan erősítette és tanította Isten a szolgálait az igazságért való küzdelemben.¹¹² Ugyanakkor az is elmondható róluk, hogy a reformáció értékrendje, lelki és teológiai tanításrendszere számukra nem egy statikus, megmerevedett kötődést jelent, hanem annak inkább a saját korukban való folytatást és alkalmazást tekintik feladatuknak. Menyhárt János így fogalmazza meg ezt magukról: „*Mi kegyeletesen emlékszünk a nagy reformátorokra, hálásan ismerjük el az ő nagy érdemöket a vallás és tudomány irányában, becsüléssel olvasgatjuk az ő műveiket. De arra nem határoztuk el magunkat, hogy mi is megálljunk ott, a hol ők megállapodtak. Mi az ő általok megegyengetett ösvényen az ő szellemökben tovább akarunk haladni.*”¹¹³

2.2.3. A kálvini inspiráció-tan doumergue-i értelmezésének előkészítő hatása és jelentősége

A magyar teológusok körében általánosságban elmondható, hogy a verbális inspiráció, amely azonosítja a Szentírást a Kijelentéssel, igen csekély mértékben volt elfogadott, helyette az organikus inspiráció-tan volt az uralkodó igetani koncepció. Az ortodoxia, majd az egyházas kálvinisták teológiájában megfigyelhető témák között volt egy mindent átható, minden egyéb kérdéssel komoly kölcsönhatásban lévő igazi főszereplő: ez pedig a Biblia helyes értelmezésének kérdése. Ez alatt Isten megismerésének forrását, azaz a Kijelentés mibenlétét, természetét értjük. Azt ugyanis, hogy egy teológus, teológiai irányzat miként tekint a Szentírásra, determinálja az egész teológiáját, programját – ezt a liberális-ortodox vitában is láthattuk. Megfogalmazhatjuk úgy is e problémát, hogy a Szentírás megértési lehetőségének, értelmezésének kérdése minden egyéb teológiai kérdés kiindulópontja, generálója. Ezért az inspirációs tan több más teológiai problémát is mederbe terel.¹¹⁴

Ahogy az alcímben jeleztük, e témánk egybeesik Kálvin inspirációs tanának mibenlétével. Ez az egész korabeli inspiráció-tant érintő magyar teológiai vélekedések megértésében kulcsfontosságú kiindulópontot képez.

Kálvin ihletés tanát többnyire két inspiráció-tanban szokták megjelölni. Egyesek ugyanis azt vélik, hogy az ún. szubsztanciális, vagy organikus inspirációs tant vallotta. Ez alatt azt értjük, hogy csupán a bibliai szöveg mögött elhelyezkedő gondolatok, isteni útmutatások ihletettek, így a bibliai szerző személyének jelleme, temperamentuma, szókinccse, adottságai, irodalmi műveltsége, neveltetése, kulturális háttere, mind-mind megjelennek a szöveg leírása során, ami nincs ellentétben azzal, hogy a Szentlélek parancsára cselekedtek, és nem a saját gondolataikat közvetítették.¹¹⁵ E „kálvinértelmezés” egyik legjelesebb

---

¹¹¹ A debreczeni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban. In: *Evangyéliumi Protestáns Lap*, I/1. 5.

¹¹² U.o.

¹¹³ Menyhárt János: *Észrevételek Ballagi Mór ur első nyiltlevelének némely pontjaira*. In: *Evangyéliumi Protestáns Lap*, I/12. 107.

¹¹⁴ Vö. Török inspirációs tana a teremtésről szóló álláspontját alapjaiban meghatározza. Lsd. 3.2.2. alfejezetet.

¹¹⁵ Louis Berkhof: *Manual of Christian Doctrine*. Christian Liberty Press, Arlington Heights/Illinois, 2003. 13. Berkhof egyébként a folytatásban az inspiráció módjától különválasztva tárgyalja az inspiráció kiterjedésének

kidolgozója Emile Doumergue volt, aki nagy hangsúlyt fektetett azon álláspontjára, hogy Kálvin eszerint az inspirációs tan szerint értelmezte a Bibliát.¹¹⁶

Mások pedig azt állítják, hogy Kálvin megnyilatkozásaiból, igeértéséből egyértelműen a verbális inspirációs tan¹¹⁷ jegyeire derül fény. A westminsteri rendszeres teológus John Murray például ezen értelmezés mellett érvelve cáfolja Doumergue-et. Murray szerint a francia Kálvin szakértő félreérti Kálvin intencióit, amikor azt állítja, hogy reformátorunk számára nem a szöveg, hanem a benne és mögötte meghúzódó gondolatok hordozták a kijelentést.¹¹⁸

Ennek a kérdésnek az alaposabb körüljárása sajnos nem lehet jelen dolgozatunk feladata, bár látható, igen nagyszúlyú következményekkel bírt, hatása máig érezhető. Arra viszont rá kell mutatnunk, hogy hazánkban többnyire az előbbi Kálvinnak tulajdonított tannal találkozhatunk. Ehhez álltak közel a debreceni ortodoxok és ezt a tant olvashatjuk ki a lelki és egyházas kálvinisták megnyilatkozásaiból is. Sőt, a történeti kálvinisták körének vezéralakja, Sebestyén Jenő is az organikus, vagy szentenciális¹¹⁹ inspirációs tant preferálja.¹²⁰ Magyar viszonylatban ennek az álláspontnak komoly személyi összefüggései is vannak, ugyanis Ifj. Révész Imre elkötelezett Doumergue tanítványként¹²¹ elfogadta ezt a tézist, sőt, közvetíthette is itthon.¹²² Révész pedig egyházunkban tudvalevőleg iskolát alapított a Kálvin kutatás terén, látása meghatározta és irányba állította ezt a kutatási irányt.¹²³ Hogy mennyire azonosult vele, azt a barthi igetan Révész teológiájára gyakorolt hatásaiban láthatjuk meg.

Véleményünk szerint tehát Kálvin igetanának ez az értelmezése is abba az irányba hatott kedvezően, hogy az organikus inspiráció szerint gondolkozó teológusaink Barth igetanát annak egyenes folytatása és elmélyítéseként fogadják.

---

kérdését, és azt az egyes bibliai szavakra, kifejezésekre is vonatkoztatja. Ennek fényében viszont Berkhof esetében inkább verbális inspirációs tanról kellene beszélnünk, ez lenne kifejezőbb.

¹¹⁶Emile Doumergue: Jean Calvin: Les hommes et les choses de son temps. IV. kötet, Georges Bridel et Cie, Lausanne, 1910. 78-79. (Lsd. bővebb kifejtésben, im. 70-82. old.) Doumergue tehát az inspirációt nem annyira a szavakra, mint inkább a gondolatokra vonatkoztatta, e felfogását pedig Kálvintól eredeztette. A fentiek fényében és azok kitételeivel ezért soroljuk nézetét az organikus inspirációs tanhoz.

¹¹⁷ E kifejezés alatt a szavak és kifejezések szintén ihletett mivoltára utalunk, tehát nem a mechanikus inspirációs tanra. Egyébiránt megjegyezzük, hogy a különböző inspirációs tanok elnevezéseinek használata nem mindenki számára jelenti mindig konzekvensen ugyanazt, a fentiekből is érzékeljük, hogy érdemes az adott szerző esetében hozzá rendelt jelentéstartamot is megvizsgálni.

¹¹⁸ Vö. John Murray: Calvin's doctrine of Scripture. In: Collected writings of John Murray, IV. kötet, Banner of truth, 1982. 158-175. Murray e munkájának középső részében tételesen összegyűjti Doumergue érveléséből azokat a kálvini igemagyarázat-értelmezéseket, amelyekre Doumergue az állítását alapozza (Ef 2,5; Zsid 9,1; ITim 1,3; Jak 4,7; valamint külön a Mt 8,27 és 9,18; Lk 4,5 és Mt 27,51), majd vitába szállva a francia teológussal, ezeket egyesével elemezve érvel Kálvin verbális inspirációs felfogása mellett, azaz, hogy Kálvinnak az egyes szavak is nagyon fontosak voltak. A kettejük közötti nézetkülönbség Kálvin felfogását illetően elsősorban tehát leginkább az inspiráció kiterjedésének mértékére vonatkozott.

¹¹⁹ A kettőt nagyon közelállónak, sokszor azonosnak látjuk egymáshoz viszonyítva.

¹²⁰Sebestyén Jenő: Református dogmatika. I. Főrés. I.m. 64.

¹²¹ Révész Imre: Vallomások – teológiai önéletrajz. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990. 51.

¹²² Révész megfogalmazása szerint a „kálvinizmus valódi mivoltának megismeréséhez” mellőzhetetlen művek között elsőként megnevezve javasolja tanulmányozásra a már idézett Doumergue híres többkötetes tanulmányát (Jean Calvin, les hommes et les choses de son temps I-VII), amelyben Doumergue többek között Kálvinnak a fenti írásértését is kifejti. (Révész Imre: Szempontok a magyar kálvinizmus eredetének vizsgálatához. In: Jézus Krisztus tegnap és ma és örökké, Debrecen, 1944. 147.)

¹²³ Hörsik Richárd: Kálvin hatása a XVI. századi magyarországi reformációra. In: Napút – irodalmi kulturális online folyóirat, 2009/9. 38-50. Hörsik Richárd helyütt utal a kálvini „Révész doktrína” revideálásának szükségére is.

2.3. Az igeteológia előretörését segítő külső okok

Ebben a felvetésben azt a kérdést kell megválaszolnunk, hogy az ortodox tanítások miért nem töretlenül éltek tovább, illetve mi válthatta ki azt, hogy a korábban megfogalmazott nézeteik explicit formában szinte parlagon heverték jó ideig. E jelenséget körüljárva két fő okot nevezhetünk meg. Egyfelől azt, hogy a vitában kialakult és időről-időre megfogalmazott véleményük nem talált akkora érdeklődésre, másfelől pedig állításaikat, felismeréseiket nem mélyítették el és nem foglalták részletesebben rendszerbe.

2.3.1. A liberális teológia XIX. század végi magyarországi visszaszorulása

Ballagi Mór és Kovács Albert Protestáns Egyleten keresztül kifejtett munkája az 1870-es évek közepétől kezdve folyamatos hanyatlásnak indult. Ennek két oka lehetett. Egyrészt a debreceni ortodoxia erős ellenállása, amelyben a nagy tudású teológiai tanárok szakmai felkészültsége kedvezően párosult a mély hitbeli elköteleződésükkel. A másik tényező, amely az Egyletet és táborát a teljes feloszlás (1890) felé sodorta, az a programjuk iránt megmutakozó széleskörű közöny volt.¹²⁴ Bucsay Mihály szerint „*az Ige és a műveltség viszonyának megítélésében rejlett Kovács legnagyobb tévedése.*”¹²⁵

2.3.2. A liberális-ortodox vitának és eredményeinek korlátozott összetételű közönsége

Annak, hogy az ortodoxia során érintett és központi szerepet játszó teológiai témák miért nem éltek olyan elevenséggel tovább, mint korábban, az egyik nyilvánvaló oka tehát abban állhat, hogy ezek a kérdések nem mindenkinek voltak a kérdései. A magyar protestáns ortodoxia képviselői főként a Tiszántúlra koncentráltak. A hitvalló ortodox tanárok a „hittani álláspontjuk” elején elárulják, hogy az egyházkerület területéről számos olyan kérést kaptak, amelyek a liberális tanok ügyében várnak tőlük eligazítást.¹²⁶ Akik kérték, azok pedig a „hittanítók” és „hitbuzgó tagok” voltak.¹²⁷ Dömény József az Evangéliomi Protestáns Lap zászlóbontásakor szintén arra következtet, hogy a táboruk nagysága jelentős: „...*még nem tudjuk, hányan vagyunk, de hisszük, hogy számunk nem csekély, használható erőt érezünk magunkban, csüggedni nem szokásunk, bizodalunk az ügy jóságából meríti állandóságát...*”¹²⁸ Feltételezhetően elsősorban az egyházkerületben működő teológiai tanárok, tanítók, lelkészek és tanbeli kérdések ügyében nagyobb érdeklődést mutató egyéb egyháztagok kísérték aktívabban figyelemmel ezt a vitát, de a liberális kontra ortodox konfliktus méreteivel kapcsolatban leginkább azt valószínűsíthetjük, hogy az egyházunk egészében a szélesebb gyülekezeti rétegekkel nem került közelebbi kapcsolatba a szellemi

¹²⁴ Bucsay Mihály: A Protestánsegylet kora. I.m. 53.

¹²⁵ U.o.52.

¹²⁶ A debreczeni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban. In: Evangéliomi Protestáns Lap, I/1. 3.

¹²⁷ U.o.

¹²⁸ Dömény József: A kezdet elején, In: Evangéliomi Protestáns Lap, I/1. 3.

harc.¹²⁹ Ezzel tehát azt mondjuk, hogy a korlátozott kifejezés mindenekelőtt a közönség összetételére vonatkozik.

Összefoglalva úgy is fogalmazhatunk, hogy noha sokan tudtak e konfliktusról, annyian azért mégsem, hogy annak ortodox eredményei beépüljenek a szélesebb lelkészi körök, gyülekezeti közösségek gondolkodásmódjába is. Ez pedig azt eredményezte, hogy az ortodoxok által megerősített és különböző szituációkban kimondott reformatori állásfoglalások nem integrálódtak mélyen a teológiai közgondolkodásban, illetve nem serkentettek nagyobb egyházi tömegeket arra, hogy az általuk felvetett kérdéseket mélyebben átgondolják, kibontakoztassák.

2.3.3. Az ortodoxok hitvalló állásfoglalásainak szimplifikált rendszeres teológiai kidolgozottsága

Az ortodoxok példaértékű kísérletet tettek arra, hogy a hagyományos reformatus teológiai értékeket megőrizzék és a korukban gyümölcsözővé tegyék. Ugyanakkor azon túl, hogy a régi igazságokat, a reformatori teológia axiómáit (Kijelentésen alapuló teológia, Isten megismerésének elsődlegessége, Isten mint e világ oka, trinitástan, hit általi megigazulás, az egyház természete és küldetése stb.) hangsúlyozták, felelevenítették és azokra irányították a figyelmet, nem foglalták tételes rendszerbe a tanításaikat.¹³⁰ Tóth Sámuel ortodox dogmatikusként nem írt dogmatikát, így nem született az ortodoxiának dogmatikája.¹³¹ A teológiai látásukat az 1875-ös nyilatkozatukon túl legfőképp a különböző apologetikai élű

---

¹²⁹ Tökés Zoltán: Ébredési mozgalmak a Tiszántúlon és a debreceni tanyamisszió. Doktori disszertáció, Debreceni Reformatus Hittudományi Egyetem Egyháztörténeti Tanszéke, Debrecen, 2004. 69. Bucsay Mihály ugyanezt valószínűsíti, amikor Kovács Albert véleményét idézi, aki szerint „van a hazában négy-öt száz ember, ki mindenféle egyházi munkát szívesen megvesz.” Szerinte ezek vásárolták az ortodoxia kiadványait is. (Bucsay Mihály. I.m. 52.) Ennek látszólag ellene mond Balogh, aki szerint a debreceni tanárok szerint nem kis aggodó tábora kereste meg őket, véleményüket és állásfoglalásukat kérve a liberális irány előretörése láttán, viszont e tábor itt is leginkább a Tiszántúlra értendő (A debreceni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban. In: Evangyéliumi Protestáns Lap, I/1. 3.). Ugyanakkor a vita legkorábbi időszakából, 1862-ből érdekes módon feljegyzést találtam az Érsekcsanádi Reformatus Egyházközség 1862. évi protocollumgyűjteményében, amely azt bizonyítja, hogy az egész solti egyházmegye értesült a Filó kontra Ballagi vita kirobbanásáról. Eszerint Csikay Sándor esperes beszámol arról, hogy a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap folyó évi 15. számában megjelent Schweizer Krisztus feltámadását kétségbe vonó magyarra fordított cikke. (Az írás címe pontosan ez: Schweitzer és Güder – e címlapon megjelent írás tulajdonképpen egy bemutatása Schweitzer Güdert cáfoló németül megjelent érvelésének.) Ugyanitt Csikay a „hívó és kételkedő theologusok” között zajló polémia nevezte ezt az itthonra is áttevődött vitát, illetve leveléből az is kiderül, hogy Filó apologetikai röpiratát (A feltámadás és a spiritualismus, vagyis védelme a Jézus testi feltámadása igazságának a tudomány szempontjából) eljuttatta az egyházmegyei lelkészekhez, és biztosította a világiak számára való elérhetőségét is a dunavecsei hivatalában. Ebben a tájékoztatóban kitér arra, hogy „szíve mélyéből fakadó buzgó óhajással” mindannyiukat „hitben és reményben” való vitatkozásra sarkallja. Ezen túl „nem mellőzheti el e tárgynál fájalmát”, mert néhányan a megyéből még egyáltalán nem értesültek e vitáról. A minél szélesebb körű ismeret megszerzése érdekében összefogást kér az egymáshoz közel lakó, egyházi közleményeket nem igazán ismerő lelkészekről, hárman-négyen gyűljenek össze és úgy beszéljenek e témáról. (Protocollum 1825-1880. 112/862. sz.-ú esperesi körlevél 2. pontja, Érsekcsanádi Reformatus Egyházközség irattára). Nem sokkal később, a 177/62-es jelzésű esperesi körlevélben pedig Ballagi „Tájékoztás a teológia mezején” c. művét is ajánlja, és jelzi, hogy hivatalában ez is kapható. (Protocollum 1825-1880. 177/62. sz.-ú esperesi körlevél, Érsekcsanádi Reformatus Egyházközség irattára)

¹³⁰ Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 112. A feltámadás témája az egyetlen kivétel, amit Filó a Ballagival folytatott vitájában elemez.

¹³¹ U.o.

írásaiból tudjuk rekonstruálni. A reformátori teológia alapvető építőköveit tehát újra megnevezték és azok mellett kiálltak, de állításaikat a kor támadásainak és kihívásainak kontextusában nem strukturálták, ezzel pedig nem adtak elég világos, átlátható kiindulási pontot a későbbi nemzedék kezébe. Utaltunk arra, hogy a Bibliához való viszonyuk már nem az volt, ami a megelőző korok megközelítését jelentette. Állításaikból kivehető, hogy amit ők tételes keresztyén tanításnak neveznek, az ugyan a Kijelentés feltétele alatt szilárdan álló, de már egy felvilágosult, modern gondolkozásmódot tükröző, a tudomány eredményeire reflektáló teológiai magatartás, amely a Biblia értelmezésére is vonatkozik. E kettőnek a kapcsolatát nem járták részletesebben körül. E hiány okozta bizonytalanság az idő múlásával fokozódott, az igeteológusok fő témájában pedig majd újra testet öltött.

A Protestáns Egylet gyakorlati egyházi szolgálata annak feloszlása után nem szűnt meg teljesen. Más jelleggel, különböző szellemi és lelki megfontolásokkal ugyan, de tovább folytatódott. Érdekes módon a megerősödése a liberális szellemtől merőben eltérő és céljait sokszínű módon megvalósítani akaró belmissziói irányban jelesült.¹³² Ugyanakkor a debreceni ortodoxia a századfordulóra szintén háttérbe szorult, „elszíntelenedett”, miután a liberális erők meggyengültek, vagy legalábbis kisebb intenzitással hallatták hangjukat.¹³³

Ez az időszak ennek ellenére számos egyénben egy többirányú teológiai útkeresésben bontakozott ki. Azok, akik korábban az ortodoxiával való vita során a liberális oldalon álltak, megmaradtak a teológia vallástudományi felfogásánál, illetve nézeteiket továbbra is fenntartották, ápolták. Az ortodox tábor képviselői és a hozzá köthető szimpatizánsainak köre viszont több irányzatra bomlott. Egyik jelenség volt az említett belmissziói mozgalom megelevenedése,¹³⁴ ahol már a teológia és Kijelentés viszonya, a Biblia és a Kijelentés kapcsolata mint kérdés nem játszott súlyozott szerepet, mert azok összetartozását a pontos meghatározás igénye nélküli evidenciaként kezelték, valamint teológiai gondolkozásuk erősen kötődött a Szentíráshoz. E belmissziós irányok a liberálisok gyakorlati egyházi szolgálatának lendületét mintha az ortodoxia lelki hagyatékának tiszteletben tartásával törekedtek volna teljességre vinni. Nem véletlen ez az összefüggés, hiszen a XIX. század végi egyébként sokszínű belmissziós irányzat képviselőinek sorában találhatjuk az „ortodox” id. Révész, és Baloghot is.¹³⁵ Ez az irányvonal azonban komoly ellentétbe került az ekkori helyzet szerint főleg kolozsvári és sárospataki központú liberalizmussal.¹³⁶

---

¹³² Bucsay Mihály: A Protestáns egyház kora. I.m. 54.

¹³³ Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 118.

¹³⁴ Kovács Ábrahám: Hitvédelem és egyháziasság. I.m. 73.

¹³⁵ Sárosi Ete Ákos: „Kérjétek az aratásnak Urát!” - Forgács Gyula (1879-1941), a magyar református belmisszió úttörője. KRE-KMTI – Harmat, Budapest, 2008. 31.

¹³⁶ Török István: A mai magyar református teológia helyzetképe. In: Theologiai Szemle, XVIII./1. 31.

2.4. A debreceni ortodoxia további hatása

2.4.1. A budapesti evangéliumi irány konfrontálódása az erdélyi liberális teológiával

Ki kell emelnünk, hogy Erdélyben egy sajátos folyamatként ment végbe a liberalizmus hanyatlása, majd a teológiai élet megtermékenyülése a barthi tanítások által. Ez az átmenet itt sem közvetlenül zajlott le. Török István szerint Erdélyben főként az Alexander Schweizer örökségéből táplálkozó liberalizmus volt domináns.¹³⁷ Ez a liberalizmus is a vallás sui generisének előmozdítója volt, illetve annak leginkább az emberi oldalról mutató jelenségét kívánta tudományos eszközökkel, előítélet mentesen vizsgálni.¹³⁸ Ennek a teológiai iránynak a tábora mindenekelőtt a nagyenyedi Bethlen Kollégium Teológiai Fakultásához köthető.

Erdélyben azt az érdekes jelenséget figyelhetjük meg, hogy a liberalizmussal szemben nem folyt olyan hosszan tartó vita, mint Magyarországon Ballagi és Balogh esetében. Ott legfőképp a Kovács Ödön szellemi irányítása és befolyása alatt álló liberális felfogás először csak viszonylag későn, a Budapestről származó „pietista”, vagy más néven „élő keresztyén”¹³⁹ mozgalom erdélyi megjelenésekor kezdett meginogni. Az is közrejátszott a liberalizmus háttérbe szorulásában, hogy miután megszűnt a nagyenyedi lelkészképzés, helyette az 1895 őszen megnyílt kolozsvári Teológiai Fakultás új tanárokat hívott meg. Ezek az új tanárok azután részben meghonosították Erdélyben a fent említett belmissziós irányzatot, így (Makkai Sándor kifejezését használva) Erdélybe „importálják” az evangéliumi mozgalmat.¹⁴⁰

Eleinte egy személy nagysúlyú hatása révén nyert ez az evangéliumi irány teret, méghozzá Kenessey Bélán, a Kolozsvári Teológiai Fakultás első igazgatóján keresztül. Későbbi püspöksége (1907-1918) alatt pedig még hatékonyabb terjesztője és védelmezője tudott lenni ennek a vonalnak.¹⁴¹ Makkai (egyébként némi érzékelhető szemrehányással) azt állapítja meg róla, hogy „...személyiségének súlyával is sokat tett arra nézve, hogy a kolozsvári teológián, az egyh. irodalomban és közéletben az enyedi örökség szelleme hatástalanná legyen és eltemetődjék.”¹⁴² Az ugyanebben a lelkiségben és teológiai gondolkodásban érdekelt Kecskeméthy István szintén Pestről került ide, tudományos munkája stílusában és sajátos megközelítéseiben merőben különbözik Kenesseyétől.¹⁴³ Az ebben az időszakban általa megjelentetett Kis Tükör c. lap (1898-1906) élénk vitában állt a Szász Gerő által 1871-ben alapított „nagyenyedi szellemet” hordozó Protestáns Közlönnyel.¹⁴⁴ Rajtuk túl

¹³⁷ U.o. 30.

¹³⁸ U.o. 30-31.

¹³⁹ Mindkettő elnevezés Makkai Sándortól ered. (Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. „Az Út” kiadása, Minerva Irodalmi és nyomdai műintézet részvénytársaság, Cluj-Kolozsvár 1925. 31.)

¹⁴⁰ U.o.

¹⁴¹ Juhász Tamás: Tavasz Sándor. In: Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Teológia tanárai (1895–1948), Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 1995., 287. (Továbbiakban: Akik jó bizonyosságot nyertek.) valamint Szatmári Emília: Kenessey Béla (1858–1918). In: Református Szemle, 101/3. 310-311.

¹⁴² Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. I.m. 31.

¹⁴³ U.o. 34.

¹⁴⁴ U.o. 28-29. Alapításakor a neve Erdélyi Protestáns Közlöny volt, de 1886-tól erre egyszerűsödött. (U.o.)

a belmissziói irány „levegőjét” vitte Kolozsvárra még Molnár Albert gyakorlati teológus, Pokoly József egyháztörténész.¹⁴⁵

Itt tehát ismét szükséges, hogy észrevegyük a debreceni ortodoxia jelentőségét: a belmissziói irány formálásába ugyanis mélyen belefalonódott az ortodoxia hagyománya és lelki, teológiai erő tartaléka. Így látható, hogy ez a Baloghék által képviselt ortodoxia közvetetten, azaz személyi szálakon, Erdélyben is kifejtette a maga hatását.

2.4.2. Az erdélyi hitvalló kálvinisták bírálata a nagyenyedi vallástudományi hagyománnyal szemben

Ez a kettős, liberális teológiát ért kritika tehát szinte egyszerre jelentkezett. Nagy Károly ugyanis épp az 1895-ös esztendőben, Kenessey érkezése évében jelentette meg a Kálvin teológiájáról szóló monográfiáját (Kálvin teológiája), amely már az akkori erdélyi liberális teológia feletti elégedetlenséget is megszólaltatja.¹⁴⁶ Makkai Sándor jelentős kálvini értékrendet vonultat fel már a pályája kezdetén is, amelyet ütköztet a liberális teológiával: „*A magyar kálvinizmus nagy veszedelemben van. Leszorított és szorongatott voltának okai nem mai keletűek. Először a racionalizmus megüresítő és elsorvasztó nyavalyájának százados uralma örölte meg életerejét, moralizáló sívóhomokjába temetve vallásos mélységét és gazdagságát, azután a teológiai liberálizmusnak a tudományos kulturával kacérkodó és megalkuvó áramlata mosta alá egykor hatalmas védőgátjait, szemfényvesztő dialektikájával megbontva és köddé spekulálva hitvallási és teológiai acélbordázatát ...*”¹⁴⁷ Elismerte ugyan a liberális teológiai törekvés bizonyos területeit, de alapvetően az egyoldalúságával nem értett egyet, és hangsúlyozta a teológiának kijáró aktualitást és fontosságot: „*A teológiának ez a Friedrich Schleiermachertől kiinduló modern koncepciója termelte ki különösen a német tudományos teológia munkájában azt a gazdag rendszert, melyben a bibliakritika, az egyháztörténet, az egyetemes összehasonlító vallástörténet, a valláspszichológia, a vallásfilozófia, a hittan és etika rész tudományaiban egy hihetetlenül nagy és kimeríthetetlenül dús élet és kultúra képe tárult az ember elé. A vallás világ- és életformáló hatalmas realitása nyert ebben a koncepcióban feddhetetlenül tudományos igazolást. Szinte napjainkig tartott ennek az óriási tudományos irodalmat produkált és a külföldön a közvéleményt is hatalmasan foglalkoztató vallástudományi teológiának uralma, míg a magyar közvélemény angyali ártatlansággal szendergett abbeli nyugalmában, hogy a teológia elavult hülyeség. Talán a Strauss Jézus életének, meg a Renan könyvének hallatára horkantott egyet-egyet, de aztán szépen átfordult a másik oldalára.*”¹⁴⁸ Mindennek ellenére Makkaiék kálvinizmusa nem mondható a liberális teológia esküdt ellenségének, mivel felismerik és értékelik benne a tudományos igényt, és a hit dolgait lehetőség szerint megvizsgálni, és minél mélyebben megérteni törekvő mentalitást és elvárást. Kritikájuk összefoglalása nagyban egybeesik azzal

¹⁴⁵ Barabási Endre: Egy falu reformációja. Szerzői magánkiadás, Székelykeresztúr, 2003. 14-15.

¹⁴⁶ Juhász Tamás: Tavaszy Sándor. I.m. 285-286.

¹⁴⁷ Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. I.m. 5.

¹⁴⁸ Makkai Sándor: Öntudatos kálvinizmus. Második kiadás, „Az Út” kiadása, Minerva Irodalmi és nyomdai műintézet részvénytársaság, Cluj-Kolozsvár, 1926. 33-34.

a számos más vallástudományi teológiai kérdést is determináló bírálattal, amelyet Kovács Ödön liberális teológiai életműve felett mondott ki, aki szerinte „...elejti a Krisztus istenemberi realitásának centrális keresztyén igazságát. Írásaiban, melyek olyan szépek, világosak, egyéniek, izlésesek, méltóságosak, egy hevület izzó hullámának átvillámlását nélkülözzük csupán; azt, hogy lelke sehohsem ég a Megváltóra szorult és Megváltója után epekedő szív bizonyágtételéért.”¹⁴⁹ Így a nagyenyedi liberális (más néven vallástudományi) teológia hegemoniájában a Makkai Sándorék táborát¹⁵⁰ magába gyűjtő „öntudatos kálvinizmusát” erősítve hallatott új hangokat.

2.4.3. Ravasz László teológiai felismeréseinek szintetizáló hatása

Annak, hogy a különböző teológusok annyira eltérően tesznek kísérletet a teológiai irányzatok leírására, az az oka, hogy ezek az irányok élénk kölcsönhatásban voltak egymással és sokszor egymásba folytak. Nem is szerencsés közöttük hajszálpontos elhatárolásokat végezni, így óvatosan kell bánni a „besorolásokkal”. Erdélyben a fent felvezetett három teológiai irány egymástól való megkülönböztetése tehát ilyen fenntartásokkal kezelendő.

Az erdélyi liberalizmust a Pestről származó evangéliumi irány ugyanúgy háttérbe akarta szorítani, mint ahogyan a kálvinista értékrendű tábor „igeszerűbbé” akarta azt tenni. Ugyanakkor e két irányzat számára hiába volt közös az „ellenség”, nem jutottak egymással konszenzusra. Feszültség volt a két kezdeményezés között. Ennek az volt az egyik lehetséges oka, hogy az erdélyi teológiai értelmiség előtt kezdetben a belmissziós irány értékrendje idegenként hatott. A feszültséget az is tovább fokozta, hogy ez a kezdeményezés nem tartotta kellően tiszteletben az itt régebb óta munkálkodó teológusok gondolkodásmódját. Makkai visszatekintve így fogalmazza ezt meg: „Az az erős impresszióm van, hogy az irány képviselői és talán még inkább maga a budapesti hátvéd Erdélyt bizonyos külmisziói területként tekintette s feladatát olyasféleképpen fogta fel, mint a hitetlenek (a pogányok) közé menő misszionáriusok. Erdély hitetlensége dogmaszerű volt előtte, s azt hitte, hogy először ő hozza ide a Krisztust és az evangéliumot s ami addig volt, gyökérből rossz, elpusztítandó és felcserélendő az újjal.”¹⁵¹

A két értékrendszer között Ravasz László személye tudott kapcsolópontot találni.¹⁵² Ravasz ugyanis Böhm tanítványként felhasználta tanárának azt a sajátos kritikai idealizmusát, amely egy igen speciálisan összetett érvrendszer eredményeképpen született meg. Böhm Károly filozófiailag megalapozott értékelmélete ugyanis meghatározza az igazat, a szépet, a jót, bölcséletileg pedig meg is kísérel megérteni azokat, mígnem eljut oda, hogy csupán a szellem az igazi valóság és a szellem az igazi érték.¹⁵³ Jóllehet, a teológia számára ez

¹⁴⁹ Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. I.m. 13.

¹⁵⁰ Juhász Tamás ide sorolja Ravasz Lászlót és Nagy Károlyt is. (Juhász Tamás: Tavasz Sándor. I.m. 285.)

¹⁵¹ Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. I.m. 31.

¹⁵² Ehhez lsd. Nagy Géza: A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története. Erdélyi Református Egyházkerület Kiadása Kolozsvár, 1995. 69.

¹⁵³ Málnási Bartók György: Böhm Károly. Mikes International (Reprint változat), Hága, 2003. 43-44. Böhm egyébként hosszú utat megtéve érkezik meg eddig a felismerésig, ezt az utat pedig jelen dolgozatunkban sajnos nincs módunk bemutatni. A filozófus itt nem állt meg, bölcséleti eredményét értéktani fejtegetéseivel később

akkoriban már önmagában is egy nagy előrelépést jelentett, de szükség volt egy olyan teológusra, aki mindezt az új meglátásokba integrálni, a korábbi vallástudományi teológia tartható vívmányait pedig az ekkor egyre erősebben megjelenő kijelentésközpontú teológiáművelésbe átmenteni is képes. Ez a teológus volt Ravasz László. Török István összegzése szerint „a filozófus végső szava az volt: egyetlen érték a szellem; a theologus pedig erre azt mondta: a szellem Isten. Isten az igaz, jó és szép szummitása, ő a tökéletes élet eszménye és valósága. Ebben a koncepcióban helyezkedik el Ravasz sokoldalú irodalmi tevékenysége.”¹⁵⁴

Ravasz későbbi erőfeszítéseivel is sokat tett annak érdekében, hogy a belmissziós törekvéseket „egyháziasítsa”. A Ravasz tanítvány Makkai e fordulatok után megállapítja „hogy a harmadik nemzedékben [Ravasz által átdolgozott kritikai idealizmus képviselői] immár a racionalizmus és liberalizmus irányzata végképpen eltűnt; a budapesti evangéliumi irányzat a maga sajátos színében teljesen elveszett: mindezek örökre és visszavonhatatlanul a múlté.”¹⁵⁵ Továbbá „ennek az örökségnek átvételét azonban a már újjáalkotott és átértékelt formájában, elsősorban Ravasz László munkásságában látja s tőle fogadja el, őt tekintvén mesterének.”¹⁵⁶

2.5. Az ortodoxia örökségét továbbvivő magyarországi kálvinista irányzatok, mint a majdani igeteológusok lelki és szellemi hátterei

A másik komoly teológiai irányzatrendszer Magyarországon viszont a kálvinista értékeket képviselők különféle táborában érhető tetten.¹⁵⁷ Nehéz ugyan részletes rendszerezést adni a kálvinizmus magyarországi megélésének e korban dívó teológiai irányairól,¹⁵⁸ de ha helyesnek fogadjuk el Koncz Sándor korabeli teológusunk teológiatörténeti megítélését, akkor megkülönböztethetjük a történeti-, egyházas-, és lelki

---

még mélyebben tudta árnyalni (Lsd. Böhm Károly: Az ember és világa c. sorozat III-VI. tanulmányai). (Lsd. még Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. I.m. 33.)

¹⁵⁴ Török István: A mai magyar református theologia helyzetképe. In: Theologiai Szemle, XVIII/1. 31. V.ö. Ravasz László: Emlékezéseim. I.m. 76.

¹⁵⁵ Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. I.m. 51.

¹⁵⁶ U.o.

¹⁵⁷ A történeti kálvinista irányt itt nem tárgyaljuk részletesebben, mivel az leginkább külső, holland hatásra erősödött meg, illetve nem játszott komolyabb szerepet az igeteológia megerősödésében. Van, aki szerint ez a két irányzat olyannyira együtt kezelendő, hogy az ún. hitvalló kálvinista irány is táplálta, ill. inspirálta a belmissziós irány megerősödését. Amikor ebben a dolgozatban a kálvinista kifejezést használjuk, mindenkor igaz, hogy ezalatt bizonyos kálvini tanok, megközelítések és azoknak egyes teológiai kérdésekre, témákra vonatkozó hatását értjük. Ezt a distinkciót pedig annál is inkább megtesszük, mert helyállónak tarthatjuk Révész meghatározását a kálvinizmus kifejezésével kapcsolatban: „A kálvinizmus a református keresztyénségnek az a fajtája, amely nemcsak némely fontos teológiai alaptanokban, hanem istentiszteletben, egyházalkotmányban és fegyelemben, politikai magatartásban, társadalmi és gazdasági értékrendszerben is a Kálvin eredeti tanításain, genfi példaadásán s az ő művét legegyszerűsebben vonalban és legátfogóbb pillantással továbbfejtő francia, angol-skót és németalföldi teológiai tanításon, egyházi gyakorlaton, politikai-szociális eszméken és működésen alapul. Ami a református keresztyénségből nem ebbe az egyenes vonalba és nem ebbe az átfogó koncepcióba esik bele: azt minden további nélkül kálvinizmusnak nevezni állandó fogalomzavarnak a forrása.” (Révész Imre: Szempontok a magyar kálvinizmus eredetének vizsgálatához. I.m. 147.)

¹⁵⁸ Általánosságban elmondható, hogy erről a korról igen kevés teológiatörténeti jellegű írást lelhettünk fel az irodalmunkban.

kálvinizmust.¹⁵⁹ A kálvinista irányok közül a barthi teológia előzményeként az „egyházias kálvinistákat” emelhetjük ki,¹⁶⁰ illetve Ifj. Révész Imre a sajátos és rendkívül mélyen képviselt „lelki kálvinizmusát,”¹⁶¹ amivel ugyancsak egyéni szint kölcsönzött e tábornak.

E kálvinista törekvések pedig kulcsfontosságú szerepet tölthettek be a barthi teológia recepciójának előkészítésében, mert életben tartották a debreceniek hitvalló tüzét. Mondhatjuk, hogy nyilatkozataikban és tanításaikban előbb megszilárdították, majd tovább keresték az ortodoxiában önkéntelenül is elindított teológiai megújulást.¹⁶² Nem véletlen, hogy közülük többen Barth hatására válnak elmélyült igeteológussá.¹⁶³

Az egyházias- és lelki kálvinistákra jellemző volt a reformátori sola-k szem előtt tartása, a reformáció örökségét Kálvinon keresztül tolmácsolták. A Bibliához való viszonyukra viszont ugyanúgy vonatkozott, mint az ortodoxia képviselőire, hogy a Szentírás esetében a kritikának a jobb megértés érdekében teret engedtek.

Annak viszont, hogy ennek a kritikának mi a határa, milyen lehet az alkata, sehol sem látjuk a részletes megfogalmazását, kifejtését.¹⁶⁴ Mindezen egyre halmozódó kérdésekre Barth a maga módján viszont tüzetes és sokuk számára elfogadható választ adott az igetana által. Ezért úgy látjuk, hogy Barth hazánkban a teológia tárgyának „újrdefiniálásán” túl legfőképp az igetanával tudott nagy népszerűsége szert tenni, ezen a ponton nyújtott eligazodást sokaknak. Az irányzathoz köthető, Törökre is hatással bíró debreceni teológusok közül ehelyütt Csikesz Sándort és Erdős Károlyt említjük meg, Pápáról pedig Pongrácz Józsefet.¹⁶⁵

---

¹⁵⁹Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 118-122.

¹⁶⁰Megjegyezzük, hogy Csohány János a debreceni ortodoxia örökségét továbbvivő irányzatként csak az egyházias kálvinistákat jelöli meg, és hozzájuk sorolja Ifj. Révész Imrét is, indokot azonban nem hoz fel. (Csohány János: Simai Erdős József. In: Egyháztörténeti Szemle, XII/3. 69.)

¹⁶¹ Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 121. Koncz a lelki kálvinizmust látja az igeteológiában „a maga teljességében” kibontakozó irányzatnak. (U.o. 122.) Révész a lelki kálvinizmusról: „Tegyük kálvinizmusunkat lelkünk tüzeiben lelkivé. Hitté és életté. Azzá, ami a Kálvin és társai lelkében volt.” (Révész Imre: Lelki kálvinizmus. In: Magyar református önismereti olvasókönyv, I.m. 90.) Koncz a lelki kálvinizmust látja az igeteológiában „a maga teljességében” kibontakozó irányzatnak.

¹⁶² Vannak, akik olyan erős összefüggést látnak az ortodoxia és a kálvinista irányzatok között, hogy egészen egyszerűen szinonimaként használják az „egyházépítő ortodoxia” és „hitvallásos kálvinizmus” kifejezéseket, Balogh Ferenc és Id. Révész Imre neveivel pedig együtt sorolják fel ennél az irányzatnál – ahogyan fogalmaznak – az „örökükbe lépő” ifj. Révész Imrét, Makkai Sándort, Csikesz Sándort és ide veszi Kiss Ferencet is. (Bolyki János-Ladányi Sándor: A Református Egyház 1919-1948 között. In: A Magyarországi Református Egyház története 1918-1990 – Tanulmányok, A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének kiadványai 4.; Szerk. Barcza József, Dienes Dénes. Sárospatak, 1999. 34-35.)

¹⁶³ Lsd. 2.5.1. alfejezet, valamint Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 122.

¹⁶⁴ Amint a 2.3.3. pontban már rámutattunk arra, hogy az ortodoxok is különbséget tettek a Kijelentés és a Biblia között, de e különbségtétel kimondásán túl nem árnyalták a kettő közötti viszonyt. A kálvinista irányoknál sem találkozunk e témát érintő tételes kifejtéssel. Gondolataikból általánosságban az állapítható meg, hogy a Sola Scriptura elv meghatározza ugyan teológiaművelésüket, de közelebről nem definiálják azt, hogy mi a Biblia ihlettségéről való részletes álláspontjuk. Még inkább űrt hagy maga mögött az a hiányosság, hogy a Biblia megértését szolgáló kritikai tudományok lehetőségeit, határait nem fejtik ki koncepciózusan. A legrészletesebbnek és legátfogóbbnak mondható ilyen jellegű megnyilatkozás is csak később jelenik meg, az is egy szakmai vita kontextusában: Kállay Kálmán és Sípos István vitája a Pentateuchosz szerzőségének kérdéséről. A vita ügyében született írásaik számos állásfoglalást elárulnak a Bibliához fűződő viszonyukat illetően, de ez vita sem tudott komolyan dogmatikai területre terelődni. Kállay még a vita elején leszögezi, hogy nem hajlandó dogmatikai szinten tárgyalni az ügyet. (Kállay Kálmán: A tudományos és hívő theologia védelme. Városi Nyomda, Debrecen, 1938. 5. Kállay is tudott Doumergue álláspontjáról és osztotta azt. (U.o. 21.))

¹⁶⁵ Koncz Sándor – aki maga is ehhez a teológiához áll a legközelebb – sorolja ehhez az irányzathoz őket. (Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 119.) Pongrácz révén jegyzi meg Török, hogy a századforduló körül a

2.5.1. Az „Ige teológiájának” követői és az irányzat meghonosodása – megjelenésük, tagozódásuk

Az igeteológia kifejezése alatt egy olyan sajátos teológiai értékrendet, gondolkodásmódot értünk, amelynek képviselői – habár több irányzat felől, és korábban a legkülönbözőbb felismerések által vezetve érkeztek el ide – a teológiai munkájukat egy viszonylag jól körülhatárolható, jellegzetesen azonos teológiai kiindulópontokat alapul vevő meggyőződés szerint munkálkodnak. Hazánkban ez az időben elhúzódó társulás páratlan módon valósult meg, mert annak művelői az irányzatot igen változatos lelki- és szellemi színezetekkel gazdagították.

Erdélyben Tavaszy Sándor volt az első teológus, aki felismerte Barth jelentőségét. Róla unokája, a dogmatikus Juhász Tamás valóban visszaellenőrizhető elfogulatlansággal írja: *„Közhelyszerűen hangzik, pedig nem az, hanem irodalomtörténeti tény, hogy Tavaszy Sándor más erdélyi és magyarországi teológusokat megelőzően, elsőként szólaltatta meg és képviselte a magyar református teológiában az úgynevezett dialektikus teológiát.”*¹⁶⁶ Tavaszy ugyanis igen sokat tett azért, hogy Barth tanainak fontosságát minél többekkel megismertesse.¹⁶⁷ Egyébiránt Tavaszy személye az egyik legékezebb példája annak, hogy nálunk az igeteológia képviselőinek mindegyike a saját önálló és karakteres gondolkodásmódjába illesztve használta fel Barth meglátásait, ennek eredményeképpen, ha belső tagozódást meg is tudunk állapítani ebben a teológiai táborban, azt mindig rendkívül óvatosan kell megtennünk. Barth hatására bekövetkező viharos és a múltat tekintve mindent felszámoló „szakmai megtérést” egyiküknél sem látunk, így ha köztük vannak is „nemzedékek”,¹⁶⁸ annak oka nem a teológiai önállótlanágban keresendő, hanem azt kizárólag a Barth ismertté válása előtti munkálkodásukra adatott idő viszonylagos rövidsége teszi.

Tavaszy Sándor új hangját, teológiatörténeti jelentőségét Török István így értelmezi: *„... a tanulmányok egész sorában kifejezetten szembefordult és leszámolt saját teológiai múltjával, amely pedig ekkor már gondos Schleiermacher- és Troeltsch- tanulmányokat mutathatott fel. Ez azonban nem azt teszi, hogy teológiája csupán Barth visszhangja. Még amikor kifejezetten Barthot interpretálja, akkor is belejátszik kérdésfeltevéseibe saját teológiai múltja, s az annak megfelelő barthi elemek fokozott hangsúlyt kapnak nála.”*¹⁶⁹ Azt pedig, hogy Barthék külhoni szituációja és a mienk mennyire szoros hasonlóságot mutatott,

---

„budapesti liberális iránnyal szemben Pápa már akkor az ébredés által érintett szelíd ortodoxiát képviselte.” (Török István: Pongrácz József életútjának adatai. (An. 6957.), 1.)

¹⁶⁶Juhász Tamás: Tavaszy Sándor. I.m. 284. Török István úgy látta 1931-ben, hogy „Barth legmélyrehatóbb ismerője, tehát a legmegbízhatóbb magyarozója is Dr. Tavaszy Sándor.” (Barth Károly teológiájának a kezdetei. Főiskolai nyomda, Pápa 1931. (Reprint változat: Rep-Ro Nyomdaipari Kft., Debrecen, 1994.), 89.)

¹⁶⁷Tavaszy Sándor (időrendben, a teljesség igénye nélkül): A dialektikai teologia problémája és problémái, A kijelentés feltétele alatt (1929), A teológiai irányok átértékelése - A dialektikai teologia (1930), mint a teológiai irányok korrekciója (1930, Barth, a theologus (1931), Református keresztyén dogmatika (1932), A dialektika teologia a főiskolai teológiai oktatásban és nevelésben (1932), A teológiai egzisztencia ma, A német egyházi kérdések a Barth megítélésben (1933). Barth Károly küldetése (1936), Barth Károly látogatása (1936), Barth Károly és a Kolozsvári teológiai fakultás (1938), Mit jelent a dialektika? (1943). (Lsd. ehhez Tavaszy Sándor irodalmi munkássága, Összeáll.: Dr. Tonk Sándor és Tonk Márton. In: Akik jó bizonyosságot nyertek. I.m. 295. kk.)

¹⁶⁸Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 125.

¹⁶⁹Török István: A mai magyar református teologia helyzetképe. I.m. 35.

nem csak számunkra feltűnő, hanem Török is kidomborítja: „...a vázolt fejlődés a maga egészében meglepően hasonlít a Barthékéhoz. Azok is eredetileg a kanti filozófia és a liberális theologia neveltjei, s később a Tavasz által is jól ismert schleiermacheri élmény- theologia kérlelhetetlen kritikussai.”¹⁷⁰

Az igeteológia erdélyi szárnyát illetően a sort Ravasszal, Makkaival és Révésszel folytatva mutatjuk be címszavakban azt a változást, amely során az ő teológiai programjuk, munkájuk igazi igeteológiává vált.¹⁷¹

Ravasz László az Ige felé úton levő teológusként határozta meg magát, ahogyan ő vallja magáról: teológiai gondolkozása „sohasem volt kész és sohasem volt lezárható.” - majd így folytatja ugyanitt: „Nemcsak abban az általános, barthi értelemben nem, hogy minden teológia haladás az Ige felé, megközelítése az isteni igazságnak, hanem abban az értelemben is, hogy Böhmtől indultam el, Schweizeren, majd Troeltschön át mentem Kálvin felé; azután egyfelől az ébredési, másfelől a Niebergall – Rittelmeyer-i építő irány sөvénye között vándoroltam Brunner – Barth felé. Útközben voltam teológus (...). Időben elég hosszú út volt, végigfutott egész férfieletemen...”¹⁷² Ugyanezt a két utolsó teológust (Brunner, Barth) nevezi meg azon személyeknek is, akik hatására teológiája elmélyült.¹⁷³ Ebben az összefüggésben a témánk szempontjából azt kell aláhúznunk, hogy Ravasz teológiája, akinek a kálvinizmusa meghatározó jelenség volt a korában, fenti vallomása szerint a dialektika teológia egyre jobban kifejlődő rendszerében érett meg. Úgy tűnik, helytálló volt Koncz Sándor Ravasz iménti megfogalmazásához képest több mint másfél évtizeddel korábban tett megállapítása, amikor azt mondta, hogy Ravasz Makkai Sándorhoz és Révész Imréhez hasonlóan egy teológiai útkeresés következményeként lett igeteológussá.¹⁷⁴ Török István Ravaszra vonatkozó értékelése is ehhez közelít: „theologiai fejlődésének története az Ige csodái előtt egyre inkább kitárulkozó ember története.”¹⁷⁵

Ravasz végül többre becsülte a Kijelentéshez visszatérítő törekvéseket a korábbi liberalizmusra jellemző emberközpontú gondolkozásnál: „Majdnem három emberöltőn keresztül magyarázta nekünk a bölcsészet, hogy a dolgokat nem tudjuk úgy felfogni, ahogyan vannak, hanem csak úgy, ahogyan látszanak. A valóság örökre el van rejtve előlünk, mi csak azt a képet ismerhetjük meg, amelyet testi, lelki szerkezetünk folytán erről a valóságról alkotunk. Ezt az ismeretelméleti kérdést egy csomó gyakorlati bizonyossággal támogatták. (...) Én azt hiszem, hogy ennek a felfogásnak a filozófia nagy hasznát veheti, de a keresztyén embert nem viszi előbbre.”¹⁷⁶

¹⁷⁰ Török István: Magyar Barthiána. In: Lelkészegegyesület, XXII/34-35. 255.

¹⁷¹ Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 126. Koncz e három teológusunkra így tekint: „Ige-teológusok lettek a nélkül, hogy előbb barthiánusok lettek volna.”(U.o.) A kolozsvári változásokhoz lsd. Nagy Géza: A Kolozsvári Református Theologiai Fakultás története. I.m. 170-182.

¹⁷² Ravasz László: Emlékezéseim. Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1992. 111-112.

¹⁷³ U.o. 207.

¹⁷⁴ Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 125-126.

¹⁷⁵ Török István: A Ravasz Emlékkönyv. In: Igazság és Élet, VIII/7. 139. Török ugyanitt megerősíti egyetértését Vasadyval Ravasz „úton levését” illetően.

¹⁷⁶ Ravasz László: A test lámpása a szem. In: Legyen világosság. Beszédok, írások I. kötet, Franklin-társulat Budapest, 1938. 176-177. Török a Ravasz prédikációkat olvasó igehirdetők figyelmébe ajánlja ennek az

Makkai Sándor, akinek a kálvini értékek kulcsfontosságú motivációt jelentettek munkásságában, így határozza meg a kálvini „bibliafelfogás” mibenlétét: „*A kálvinizmus szerint a Szentírás Isten Igéje, de az Ige nem azonos a Bibliával, hanem benne foglaltatik a Bibliában. Az Ige Istennek öröktől fogva élő és munkálóakarata, amellyel minket üdvözíteni kíván. Ez az üdvakarát Krisztusban, mint testté lett Igében megjelent a mi számunkra.*”¹⁷⁷ Ebben az összegzésben egyszerre nevezi meg azt a két értékbeli kapcsolópontot (kijelentés természete, krisztocentrizmus), amelyek miatt körükben később oly aktuális és rokon volt Barth. Ezt csak tovább erősíti, hogy a Barth mondanivalójával történő szembesülésekor nyomban ráismert arra az értékrendre, amelyet ők már korábban is képviseltek. Ezek után nem meglepő, hogy a Barthék teológiájával való találkozásáról így ír: „*Az általuk hirdetett theologiai megújulásban egyrészt nem mindenben láttam újat, mert az élő egyházért együtt folytatott küzdelmeinkben már igen sok olyan vonás tisztázódott, sőt átment a köztudatba is, amit most dialektikai theologia címen akartak újbóli csomagolásban feltálni, másrészt bántott az is, hogy a régi magyar recept szerint csodálják és magasztalják a külföldi elméletben, mint eddig ismeretlen igazságot, azt, aminek ősi magyar gyökerei a feledés és a részvégtlenség parlagában sorvadnak. Nem tudtam egyetérteni azzal a radikalizmussal sem, amellyel a theologiai oktatásban a vallástudományi tárgyak ellen fordultak. A vallástörténeti, lélektani és filozófiai tudás - s ezt ma is vallom - nélkülözhetetlenül hozzátartozik az öntudatos hitű lelki vezér és pásztor szellemi felszereléséhez. Végre kifogásoltam azt is, hogy a theologus ifjúság előtt a vallástudományi theologia nagy képviselőit lesújtó bírálatban részesítik, ami a szellemiség iránti tisztelet leromlására vezet, teljesen igaztalanul, mert hiszen ezek az ifjak maguk nem tanulmányozták az elítéltek műveit s így tekintélyre fogadták el a bírálatot.*”¹⁷⁸ Makkai később minél inkább megismerte Barth tanait, gondolatainak, törekvéseinek hátterét, annál inkább elmondhatta gondolkodásának irányáról a következőket: „*A dialektikai theologia, anélkül, hogy iskolás értelemben csatlakoztam volna hozzá és amellet, hogy eltérő álláspontomat bizonyos kérdésekben változatlanul fenntartottam vele szemben, szükségszerűen ihlette és gazdagította theologiai gondolkodásomat. 'A nagy fordulat' tekintetében mindenesetre vele tartottam.*”¹⁷⁹

Az erdélyi teológiai irodalmat rendszerező nagyformátumú művében¹⁸⁰ (hét éves távlatból) 1918-tól kezdve egy új korszakot datál, amelynek már szerves részét alkotják a Barth-tal foglalkozó írások.¹⁸¹ Több mint húsz évvel később pedig már az irány beérett gyümölcseit is megvizsgálva mondhatja, hogy „*a theologia az egyház tevékenysége, s az egyházon kívül értelme és létjoga nincs. A legutóbbi két évtized hitbéli és theologiai*

önrevízió során előállt változásnak a folyamatát (teljesebb bibliai igazság, majd textusszerűség, biblikusság tekintetében), kivált a tízes és húszas évek Ravasz Lászlójával szemben. (Török István: A Ravasz Emlékkönyv. I.m. 139.)

¹⁷⁷ Makkai Sándor: Öntudatos kálvinizmus. I.m. 16. Itt megint azt látjuk, hogy Makkai is a „doumergue-i Kálvin-értés” koncepciójába illeszkedett. Érdekes módon Török Makkairól, Tavaszról és Imre Lajosról is azt mondja, hogy „úgy ortodoxok, hogy a semper reformari parancsát szem előtt tartották.” (Török István: A Szentlélek ihletése, az inspiráció titka. In: Református Tiszántúl, I/1. 5.)

¹⁷⁸ Makkai Sándor: Szolgálatom. Teológiai önéletrajz, 1944. Magyar Elektronikus Könyvtár. 64. (Továbbiakban: Szolgálatom.)

¹⁷⁹ U.o. 65.

¹⁸⁰ Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. I.m.

¹⁸¹ U.o. 6.

*felelőssége, legalábbis a theologusok körében, véget vetett az egyháztól független vallástudomány theologiaként való szemlélésének.*¹⁸²

Műveivel a korban szintén nagy hatást gyakorló ifj. Révész Imre a jelen dolgozatunkban már említett francia E. Doumergue kiváló Kálvin szakértő tanítványaként előbbi teológustársaihoz képest még intenzívebb kapcsolatba hozza önmagát Barth-tal. Révész az az igeteológusunk, aki amikor visszaemlékezik a református teológiát művelő munkásságára, ezt az őszinte összefoglalást adja: *„Hogy mit jelent református keresztyénnek lenni, mi a református egyházi és teológiai existencia: erre nézve én a döntő megvilágításokat Barth Károly tanításaiból kaptam meg. Tudom, hogy ez a hazai történelmi kálvinizmus ítélete szerint nagyon zavaros forrás; de ezen a ponton – ne essék senkinek bántásul! – kénytelen vagyok igazat adni a különben nem mindig helytálló kellemes tapasztalati formulázásnak: „Klare Wasser sind nie tief, tiefe Wasser sind nie klar”. [a tiszta vizek sohasem mélyek, a mély vizek sohasem tiszták]. Az én számomra igenis nagyon mélyről jövő gazdagodás volt Barthnak az Igéről és az Egyházzal való tanítása. Nemcsak teológiai gondolkodásomat szilárdította meg véglegesen, hanem gyakorlati szolgálatomban is hihetetlenül megacélozott.*¹⁸³ Fontos körülménynek tarthatjuk e nyilatkozatot illetően a személy kilétét is, ugyanis a témát érintő írásait nézve objektíven állapíthatjuk meg, hogy több teológusunk mellett a korban őt tarthatjuk a hazai Kálvin kutatások egyik legelkötelezettebb, legtudósabb művelőjének. Révész fenti barthi teológiai identitástudata ismét csak azon felismerésünket igazolja, hogy a magyar teológiai gondolkodásmód a maga kálvinizmusával és bibliaértelmezésével már korábban is szoros rokonságot mutatott a dialektika teológia barthi ágának tanításaival, fő pontjaival. Így ezek a dialektika teológia érkezését előkészítő körülmények nálunk tényleg tanbeli és lelki táptalajt nyújtottak a teológiai értelemben vett „nagy fordulat” számára.¹⁸⁴

A fent felsorolt teológusokban a barthi kötődésükön túl az is közös, hogy a kezdeti erdélyi működésük után mindhárman Magyarországon folytatták tevékenységüket.¹⁸⁵ A

---

¹⁸² Makkai Sándor: Poiménika. A személyes lelkigondozás tana. In: Református Egyházi Könyvtár XXIII., Magyar Református Egyház, Budapest, 1947. 1.

¹⁸³ Révész Imre: Vallomások. I.m. 61-62.

¹⁸⁴ Csohány János a debreceni légkörre nézve a fenti állításainkat is megerősítve, az 1914-től kezdődő időszakra vonatkozóan így ad összefoglalásszerű értékelést: „Teológiai szempontból a tanári kar különféle irányokhoz tartozó tagjai abban egyetértettek – Zoványi Jenőt kivéve, – hogy hitvallásos alapon állnak. Többen az erős belmissziós elkötelezettségű, de konfesszionális egyházas-, illetve lelki kálvinizmus irányzatához tartoztak. A 40-es évek elejétől a barthianizmus hódított a Karban és egyben élénkítette az egész fakultás tevékenységét, sőt sokkal szélesebb körben is hatott.” (Csohány János: A keresztyénség első évezrede. In: A DRTA Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetek I/1.; 4. átd. kiad., Debrecen, 1992. 110.)

¹⁸⁵ Megemlítjük azt is, hogy mindhárom teológus megemlékezik arról a lelki impulzusról, amit John R. Mott 1909-es kolozsvári látogatása jelentett számukra. Mott előadásainak, tanácsainak hatása elsősorban nem teológiai vonatkozásban jelentett számukra indítást, hanem egyfajta lelki, missziói motivációként hatott rájuk. Ravasz Kálvin tanulmányok mellett Mott hatását említi, amely őt a diákszövetséghez terelve a személyes életének megpróbáltatásai mellett a (leírása alapján nem pillanatszerű, hanem inkább evolutív jellegű) megtérésre vezette: (V.ö.: Ravasz László: Emlékezéseim. I.m. 112-113.); Mott Révészt pedig „lenyűgözte és felkavarta”, illetve a diákságon belüli missziói felelősségre sarkallta. (Révész Imre: Vallomások: I.m. 32-33.) Makkait az „Ige engedelmesebb tudakolására és követésére segítette”, ezenkívül a Mott után megerősödő diákmozgalomnak ő is sokat köszönhetett. (Makkai Sándor: Szolgálatom. I.m. 16.) Mott ekkor jelentős spirituális hatást gyakorolt a szintén az igeteológiához köthető Gönczy Lajosra is. (Lsd. Kurta József Tibor: 120

teljesség igénye nélkül a korban aktív teológusok közül megemlítjük még itt Gönczy Lajost, Imre Sándort és Nagy Gézá is.¹⁸⁶

Ennél az irányzatnál maradván közben a magyarországiak között látjuk Török debreceni tanszéki elődjét, Vasady Bélát, illetve Nagy Barnát, Koncz Sándort, Ifj. Czeglédy Sándort, valamint Újszászy Kálmánt a bultmanni meglátásoknak nagyobb mértékben teret engedő Mátyás Ernőt is.¹⁸⁷

2.5.2. Az igeteológusokat összekapcsoló értékrendbeli vezérelvek

Az ortodoxia liberalizmussal vívott elkötelezett harcában már több jellemvonás kitűnt számunkra az ortodox tábor teológiai gondolkodásából. Ez a karakterrendszer pedig mondhatni megegyezik a későbbi igeteológia táborának átfogó értékvilágával. Általában elmondható, hogy náluk a reformatori jelleg az öt sola-ban ölt testet. Ezeket nem egyoldalúan hangoztatják, hanem esetükben mindig az aktuális kontextus fényében látnak napvilágot. A legjelentősebb a Kijelentés-tisztelet, amely tulajdonképpen a teológiai munka fundamentuma. A Kijelentés középpontba állítása más teológiai princípiumokat is felerősít, így érthető meg a rá szintén erősen jellemző krisztocentrizmus. Jézus Krisztus az, aki maga a Kijelentés, ezért egyben a teológia legfőbb tárgya is.

éve született Gönczy Lajos. In: Református Szemle, 102/4. 496.) Ez a Mott-féle impulzus tehát az ő esetükben explicit módon itt nem kapcsolható össze közvetlenül, vagy közvetetten Barth recepciójával. (Lsd. még: Nagy Géza: A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története. I.m. 69. ill. 81-82.)

¹⁸⁶ Török István őket Ravasz tanítványnak ítéli, a „Tavaszy körhöz” pedig a következő erdélyi teológusokat sorolja még: Borbáth Dániel, Orth Imre, Dávid Gyula, László Dezső, Nagy József, a kolozsváriaknál pedig felhívja a figyelmet még Nagy Andrásra és Tunyogi Csapó Andrásra is. (Török István: A mai magyar református theologia helyzetképe. I.m. 35.)

¹⁸⁷ U.o. E jeles gondolkodóink jellemzése jelen dolgozatunknak a szűkebb témára való koncentrátsága miatt nem lehet tárgya, azonban a megemlítésüket igen szükségesnek látjuk. Ahogyan a fentiekből is látható, a barthi teológia magyar képviselői egyéni utakon jutottak el Barthoz. Voltak, akik a külföldi tanulmányaik révén kerültek vele kölcsönhatásba, mások az ő hazahozott nézeteik révén, vagy az ide vonakozó irodalmat itthon tanulmányozva. Néhány példa: Ravasz berlini tanulmányainak nincs metszéspontja az igeteológussá válásával. (V.ö. Ravasz László: Emlékezéseim. 96-99.) Makkai ugyancsak nem külföldről, hanem hazulról, azaz Tavasztyól kapja az első ilyen impulzust. (Lsd. Makkai Sándor: Szolgálatom. I.m. 64.) Közvetetten egyedül Révésznél vehetjük észre a fentiekben részletesebben is kifejtett doumergue-i hatás barthi felismeréseit támogató voltát. A barthi irodalom megismerése tehát elsősorban nem a külföldjárásukkal hozható összefüggésbe. Török példáján viszont igen jól megfigyelhető a külföldjárásának hatása (Lsd. 3. fejezet), mert ő kifejezetten a Barth-tal való kinti személyes találkozás révén lett érintetté.

Ifj. Czeglédy Sándor a princetoni tanulmányaikor először indirekt módon jutott el a barthi eredmények értékelésére, még hozzá éppen Kant tanulmányozásakor. (Lsd. Pótor Áron: Czeglédy Sándor teológiai munkásságának alapvonásai. Doktori disszertáció, DRHE Dogmatikai Tanszéke, Debrecen, 2016. 20.) Borbáth Dániel későbbi kolozsvári tanár az 1930/31-es tanévet Zürichben töltötte, ahol elsősorban Brunner gyakorolt rá nagy hatást. (Nagy László: Borbáth Dániel és Tavaszzy Sándor. In: Református Szemle, 1991/4. 4-5.) Nagy Barnában a külföldi tanulmányaiból Zürichben hasonlóan leginkább Brunner hagy nyomot, majd 1933-34-ben Bonnban Barth hatására lesz dogmatikussá. (Hörchik Richárd: Dr. Nagy Barna Kálvin kutató munkássága. In: Nagy Barna: A teológiai módszer problémája az úgynevezett dialektika teológiában. Kálvin Kiadó, Budapest, 1998. 186., ill. lsd. még: Dienes Dénes: Viharfelhők a pataki teológia egén az 1930-as években. In: Sárospataki Füzetek, 2002/2. 80-81.) Orth Imréhez lsd. Pálfi József: Királyhágómellék-kérdés a II. bécsi döntést követően – Orth Imre levelei tükrében. In: Mediárium 4/1-4. 66-84.; különösen is a 70. lap. Újszászy Kálmán teológiai-filozófiai munkájára is elsősorban Barth hatott. (Lsd. Bartha Ákos: A falukutatás filozófiája. Újszászy Kálmán két világháború közti eszmerendszere és a falumunka. In: Hitel: irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat, 2011. december. 99.)

Mindezen felismerések mindegyik igeteológusban kimunkáltak egy olyan tiszteletet és alázatot, amely nem engedte befejezettnek nyilvánítani teológiájukban az Isten megismerésének kérdését, hanem egy folyamatos kutatásra, szellemi- és lelki gyarapodásra ösztönözte őket. Ezért elmondható róluk az is, hogy a „theologia viatorum” gondolata és elve szerint tekintettek önmagukra.

3. Török és az igeteológiai irányzat

Dolgozatunkban az igeteológia kifejezést használjuk, azonban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ez a megnevezés az olvasatunkban egy hosszabb fogalom rövidítése: „*útban az ige teológiája felé*”.¹⁸⁸ Itt most azért nem a dialektika teológia kifejezését használjuk, mert az igeteológia nézetünk szerint egy annál is tágabb, azt magában foglaló jelenség.¹⁸⁹ A dialektika teológia az „igeteológusok igeteológussá” válásának fontos katalizátora volt, de későbbi munkásságuk azt mindegyikőjükönél megfigyelhetően továbbfejlesztette, egyéni színezettel és utánozhatatlan karakterrendszerrel finomította. Az azonban mindig közös nevezőt jelent, hogy mindegyikőjük Isten Kijelentését tartja a teológia kiindulópontjának, feltételének. Ez az irányzat olyan teológusokat gyűjt magába, akik a legkülönbébb folyamatok által erősödtek meg abban a felismerésben, hogy Isten kinyilatkoztatott beszéde a teológia tulajdonképpeni alapja. Ebben az értelemben nálunk az igeteológia már csak a természetének köszönhetően is egy olyan irányzat, amely épít a hitvalló ortodoxok kálvinizmusára, magában hordozza az ébredési mozgalmak teológiai jellegzetességeit is, végül lelki és tárgyi rokonságát leginkább Barthék programjában ismeri fel. Habár ez az irányzat hazánkban a Barth által elindított teológiai mozgalom keretében jelent meg, de mindegyik képviselője sajátos módon élte meg és gondolta át annak a fő programját. Ebben az összefüggésben Koncz Sándor az ige teológiáját egy olyan fejlődési fokként képzelel el, mint amelynek minden esetben motiválója a barthi gondolkodás.¹⁹⁰ Ő három táborba sorolja be „belső tagozódását” tekintve azon egyéniségeket, akiknek teológiája az igeteológiában jutott el a kiteljesedésre. Ennek során Koncz Törököt a második táborban

---

¹⁸⁸ Vasady Béla: A theologus Ravasz László. I.m. 79.

¹⁸⁹ Török a Barthról szóló doktori értekezésében használja mindkét kifejezést. (Vö. Török István: Barth Károly teológiájának a kezdetei. I.m. 85; 92.) Ugyanakkor ő is megjegyzi, hogy a dialektika szó, mint teológiai szakkifejezés „inkább nehezíti, mint segíti a Barthék megértését”. Ügyelni kell ugyanis arra, hogy milyen témában és területen értendő mindez. Barthék dialektikája paradoxonokat fogalmaz meg, e paradoxonszerű megállapítások az ugyanarra a dolgra kimondott igen és nem egyszerre érvényesülő igazsága miatt pedig egyszerre abszurdumok is. (Isten a kegyelmébe fogadott emberre igent mond, de ugyanebben a pillanatban ez a magához fogadás egyszerre ítéletté is lesz, mert az óemberére viszont nemet mond.) Ezért ez a dialektika Török többszöri figyelemfelhívása miatt nem egy elvont dialektika, hanem – ahogyan ő nevezi – „az élet reális dialektikája, azaz nekünk a bűnben leledzőknek a szentséges és kegyelmes Úristenhez való reális viszonyunk kifejeződése.” Török István. I.m. 85-86. Érdekes, hogy a „dialektika theologia” kifejezésének helytelenítését megemlíti, valamint a „reális dialektika” szóösszetételét használja 25 évvel később is, amikor a debreceni Tanári Kar „biblikusainak” bizonyos kritikáival szemben az 56-os forradalom küszöbén egy feszült légkörű kari megbeszélésén mondja az akkor „hivatalos teológiával” összefüggésben: „Az ige szabta, reális dialektikát kell vállalnunk.” (Török István: Tájékoztató feleletek a holland református zsinati küldöttség kérdéseire. (An. 2892.) 4. Továbbiakban: Tájékoztató feleletek.) E kitételekkel együtt mindez nem azt jelenti, hogy Török műveiben ne használná a „dialektika teológia” szóösszetételt.

¹⁹⁰ Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 125-126.

egy „u. n. 'teológiai mult'” nélkül az igeteológia hívévé váló teológusnak látja.¹⁹¹ Való igaz, hogy Török még diák korában (tehát a teológiai alapképzése alatt) Barth hatása alá került, és teológiai alkatának kibontakozása nem függetleníthető az ő szellemi befolyásától. Esetében a barthi gondolkodásmódot érintően alapvetően két olyan domináns jellemvonást fedezhetünk fel, amely leginkább ide köti.

Az egyik ilyen sajátosság a teológia témájában beállt nagy gondolkodási fordulat. Ő maga így emlékszik erre: „A két világháború közt elkezdődött teológiai fordulatnak épp az a jelentősége, hogy az egyház Fejére és Urára fordította tétova tekintetünket.”¹⁹² Ebben a nagy változásban pedig Török felülről jövő erőt lát: „...ne feledjük, hogy teológiai érdeklődés nem saját jószántából fordult a vallás elegendő dolgai felől a kijelentés fényes igazságai felé, hanem az események isteni kényszere alatt”.¹⁹³ Ez a szemében egy akkora változás volt, hogy ezt így is fémjelzi: „... a protestáns teológiában világszerte nemzedékváltás történt”.¹⁹⁴ Nem véletlen, hogy a Barth jelentőségét méltató (vagy azt is tartalmazó) műveiben állandó témaként figyelhető meg a régi és az új összeütközése, azaz a Bibliát antropocentrikus és teocentrikus módon értelmező teológiai gondolkozás konfliktusa.¹⁹⁵ Ebben a szembenállásban pedig nézete szerint „Barth Károlynak azt köszönhetjük, hogy a teológiát újra teológiává tette. Teológiává, amelyik nem fölényes öncélú tudományoskodás, hanem olyan tudomány akar lenni, amelyik célját az igehirdetés szolgálatában látja.”¹⁹⁶

---

¹⁹¹ U.o.

¹⁹² Török István: Korunk teológiai kérdései. I.m. 162.

¹⁹³ U.o. 152. A fiatal Török 1930-ban így látja e „korábbi” teológiát: „Az ezernyelcszázad évek teológiai tanítómestere Schleiermacher Frigyes volt. Vallástana – ahogy mondani szokták – vörösfonalként húzódik végig az egész évszázad protestáns dogmatikai munkásságán. Ez a híres, korszakalkotó vallástan abban az egyszerű megállapításban összegezhető, hogy a vallás lényegében nem értelmi és nem is akarati tevékenység, hanem az érzellem szférájában mozgó életfunkció. Schleiermacher tehát az érzelmet jelölte ki, mint a vallás saját külön provinciáját; magát a vallást pedig úgy határozta meg, hogy függészet: az ember érzi, hogy léte, egzisztenciája függ az Istentől. Ennek a tannak a kifejtése nem csupán a spekulációra hajlamos elme foglalkoztatása volt; Schleiermachert egy nagyon is komoly ok: a 'felvilágosodás' részéről fenyegető veszedelem szólította a teológiai viták terére, ahol azzal a feladattal kellett megbirkóznia, hogy a 'felvilágosodás' vallási felfogásával szemben megvédje a vallást. Ebből a szituációból világlik ki Schleiermacher egész teológiai munkásságának az értelme. A 'felvilágosodottak' előtt ugyanis kétségessé vált a természetfeletti úton nyert isteni kijelentés ténye és a kijelentésre épített egész keresztyén tanrendszer. 'Felvilágosodott' ember ilyesmit nem vallhat! Megvetett dolog lett tehát a vallás, amit legfeljebb csak hasznossági szempontok által indítva, mint egyfajta mithikus – népies köntösbe bujtatott morált tudtak értékelni. Ilyen körülmények között az volt Schleiermacher munkásságának a jelentősége, hogy 'felfedezte' a vallás lényegét és kioktatta kortársait, hogy a vallás lényegében sem nem értelmi (tanbeli), sem nem akarati (cselekedetekben nyilvánuló), hanem érzelmi jelenség, nem lehet tehát intellektualisztikus úton 'elintézni', de nem lehet pusztán morállal sem degradálni. Ezzel a 'felfedezéssel' a 'felvilágosodott' ember érdeklődési körébe vonta s újra problémává tette a vallást., Török István: A kálvinizmus világmissziója. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLI/28. 122.)

¹⁹⁴ Török István: A Ravasz Emlékkönyv. I.m. 139. (Egyébként Török ezt a megfogalmazást Vasady Béla jellemzése révén használja, aki e generációnak már része.)

¹⁹⁵ Vö. Néhány példa a teljesség igénye nélkül: Török István: A kálvinizmus világmissziója. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLI/29. 127.; Barth Károly teológiájának a kezdetei, i.m. 46. kk.; A barthi teologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból, 4. kk.; Dr. Tavaszy Sándor: Református keresztyén dogmatika (kritika). In: Protestáns Szemle, XLII/3. 142-143.; Barth Károly ügye. In: Református Élet, 1935. máj. 11. 156-157., Theologiai enciklopédia, 25-26.; A „sola scriptura” Barth egyházi szolgálatában, (Kézirat) i.m. 3.; Dogmatika (1985), i.m. 111. kk.

¹⁹⁶ Török István: A barthi teologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból. I.m. 16. Később így ír ugyanerről: „Barth volt az, aki felnyitotta szemünket a protestáns teologia és a protestáns egyház eme [felvilágosodás kijelentés súlyát háttérbe szorító szelleme] belső megüresedésének meglátására, és ugyancsak ő volt, aki nem is professzori, hanem szinte már prófétai erővel mutatott arra, ami újra tartalommal töltheti meg: a kijelentő Isten

A másik felismerés pedig az az alázatos szemléletmód, amely leginkább az „úton levés” gondolatából adódik, azaz, hogy az igeteológusok képviselői nem tartják magukat a végső igazság birtokosainak, ismerőinek. Török sem tekintette magát ilyennek.¹⁹⁷ Sőt, a teológia ügyére nézve alázatosan bevallja, hogy „általában az egész emberi tudományra, de kiváltképp a miénkre áll: tudományos törekvéseink töredékesek. 'Rész szerint van bennünk az ismeret, rész szerint a prófétálás'. E földi létben 'csak tükör által, homályosan látunk'. Az igében említett tükör még nem velencei tükör, még nem foncsorozott üveg, hanem bronzból öntött csiszolt lap, csak homályos képet mutathatott. A homályos kép helyén, majd színről-színre-látás világában ragyog fel előttünk az ismeret teljessége. Ott, ahol a hit látássá, a reménység pedig beteljesüléssé válik.”¹⁹⁸ Tehát az evilági utunkon vándorolva ugyanezt másképpen mondva úgy fogalmazza meg, hogy „a theologia ügyis — emberi fáradozás lévén — sohasem igényelheti a csalatkozhatatlanságot, sohasem érheti el a befejezettséget.”¹⁹⁹ Egybecseng ez a meglátás Vasadynak az igeteológia természetét meghatározni megkísérelő hasonló gondolataival, „...a hit látása is még csak tükör által homályosan látás és majd csak az eschatologiai határon túl,” – folytatja, „a 'teljes váltság napján' fogunk mi is úgy ismerni, amint Isten által mindenkor ismertettünk. Most még csak annyit tudunk, hogy Isten gyermekei vagyunk, de még nem lett nyilvánvalóvá, mivé leszünk. (...) Theologiánk tehát mindvégig csak theologia viatorum maradhat s még a gondolata is távol kell hogy álljon tőlünk annak, hogy theologiánkat theologia comprehensorumnak tekintsük.”²⁰⁰

Török esetében jellemző, hogy nem pontszerű változás következtében lett e tábor sajátos képviselője, hanem először ő is csupán ismerkedett, értékelt. Ez a jó értelemben vett, és fel is vállalt kritikai távolságtartás egész életében megmaradt – és nem csak Barth-tal szemben. Ezt bizonyítja, hogy tanárát nem csupán a pályája kezdeti idején, hanem mindvégig józan bírálatokkal illeti. Ennek nem csak az az oka, hogy Török nem bírta elviselni az „epigonizmus” jelenségét,²⁰¹ hanem az is, hogy mindenkor az önálló kritikai gondolkodásra,

---

ítéletet és kegyelmet közlő igéjére.” (Török István: Barth Károly ügye. I.m. 156.) Török István élete vége felé közeledve sem változtatott ezen az értékelésen, így összegez 1993-ban: „Míg a múlt században a vallásos ember állt a teológiai érdeklődés központjában, most az isteni kijelentésre, az Igére terelődött a figyelem, mint a teológia tulajdonképpeni tárgyára, ami valójában nem is 'tárgy', hanem Jézus Krisztusban és a Róla szóló bizonyágtételben élet, ma is életkeltő élet. Ezzel a racionalista-liberális kilengések után hazatalált a teológia a reformátori felismerésekhez.” (Török István: Vasady Béla (1902-1992). In: Confessio, 1993/2, 58-59.)

¹⁹⁷ Török szerint „a teológia minden rendszeralkotó igyekezete ellenére sem zárt és befejezett. A jövőendő felé mindenkor nyitott, hiszen visszatérő Ura elé megy.” (Török István: Dogmatika (1985). I.m. 15.)

¹⁹⁸ Török István: A teológus Pongrácz József. I.m. 6.

¹⁹⁹ Török István: A lelkesítő továbbképzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/50. 202. Valamint Török István: Kétféle ismeret – Néhány gondolat a természettudomány és a teológia viszonyáról. In: Confessio, 1991/4., 29.

²⁰⁰ Vasady Béla: A theologus Ravasz László. I.m. 79. Vasady Ravasz igeteológiai gondolkodásának révén jellemezi így az irányzatot. Ez az értékelés (amit Vasady Ravasz révén fejtett ki) a korabeli teológiai irodalmunkban tulajdonképpen az egyetlen, és legteljesebb kifejezett megfogalmazása annak, hogy mi az igeteológia (Koncz ezt „összefoglaló elvi kifejtésnek” nevezi. Koncz Sándor: Hit és vallás. I.m. 123.) Ravasz egyébként Vasady értékelésén túl önmagáról is azt tartja, hogy az úton levése érteti meg, hogyan lett „a modern teológusból az Ige teológusa.” (Ravasz László: Emlékezéseim. I.m. 112; 207)

²⁰¹ Török 1936-ban „Az epigonizmus veszedelme” címmel cikket is akart írni, Barth a címet el is fogadta, de azzal rajta kívül álló okokból nem tudott elkészülni. (Visszatekintés). Ez egy fájó pont lehetett számára, mert a debreceni teológiai tanárok közül hozzá legközelebb álló barátja, Czeglédy Sándor is feleleveníti ezt a beteljesületlen tervet. (Czeglédy Sándor: „Az ökumenizmus elkötelezettje és professzortársam”. In: Hálakötet egy professzorért. I.m. 87-88.)

és nem az utánzásra törekedett.²⁰² Török tehát a Barth-tal szemben megmutatkozó minden szimpátiája és elfogadása mellett példás józansággal ügyelt arra, hogy a Barth teológiájának megismertetését szolgáló megnyilatkozása ne a „kanonizálását”, hanem mindössze a Barth megértését célozza”, és saját – az igehirdetés szükségéből eredő – problémáink felismerését segítse.²⁰³

Barth-tal szemben tehát Török a pályafutása több pontján is hangot adott fenntartásainak. E kritikai szemléletmódra (még ha főként csak formai is) a legkorábbi példa 1927-ből való és a „Barthot még csak kóstolgotó” diák vizsgálódása tűnik ki belőle. Miután ugyanis címszavakban mutatja be Barthnak a korábbi vallástudományi teológiához képest új exegetikai hangját, egyben az aggályait is tolmácsolja: a barthi írásmagyarázat „erejének a varázsa az, hogy egész benső világával résztvesz a tárgy életében és együttérez vele (...). Fenyegyet azonban a veszély, hogy ez a módszer szilárd historico-grammatikai aláépítés nélkül megmagyarázás helyett az exegeta egyéni, esetleg a biblia szellemével nem is a legteljesebb összhangban álló nézeteinek a szövegbe való bemagyarázására vezet (...). Ajánlatos is a Barth munkáinak a tanulmányozásánál erre a lehetőségre éberrel figyelni.”²⁰⁴ Nem mondható, hogy ez csak egy lelkes diák korai, és később kiforrandó kritikája, mert négy év múlva a doktori dolgozatában ugyanez a problémája szinte szó szerint ebben a formában jön elő újra, méghozzá Barth Römerbriefjének írásmagyarázati szempontból való értékelésénél.²⁰⁵ E kérdésekkel együtt Török 1929-ben mégis úgy vall, hogy Barth tanárként való megismerése számára az „indíttatások és meglátások egész sorának lett a forrásává”.²⁰⁶ Ennek ellenére tudatában volt annak, Barth is csak útkereső, aki az ügy fontosságára akar inkább rámutatni, mintsem hogy követőket keressen magának. 1945-ben egy könyvismertető nyomán figyelmeztet is erre: „Barthnak, különösen korábbi írásaiban sok a szándékos és theologiai-történetileg indokolt egyoldalúság. Nálunk éppen ez a korábbi Barth vált ismeretessé.” Ugyanitt a folytatásban Török mint „veszedelemre” tekint „Barth egyoldalúságainak túlhajtását” illetően, ez azonban inkább az őt értelmezők kísértése.²⁰⁷ Török később, mint már „beérett gondolkodású” professzor, tovább viszi ezt az elővigyázatosságot. A holland zsinati küldöttségnek debreceni kartársai előtt így referál a „barthiánizmusunkról”: „Ha Barth professzor Magyarországra jön, szinte hazajön. Theológiáját a magyar nyelvterületen hamarabb befogadták, mint Németországban, vagy Svájcban. Ez azonban nem jelenti, mintha barthiánusok volnánk. Ami személy szerint engem illet: én igen nagyra értékelem Barth igetanát és azt a radikális magatartást, amivel ezt a fontos tant képviseli. Nagyra értékelem továbbá tanmegújító fáradozásainak exegetikai alapozását, de távol áll tőlem az a spekulatív hajlandóság, ami elég gyakran kiütözik nála, még a korszakos jelentőségű kiválasztás-tanán

---

²⁰² Vö. 9.1.2. alfejezet.

²⁰³ Török István: A barthi theologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból. I.m. 4.

²⁰⁴ Török István: Barth Károly. In: Lelkészegyesület, (1927) XX/25. 199.

²⁰⁵ Vö. Török István: Barth teológiájának a kezdetei. Pápa, 1931. (Reprint változat: Rep-Ro Nyomdaipari Kft., Debrecen, 1994.), 51.

²⁰⁶ Török István: Magyar Barthiána III.. In: Lelkészegyesület, XXII/37. 268. Ezt az időszakot Török így jellemzi: „Eligazodást találtunk nemcsak az ő gondolkozásában, hanem az egész protestáns teológiára korszakváltást jelentő izgalmas vitáiba.” (Török István: Családfáink ágai. I.m. 11.)

²⁰⁷ Török István: Victor János. Szól az Ige, Három előadás. In: Dunántúli Protestáns Lap, LVI/8. 31. Török itt említi „Barth egyoldalúságainak túlhajtását” mint veszedelmet is.

és christológiáján is.”²⁰⁸ Amikor pedig az 1985-ben megjelent Dogmatikáját indítja útnak, a benne foglaltakra nézve fontosnak tartja megjegyezni, hogy a barthi kötődése ott hogyan értelmezendő: „Nem árt hangsúlyoznom: az átvett részletek eredetileg sem igényelték a barthi szöveggel való azonosságot. Ezekbe ugyanis belejátszott már az értelmezés és alkalmazás egyéni módja.”²⁰⁹ Szándékosan nem nevezzük Törököt barthiánusnak, mert ő maga Barth-ra visszaemlékezve úgy látta, hogy ő nem akart barthiánusokat nevelni.²¹⁰ Amikor Barth első ízben tett látogatást Magyarországon (1936), akkor Török István teológus társa, és az előadókörút főszervezője, Vasady Béla, úgy mutatta be az egykori münsteri tanítvány jelenlegi tevékenységét Barthnak, mint aki teológiáját itthon „törökösíti” („vertürkisch”). A humor iránt fogékony svájci vendég jól derült az évődésen.²¹¹ Barth jóindulatú humora azonban nem csak Törökkel szemben mutatkozott meg, hanem Vasady Béla iránt is. Mindkettejüket kedvelte, Vasadyval pedig különösen is szeretett szellemes beszélgetésbe elegyedni.²¹² E Törökkel kapcsolatos történetből ugyanakkor az is kitűnik, hogy Barth a magyar teológustársaitól jó néven vette és megbecsülte az önálló gondolatiságot, még ha az olykor állításainak ellenében is volt. Érzékelhetően jelzi tehát ez az anekdota, hogy Török István egyáltalán nem vádolható az ún. „szabályos” barthiánizmussal.²¹³ Ez a „törökösítés” az

²⁰⁸ Török István: Tájékoztató feleletek. I.m. 3. Vladár Gábor egyebek között ugyanezt a motívumot teszi értékesé Töröknek a barthi igetannal kapcsolatos átvételében, azaz, hogy Töröknél a barthi igetan csak kiindulópontul szolgált, de nem szolgálai átvételről van szó. (Vladár Gábor: Barth ige-tana mint Török István dogmatikájának kiindulópontja. In: Gondolkodó és cselekvő hit. Tanulmányok a 100 éve született Török István professzor emlékére. DRHE, Debrecen, 2004. I.m. 206.)

²⁰⁹ Az egyéni dogmatikai színezet mibenlétének meghatározását ugyanitt így folytatja : „A vezérfonál adta tehát az alapanyagot. Ebben főleg az akkor forradalmian új barthi tanításból igyekeztem magyar fülek számára felfoghatóan tolmácsolni azt, ami itt a legszükségesebbnek látszott. Korántsem mindent: a spekulatív elemek pl. számomra is idegenek maradtak.” (Török István: Dogmatika (1985). I.m. 1-2.)

²¹⁰ Török István: Barth Breviárium. In: Theologiai szemle, 1994/6. 381.

²¹¹ Ezt az történetet Török István „A 'sola scriptura' Barth egyházi szolgálatában” c. tanulmányában meséli el. (I.m. 1.)

²¹² Vasady is megoszt egy beszélgetést „svájci mesterének” humorkedvelő lelkületéről, ami ugyanezen körút során zajlott le: „Helyszín: A debreceni egyetemi 'szemináriumom' könyvtárszobája, Magyarország, 1936. Karl Barth épp a Református Kollégium dísztermében tartandó 'Isten kegyelmi kiválasztásáról' szóló előadására készült. Ez az utolsó alkalom arra volt szánva, hogy az utóbbi napokban felgyülemllett leírt kérdésekre válaszoljon. Mivel a kérdések magyarul voltak megfogalmazva, azokat Barth számára le kellett fordítanunk németre. Körülbelül hatan vettünk részt ebben a több órás munkában. És, sajna, majdnem mindenki dohányzott. Volt, aki cigarettát szívott, mások szivaroztak, közben Barth meg a kedvenc pipájával pöfékelt. Mikor meglátta, hogy már vágni lehetett körülöttünk a dohányfüstöt, viccesen megkérdezte: 'Azt jelentené ez a nagy ködösítés, hogy mi most itt egy eklektikus teológiát szeretnénk létrehozni? Németországban azt szokták mondani', folytatta, 'hogy a konzervatív teológusok szivart szívnak, a liberálisok cigarettáznak, a barthiánusok meg pipáznak.' Azután, mivel tudta, hogy én még sosem gyújtottam rá, kicsit hunyorogva nézett felém, majd megszólalt, 'És azt is mondják, hogy a pietisták meg egyáltalán nem dohányoznak.' 'Nos, ha ez igaz' válaszoltam, 'Be kell ismernem, hogy e tekintetben valóban pietista vagyok.' 'Isten megbocsátja neked, és én is megbocsátok' válaszolt Barth kis kacajjal a hangjában. 'Még szép, hogy megbocsátasz,' vágtam vissza szellemesen, 'egyébként is meg van írva, 'Engedjétek a pietistákat hozzám jönni, mert övük a mennyek országa.' Szeretett ugratni, még akkor is, ha épp ő volt a tréfa tárgya. Így hát folytatta, 'Már közhely, hogy Karl Barth a munkát minden nap ugyanezzel a reggeli fohással kezdi: 'Uram, szabadíts meg a barthiánusoktól!' Majd miközben a pipától szabad kezét a karomra tette, így folytatta: 'Jó tudni, hogy vagy nekem, magyarországi munkatársam, és jó tudni, hogy így biztosan nem kell imádkoznom: Uram, szabadíts meg a barthiánus Vasady professzortól.'” Béla Vasady: Gleanings. In: How Karl Barth Changed My Mind. Wipf and Stock Publishers, Eugene/Oregon, 1998. 28-29.

²¹³ Török helytelenítette a kritika nélküli gondolkodásbeli utánzást. Az epigonizmus veszedelme címmel cikket is tervezett írni, azonban idő hiánya miatt ez nem valósult meg. Török szakmai elismertségét bizonyítja, hogy a Barth tiszteletére tervezett első Festschrift-be őt is felkérték (egyebek között Bultmann, Thurneysen és

ő esetében Barth értelmezésének tudományos kritériuma is volt. Igen határozott nemtetszésének adott hangot, amikor 1933-ban a teológiai tanárok országos konferenciáján a barthi dialektika teológia került terítékre, azaz minden tudományág szempontjából reflektáltak rá. Török szerint túl gyorsan és könnyen ment az elfogadás. Így figyelmeztet a „veszedelemre”: Barth „...bizonyára fejcsóválva nézte volna theológiája képviselőinek a szereplését. Nem azért, mintha nem elég hűen visszhangzották volna tanításait, hanem azért mert – e sorok íróját is beleértve – inkább csak visszhangzották. (...) Mi inkább csak többé-kevésbé érdeklődő szemlélői és – szinte azt mondhatnám, 'csődületkeltői' vagyunk a 'dialektikai' theologia küzdelmének, ahelyett, hogy magunk is a küzdelem részesei lennénk. (...) a 'dialektikai' theológiát csak átvettük, de az átvett eredmények a Barthék eredményei és nem a mieink, tehát ez a theologia ma még a mi számunkra is (kivételem nélkül) 'idegen'.”²¹⁴

1975-ben Isten iránti hálával vet számot élete jellemformáló eseményeiről, ebben az értékelésben pedig professzorairól meg is jegyzi, hogy mindegyikőjük erre az önállóságra akarta őt tanítani: „olyan táglátókörű professzorokat kaptam, mint pl. Csikesz Sándor, Barth Károly, Bultmann Rudolf, akik nem a maguk képére akartak formálni, hanem a saját szemmel való látásra, kritikai látásra nevelgettek.”²¹⁵

Ennél a gondolatnál azonban azt is meg kell említeni, hogy Török itt nem a nagyformátumú teológusok bölcsességeinek továbbvitele ellen szól. Sőt, véleménye szerint nem is baj, ha megfelelő történelmi pillanatokban és odaillő helyen iránymutatásul őket idézzük. Ez még nem teológiai önállótlanág: „A magyar teológiai tudomány nem akkor mutatkozik önállótlan, amikor Kuypert, Gergensohnt vagy Barthot idézi, hanem amikor nincs teológiai mondanivalója egyházi életünk speciális kérdéseivel kapcsolatban.”²¹⁶ Élete vége felé, amikor a politikai rendszerváltás után újra publikálhat, szintén érdekes, hogy így vet számot: „vannak barthiánusok, akik túl akarnak licitálni mesterükön, még olyan is akad, akire elmondható, olyan lendülettel ugrik a ló hátára, hogy a túloldalon a földre puffan. Magának Barthnak is kell 16 kötetes Dogmatikájában néha olyan síkos területre lépni, ahol könnyen elcsúszhat az ember. De mint egykori hallgatója elmondhatom, ő nem akart 'barthiánusokat' nevelni.”²¹⁷

Török publikációs tevékenysége akkor kezdett felfokozódni, amikor 1929-ben hazatért Pápára, először mint a Református Gimnázium helyettes tanára. Az itt kezdődő életszakasz már a barthi találkozás és „tanítvánnyá válása” utáni időszakot jelenti, gondolkozásmódját innentől fogva vizsgálhatjuk mélyebben, autentikusabban. Ebből azonban nem következik, hogy előtte ne lett volna egy sajátos teológiai értékrendje. Ha az iménti ok miatt csekély

---

Gollwitzer mellett), hogy legyen e kiadvány munkatársa. (Theologische Aufsätze. Karl Barth zum 50. Geburtstag. Chr. Kaiser Verlag, München, 1936.) Török István: Visszatekintés. In: Barth Károly theológiájának a kezdetei, I.m. 1.

²¹⁴ Török István: Barthiánizmus. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLI/8. 29.

²¹⁵ Török István: Miért vagyok keresztyén? In: Vigília, XL/12. 850.

²¹⁶ Török István: Csak kárhozzátot ennék és innék a reverzalist adó egyháztag az úrasztalánál? In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVIII/49. 236.

²¹⁷ Török István: Barth Breviárium. I.m. 379. Amikor Török Karner Károly egyik művét értékeli, ebben az összefüggésben jegyzi meg róla: „...Karner professzor érvényesíti a Barthék által újra felszínre hozott teológiai szempontokat, de szerencsére nem lesz 'barthiánus'. (Török István: Karner: Bevezetés a teológiába. In: Református Egyház, VII/6. 132.)

mértékben is, de a korábban már hivatkozott cikke²¹⁸ például elárulja a fiatal Török igetanának alapvonalait. Az bizonyos, hogy Barth előtt is fenntartással viseltetett a vallástudományi teológia Szentírás értelmezésével szemben. Az ezt képviselő egyik berlini tanára, a Lietzmann körébe tartozók szerint „*a biblia hittartalmát rövid megjegyzésekkel intézik el, s magára a theologusra bízák, hogy önállóan hámozza ki s igyekezzék felfogni azt.*”²¹⁹ Elismeri ennek is a tudományos értékét, jelentőségét, de summa-summarum ezzel együtt is – és éppen ezért – „*száraz olvasmánynak*” tartja.²²⁰ Ugyanakkor miután Török Schlatter teológiájához látja közel állónak az akkori (és általa addig megismert) barthi megközelítést, érezhető gyanakvást sugallva jegyzi meg, „*hogyan ez aztán a verbálinspirációra fog-e vezetni, vagy pedig a Barth elméje valami új megoldást talál, – a jövő titka.*”²²¹ Látható, Török már a kezdet kezdetén e két „véglet” között helyezkedhetett el. Ez az ilyen értelemben vett „köztes állapot” adja majd e debreceni magyar diák számára is az okot és a motivációt, hogy megvárja és mélyebben megvizsgálja a fiatal Barth jövőben kiforró igetani felfogását.

Török hosszabb terjedelmű vallomásban soha nem ecsetelte azt a folyamatot, aminek a végére igeteológussá lett. Amikor ehhez az irányzathoz köti magát, azt rendkívül tömör, és rövid megfogalmazásokban teszi, azt is általában valamely teológiai kérdés révén. Ilyen állásfoglalás mindjárt a pályafutásának viszonylag a kezdetén az egyik korabeli teológiai irányzatokat bemutató írása, amelyikben, amikor a dialektika teológia magyar vonatkozásaihoz ér, így vall: „*Ennél az irányzathoz magam is érdekelve vagyok: Barth intencióinak megértését igyekeztem egyengetni Barth Károly teológiájának a kezdetei (1931) című tanulmányomban...*”²²²

A második nyilatkozatát 1956 őszén fogalmazta meg. Miután megjelöli, hogy milyen jelentősebb teológiai irányzatokat lát egyházunkban, harmadikként a dialektika teológiát említi, amelynek képviselői sorában szerintük közvetlen, vagy közvetett módon, de Barth-tanítványok egész sora működik. Itt saját személyét érintően Barthhoz az igetana révén köti, mint amely rá nagy hatással bírt.²²³

Ide számíthatjuk a diákjainak írt teológiai enciklopédia jegyzetében azt az összegzést is, amit Barth igei felismeréséről mond. Itt ugyanis miután összefoglalja a teológia rövid, újkori történetét, az ortodoxiától a felvilágosodáson át Barthig jut el, közben pedig azt érezzük, mintha e teológusnál „megérkezett volna.” Az ő felismeréseinek megnevezése után kezd el hallgatónak fejtegetni, hogy „*ezen az ősrégi és mégis új alapon: a kijelentés alapján, mi a jelenkori teológiai tudomány feladata s milyen munkamegosztással, azaz milyen tudományokra tagolódva igyekszik ezt a feladatát megoldani.*”²²⁴

Végül, az önmagára vonatkozó „besorolások” között jóval később, nyugdíjazása után hat évvel bukkanunk arra a vallomásra, amelyben a Jánossy Imre teológiai dékánnak címzett,

²¹⁸ Török István: Barth Károly. In: Lelkészegetyület, XX/25.

²¹⁹ Török István: Barth Károly. In: Lelkészegetyület, XX./24. 194.

²²⁰ U.o.

²²¹ Török István: Barth Károly. In: Lelkészegetyület, XX./25. 199.

²²² Török István: A mai magyar református teológia helyzetképe. In: Theológiai Szemle, XVIII/1. 35.

²²³ Török István: Tájékoztató feleletek. I.m. 3.

²²⁴ Török István: Theológiai enciklopédia. I.m. 26.

de az egész debreceni tanári kart üdvözlő levelében megköszöni a hetvenedik születésnapjára küldött köszöntést, valamint – ahogyan fogalmaz – „különösen pedig az általam is képviselt Ige-theológiájáról ejtett szíves szavakat.” Majd a levél záró gondolatainál írja: „Ti tudjátok, hogy én ezt a theológiát, még némi nehézségek árán is vállaltam, az adott körülmények között alkalmazni is próbáltam...”²²⁵

3.1. Török és Barth kapcsolata

1926 szeptemberétől novemberéig, három lezárt teológiai tanév után Török a Collegium Hungaricum tagjaként professzora, Csikesz Sándor ösztönzésére Berlinben diákoskodott.²²⁶ Majd miután letette az első lelkészképesítő vizsgáját, 1928-ban újra német nyelvterületre, ezúttal Münsterbe került mint ösztöndíjas teológushallgató. Több neves, és nézeteivel az egész korszakot befolyásoló teológust is megismerhetett itt, de a legnagyobb hatást Karl Barth gyakorolta rá.²²⁷ Münsterben egyébként Wilhelm Stählin gyakorlati teológiai professzor pártfogoltjaként az ő közbenjárására a helyi rangos családok vendéglátását rendszeresen élvezhette.²²⁸ Török csatlakozott ahhoz a diákkörhöz is, amely szerdánként²²⁹ részt vett a Barth otthonában tartott teológiai megbeszéléseken.²³⁰ Török ezeket – és egyáltalán, Barth megismerését – a hivatásbeli életútjának elejére visszaemlékezve így értékeli: „döntővé vált egész későbbi pályámra az a szellemi koszt, hogy a teológia új csillaga, Barth Károly tanítványa lehettem. Berlin professzor nagyságai ismeretében volt mérték a régi és új egybevetésére. Ha azok a tudomány fölényes helytartói voltak, Barth egy kicsit Tell Vilmosra emlékeztetett. Egy svájci faluból eredt akadémiai pályája; szerdai

---

²²⁵ Török István Dr. Jánossy Imre dékánnak címzett, de a Debreceni Theológiai Akadémia Tanári Karának írott magánlevele. Törököt 1974-ben a debreceni tanárok „késeibb” kara is ilyen megbecsülést mutató, és őt egyértelműen ehhez az irányzathoz soroló szavakkal köszöntik születésnapja alkalmából: „Professzor úr személyében azt a magyar református tudós teológust köszöntjük, akinek jelentős része volt abban a megújulásban, amely az Ige theológiája nyomán századunk középső évtizedeiben egyházunkban végbement. Mint lelkipásztori nemzedékek tanítója és nevelője Isten áldott eszközeként működött közöttünk.” (Török Istvánnak címzett, a DRTA tanári karának köszöntése 1974. nov. 27-ei dátummal, 9 akadémiai tanár aláírásával, intézményi iktatószám nélkül. (Kézirat))

²²⁶ Csikesz Sándor nem csak Törököt „fedezte fel” és indította útnak, többen köszönhetik neki a nagyszerű ösztönzést. Pongrácz József szerint „csodálatos képessége volt arra, hogy másokat munkába állítson.” Pongrácz József: Dr Csikesz Sándor (nekrológ). In: Dunántúli Protestáns Lap, LI/9. 38.

²²⁷ Török már Berlinben is hallott Barthról és szerette volna megismerni. A találkozás már Barth külső megjelenésével is nyomot hagyott benne: „A németeknél akkor még óriási tekintélye volt a professzoroknak. Többnyire fekete szalonkabátban tartották előadásait és olimposzi magasságban trónoltak a diáknép felett. Barth viszont megmaradt egyszerű és közvetlen falusi papnak, aki a külsőségekre keveset adott. Előfordult, hogy lovaglórúhában érkezett órára, szenvedélyes lovas lévén, de percnyi pontossággal futott be.” Barth az előadásain „kész szöveget olvasott fel, de szavait átfütötte valami belső tűz, a szenvedély heve...” (Török István: Barth professzor - diákszemmel nézve. I.m. 3.)

²²⁸ Török István: Családfánk ágai, (An 5476.), 11.

²²⁹ Török egy kései írásában szerda helyett keddet említ. Ez azonban mit sem számít a találkozások tartalmát illetően. (Török István: Barth professzor - diákszemmel nézve. I.m. 3.)

²³⁰ Török István: Családfánk ágai. I.m. 11. Talán ebből a példaadásból ered, hogy a későbbi professzorára érett Török István is mindvégig szeretettel fogadta saját debreceni otthonában a teológiai- és egyéb kérdésekről szívesen beszélgető teológus diákjait. (Lsd. 9. fejezet.)

*fogadóestjein a falusi pap közvetlenségével fogadott bennünket.*²³¹ A szintén „pályája elején lévő” fiatal Barth egész gondolatvilágát Török ekkor nyilván nem ismerhette még mélyebben, de az már itt látható, hogy a teológiai tételei, megközelítései, különösen is az igeértelmezése, megragadta az ifjú magyar teológust. Török kapcsolata Barth-tal később is megmaradt. Azon túl, hogy doktori disszertációját vele kapcsolatban írta, Barth 1936-os magyarországi előadói körútján is segítő kísérő és résztvevő volt.²³² Török Barth-tal foglalkozó munkássága ebben az időszakban a legintenzívebb, de a Vasfüggöny leereszkedése után az új kelet európai, benne a magyarországi politikai helyzet miatt ez a kapcsolat már sokat veszít a szorosságából. 1964-ben Barth járt közben, hogy Török kiutazhasson Bázélbe a Societas Ethica első konferenciájára, ahol a Kelet-Európai Régió főtitkárává választották, ezzel alapító tagja lett annak.²³³ Levezetésük nem szakadt meg, egészen Barth haláláig tartott, a folyamatosan megjelenő Kirchliche Dogmatik sorozatának legújabb köteteiből pedig mindig tiszteletpéldányt küldött egykori prominens magyar tanítványának.²³⁴ Török tudott Barth 1956-os aarai szemléletváltásáról is, azaz ismerte a Die Menschlichkeit Gottes c. ezt deklaráció nyitányoszerű előadását²³⁵ és tájékozódott annak folytatásáról is.²³⁶ Sőt, Török a festőművészet nyelvén is kifejezte e fejlődés mibenlétét. Szerinte, ha az ifjú Barth első korszaka a keresztes jánosi vezéregye révén Grünewald isenheimi oltárképét idézi, melyen a feláldoztatott Krisztusnak növekednie kell, az embernek pedig alábbszállnia (a teológiában is), akkor 1956 után Barth tevékenysége inkább hasonlít Rembrandtnak a tékozló fiú visszafogadását ábrázoló képére, amelyen „*az atya, a mi Atyánk kitárja palástját, és szeretetbe fogadja az eléjeboruló, lerongyolódott tékozlót.*”²³⁷

Török ezt a barthi változást nem olyan fordulatnak tekintette, mint az elsőt, azaz a vallásos szocializmustól való elfordulását, hanem a meglévő kiteljesedésének, és saját kifejezéseivel élve nevezi ezt Barthenál „*teológiai fejlődésnek*”, „*hangsúlyeltolódásnak*”, a „*harcmodor módosulásának*”, a „*beszédmód megváltozásának*”.²³⁸ Ezért állapítja meg, hogy

²³¹ U.o. Törököt Barth Csikesz Sándorra és Ravasz Lászlóra emlékeztette, akik „egyik-másik eleven kiszólásával” azt a kritikai magatartást képviselték, amely Barthot Török számára vonzóvá tette. (Török István: A „sola scriptura” Barth egyházi szolgálatában. I.m. 4.)

²³² A részletes leírást lsd.: Vasady Béla: Beszámoló Barth Károly előadói körútjáról (tíz folytatásos részletben) In: Igazság és élet, Debrecen, 1937. évf.

²³³ Sándor Balázs: Dr. Török István rendszeres teológus munkássága, különös tekintettel debreceni professzorsága idejére. In: Hálakötet egy professzorért. I.m. 17.

²³⁴ Zoltán Balog, Gerhard Sauter: Mitarbeiter des Zeitgeistes? Lang, Frankfurt am Main, 1997. 201.

²³⁵ A szept. 25-ei előadás megjelent: Die Menschlichkeit Gottes. Evangelischer Verlag AG., Zollikon-Zürich, 1956.

²³⁶ Török István: Barth professzor diákszemmel nézve. I.m. 7-8.

²³⁷ U.o. 8-9. Rembrandt e képén a legdomináns szín a kitért palást élénk, golgotai vére emlékeztető bíborpiros színe - jegyzi meg Török ehelyütt ezt is. Ez a Barth első időszakát reprezentáló képi gondolat ismert lehetett a korban hazánkban is, mert Révész Imre is ezt felidézve köszönti az 1948-ban hozzánk látogató Barth professzort: „Nemcsak az idősebb és ifjabb theologus nemzedékek tudtak sokat róla, hanem gyülekezeteink is ismertek a gondolataiból többet vagy kevesebbet. Egészen egyszerű hallgatóknak is első hallásra a szívébe férközött például az a ma már világhírű hasonlata, hogy a helyes igehirdetés és az igaz theologia nem lehet több és más, mint a Keresztes János görcsösen kifeszített mutatójára az u.n. isenheimi oltárképen, amint odamutat a Megfeszítettre 'Íme az Istennek ama bányája, aki elveszi a világ bűneit... annak növekednie kell, nekem pedig alább szállanom!'” (Révész Imre: Karl Barth köszöntése, 1948. márc. 27. In: Vallomások. I.m. 102.) (A képet Barth a nagy művében, a Kirchliche Dogmatik lapjainak igetani részében is alkalmazza, mint illusztrációt. Lsd. Karl Barth: Die Kirchliche Dogmatik I/1., Studienausgabe 1, Theologischer Verlag Zürich, 1987. 115.)

²³⁸ U.o. 8.

ez esetben „*bajos fordulatról beszélni, hiszen semminek sem fordított hátat...*”²³⁹ Töröknek ebben az értékelésben szerepet játszik, hogy visszaemlékezik²⁴⁰ a diákévekre és felidézi a Barth által számukra, a teológiai egyoldalúságok említése révén már akkor kifejezett igazságot: „*mikor a félholdat látjuk, ne feledjük, akkor is ott van láthatatlanul a másik fele.*”²⁴¹

3.1.1. A Barth-tal való találkozás és hatása: impulzusok Török disszertációjának megszületéséhez

Török, amikor ösztöndíjasként Münsterbe került, megkérdezte Barth professzort, hogy melyik munkáját ajánlja elolvasásra, aki ekkor a kezébe nyomta a frissen megjelent dogmatikájának első kötetét.²⁴² A diák Török István ezt gyanakvóan vette a kezébe, egyrészt azért, mert ekkor még idegenkedett a dogmatikától, másrészt pedig tartott attól, hogy „*vallási mezbe bujtatott avult filozófiát*” fog olvasni.²⁴³ Nem így lett: két hónap alatt „*átrágtá magát rajta*”, majd rájött, hogy mennyire más ez a fajta megközelítés, azaz hogyan szolgálhatja a dogmatika az igehirdetést.²⁴⁴

Törökben a Münsterből Pápara való hazatérte után egy olyan folyamat indult el az érdeklődési körét illetően, amelyre – a barthi példát megértve – még inkább a Bibliához való ragaszkodás volt jellemző, ezen belül pedig Barthnak legfőképpen az ígéhez való viszonya, arról szóló dogmatikai tanítása ragadta meg.²⁴⁵ E diákév után négy esztendővel később megvédett doktori disszertációja tulajdonképpen ennek a találkozásnak a gyümölcse. Ebben pedig Török Barth kijelentésközpontú gondolkodásmódjának az előtörténetét tekinti át, valamint az igetának a vázlatát foglalja össze.²⁴⁶ Ez a dolgozat a Barthot hazánkban

---

²³⁹ U.o.

²⁴⁰ Ezt az idézett előadást (a kézirat szöveg összefüggéseiből ítélve) az idős Török minden bizonnyal 1989-ben mondta el, amikor a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara h.c. doktori címet adományozott neki.

²⁴¹ U.o. Török az 1985-ben megjelent Dogmatikájában így is leírja e Barthban lezajló változást: „Indulásakor Isten Isten-voltának ítéletes szavú prófétája volt: tiltakozás az Isten önkényes elembesítése ellen. Később egyre inkább előtérbe került nála az örömméret: maga a távoli Isten közel jött hozzánk, sőt megfoghatatlan egységre lépett velünk, azáltal, hogy az Ige testté lett Krisztusban. Így Isten maga fordította le mondanivalóját emberi nyelvre, azért hogy megigazítsa, gyógyítsa az embervilágot. Krisztusban összpontosul az élet- és világismeret. Anélkül, hogy Barth a Römerbrief mondanivalóját feladta volna, a folyton céltudatosabb „krisztológiai koncentráció” révén, az ítéletes szavú számonkérőből egyre inkább a kegyelem hirdetőjévé érett. Eredetileg a felülről jövő, vertikális hatásra szorító teológiai szemléletmódja horizontális irányban kiszélesedett.” (I.m. 45-46.)

²⁴² Török István: Barth professzor – Diákszemmel nézve. (Kézirat), 7. Török megfogalmazása. Ez az „első kötet” minden bizonnyal a „Christliche Dogmatik im Entwurf” volt, a Kirchliche Dogmatik első kötete csak később jelenik meg.

²⁴³ U.o.

²⁴⁴ U.o. Török érezte benne Barth lelkeszi praxisának tanulságait, ezért is mondja ugyanitt: „igetana egyfajta homiletika”.

²⁴⁵ Ezzel a lényeglátással Török nem volt egyedül, hiszen Tavasz Sándor Barth-ról szóló első írásainak méltatásában is a kolozsvári teológiai tanár felismerésével azonosulva írja róla: „Tavasz azt ragadja meg a barthi teológiában, amit az ki akar fejezni: a felújított reformátori ige-fogalmat, Isten igéjének rendkívüliségére való rádöbbenést, amiből aztán a Barthék egész teológiai frontalkotása logikailag következik.” (Török István: Magyar Barthiána II. In: Lelkészegyesület, XXII/36. 259.)

²⁴⁶ Török István: Barth teológiájának a kezdetei, Pápa, 1931. (Reprint változat: Rep-Ro Nyomdaipari Kft., Debrecen, 1994.)

bemutató és népszerűsítő írások között azóta is igen rangos helyet foglal el. Ezt annak köszönheti, hogy ez a mű az induló Barth gondolkodását rendkívül hitelesen közvetíti, az szinte a barthi primer irodalommal egyenértékű. Ezt azért állíthatjuk, mert a dolgozat jelentőségét egy nagyon fontos körülmény teszi különlegessé, amire csak utóbb derült fény (a megírásához képest több mint 60 évvel később): az újrakiadásához fűzött „Visszatekintés”-ben ugyanis a szerző elárulja: „*Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy könyvem anyagát annak idején magával a nagy 'modellel' megbeszélhettem.*”²⁴⁷

3.1.2. A modern teológia individualizmusának és történelmi relativizmusának elégtelensége

Török a disszertációjában végigkíséri a fiatal Barth útját a kijelentést középpontba állító teológiai felfogásának megerősödéséig. Doktori dolgozata két főrészből az első teljes egészében Barth „vallásos szocialista” időszakának vívódásokkal teli útját, majd a fokozatos csalódásain keresztül az ezen irányzattól való eltávolodását mutatja be. E barthi küzdelemből Török későbbi munkásságában számottevő módon leginkább két itt megjelenő téma hagy nyomot. Kiemeli, hogy a 23 éves teológus első cikkében mennyire nagy hangsúlyt helyez a modern teológia két szembevető és egyben az alkati hibáját is megtestesítő tulajdonságának nevére nevezésére: ez pedig az individualizmus és a történelmi relativizmus.²⁴⁸ Előbbi azt az önkényességet jelenti ebben az összefüggésben, amikor nem az egyházi tanítás tesz egy dogmát normatívvá, hanem az egyén elfogadása, jelesül az önmaga által való jóváhagyása.²⁴⁹ Az így gondolkodó egyén a Biblia legmélyebb igazságait is az ember saját élményén, megtapasztalásán méri le.²⁵⁰

A történelmi relativizmus Török olvasatában a keresztyén tanítás és kijelentés fogalmát pluralisztikus módon, csupán a történelem folyamán megjelenő egyéb vallások sorában, és azoknak egyikeként kezeli és vizsgálja.²⁵¹ Úgy érvel, hogy „*ha a kijelentés egy történelmi személy révén, azaz a történetben ment végbe, – akkor a történet magábazárja a*

²⁴⁷ Török István: Visszatekintés, 1. In: Barth Károly theológiájának a kezdetei. I.m. újra kiadásához fűzött szerzői előszava. Török ezt egy – a rendszerváltás után készült – előadásában is megjegyzi: „Itthon Barth teológiai indulásáról írtam disszertációt, amiben segített maga Barth is, ezért tükrözi zsenge voltában is elég híven Barth akkori önmegértését.” (Török István: A „sola scriptura” Barth egyházi szolgálatában. I.m. 4.)

²⁴⁸ Török István: Barth Károly theológiájának a kezdetei. I.m. 17. Töröknek e művét nem csak a magyar Barth-szakértők ismerik el barthi szakirodalomként. (Lsd. Wilfried Härle, Sein und Gnade, Die Ontologie in Karl Barths Kirchliche Dogmatik. Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1975. 409.)

²⁴⁹ Török István: Barth Károly theológiájának a kezdetei. I.m. 17.

²⁵⁰ U.o., valamint lsd. 2.1.2. alfejezetet. Török számára a hazai közegből itt a „ravaszi” szubjektív idealizmus zsákutcája sejlődhet fel, amely lényegileg ugyanúgy azt jelenti, hogy az ember nem számolva Isten kijelentésbeli szuverenitásával, a saját önértelmezésén keresztül alkot képet a transzcendensről. Török egy alkalommal az „újprotestáns íráskutatás” végletét érzékeltetve idézi Herdert az egyik leveléből, aki egyik barátjának azt javasolta, hogy „emberi szempontból kell a bibliát olvasni, mert ezt a könyvet emberek írták, embereknek: emberi a nyelv, emberiek a segédeszközök, amikkel megírták és megőrizték; emberi végül az értelem, amellyel mi megértjük, a módszer, ahogy megmagyarázzuk s a cél és haszon is, amivégre szolgál.” (Török István: Kijelentés és Szentírás. In: Vasady Béla (szerk.), Károlyi Emlékkönyv. A vizsolyi Biblia megjelenésének 350. évfordulójára. A Coetus Theologorum Református Theologusok Munkaközösségének Kiadványsorozata 1, Bethlen Gábor irodalmi és nyomdai Rt., Budapest, 1940. 174.)

²⁵¹ Török István: Barth Károly theológiájának a kezdetei. I.m. 17-18. Ez a gondolat Török későbbi kritikáinak is kiindulópontja lesz, főleg, amikor a történet-kritikai módszer egyoldalúságairól szól. Vö. 3.2.1. alfejezetet.

kijelentést. Következésképpen a történész hivatott arra, hogy a teológiában a végszót kimondja.”²⁵² Török Barth-tal egyetértően mutatja be e témákat, még hozzá mint a modern teológia tévedéseit, ugyanakkor ezek a felismerések később Török értékrendjébe is mélyen beépülnek.²⁵³

Török disszertációjának a második főrésze²⁵⁴ Barthnak a Bibliához való viszonyáról már koncentráltabban szól, így ez tekinthető Török azon első nagyobb lélegzetvételű tudományos fejtegetésének is, amely az igeteológiai irányzat útján való elindulását deklarálja.²⁵⁵ Éppen emiatt, az itt kifejtett értelmezésével a továbbiakban részletesebben foglalkozunk.

3.2. Barth felismeréseinek legdominánsabb hatása Törökre: az igetan

Törököt tehát a „Barth-jelenségből” leginkább Barth Bibliához való viszonya gondolkoltatta el. Diák korától kezdve megfigyelhető, hogy ennek az új teológiának Török olvasatában minden egyéb körülménye, és vonatkozása tulajdonképpen ehhez a központi kérdéshez vezet el. Éppen ezért, ha meg kellene neveznünk Barth nagy témái közül, hogy Török melyiket tudta a legteljesebb módon elfogadni, akkor az csakis az igetana lehetne.

Valamennyi Barth-ismertetésében tulajdonképpen ide jut el, azaz a barthi igeteológia értékéhez és súlyához.²⁵⁶ Miközben ezt teszi, Törökre – mint korábban utaltunk rá²⁵⁷ – jellegzetesen érvényes, hogy Barth eredményeit kritikusan fogadja. Jellemző erre a felelősségteljes távolságtartásra a disszertációjának befejező gondolata: *„De ha sokak megértő és vállvetett munkája révén a Barth kezdeményezése mégoly nagyszerű megoldásokat hoz is, akkor is áll erre a teológiára: az Ige teológiájára is a Deutero Ésaías szava: 'Fű minden, ami 'test', szépsége csak olyan, mint a mező virága; elszárad a fű, elhull a virág, hogyha a Jehova fűvalma rálehel ... de a mi Istenünk igéje örökre megmarad'.”*²⁵⁸

3.2.1. A bibliakritika kérdése

Török a 30-as évek közepétől sokat foglalkozott azzal a nehézséggel, amely a Bibliában a történeti elem felfogását és értelmezését érinti.²⁵⁹ Meglátása szerint a

---

²⁵² U.o.14.

²⁵³ Vö. 3.2. alfejezet.

²⁵⁴ U.o. 41-88. Valamint vö. főként a 6. fejezettel.

²⁵⁵ Ezt követi és ennek folytatásaként is tekintendő a Barthi theologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból c. munkája. (Török István: A barthi theologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból. Főiskolai nyomda, Pápa 1931. (Reprint változat: Rep-Ro Nyomdaipari Kft., Debrecen, 1994.))

²⁵⁶ Önmagában már az általa is használt kifejezés: „igeteológia” is erre utal. Török igetanának itt is megjelenő összefüggéseivel foglalkoztam Török exegetikai felfogásának vonatkozásában e tanulmányban: (V.ö.) Hotorán Gábor: Török István exegetikai útkeresése. In: Teológiai Szemle, LI./3. 162-168.

²⁵⁷ Vö. 3. fejezet.

²⁵⁸ Sass Béla fordítása nyomán idézi az Ézs. 40,6b-8-at. (Török István: A barthi theologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból. I.m. 92.)

²⁵⁹ Meglátásunk szerint Török az Ószövetség kutatásának „tegnapi”, vagy máskor „modern”-nek nevezett megközelítését „Az Ószövetség értékelése Kálvin Intitutiójában” című nagyszabású tanulmányában fejti ki a

felvilágosodással elkezdődött egy olyan tendencia, amely az Ószövetségnek a történeti- és a természettudományos ismeretekkel való szembekerülése miatt megkérdőjelezte a korábbi, hagyományos bevezetéstani álláspontokat.²⁶⁰

Teológiai tanárként ez ügyben az igazság kérdésén túl pedagógiai, nevelői szempontból is aggodalommal nézett e módszer általános uralmára, ezért figyelmeztetett a diákságot érintően, amely szerinte a „*theológián ugyanis hamarabb ismerkedik meg a bibliakritikával, mint magával a Bibliával s ez a kritika éppen az Ószövetség területén végzett elképesztően radikális munkát. Ebből a kritikából megtudja például, hogy a Biblia elején olvasható őstörténetek mondák és hogy a mózesi könyvek nem Mózes szerzeményei, hanem nagyon különböző korban keletkezett iratok többszöri átdolgozásából és egybeszerkesztéséből állottak elő. (...) Hát ez a nagyon is emberinek bizonyuló, nagyon is gyarló könyv, lehet még ezek után is isteni tekintélyű? A újszövetségi tanulmányok tovább fejlesztik és igazolják ezt a kételyt...*”²⁶¹ Majd később így folytatja: „*Elképzelhető, hogy a szerzősége és időrendre vonatkozó leleplezések milyen hatással lehettek egy theologus diákra, aki előbb ismerte meg a bibliakritikát, mint magát a Bibliát. Az ilyen tapasztalatlan diák a kétely kész zsákmánya. A kétely táplálásáról és kifejlesztéséről pedig szándéka ellenére is bőszéges mértékben gondoskodott egy újabb keletű tudomány: az összehasonlító vallástörténet.*”²⁶²

Török később eljutott oda is, hogy számára a modern Ószövetség tudomány a maga akkori állapotában elfogadhatatlanná, pontosabban komoly átértékelésre, kiegészítésre szoruló szaktudománnyá vált. Ha röviden foglaljuk össze, Török érvelésének összegzését abban adhatjuk, hogy ebben a fajta bibliamagyarázatban a teológiai szempont semmilyen szinten és formában nem érvényesült. Bővebben kifejtve pedig ez nála két, a későbbiekben további tévutakra ágazó problémarendszerben figyelhető meg: a történelmi szemlélet egyeduralomra jutásában, és a dogmatikai kontroll száműzésében.²⁶³ Ezek együtt Török ítéletében ilyen határozott kifejezések által minősítik ezt a folyamatot: „*kritikájukkal feldarabolták és szétszórták*” az Ószövetség egészét, „*voltaképpen nem is ismertek már Bibliát*”²⁶⁴, „*devalváltak*” az Ószövetséget²⁶⁵, illetve „*szétfolyt és megfoghatatlanná vált a lényeg*”²⁶⁶. Sőt, Török a nemzeti szocializmus hazánkat elérő ideológiai fertőzése idején az Ószövetség háttérbe szorításának, „*katasztrofális elértéktelenedésének*”²⁶⁷ egyik felelősévé is megtette ezt

---

legrészletesebben és legárnyaltabban. Ez a végiggondolt értekezés azonban nem csak az Ótestamentumra vonatkozik, hanem ahogyan az már e tanulmányában is megfigyelhető, nála a Biblia egészére is érvényes.

²⁶⁰ Török István: Az Ószövetség értékelése Kálvin Intitutiojában. In: Kálvin és a kálvinizmus, Debreceni szabad királyi város és a tiszántúli Református Egyházkerület könyvnyomda vállalata, Debrecen, 1936. 122.

²⁶¹ Török István: Az Ószövetség értékelése. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/26. 115. Jóllehet, Török a problémát első rendben az Ótestamentum révén észleli, a kérdéskör számára mégis az egész kánonra kiterjed, tehát amit arról írt, így értendő.

²⁶² Török István: A mai theologia és a Biblia. In: Igazság és élet 1937. jan. 274. Török ezt a problémát ugyanitt az Újszövetség területére is kiterjeszti.

²⁶³ Török István: Az Ószövetség értékelése Kálvin Intitutiojában. I.m. 124. kk. ill. lsd. 8.1.1. alfejezet.

²⁶⁴ U.o. 124.

²⁶⁵ U.o.126.

²⁶⁶ Török István: Az Ószövetség értékelése Kálvin Intitutiojában. I.m. 124.

²⁶⁷ U.o.126.

a magyarázati felfogást.²⁶⁸ A bibliakutatásnak ez a módszere az ő szemében „beállította a bibliát a történeti folyamatba, a többi vallástörténeti okmány közé, s nem is vett észre rajta semmi történeten túlira utalást, nem ismerte fel benne a történet Urának aktuális uralmi igényét. Következésképpen a bibliát nem a tulajdonképpeni mondanivalójából: a kijelentő Isten igéjéből, hanem csak az emberi történetből, az egykorú viszonyokból, magyarázta; nem is talált a biblia és a többi vallástörténeti okmány között lényegi különbséget, legfeljebb csak fokozati különbséget.”²⁶⁹

Török úgy látta, hogy a történeti szemlélet mindent félresöpörő volta során párhuzamos történeti analógiákban, a korabeli népek profán kultuszi és kulturális szokásaik sodrába állították az Ószövetséget, és ahelyett, hogy a különbségek fontos üzenetét magyarázták volna, feloldották ebben a folyamban.²⁷⁰ Ezt elkerülendő, a dogmatikai regulák írásértelmezésben is szükséges jótékony jelenléte és iránykijelölése segíthetett volna, de e helyett az azoknak akkoriban divatos mellőzése és maradiságának hangoztatása révén alapvető normákat hagytak figyelmen kívül.²⁷¹ Ilyen szem elöl tévesztett alapelv volt az exegézis deduktív irányának axiomatikus feltétele, azaz az „egészből a rész” gondolat szerinti magyarázat.²⁷² Török ebben a kardinális kérdésben Kálvinhoz folyamodik segítségért és az ő írásmagyarázati elvét osztva érvel, aki szerinte, ha csak az egyházi hagyományra hivatkozna e reformátorunk, „akkor is nagyon tiszteletreméltó és komoly megfontolást kívánó indokolással volna dolgunk”, ellenben Kálvin meglátta az Ószövetségnek az önmaga megértéséhez adott bizonyosságait is.²⁷³ Ugyanakkor a deduktív irány elvetése azután összefüggött a többi hiányossággal is. E kritika során nem látták meg, hogy ez a könyv is, azaz az Ótestamentum is „Krisztust, mint Isten egyetlen Kijelentését hirdeti.”²⁷⁴ Török István Kálvinnál még nagyfokú alázatot érzékel, és ebben fedezi fel a hermeneutikájának kulcsát is, ő ugyanis megsejtette, hogy Isten nem adja kezünkbe a kijelentést, „számol a helyzet rendkívüliségével, s éberem vigyáz, hogy tudománya és egész lelki magatartása lehetőleg megfeleljen s valahogy akadályozója ne legyen a Szentírás reá váró és reánk is váró csodájának: Isten megszólalásának.”²⁷⁵ Azt ő is elfogadta, hogy „az Ószövetség valóban csupa emberi szó, de ebből még nem következik” - folytatja, „hogy nem is lehet Isten szava. Már pedig az

²⁶⁸ Lsd. 8.1.1. alfejezet. Török a Bibliát is érintő kritikai évszázadok révén mutat rá a „nacionalista gyűlölet felszítására” is, halála előtt egy évvel „Az ihlettség kérdése II.” c. tanulmányában is. (In: Református Tiszántúl, III/2. I.m. 3.)

²⁶⁹ Török István: Kijelentés és Szentírás. I.m. 176. Török e véleményével nem volt egyedül: „A vallástörténeti exegézis profán szempontok szerint sem meddő vállalkozás, csak egyszerűen nem teológia, és így nem az egyház építésére való.” Ifj. Czeglédy Sándor: A gyakorlati írásmagyarázat kérdése II., In: Igazság és élet, V. évf. 225.

²⁷⁰ Török István: Az Ószövetség értékelése Kálvin Intitutiojában. I.m. 123-124., valamint Török István: Theologiai enciklopédia. I.m. 33.

²⁷¹ Török István: Az Ószövetség értékelése Kálvin Intitutiojában. I.m. 123.; valamint Török István: Dogmatika (1985). I.m. 87.

²⁷² Török István: Az Ószövetség értékelése Kálvin Intitutiojában. I.m. 124. Lsd. még a 3.3.1. alfejezetet.

²⁷³ Török István: Az Ószövetség értékelése Kálvin Intitutiojában. I.m. 128.

²⁷⁴ U.o. 126. Ezt az összefüggést szemléletesen festi elénk, amikor azt mondja, hogy Krisztus a történelemben „olyan, mint egy gránitszikla, vagy egy örökzöld sziget a történet folyton örvénylő és soha meg nem állapodó áradatában. Sziget, melyen a história szennyes áradatának hajótöröttei menedéket találnak.” (Török István: Dogmatika (1985). I.m. 89.)

²⁷⁵ Török István: Az Ószövetség értékelése Kálvin Intitutiojában. I.m. 127.

*Ószövetség-tudomány nyíltan, vagy kevésbé nyíltan, ezt az elhirtelenkedett konzekvenciát vont le, ahelyett, hogy meglátta és megláttatta volna, hogy Isten az ő kijelentésében mindenkor emberi szavakon át szól és szól ma is, jótetszése szerint, mihozzánk.”*²⁷⁶ Török számára tehát ez a reformátori példa adja itt a teológiai szempont lényegét, és erre a lelkületre biztat minden Bibliához nyúló kutatót.²⁷⁷

Török, aki épített a reformátori írásértelmezés tanaira, akkor nem tudta összeegyeztetni a jó ideig szinte hegemonikusan domináló, alulról építkező teológia kijelentésánát a Bibliával, illetve a benne rejlő isteni és örök életet hordozó üzenettel. Tehát az emberit az istenivel. Ahogyan ő fogalmazta meg: a vallástudományi teológia²⁷⁸ *„igazságkeresésében pedig akármilyen nagy volt a pátosz, a Biblia kérdését tisztázatlannak éreztük. Lehet, hogy a hiba bennünk volt, de nekünk ez a teológia csak negatívumokat adott, és a negatívumokon túl azt a nyugtalanító kérdést, hogy mehetünk-e ilyen üresen a gyülekezetbe s állhatunk-e negatívumainkkal szószékre? Nem, bizonyára nem. De hát lehet-e Isten igéje ez a nagyon is gyarló és téveteg emberi könyv? Összeegyeztethető-e egyáltalán az emberi kutatás szabadságával a Biblia isteni tekintélye?”*²⁷⁹

Ahhoz, hogy Török ezt a feszültséget fel tudja oldani, egy dogmatikai természetű gondolatrendszer felismeréseinek az irányába indult el. Ez pedig már átvezet bennünket a Török igetani gondolatait érintő másik főtémára: a Biblia és a Kijelentés közötti kapcsolat természetének kérdésére. Ezen a ponton ismét a debreceni ortodoxia által megfogalmazott kritikai irányelvre utalunk vissza, mert az itt Török által elfogadott felfogás tulajdonképpen teljes mértékben megegyezik az ő Hitvalló Nyilatkozatukban kimondottakkal. Eszerint a pozitív irányú kritikának helye van, amely a megértést akarja elősegíteni. Ez a kritika nem devalválni kívánja az Írott igét, hanem erősíteni, a megértését könnyíteni.²⁸⁰ Ezzel együtt Török érzése szerint e tábor képviselői sem voltak már teljes mértékben *„meggyőződve az igazságuk felől”*. Szerinte a bibliakritika elutasításának esetükben is már inkább csak pedagógiai oka lehetett.²⁸¹ Tehát a főkérdés ekkor még tisztázatlan maradt számára.

---

²⁷⁶ U.o.

²⁷⁷ U.o. 127-128. Egészen egyszerűen is megfogalmazza Török: az érteni vágyót ne a „könyv” érdekelje elsősorban, hanem a benne levő szövegség, amelyről kapta is a nevét az Ótestamentum. (U.o. 129.) Itt ismét a debreceni ortodoxok „levél és boríték” írásmagyarázati analógiáját ismerhetjük fel. (Lsd. a 2.2.2.3. fejezetet.)

²⁷⁸ Török a liberális teológiai gondolkodást ehelyütt „tegnapi teológiának” nevezi.

²⁷⁹ Török István: A mai theologia és a Biblia. I.m. 275. Másutt így fogalmazza meg hasonló aggályait: „...lehet valaki neves exegeta, aki a Bibliát hangyaszorgalommal összehordott grammatikai és történelmi megjegyzésekkel magyarázza, anélkül azonban, hogy azt, mint isteni kijelentést interpretálná. Tehát csak fél munkát végez. A modern protestantizmus meg volt áldva és meg volt verve ilyen fél munkát végző exegetákkal, akik az ‘exakt tudományosság’ cégére alatt tudatosan tartózkodtak attól, hogy a Bibliát mint Isten kijelentését magyarázzák. Tehát csak arra irányították tekintetüket, ami a Bibliában emberi s nem látták meg, hogy itt minden emberi csak eszköz...” (Török István: A barthi theologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból. I.m. 12.)

²⁸⁰ Vö. 2.1.5. és 2.2.2.3. alfejezetekkel.

²⁸¹ Török István: A mai theologia és a Biblia. I.m. 275. Török itt megfogalmazott szavaiból azt érezzük, hogy diákévei alatt ez ügyben bizonytalanság volt érezhető a professzorai részéről is.

3.2.2. A Kijelentés és a Biblia viszonyának kérdése mint Török egzisztenciális problémája

Látható, hogy Török esetében ez a probléma első renden a gyakorlat által állt elő, azaz a lelképásztori munka során adódó igehirdetési feladat okozta, abban is elsősorban a textusmagyarázat bibliai tudományai során jelentkező módszerek. Így ez számára egyáltalán nem egy elvont, elméleti kérdésként tűnt fel. Majd később rájött, hogy az igehirdetésre való készülés során elkerülhetetlenül előjövő exegetikai feszültségek egy mélyebb, átfogóbb, inkább rendszeresteológiai természetű témában összpontosulnak: az igetanban. Ha tehát a probléma számára kezdetben írásmagyarázati természetűnek tűnt, most már átalakult, magasabb szintűvé nemesedett, vagy mondhatjuk, hogy átfogalmazódott: Hogyan viszonyul egymáshoz a Biblia és a kijelentés? Miközben végigolvassuk Török fejtegetéseit, érvelését a modern és a reformátori írásmagyarázati elvek ütköztetése tárgyában, tulajdonképpen a liberális és ortodox vita felelevenedését idézi fel előttünk. Az ott meg nem válaszolt kérdések itt találtak számára is megoldást. Így jutott el oda, hogy végül kimondhatta: „*Ez az ismeret kezdett lábra állítani és függetlenné tenni a bibliakritikával szemben.*”²⁸² Mi volt ez az „ismeret”? A következőkben bővebben is kibontjuk.

Barth a Römerbriefjének első kiadásához fűzött előszavában kifejti azt, hogy számára mit jelent a történetkritika mint módszer: csupán a megértés előmunkálatainak része, de nem abszolutizálja, és lényegkeresésének nem több, mint egy állomása.²⁸³ Ezért szerinte szükséges a megértés folyamatában, de csak előkészít. Ez a megnyilatkozás Török felfogásával is hasonlóságot mutat. Török személyes tapasztalataként is megemlékezik arról, hogy Barth professzor a kritikai analízist a szemináriumain a legszigorúbb módon alkalmaztatta és számon kérte a szöveg vizsgálatakor.²⁸⁴ A szöveg megértése során tehát egy fontos lépésként fogták fel ezt a módszert, de nem végeredményként. Ez a fajta integrálás pedig a Biblia természetének barthi megközelítésében gyökerezik.

A dolgozatom második fejezetében már utaltunk arra, hogy hazánkban nagy hullámokat vert a liberális és ortodox szemlélet összeütközése. Kifejtettük, hogy az ortodoxia képviselői nem dolgoztak ki részletes igetant, nem foglalták össze részleteiben a teológia fundamentumának helyét, rendszeresteológiai relációit és a rajta alkalmazható kritika tudományos szolgálatának célját, konkrét módját, lehetőségeit. Ez a „befejezetlenség” azután

²⁸² U.o. 276.

²⁸³ Barth ezt így fogalmazza meg: „Pál a korának gyermekeként beszélt a kortársaihoz. De még ennél az igazságnál is sokkal fontosabb az, hogy ő Isten országának prófétája- és apostolaként szólt minden idők minden emberéhez. Mi az akkor és most, az ott és itt közötti különbségre akarunk figyelni. De e figyelem a szándéka szerint csak az a felismerés lehet, hogy a dolgok lényegét érintő ebből adódó különbségeknek nincs jelentősége. A bibliakutatás történet-kritikai módszerének megvan a maga igazsága: a megértésre való előkészülethez terel, ami egyáltalán nem felesleges dolog. Azonban ha választanom kellene közötté és a régi inspirációtan között, akkor egyértelműen az utóbbi ragadna meg: abban rejlik a nagyobb, mélyebb, fontosabb igazság, mert rögtön a megértés feladatához utasít, anélkül, hogy az ehhez szükséges eszközöket [bibliai segédtudományok] értéktelennek tekintené. Boldog vagyok, hogy nem kell választanom a kettő között. De az egész figyelmem arra irányult, hogy a történetin keresztül lássak bele a Biblia lelkébe, amely az örök Lélek. Ami egykoron lényegbevágó volt, az ma is az, és ami ma központi kérdés, az nem csupán egy véletlen szeszély eredménye, az bizony közvetlen összefüggést mutat azzal, ami régen is a leglényegesebbet jelentette.” Karl Barth: *Der Römerbrief, Vorwort zur ersten Auflage. 2. Kiad. Theologischer Verlag Zürich, 1922. 3.* (Reprint változat: Theologischer Verlag Zürich, Tübingen, 2010.)

²⁸⁴ Török István: Barth professzor – diákszemmel nézve. I.m. 3.

azt okozta, hogy az ortodoxia²⁸⁵ hitvallását osztók köre azzal a hiányérzettel küszködött, hogy a Biblia és a kritikai tudományok viszonyát továbbra is tisztázatlannak érezte, illetve a vallástudományi irányzat bibliakutatási szemléletét nehezen tudta összeegyeztetni a Biblia tekintélyével. Ez a lezáratlan vita Törökben szinte pontról pontra újra lejátszódott. Egy valóságos válságot okozott benne, amit ő a barthi teológia megérkezése előtti, és körüli időszakra utalva az egyik leghíresebbé vált, e témát is fejtegető előadásában²⁸⁶ meg is nevez: „Nagyitszeteletű Lelkészerterkezet! Barth felett csak az térhet napirendre, aki nem látja azt a belső krízist, amiben a magyar református egyház vergődik s nem érzi át azt a krízist, amiben mi, igehirdetők hivatásunk természete szerint mindnyájan és mindenkor állunk. Barth látja és érzi a krízist. Theológiájában éppen ezért az egész protestantizmus létének és nemlétének a kérdését vetette fel; akinek van füle a hallásra, hallja!”²⁸⁷ Ez a krízis Török számára legelőször abban a nagy exegetikai (ill. részben hermeneutikai) és dialektikus természetű kérdésben öltött testet, amit így tehetünk fel: hogyan képes a bűnös ember megérteni, felfogni, helyesen megmagyarázni Isten igéjét? A fiatal Török írja: „Amikor theologus diák lettem, még nem a mai, hanem a tegnapi theológiával találkoztam, s ez a találkozás sok váratlan meglepetéssel szolgált.”²⁸⁸ Ezek a „váratlan meglepetések” számára akkor a modern bibliakritika legfőképp ószövetségi fejleményei, eredményei voltak.²⁸⁹ E bibliakritikát gyakorló módszer alkalmazása során az Isten kijelentése összeütközésbe került a történettel és az emberi kifejezésmóddal, e konfliktust pedig teológiai egyoldalúságokkal teli módon próbálták feloldani, ha egyáltalán megkísérelték azt.

Amit tehát Török diákkorában csak tisztán exegetikai szemmel mért, azt utána az Isten igéjéről szóló tanítás dogmatikai tanrendszerébe ágyazta. Ezen az úton pedig Törököt Barth vezette végig. Törököt sem hagyta nyugton az a „specifikusan pap-szituáció”, amely szerinte Barthot is motiválta: „De hát hogy jövünk mi ahhoz, hogy emberlétünkre magának Istennek a szavát vegyük ajakunkra? Hát nem az emberi korlátoknak a túllépése az igehirdetés? Hát egyáltalán lehetséges az, hogy valaki csakugyan az Isten Igéjét hirdesse? - Nem! Emberileg teljes lehetetlenség az igehirdetés. Hiszen nyilvánvaló, hogy Isten Igéje felett senki emberfia sem rendelkezik, mert nem rendelkezhetik. (...) Ebben a szituációban össze kell történnünk a hivatás terhe alatt. Össze kell történnünk úgy, hogy nem marad egyéb bennünk a papból, - csak az, ami minden kritikus helyzetben az ember utolsó mentsvára szokott lenni: a hit. És itt éppen hitre van szükség. A hit mutatja meg nekünk, hogy az ige-hirdetés, ami emberileg teljességgel lehetetlen, az az isteni kegyelem révén lehetséges.”²⁹⁰

²⁸⁵ Az ortodoxia kifejezését itt ismét nem a „megszokott”, XVI. sz.-i értelemben használjuk, hanem a debreceniek olvasatában. Lsd. 2.1.5. alfejezet.

²⁸⁶ Török István: A barthi teologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból, Főiskolai nyomda, Pápa 1931. (Ez egyébként az O.R.L.E. balatonalmádi konferenciáján, 1930. szept. 17-én hangzott el. Nyomban ki is adták.)

²⁸⁷ U.o. 16. Török ugyanitt a barthi teológiát mementónak is nevezi, e végső jel pedig számára a kijelentés hittel való megragadását, ill. az ahhoz való igehirdetői ragaszkodást jelenti.

²⁸⁸ Török István: A mai teologia és a Biblia. I.m. 274. Török ezt az előadást 1936-ban, „A Református Élet” pápai konferenciáján mondta el. Benne három kifejezést használ: a *tegnapelőtti teológia* a bibliakritikát teljes mértékben mellőző ortodox jellegű teológiai magatartásra utal, a *tegnapi* a bibliakritikát gátlástalanul alkalmazó vallástudományi, vagy liberális teológia szinonimája, a *mai teológia* pedig Török szerint a tájékozott olvasó számára nyomban nyilvánvaló: ez a barthi teológia. (U.o. 274.)

²⁸⁹ U.o. 274-275.

²⁹⁰ Török István: A barthi teologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból. I.m. 10.

3.2.3. Az egyensúlyhoz vezető út

Török mindennek a kiindulópontjaként tekintett a Szentírás és a kijelentés²⁹¹ kapcsolatának megértésére, mert szerinte ez adta az áttörést minden más kérdésben való eligazodáshoz is. E dogmatikai tétel kibontását Török egy mondatba sűrített összefoglalásával folytatjuk, és ebben lesz fellelhető a benne kialakult harmonizáció kulcsa is: „*Barth Bibliára vonatkozó tanítása egyszerű különbségtételre épül.*”²⁹² E különbségtétel a Biblia isteni és emberi oldalának a megkülönböztetésére utal. De rögtön hozzátesszük Török kiegészítését is, hogy e két oldalt „*megkülönböztetjük ugyan, de szét nem választjuk.*”²⁹³ Barth ebben a Biblia és a Kijelentés közötti viszonyt az ige írott alakjának elemzésében fejti ki: ő is azt vallotta, hogy a Biblia annyiban válik számunkra Kijelentéssé, amennyiben azt Isten azzá teszi számunkra.²⁹⁴ Török tehát ugyanezt képviselte: a Szentírás Kijelentéssé válása Isten tettétől függ a Szentlélek által.²⁹⁵ Egy szemléletes példával világítja meg: „*Ha valakit megajándékozunk Bibliával, nem mondjuk, hogy igével ajándékoztuk meg.*”²⁹⁶ Töröknél így is igaz ez a vélekedés: „*A Biblia nem magában véve Isten kijelentése (...). A Biblia annyiban Isten kijelentése, amennyiben Isten igéjévé válik számunkra...*”²⁹⁷ Eléggé speciális módon, ezt a jelenséget Török „*kétirányú ihletésnek*” is nevezi.²⁹⁸

A Biblia tehát Török szemében önmagában nem Isten Igéje, hanem csak akkor válik azzá, ha Isten kijelentéssé teszi azt számunkra. Töröknél is, Barthnál is, kizárólag ebben a jellegzetes értelemben Isten igéje a Biblia.

---

²⁹¹ A kijelentés szinonimájaként használta az „ige” kifejezést is.

²⁹² Török István: A „sola scriptura” Barth egyházi szolgálatában. I.m. 1. Török részletesebben így magyarázta ezt a barthi kettősséget: „A teljes igazságot akkor közelíthetjük meg a legjobban, ha ezt a két ellentétes felfogást egyszerre gondoljuk, vagyis, ha dialektikailag fogjuk fel a bibliát. Nézzük csak közelebbről ezt a felfogást. A biblia csakugyan Istennek és embernek a műve, amennyiben csakugyan maga Isten szól hozzánk a bibliában, csak hogy nem direkt, hanem indirekt módon, a próféták és az apostolok szavain keresztül. A bibliában tehát Isten kijelentésével van dolgunk, de ez a kijelentés eltakartan mutatkozik előttünk, egészen a felismerhetetlenségig el van takarva, úgy hogy a bibliai kijelentés emberileg egyszerűen megfoghatatlan. De ebben a reménytelennek látszó szituációban is van egyetlenegy lehetőség. Ez a lehetőség azonban nem az emberben, hanem Istenben rejlik: a biblia ugyanis kijelentés lehet számunkra akkor, ha kijelenti nekünk benne magát Isten. Isten pedig csak annak jelenti ki magát, aki éhezi és szomjúhozza az igazságot, aki keresve keresi az Istent. Amíg ez meg nem történik, - hét pecséttel zárt könyv marad előttünk lényege szerint a biblia.” (Török István: A barthi theologia elméleti és gyakorló lelkési szempontból. I.m. 12.)

²⁹³ U.o.. Török számára a „tegnapi theologia” tévedése éppen abban állt, hogy az emberi oldalt túlhangsúlyozták, és belőle azt a helytelen következtetést vonták le, hogy emiatt a Biblia nem is lehet Isten szava. (Török István: A mai theologia és a Biblia. I.m. 277.) Ugyanezt később így is megfogalmazta: „A Bibliának (...) két oldala van, egyik az isteni, másik az emberi, és ez a két oldal egymástól elválaszthatatlan. Éppen mint ilyen válhatott formálójává a világnak. Minden emberi kísérlet a két oldal szétválasztására, vagy elkülönítésére, csak a Biblia ellenére történhet, csak a hitet rongja meg, mert végeredményében mindkét jelleget eltorzítja.” (Török István: Az ihletettség kérdése I. In: Református Tiszántúl, III/1. 3.)

²⁹⁴ Karl Barth: Die Kirchliche Dogmatik I/1. Studienausgabe 1, Theologischer Verlag Zürich, 1987. 114. kk.

²⁹⁵ Török István, Dogmatika (1985). I.m. 87-88.

²⁹⁶ Török István: Kijelentés és Szentírás. I.m. 169., valamint Dogmatika (1985). I.m. 87. Máshol így foglalja ezt össze: „Nem azonos ugyan ez a könyv a beszélő Istennel, de tetszett Istennek, hogy éppen ezen az egy könyvön, mint gyarló eszközön át, ő maga szólaljon meg és beszéljen mihozzánk Szentlelke által. Nem mindenkor és nem a Biblia mindenik helyén, hanem amikor és ahol neki tetszik. De éppen ezért ez az egész könyv figyelmünkre tart igényt.” (Török István: Barth Károly ügye. I.m. 157.)

²⁹⁷ Török István: Dogmatika (1935/36). I.m. 11.

²⁹⁸ Török István: A Szentlélek ihletése, az inspiráció titka. I.m. 5.

Ez a „külön-látás” Török esetében kettős értelmű. Egyfelől vallja, hogy a Biblia Isten kijelentése, azaz tartalmazza a teljes kijelentést és bizonyos értelemben azonos is vele. A kijelentés tehát speciálisan van benne a Szentírásban, azaz explicit módon azonosítani vele nem lehet. Török e megfontolása az ő esetében úgy látjuk, hogy elsődlegesen a megértésre vonatkozik, amelyben szerves része van a Szentlélek szuverénül működő megvilágosító munkájának, azaz elsősorban nem a Szentírásra – mint eo ipso kijelentésre – alkalmazta. Ezért ezt az evidenciát a reformátori „*testimonium Spiritus Sancti internum*” elv fogalmi körén belül szükséges az ő esetében is értelmezni.²⁹⁹ Szerinte ugyanis enélkül az igazság nélkül „... a Biblia exegézise nem oldható meg.”³⁰⁰ Török ezt az igazságot fedezte fel több reformátorunknál is, így emlékeztet Lutherre, aki azt mondja, hogy „*kétféle szó van a Bibliában: az egyik nem tartozik rám és nem érint engem, a másiktól viszont találva érzem magamat. De sohasem tudhatom meg előre, hogy az Írás melyik részén történik meg ez a csoda.*”³⁰¹ Ugyanez a felfogás érhető tetten a kifejezetten a Kijelentés és Szentírás kapcsolatát fejtegető azon tanulmányában³⁰² is, ahol Károlyi Gáspár Biblia-értésre vonatkozó kifejezéseiről, a „*kétféle hallásáról*”, illetve a „*külső- és belső füleinkről*” ír. Török érzékelhetően azonosul azzal az itt található általa idézett Károlyi-féle összegzéssel is, amely így szól tovább: „*Krisztus minékünk mindaddig haszontalan, és az igében hiába prédikáltatik, mígnem az Isten Lelkétől a hitnek általa a mi szívünkbe béoltatik és béplántáltatik.*”³⁰³ Ennél azonban Török szerint Geleji Katona István – aki a Bibliát bezárt kincses ládához hasonlítja – még szemléletesebben fogalmaz ugyanezen titokra nézve: az hiába van tele kincsekkel, önmagunktól nem nyithatjuk ki, „*hanem csak az ő szerelmes szent Fia, az Úr Jézus Krisztus, akinek vagy arra hatalma.*”³⁰⁴

Török három gondolatban összegezve ad számot a számára ilyen módon harmóniát hozó felismeréseiről: Először is azt hangsúlyozza, hogy a Biblia szerzői egyszerű bűnös emberek, akiket Isten Lelke megragadott, ennek folytán nem tudták nem betölteni a kapott küldetést: közvetítsék Isten szavát. Nem a vallásos teljesítményük emelte őket fel Istenhez, hanem éppen, hogy Isten kegyelme munkálkodott általuk.³⁰⁵ Másodsor, a Bibliának éppen ezért, ez a Török szerinti természete készlet minket arra, hogy komolyan vegyük a parancsot: „*'Zörgessetek, zörgessetek és megnyitvatik néktek!'*”³⁰⁶ A megértett ige tehát nem adottság, hanem lehetőség, ezért az ige úgy van benne a Szentírás emberi szavaiban, mint a

²⁹⁹ Török és Barth egyaránt a Bethesda tavi evangéliumbeli történetével szemlélteti ezt a jelenséget: a Bethesda tavának is meg kellett mozdulni, hogy ott gyógyulás történjen, ugyanígy szükséges a felülről jövő beavatkozás, hogy a Biblia kijelentéssé legyen számunkra. (Török István: Dogmatika (1985). I.m. 87-88; Karl Barth: Die Kirchliche Dogmatik I/1. I.m. 114.)

³⁰⁰ Török István magánlevele vitára bocsátott bizonyos „Teológiai Tételekkel” kapcsolatban, 1976. febr. 4-ei dátumozással. (Kézirat), 1. Az egész kritika a „testimonium Spiritus Sancti” elv alkalmazásának fontosságá mellett érvel.

³⁰¹ Török István: A mai theologia és a Biblia. I.m. 276.

³⁰² Török István: Kijelentés és Szentírás. In: Vasady Béla (szerk.), Károlyi Emlékkönyv, A vizsolyi Biblia megjelenésének 350. évfordulójára, A Coetus Theologorum Református Theologusok Munkaközösségének Kiadványsorozata 1, Bethlen Gábor irodalmi és nyomdai Rt., Budapest, 1940.

³⁰³ U.o. 178.

³⁰⁴ U.o.

³⁰⁵ Török István: A mai theologia és a Biblia. I.m. 276.

³⁰⁶ U.o. Erre az igére a megértés révén később is hivatkozik. (Török István: Az ihletettség kérdése II. I.m. 3.)

telefondrótban az üzenet, vagy az izzás a vasban.³⁰⁷ Török szívesen használta a neon fényreklám Barth-tól kölcsönzött hasonlatát is, mert szerinte kifejezően mutatja, hogy a betűreklámok önmagukban, az áram nélkül csak „*alig feltűnő fekete betűk*”, de ha átjárja őket az elektromosság, akkor megelevenednek.³⁰⁸ Végül a Biblia természetének e felismert jellemzői mutatják meg azt is, hogy a Szentírás kánoni mivolta önmagából következik, azaz nem az egyház ruházza fel a Bibliát kánoni tekintéllyel, hanem annak kanonicitását csupán alázatosan elismeri magára nézve. „*A Biblián át megszólaló Ige teremt hitet, engedelmességet, ez hív el embereket és alkot belőlük választott népet, anyaszentegyházat.*”³⁰⁹ Ebben az értelemben a kánon feladat is, mert nem a Biblia hibája, ha bizonyos részei mellőzöttek, másokat pedig jobban preferálunk, ugyanis a kánoni tekintélye fel nem bontható.³¹⁰ A „Krisztus könyvhöz”, azaz a teljes Bibliához való viszony határozza meg, hogy áll, vagy bukik az egyház, éppen ezért emlékeztet Török a II. Helvét Hitvallásra: „*'A Szentírásban Krisztus egyetlen egyháza a legteljesebb mértékben kifejtve találja mindazt, ami egyrészt az üdvözítő hitre, másrészt ami az Istennek tetsző élet helyes alakítására vonatkozik. Ezért hát Isten világosan lelkiünkre kötötte, hogy ahhoz semmit hozzá ne adjunk, se belőle el ne vegyünk.'* (II. Helv. hitv. 1)”³¹¹

Ebből az összegzésből is kitűnt, hogy Török követte Barthot abban a felfogásában, miszerint a Biblia kijelentési mivolta összekapcsolódik a Szentlélek munkájának az erre vonatkozó két lépcsőjével. Más szavakkal megfogalmazva: a Szentírás Szentlélek általi múltbeli egyszeri ihletése önmagában nem elég annak az objektív értelemben vett kijelentési minőségéhez, hanem az azzá válásához szükség van arra is, hogy azt az adott személy, azaz a későbbi kor olvasója, hallgatója a Lélek megértető munkája révén annak fogadja el.³¹²

3.3. Az ige hármas alakja Török értelmezésében

Török Barth kifejtését, amely a kijelentés hármas alakjára vonatkozik, hűen követve tette magáévá, így a Dogmatikájában (és a korábbi hasonló témát értelmező írásaiban is) az ő igetani koncepcióját átvéve közvetíti e tanítást.³¹³ Ennek során Töröknél ugyan nem találjuk meg azt a mélyreható, és szerteágazó teológiatörténeti összefüggésrendszert, amely Barthenál viszont e mondanivalójától elválaszthatatlanul megjelenik, ugyanakkor a Török már említett

³⁰⁷ U.o. Török „A „sola scriptura” Barth egyházi szolgálatában” c. munkájában Brunnernek tulajdonítja a telefondrót képét, de megjegyzi azt is, hogy Révész Imre viszolygással fogadta ezt a hasonlatot, mert e kép túllentül idegenné teszi a kettőt, pedig szétválaszthatatlan a mennyei üzenet az emberi szótól. (U.o. 1.)

³⁰⁸ Török István: A „sola scriptura” Barth egyházi szolgálatában. I.m. 1-2.

³⁰⁹ Török István: A mai theologia és a Biblia. I.m. 277.

³¹⁰ U.o.

³¹¹ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 79-80. (Török itt az ige írott alakjának tárgyalása révén emlékeztet.)

³¹² Többek között ugyanezt a reformatori értelmezéshez képest megfigyelhető eltérést nevezi meg Runia is Barth érvelésében. (Klaas Runia: Karl Barth and the Word of God, Religious and Theological Studies Fellowship, Leicester, 1979., 25. Vö. még: Westminsteri Hitvallás, 1/1; 4-5;7; 9.Belga Hitvallás 3;5; 7. cikkelyei, II Helvét Hitvallás I/1-2.

³¹³ Török mielőtt belekezd e három alak tárgyalásába, Barth követését tekintve ezzel az indokkal szolgál: „Ezt a tant napjainkban új formába öntötte s munkássága kiinduló pontjává tette Barth Károly. A jelenkori dogmatikák többnyire az ő nyomán tárgyalják az igetant: így járunk el mi is.” Török István: Dogmatika (1985). I.m. 73. Vö. Barth témakifejtése a hármas alakot illetően: Karl Barth: Die Kirchliche Dogmatik I/1. I.m. 89-124.

„egyéni értelmezéséből” fakadó szemléltetések és példák igen érdekessé és jól követhetővé teszik e szakaszt is.³¹⁴ A következőkben összefoglalásszerűen mutatjuk be mi is Töröknek e tanítását az ige természetéről.

A hirdetett ige

Török szerint a hirdetett ige a kijelentés hozzánk legközelebb eső alakja.³¹⁵ A missziói parancson nyugvó megbízatás alapján jelenti ki Krisztus, hogy „az ige maga kívánja a prédikáltatást”, azaz, hogy kihirdessék.³¹⁶ A második jellemvonása a hirdetett Igének Török számára is az, hogy van tárgya. Ez a tárgy (tartalom) pedig mindig maga az Isten igéje, amely az emberi szavak köntösében érkezik hozzánk, úgy azonban, hogy az isteni és emberi jellemző elválaszthatatlanul jelenik meg benne. Ennek útja az, hogy a Szentlélek által igénybe vett ember engedelmesen átadja magát a kapott és megértett üzenet tolmácsolásának.³¹⁷ A hirdetett igét Isten igéje ítéli meg. De egyedül Isten igéje ellenőrzi és adja meg a helyes mértékét is.³¹⁸ Ezekon felül Barth különböztet még egy jellemzőt, amely Török fejtegetésében inkább átfogóan van ott: ez az az esemény, amikor az ige hirdetés ige hirdetéssé lesz, mert a prédikáció nem csak az a küldetés, amelyet az embernek el kell fogadnia, nem csupán egy téma, vagy tárgy, amit szembe kell állítanunk az emberi beszéddel, de nem is csak egy ítélő mérték, amely megerősíti az Igét. Ez az összetevő Barth számára tehát maga az esemény, amikor is a csoda megtörténik: az Istenről szóló emberi beszéd Isten szavává válik számunkra.³¹⁹

Az írott ige

Török vallotta, hogy a Biblia egy másodlagos dokumentum, mert az a Krisztusról szóló prófétai és apostoli ige hirdetés eredménye.³²⁰ Ugyanakkor Barth-tal egyetértve arra a tévedésre hívja fel a figyelmet, hogy a Szentírás nem csupán egy platóni értelemben vett emlékezés.³²¹ Török is hangsúlyozta a *successio* meglétét, avagy a mai ige hirdetőik régiék nyomába való lépése jelenségének fontosságát, de nem a római katolikus értelemben.³²² a *successio* ebben az esetben az egyház igazi Ura és Feje, azaz Krisztus gyakorolja, Ő adja erre a parancsot a Szentírásban.³²³ A Biblián kívüli források nem játszhatnak egyenrangú szerepet

³¹⁴ Lsd. e fejezet bevezetését.

³¹⁵ Török István: *Dogmatika* (1985). I.m. 73.kk.

³¹⁶ U.o. 74-75.

³¹⁷ U.o. 75-76.; valamint Karl Barth: *Die Kirchliche Dogmatik I/1*. I.m. 92-93., Az ige hirdetői küldetés révén Török itt is felhívja a figyelmet arra a félreértésre, amely az I Kor 3,9-ben szereplő „Isten munkatársai” kifejezésre vonatkozik, az ugyanis a szolgálatban forgolódo emberek egymás közötti munkatársi viszonyára utal, és nem többre. (Lsd. még: Török István: *Milyen értelemben Krisztus teste az egyház?* In: *Határkérdések*. I.m. 90-91.)

³¹⁸ Karl Barth: *Die Kirchliche Dogmatik I/1*. I.m. 94-95., Török István: *Dogmatika* (1985). I.m. 76-77. Török szerint ez az ítélet nem csak az ige hirdetőjére, hanem a hallgatóira is vonatkozik.

³¹⁹ Karl Barth: *Die Kirchliche Dogmatik I/1*. I.m. 95. kk.

³²⁰ Török István: *Dogmatika* (1985). I.m. 77.

³²¹ Török István: *Dogmatika* (1935/36). I.m. 10.; Karl Barth: *Die Kirchliche Dogmatik I/1*. I.m. 101. (E platóni értelemben vett emlékezésre Török 1985-ös „nagy” *Dogmatikájában* már nem lelhető fel utalás.)

³²² Török István: *Dogmatika* (1935/36). I.m. 10.

³²³ U.o.

a Kijelentéssel, az egyház nem lehet a saját maga mértéke és vezetője, azaz, az egyházi hagyomány nem válhat saját maga forrásává.³²⁴ Egyedül Isten írott Igéje jelenti a teljes kánont.³²⁵

A kijelentett ige

Barth-tal egyetértve a kijelentés célja és fő témája Török számára is Jézus Krisztus személye.³²⁶ Török érvelésében az Igének ez az alakja úgy jelenik meg, mint ami felette áll a hirdetett és írott Igének.³²⁷ Szerinte mindkettő e harmadikat szolgálja.³²⁸ Ennél a pontnál mindketten a Bethesda tavi gyógyítást hozzák fel példaként: ³²⁹ ha a víz felzavarodik, azt Isten tette, de ez a Biblia esetében is így működik: ha a Szentlélek megeleveníti, csak akkor válik kijelentéssé. Ez a gondolat a dialektikai gondolkodásukat tükrözi, amely egyszerre fejezi ki Isten Igéje megértésének az emberi lehetetlenségét, ugyanakkor Isten kijelentést megvilágosító munkájának felülről jövő ajándékát, azaz Isten szuverén tettét. Így jutunk el Krisztushoz, aki a Biblia centruma, a végső kijelentés.³³⁰

Az ige egysége, azaz a barthi trinitástani analógia adaptációja

Török fenti, számára harmóniát hozó igetani felismerése tehát a barthi igetanban teljesebb ki, ezért a következőkben ezt a kapcsolatot mutatjuk be. Barth igetánának az egyik legfontosabb eleme a kijelentésről szóló tanítás és a trinitástan találkozása, pontosabban, a kettő egymással való analogikus kapcsolatba hozása. A Kirchliche Dogmatik-ban így mutat rá az ige hármas alakjának egységére e korszakformáló tételében:

„Isten kijelentett Igéjét csupán az egyház igehirdetése által felvett Írásból ismerjük, vagy az Íráson alapuló egyházi igehirdetésből.

Isten írott Igéjét csupán az igehirdetést meghatározó kijelentés, vagy a kijelentés által meghatározott igehirdetéséből ismerjük.

Isten hirdetett Igéjét csak akkor ismerjük, ha ismerjük a kijelentésről bizonyosságot tevő Írást vagy az Írásról bizonyosságot tevő kijelentést.

Csak egy analógia létezik az Isten Igéjéről szóló tanítás számára. Pontosabban megfogalmazva: az Isten igéjének hármas alakjáról szóló tanításnak ugyanaz az analógiája, amely minket a kijelentés fogalmának fejlődésében alapvetően foglalkoztat: az Isten hármasegységéről szóló tanítás.”³³¹

Török, miután elfogadta ezt az analógiát, már az 1935/36-os pápai akadémiai esztendő első félévében így tanította diákjait ige hármas alakjának természetét illetően: „Az ige három

³²⁴ U.o. 10-11.

³²⁵ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 80.

³²⁶ U.o. 88.

³²⁷ U.o.

³²⁸ U.o. 88-89.

³²⁹ U.o. 88.; Török István: Dogmatika (1935/36). I.m. 11.

³³⁰ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 88-89. E krisztocentrikus látás átszövi Töröknek nem csak az igetani, hanem az egész teológiai gondolkodását. (Vö. 5.7.1.2. és 6.2.5. alfejezetek.)

³³¹ Karl Barth: Die Kirchliche Dogmatik I/1. I.m. 124-125.

alakjáról és nem három különböző igéről beszéltünk. Csakis ebben a hármaskörben közöltetik velünk az ige mindenkor s a három alak között nincsen értékbeli, vagy fokozatbeli különbség. (...) Ehhez a hármassághoz csak egyetlen egy analogiát találhatunk: a szentháromságtant. Az u.n. isteni személyek, az Atya, a Fiú, és a Szentlélek, e három istennév vonatkozásba állítható a kijelentéssel, Bibliával, és a prédikációval. A trinitás-tannál is ugyanazt a kölcsönös viszonyulást, nehézséget és világosságot találjuk, mint itt.”³³²

Török itt nem áll meg, hanem Barthot tovább követve³³³ áttér az ige lényegének kifejtésére. Török három téma köré rendezi el a barthi mondanivalót,³³⁴ így beszél az igéről, mint Isten beszédéről, majd annak tetteben megnyilvánuló természetéről, amely elsődlegesen a kijelentés Bibliában látható történeti vonatkozásaira utal, majd szól végül az igéről, mégpedig mint Isten titkáról. Mindhárom szempont tárgyalásánál észrevehető, hogy e gondolatait átszővi az a korábban kifejtett barthi koncepció, amely alatt ez esetben elsősorban a kijelentés és a Biblia viszonyát értjük.

3.4. Barth és Török közös problémája, avagy egy írásszemléleti kérdés

A Biblia kijelentési mivoltát illetően Török a teológiatörténeti tanulságokat felidézve kereste az utat. Az iménti alfejezetben a kijelentés és a Szentírás viszonyáról kifejtett eredményre való eljutása során az „óprotestáns” és az „újprotestáns”, vagy más néven „ortodox” és „liberális” irányzatok bibliaszemléletét jelentős módon segítségül hívta.³³⁵ Török az 1701-es évvel beköszöntő egész XVIII. századot tartotta annak az évszázadnak, amelyben nem csak ezen értelmezési korszakok egymást felváltó jelensége figyelhető meg, hanem ennek a két uralkodó szemléletnek az egymásba folyása is.³³⁶ Míg az előbbi a kijelentés és a Biblia közötti azonosságot vallotta, addig az utóbbi a különbözőségüket, ezt pedig mindkettő komoly okokra hivatkozva tette így.³³⁷

Az ortodoxia írásszemléletét kicsit tovább pontosítva Töröknél megfigyelhetjük, hogy annak első szakaszát még józannak és elfogadhatónak látja, a tisztelet hangján elemzi és benne Isten gondviselő, eleinket a hitbeli harcokra, Krisztustól kapott küldetésre felkészítő, abban erővel ellátó ajándékként tekinti.³³⁸ Ebben a felfogásban szerinte még egyensúly volt az Írás emberi és isteni oldalának szemléletében, lévén, hogy legfőképpen maga a Biblia mutatta az utat a helyes értelmezésére nézve. Ezért is tekint úgy az általa is osztott igetanra Török, mint amely azonos a reformátorok felfogásával: „A reformátorok azonban tudták, hogy a

³³² Török István: Dogmatika (1935/36). I.m. 12. Hasonló megfogalmazás az 1985-ös Dogmatikájában is megtalálható (i.m. 90.). E gépelt akadémiai dogmatika jegyzetének dátuma természetesen nem jelenti azt, hogy korábban ne e mentén oktatott volna erről, hiszen már 1931-ben – ha rövidebben is, de – már kiforrott formában összegzi e dogmát. V.ö. A barthi theologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból. I.m. 7-15.

³³³ Karl Barth: Die Kirchliche Dogmatik I/1. I.m. 128. kk.

³³⁴ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 90. kk.

³³⁵ Török ezt több helyütt is feldolgozza: Kijelentés és Szentírás, valamint „A mai theologia és a biblia” c. tanulmányai, de a Dogmatikájában (1985) is előkerül. (I.m. 77.kk.)

³³⁶ Török István: Kijelentés és Szentírás. I.m. 169. Török az ortodoxiát a XVI-XVII. századhoz köti, míg a liberális mozgalmat a XVIII-XIX. századhoz.

³³⁷ U.o.

³³⁸ U.o. 173. Török nem határozza meg pontosan azt, hogy az ortodoxia mikortól folyt át ebbe a „megmerevedésbe”.

*Biblia csak annyiban Isten igéje, és csak annyiban kánon, amennyiben Isten szól általa. De amennyiben ige, nem mi ragadjuk meg azt, hanem az ragad meg minket.*³³⁹

Szerinte a probléma inkább csak akkor kezdődött, amikor ez a hit meglankadt és úgymond hit nélkül, „*észokokkal akarta a biblia isteni voltát bizonyítani, tehát emberi mesterkedésekkel akarta a biblia tekintélyét minden emberi önkénnyel szemben biztosítani.*”³⁴⁰ Ez a nézőpont szerinte az emberi oldallal nem sokat törődött. Az „újprotestantizmus” ezzel szemben pedig a másik véglet, mert az meg csak a Szentírás emberi alakjáig jutott és inkább védte a felvilágosodott ember teljes szellemi függetlenségét, mint az Isten igéjét, így csak az emberi történetet látta meg a Szentírásban.³⁴¹ E szempontból Török mérlege szerint mindkettő önkényesen járt el, azaz: „*Az álorthodoxia belezárta a kijelentést a bibliába, az álliberalizmus meg kizárta a kijelentést a bibliából. Egyik a tekintélytisztelet, másik meg a szabadság jegyében önkénykedett a bibliával, de mind a kettő önkénykedett.*”³⁴²

Barth is hasonlóan nyilatkozik a Bibliának e természetét tekintve: „*Miért és miben áll a bibliai tanúságtevő tekintélye? Éppen azért és abban, hogy a maga számára semmilyen tekintélyt nem kíván igénybe venni, és hogy bizonyosságtétele kimerül abban, hogy meghagyja és érvényesülni engedi ama Másik tekintélyét.*”³⁴³ Barth ezért is vitatta a lutheránus orthodoxia Bibliára vonatkozó koncepcióját, amely szerinte a Szentírást per se azonosította a Kijelentéssel, amikor is Hollaz tanítására utalt, amely szerint „*a Biblia nem actio, hanem egy vis, egy potentia...*”³⁴⁴ Török is a reformáció lutheri ágának tulajdonítja ezt a folyamatot: „*Az orthodoxia idején, főként lutheránus részről általános igazságot csináltak ebből az itt tárgyalt hitigazságból, és azt mondták: a Biblia Isten igéje, etiam ante et extra usum. Vagyis a reformátorok eleven, dinamikus felfogását felváltotta egy holt, statikus felfogás.*”³⁴⁵

3.5. A Biblia és a történet

Török Barth teológiájában az egyik legégetőbb felismerésnek azt tartotta, hogy a Biblia megértésében a történeti elemet megfelelő módon tudta értelmezni. Míg a korábban domináló irányzat kezében a Szentírás csupán, és mindenekelőtt történelmi problémát jelentett, az üzenete, normatív mivolta pedig ehhez képest többé rangú kérdés volt, Barth szemében

³³⁹ Török István: Dogmatika (1935/36). I.m. 11. A debreceni újortodoxia képviselői is a reformátorok e felfogásának legitim folytatóiként értelmezték magukat, ezzel jóval hamarabb vallva a Barth által szorgalmazott tanokat. Vö. 2.2.2.3. és 2.2.2.4. alfejezetek.

³⁴⁰ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 176.

³⁴¹ U.o. 176-177. Török a pilátusi jelenettel is szemlélteti a tisztán történelmi látás e korlátait: „A Biblia megértése azontúl kezdődik, ahol a történelmi kritika rendszerint már felhagyott a munkával. (...) Éppen a Biblia eme titka meglátására nem volt szeme a modern exegétáknak. Elvesztek a részletekben s nem látták meg a fától az erdőt, a bibliai lókusok sokaságában a Biblia egészét és egyetlen mondanivalóját. Olyan értetlenül néztek a Bibliára, mint Pilátus nézett Jézusra.” U.o. 115.

³⁴² U.o. 177. „Az volt a [ortodoxia] tévedése, hogy a biblia emberi szavát az isteni szóval azonosította. A tegnapelőttiek tévedésével szemben igazuk volt a tegnapiaknak, amikor kritikájukkal kimutatták, hogy a biblia emberi mű. Azonban a tegnapiak is tévedtek, amikor abból a helyes megállapításból, hogy a Biblia emberi mű, levonták azt a nagyon helytelen következtetést: tehát nem is lehet Isten szava.” (Török István: A mai theologia és a Biblia. I.m. 276-277.)

³⁴³ Karl Barth: Die Kirche Dogmatik I/1. I.m. 115.

³⁴⁴ U.o. 113. David F. Hollaz (1648-1713) volt a lutheránus ortodoxia utolsó nagy dogmatikusa.

³⁴⁵ Török István: Dogmatika (1935/36). I.m. 11.

éppen, hogy megfordult a rangsor és a történeti kutatást csupán a megértéshez szükséges előmunkálatnak tekintette, de a koronát a megértett ige hirdetésére, mint végkifejletre helyezte fel.³⁴⁶ Ezért mondja Török Barthról, hogy őt elsősorban nem a história érdekelte.³⁴⁷ Barth a Teremtésről szóló dogmatikai gondolatmenetében be is vezet egy komplex teológiai viszonyrendszert. Ezt ő két, kezdetben aránylag egyszerű, de eszmefuttatásában aztán egyre szerteágazóbb struktúrává növvő kifejezéssel teszi: szerinte a Biblia egyaránt tartalmaz történeti és történetietlen elemeket. Nézete szerint a bibliai teremtéstörténet is egy jellegzetesen ilyen elv szerint értelmezendő tudósítás.³⁴⁸ Barth a történetietlen kifejezési módjával nem a szöveg valóságtartalmát tagadja, hanem e kifejezésmódot egy olyan köntösnek ítéli, ami a kor nyelvén fogalmaz meg valamilyen örök isteni igazságot.³⁴⁹ Török ezt a koncepciót osztva a Biblia szövegét tekintve szintén különbséget tesz a történet és történelem között. Török szerint a történet egy történeti valóságallappal nem rendelkező irodalmi műfaj, amely ezen a közlési módon keresztül mégis örök igazságokat fed fel, illetve ad hírül, így Isten kijelentésének hatékony eszköze.³⁵⁰ A történelem pedig maga a történeti tényeket megörökítő leírás. Barthoz hasonlóan számára is a teremtés genezisbeli narrációja az egyik ilyen jellegzetes megnyilvánulása a kijelentés e természetének:³⁵¹ „... bármekkora hangsúlyt kap is a történetiség, az igazi mondanivaló itt a történész eszközeivel megközelíthetetlen. A teremtéstörténet megértése, tudós és tudatlan számára ott kezdődik, amikor elmondhatja, 'hiszem, hogy Isten teremtett engem minden teremtménnyel egyben'.”³⁵²

³⁴⁶ Török István: Barth professzor – diákszemmel nézve. I.m. 3. Ez sem Barth, sem Török számára nem jelentette az előmunkálatban szükséges precizitás nélkülözését, csupán a hangsúly esett máshová. E szempontból beszédes az a Török által említett barthi hozzáállás is, hogy az egyháztörténet számára alapvetően segédtudomány, amely a három fő szakcsoport (exegetikai, dogmatikai, gyakorlati teológiai) munkáját segíti és támogatja. (Török István: Bevezetés a teológiába. I.m. 133.)

³⁴⁷ Török István: Barth professzor – diákszemmel nézve. I.m. 3.

³⁴⁸ Karl Barth. I.m. 84.kk. A Teremtés történetére nézve a „prehisztorikus” kifejezést is használta. (I.m. 87.)

³⁴⁹ A Teremtést teológiai értelemben ’mitoszként’, ’teremtésmitoszként’ emlegetve nem találja szerencsésnek, ugyanakkor a „tisztá mondaként” való felfogása szerinte segíthet e prehisztorikus ótestamentumi narratíva megértésében. (U.o. 90.kk.)

³⁵⁰ Török e felfogásból kiindulva is tett ilyen kijelentést, méghozzá Adyt idézve: „Nincs igazabb a mesénél” (Török István: A csodák nyelvéről. In: Határkérdések. I.m. 37.)

³⁵¹ Érdekes észrevétel és kritika Vasady Béla részéről, hogy Török habilitációs értekezésében éppen ezt a nézetet vitatja, és a róla szóló véleményes jelentésében nem osztja megfogalmazását, miszerint a teremtés leírása nem történet, hanem Isten ígéje. Ő igenis a történeti mivoltára teszi a hangsúlyt: „A magunk részéről a teremtéstörténet elnevezésén ennél okvetlenül többet értünk. Vagyis nemcsak a bibliai tudósítás történetiségét hangsúlyozzuk benne, hanem a teremtés tényének, mint történésnek a történetiségét is. Szerintünk tehát nem elég csupán azt mondani, hogy a teremtéstörténet nem ’történet’, hanem Isten ígéje. A teljes igazság kétségtelenül az, hogy a teremtéstörténet Isten ígéjének teremtői ténye az ’illic et tunc’ konkrét történése folyamatában.” (Dr. Vasady Béla egyetemi nyilvános rendes tanár, kiküldött bíráló véleményes jelentése Dr. Török István pápai református akadémiai professzornak egyetemi magántanári habilitáció iránt benyújtott kérelméhez mellékelte tudományos munkálatairól, 196-1939/40. htsz. 4. (Továbbiakban így hivatkozunk erre: Vasady Béla véleményes jelentése))

³⁵² Török István: A házasság keresztyén jellege, Pápa, 1939. (Reprint változat: Rep-Ro Nyomdaipari Kft., Debrecen, 1994.), 8. (Reprint változat) Török osztva Barth álláspontját, visszaemlékezéseiben is megörökíti ezt: „Valaki megkérdezte Barthot az evolúcióról, pontosabban a teremtéstörténet és a fejlődélmélet viszonyáról: összhangba hozható-e a kettő, vagy pedig feloldhatatlan ellentétben marad? A válasz így hangzott: a bibliai teremtéstörténet és egy természettudományi elmélet, amilyen a fejlődélmélet, éppoly kevésbé hasonlítható össze egymással, mint a templomi orgona a porszívóval. (...) A bibliai teremtéstörténet bizonyágtétel a tudomány által hozzáférhetetlen kezdetről, költői formában előadott történettheologia. (...) Választásra a kettő között csak akkor kerülhet sor, ha állásfoglalásunk mereven elzárkózik vagy az isteni kijelentés hitétől, vagy pedig a természettudomány kutatómunkája elől.” (Török István: Barth professzor – diákszemmel nézve. I.m. 4.)

Ugyanezt a Töröknél általánosságban is érvényes felfogást tükrözi a szintén geneziszről szóló vélekedése: „Tetszik, vagy nem tetszik, korábbi elképzelésekkel ellentétben a Biblia nem természettudományi ismereteket, hanem életviszonyainkra vonatkozó isteni kijelentést közöl. Közlési formája korhoz kötött, csupán mondanivalója időfeletti.”³⁵³

3.6. Török írásmagyarázati elvei

Török István gondolatai szerint az írásmagyarázat a legfontosabb a bibliai tudományok közül.³⁵⁴ Az igehirdetésre való felkészülés során ez az a munkafázis, amely eldönti, hogy megértettük-e a szöveget, vagy sem. Éppen ezért int óvva attól, hogy megálljunk e pontnál, így érvel: „a Bibliát csak úgy érthetem és ismerhetem meg, ha arra figyelek, hogy mi akar lenni. Az pedig nem történeti könyv, nem valami érdekes emberi dokumentum akar lenni, hanem kijelentés. Istennek tulajdon beszéde, amelyet éppen hozzám intéz.”³⁵⁵ A nagy veszély abban rejlik, hogy a szövegre vonatkozó javított olvasat, a bevezetéstani vizsgálat, a kortörténeti háttér feltárása és a nyelvtani elemzés után megállunk. Ez még csak fél munka, a lényeg ezután következik: megkeresni benne a konkrét igei mondanivalót. Erről ezt is írja: „titokzatos könyv a Biblia, amit csak 'oldott saruval', mózesi alázattal és felelősségtudattal lehet megközelíteni, ez minden bibliakritika ellenére is így marad. Számolni kell azzal is, hogy a kritikai szellem, ha felülkerekedik, egyoldalúságba visz.”³⁵⁶ Ugyancsak komoly félresiklás, ha az írásmagyarázati munkafolyamat egyik-másik része képezi a végcél, azaz a prédikációt. Olyan ez a céltévesztés, mint a vásáron áruló fazekas esete. Ő ugyanis nem arról beszél, hogy „milyen nagy legény volt fiatal korában, vagy mint dőcögött ide kordélyán a hetedik határból, hanem a fazekakról beszél, ez érdeklí a vevőt.”³⁵⁷ Tehát Török elve szerint nem veszhetünk el az írásmagyarázati munkánk során a részletekben, mert az „exegézisünk éppen azt célozza, hogy az örökérvényűt keressük meg az idői-történeti formában.”³⁵⁸

Török az írásmagyarázat alapvető elveként tekintett a „sola Scriptura” reformátori alaptételére, mely mindenben az Írott ígére tereli a figyelmünket, mint abszolút normára, még hozzá úgy, hogy ehhez szervesen hozzátartozik a többi négy másik „sola” is.³⁵⁹ Ezen túl Török két fő írásmagyarázati szabályt fektet le, ezt is a reformáció szellemében teszi, mint iránymutatót szem előtt tartva.³⁶⁰

Az első főszabály az, hogy az egészből kell a részt, és a részből kell az egészet magyarázni.³⁶¹ Ennél a gondolatnál emeli ki Török, miszerint az exegézisnek – éppen ezért,

³⁵³ Török István: Az ingadozó hit. In: Határkérdések. I.m. 57. Ez a motívum jelenik meg ebben az írásában is: Amit vállalok és amit nem vállalhatok. In: Reformátusok Lapja, 1993. ápr. 4. 5.

³⁵⁴ Török István: Theologiai enciklopédia. I.m. 31. Ehhez az alfejezethez is lsd. még a 256. sz. lábjegyzetben említett írásomat.

³⁵⁵ Török István: Theologiai enciklopédia. I.m. 31-32.

³⁵⁶ Török István: Az ihletettség kérdése II. In: Református Tiszántúl, III/2. 3.

³⁵⁷ U.o. 32. Török ezt a példát Illyés Gyulától hallotta és a témánkra alkalmazta.

³⁵⁸ Török István: Korunk theologiai kérdései. I.m. 153.

³⁵⁹ Török István: A „sola scriptura” Barth egyházi szolgálatában. I.m. 2.

³⁶⁰ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 116.

³⁶¹ U.o., valamint Török István: Hitvallásaink. (Kf. 4378/6.), 5.

állandó kölcsönhatásban kell lennie a dogmatikával.³⁶² Azaz az írásmagyarázat sohasem vonhatja ki magát a rendszeres teológia ellenőrzése alól, sőt „*a protestáns egyház abban a tudatban, hogy a Biblia önmagát magyarázza, írásmagyarázatában csupán a hitvallásokra támaszkodik.*”³⁶³ A II. Helvét Hitvallás II/1-es cikkelyét is idézi, amikor az exegetika konfesszionális feltételeiről nyilatkozik: „*A szent iratok nem magyarázhatóak egyéni tetszés szerint. Ez okból mi nem helyeslünk akármiféle írásmagyarázatot..., hanem csakis azt az írásmagyarázatot ismerjük el igazhitűnek és valódinak, amely magokból a szent iratokból van merítve... a hit és szeretet szabályával megegyez, és főképpen az Isten dicsőségére és az emberek idvességére szolgál.*”³⁶⁴ Ezt az elvet értette Török az írásmagyarázatra érvényes „regula fidei” alatt.³⁶⁵

Török második írásmagyarázati szabálya így szól: „*Az Ige szándékának engedelmes befogadása az Ige megértésének feltétele, viszont a szándék megértése az Ige iránt egyre nagyobb engedelmességre készítet.*”³⁶⁶ Ez az a feltétel (Ige iránti engedelmesség), amelynek birtokában végbemehet a megértés folyamata. Tovább folytatva, „*a Biblia szándékának befogadása az üdvtörténetbe való illeszkedést jelenti, azt a reális bibliaszemléletet, mely a keresztyén életet Isten népe körében, csak a gyülekezetben látja...*”³⁶⁷ E főszabályból adódóan az sem mellékes, hogy milyen előzetes lelkülettel fordulunk a magyarázni kívánt igeszakaszhoz, mert Török szerint, „*az alázatos keresés és várakozás az a vezérfonal, amely a Biblia eredeti és igaz megértéséhez vezet. Ezért történhet meg, hogy egyszerű bibliaolvasó, akinek ismerete az ABC-ig terjed, többet megérthet a Biblia lényegéből, mint a tudós professzor...*”³⁶⁸ Ez utóbbi tanács azonban természetesen nem jelenti részéről a tudományos exegézis szükségességéről való lemondást. Ezért sem tartotta megengedhetőnek, hogy az Ige szolgálatában „*kényelemszeretetből, vagy tudatlanságból az exegézist elhanyagoljuk és Isten Igéje helyett emberi bölcselkedés hitető-beszédét szóljuk...*”³⁶⁹

Ezeket az alapelveket tekintetbe véve, Török konkrét írásmagyarázati felfogása abból az alapvető problémából indul ki, hogy „*Isten kijelentése a mi világunktól nagyon különböző világban történt.*”³⁷⁰ Noha Török külön is megnevezi az exegézis tudományát, azt állapíthatjuk meg, hogy annak művelését mégsem elkülönített, önálló feladatnak tartja, hanem

³⁶² Török István: Dogmatika (1985). I.m. 117.

³⁶³ U.o. 131.

³⁶⁴ Török István: Keresztyén szabadság. In: Protestáns Szemle, XLVIII/3. 117-118.

³⁶⁵ Török István: Hitvallásaink. I.m. 5. A szekták, amelyek „önkényesen emelnek ki a bibliai tanításból egy-egy alkatelemet, a többi elem elhanyagolása árán”, éppen ezt az elvet sértik bibliamagyarázatuk során. (Török István: Mai kérdések. In: Reformátusok Lapja, 1992. nov. 1. 4.)

³⁶⁶ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 118.

³⁶⁷ U.o. 119.

³⁶⁸ Török István: Theologiai enciklopédia. I.m. 32.

³⁶⁹ Török itt az exegetika nélkülözhetetlen voltának illusztrálására tanulságul megoszt egy történetet is: „Mint legátus hallottam egy pünkösdi prédikációt erről a kedvelt pünkösdi textusról : 'Ahol az Úrnak Lelke, ott van a szabadság.' A prédikátor minden átmenet nélkül hozzáfűzött a textushoz egy ismert recept szerint készült irredanta prédikációt. Később meg, régebbi prédikációs irodalmunkban tallózva találtam egy ugyan ezen textushoz írt u. n. 48-as prédikációt, — holott Pál a 2. Kor. 2, 17-ben nem politikai szabadságról beszél, hanem a keresztyén ember lelki szabadságáról.” (Török István: A lelkészi továbbképzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/50. 202.)

³⁷⁰ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 5.

a többi bibliai társtudományt együtt alkalmazza vele.³⁷¹ A Biblia megértésének folyamatában – amelyre az exegézis is irányul – alapvető fontosságú a bibliai nyelvek beható ismerete. Ez Török szemében azon túl, hogy a reformáció örökségének a továbbvitelét jelenti, az „*önálló exegetikai munkásságra képesít*”.³⁷² Ebben Török annyira szigorú, hogy ha szerinte a bibliai nyelvek elsajátítása nem történik meg, akkor szerinte az öt esztendő csak eltékozolt idő a teológián.³⁷³ A második fontos tudomány a kortörténet, amely segít megismerni a próféták és apostolok korát, azt a miliót, amelyben éltek, mivel pedig ez nem egy korban történt, ezért ez egész korszakokat ölel fel.³⁷⁴ Török az irodalomtörténet címszava alatt beszél a redakciótörténet és a hagyományozás folyamata vizsgálatának fontosságáról is, azonban óvva int: „*Óvakodjunk (...) minden fölényes irodalmi kritikától és általában az izagógikai eredmények túlbecsülésétől. Az izagógika fontos tudományos kérdéseket tisztáz ugyan, de ezek a kérdések nem döntő fontosságúak a Biblia tulajdonképpeni megértésben: a legdöntőbb nem az, hogy ki írta ezt vagy azt a könyvet, hanem döntő fontosságú egyedül az, hogy (...) maga az örökkévaló Isten beszélt...*”³⁷⁵ Tehát az exegézisnek ezt a fázisát is a Kijelentés és a Biblia korábban vázolt kapcsolata szerint értelmezte. Az irodalomtörténetet és a szövegkritikát ezen a tudománycsoporton belül is egységként kezeli. Az utóbbi tudomány az olvasási és másolási hibák felismerésének, a szöveg javításának folyamatában segít, bár Török megítélése szerint az ilyen az isteni gondviselésnek köszönhetően aránylag kevés, „*legtöbb esetben nem is lényegbe vágó*”.³⁷⁶

Ezek eddig csak az előkészületet jelentették a tulajdonképpeni exegézishez, itt nem szabad megállnunk.³⁷⁷ Egy szemléletes képpel élve: „*megismerhetem-é, megérthetem-é azt az embert, aki éppen a látóhatárom szélén feltűnik? (...) Hogy megismerjem, beszélnem kell vele az ő nyelvén. Csak ha meghallgattam és megértettem, hogy mit akar, akkor tudom megmondani, hogy kicsoda.*”³⁷⁸ E folyamatban „*versről versre*”, „*szóról szóra*,” kell haladni, majd a végén a versek környezetét alkotó perikópát is magyarázni kell.³⁷⁹ Az exegézis megkoronázója számára a bibliai teológia, amely a különböző korokban élt bibliai szerzők más-más nyelvi köntösben, és szókészlet által írnak, de ugyanazon dolgokat akarták elmondani, ezt a belső egységet pedig ez a tudomány garantálhatja. Török nem zárkózik el a vallástörténeti alapon való tárgyalásától, ellenben ez esetben az is legyen cél, hogy a bibliai mondanivaló ne oldódjon fel a vallások tengerében, hanem mutassuk ki a specifikumot, azaz ami egyedülivé, és egyszerűvé teszi az adott mondanivalót.³⁸⁰

3.7. Török és a dialektika teológia bultmanni oldala

³⁷¹ Török István: Theologiai enciklopédia. I.m. 29.

³⁷² U.o.

³⁷³ U.o.

³⁷⁴ U.o. 30.

³⁷⁵ U.o. 31.

³⁷⁶ U.o.

³⁷⁷ U.o.

³⁷⁸ U.o.

³⁷⁹ U.o. 32.

³⁸⁰ U.o. 33. Lsd. 3.2.1. alfejezet.

Török István 1929-ben találkozott Bultmannal, méghozzá ugyanazon ösztöndíj keretében, amelynek során Barth-tal is megismerkedett. Kettejük közül Barth gondolkodása hatott rá nagyobb mértékben. Török azonban Bultmannal is tartotta a kapcsolatot, illetve önmagára is hatással bíró tanáráként emlékezik meg róla is.³⁸¹

3.7.1. Török és Bultmann kapcsolata

Török ugyan nagyra tartotta Bultmant, de a teológiájával szemben nem volt annyira befogadó, mint Barthéval. Kiváltképp megmutatkozik ez a kritikai magatartás és távolságtartás, amikor a neves német teológus sarkalatos teológiai látásainak Török-féle reflexióit vizsgáljuk meg.³⁸²

Rudolf Bultmann, aki az Újszövetséggel foglalkozó, többek között írásmagyarázati, irodalomkritikai, hermeneutikai, és nem utolsósorban filozófiai módszereket alkalmazó kutatásával rövid időn belül igen híressé lett, pályafutásának első szakaszában főként az ún. formakritika módszerét dolgozta ki.³⁸³ Ennek szellemében, a szinoptikus evangéliumok vizsgálata során azt elemezték, hogy a jézusi igehirdetések, beszédek, magvas mondások³⁸⁴ milyen változáson, köré építő, keretbe foglaló irodalmi fejlődésen mentek végig, miközben a missziói igehirdetés, vagy a kultusz fejlődése alakította őket. A beszélő és cselekvő Jézustól, milyen út vezetett el az evangéliumok megszületéséig, avagy a hagyományrendszeren átszűrődött „anyag”, milyen kálváriát futott be, mire a ma olvasható újszövetségi tudósítások formájában eljutottak hozzánk. E módszer legfőképpen a kijelentés és a történelem kölcsönhatására építve kívánja kialakítani azon irányelveket, amelyek a kérügmaticus valóság történeti kontextusú interpretációja révén, az „ősmagot” kutatják.

Ez a módszer a páli korpuszra, vagy éppen János leveleire azért nem alkalmazható, mert azokban – Bultmann szerint – bizonyos értelemben, már maguk az apostolok is „mitológiátlanítottak”³⁸⁵. A legnagyobb feladat és célkitűzés, hogy a megértés érdekében minél inkább meglássuk, mi lehetett Jézus legsajátosabb hangja (ipsissima vox), amelyre az idők folyamán oly sok összefüggésbe állító, magyarázó jellegű korabeli elképzelés, mitologikus magyarázat rakódott.

Bultmann Jézus eszkatológiai igehirdetéseiben látja leginkább kibontakozni azt a nehezen definiálható kapcsolatot, amely az üzenete és a mitológia között áll fenn. Egyik

---

³⁸¹ Bultmann az egyik Barthnak írt levelében is említi Törököt, utalva arra, hogy Török Bultmannal többször is találkozott: „*Kedves Barth Úr! Török úr, a magyar, aki ismét meglátogatott, azt mesélte, hogy Ön [Barth] hamarosan Svájcba utazik. Így végre alkalom nyílna egy marburgi látogatásra!...*” Karl Barth-Rudolf Bultmann, Briefwechsel: 1922-1966, Szerk. Bernd Jaspert, TVZ, 1971. 94-95.

³⁸² Ezzel a témával korábban már foglalkoztam a „Török István és Rudolf Bultmann” c. tanulmányomban, amelynek eredményeire, azokat kiegészítve újfent támaszkodom (Lsd. Hotorán Gábor: Török István és Rudolf Bultmann. In: Református Egyház, LIX/7-8., 167-172.).

³⁸³ Bultmann formatörténeti- és az egzisztencialista történeti exegézis módszerét, melyet legösszefüggősebb módján a „Glauben und Verstehen” c. többkötetes munkájában (Lsd. I-IV. J.C.B. Mohr, Tübingen, 1952-65.; számos kiadást élt meg) ill. az abban olvasható előadásaiban, mélyrehatóbban kifejtve ismerhetünk meg.

³⁸⁴ Bultmann az egy-egy evangéliumi történet megszületését kiváltó, rövid keretbe foglalt „jézusi szavakat” apotegmánának nevezi. (Rudolf Bultmann: Die Geschichte der synoptischen Tradition, Bandenhoed & Ruprecht, Göttingen, (7. kiad.) 1965. 8-9.)

³⁸⁵ Rudolf Bultmann: Jézus Krisztus és a mitológia. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 1996. 31.

alkalommal tömören, velősen, így fogalmazta meg programját: „*A mai ember számára megszűnt, és egyszer s mindenkorra idejét múlttá vált mitologikus világkép, a világ végéről, a megváltóról és megváltásról való elképzelés. El lehet-e várni sacrificium intellectus-t (megértésről való lemondás) annak érdekében, hogy el tudjuk fogadni azt, amit őszintén nem tudunk igaznak tartani, csak azért, mert ezek az elképzelések benne vannak a Bibliában? Vagy át kellene siklanunk az Újszövetségben olyan mondatokon, amelyek mitológiai képzeteket tartalmaznak, és olyanokat keresnünk, amelyek nem okoznak megütközést a modern embernek?*”³⁸⁶

Tiszteletre méltó az a próbálkozás, amely Bultmannnál az üdvüzenet megértésére azáltal tesz kísérletet, hogy az általa túlhaladottnak és korszerűtlennek ítélt bibliai világképet, látásmódot leválasztva, önmagukban, leegyszerűsített „magként”, a szentíró megfogalmazása mögött kívánja felismerni a genuin jézusi szavakat, gondolatokat.³⁸⁷ De mi alapján határozza meg azokat az irányokat, amelyek mentén az áthagyományozás folyt? Melyek azok a kritériumok, amelyek szerint körvonalazódik az adott eredeti mondás, tanítás? Ismerve Török igetánát, minden bizonnyal ezeket a tényezőket vehette figyelembe, amikor Bultmann módszeréről így nyilatkozik: „*szerintem Bultmann követelménye, illetve vállalkozása képtelenség.*”³⁸⁸

Mivel magyarázza e határozott kijelentését Török? Az iménti gondolatot is az a tanulmány foglalja magába, amit Török Bultmann általa megismert eredményeinek tükrében írt. Márpedig Töröknek, a Bultmann mitológiátlanítási programjával kapcsolatban e tanulmányában megfogalmazott reflexióinak súlyát és nemzetközileg elismert színvonalát mutatja, hogy ezt az írást (a Bultmann teológiáját elemző írások felsorolásánál) később az igen rangos helyen lévő Theologische Rundschau 29. kötete is ide tartozó teológiai szakirodalomként ajánlja.³⁸⁹ Az alábbi gondolatkörök alapján vázolhatjuk fel, az ebben a témában kifejtett vélekedését.

3.7.2. Török történetértelmezésének érvényesülése Bultmann mítoszfogalmával szemben

Török István véleménye szerint a „mítosz” kifejezés használata nem a legszerencsésebb választás Bultmann részéről.³⁹⁰ A mítoszon ugyanis szerinte a közgondolkodás életelvek, életérzések, általános eszmék megszemélyesítését, illetve azok valóságosnak gondolt kivetítését érti, de a történeti gyökér hiányzik belőle. Török sokkal inkább a „monda”³⁹¹ barthi értelmének szűrőjén keresztül fejt ki értékelését Bultmann programjának e vetületével szemben.

---

³⁸⁶ U.o. 17.

³⁸⁷ V.ö. Török István: Korunk teológiai kérdései. I.m. 154.

³⁸⁸ U.o. 155.

³⁸⁹ Günther Bornkamm: Die Theologie Rudolf Bultmanns in der neueren Diskussion. In: Theologische Rundschau 29., J.C.B. Mohr, Tübingen, 1963. 45.

³⁹⁰ Török István: Korunk teológiai kérdései. I.m. 154.

³⁹¹ Vö. 3.3.3. alfejezet.

Igaz, hogy Bultmann a mítoszfogalmában komoly valóságalappal számol, de az Újszövetség szerzőinek kifejezésmódját mitológiai jellegűnek ítéli, amely az adott kor elképzeléseihez kötött. Saját szavaival megfogalmazva: „*a mitológia az emberi existenciának egy bizonyos értelmezése.*”³⁹² Ebből fakadóan a programját így fogalmazza meg: „*Mitológiátlanítani azt jelenti, hogy tagadjuk azt, hogy a Szentírás és az egyház üzenete hozzá lenne kötve egy régi, elavult világnézethez.*”³⁹³ Bultmann szerint el kell vetnünk mindenféle mítoszt, mint a megértés akadályait, amelyek távollá teszik tőlünk az Ige üzenetét. Azok a maguk idejében elvégezték a megértésben betöltendő feladatukat, de mára el kell felejtenünk őket. Véleménye alapján például, korunkban már nem számolunk a „*transzcendens erők*” beavatkozásának mítoszával, mert azok nézeteiben primitív babonaságnak számítanak, sőt, „*az egyház igehirdetése jóvátehetetlen hibát követne el, ha figyelemre méltatná az ilyen újjáélesztett primitív gondolkodást.*”³⁹⁴

Török István ezzel szemben inkább nagyra értékeli a mítoszt, és másban látja annak lényegét: a mítosz „*az érzékfeletti valóságok, történeti tényekben kijelentett isteni titkok kifejezése.*”³⁹⁵ Úgy véli, hogy a Bultmann körül e téren kialakult kezdeti viták során nem érvényesült megfelelő módon a mítosz igazi bibliai értelme.³⁹⁶ A mítosznak meg van a maga súlya, mert „*a szentírók szuverén módon éltek olyan ősrégi, mitikus kifejezésformákkal, amelyek a kortársak számára szemléletessé, foghatóvá tették az isteni dolgokat. Így és ily szándékkal közölték az akkor még közkeletű szólásformákban az antik mítoszoktól merőben különböző és független mennyei örömhírt, az evangéliumot.*”³⁹⁷ Ezért szerinte a mítoszt (Török olvasatában a mondát is) nem leválasztani, figyelmen kívül hagyni, a ma szempontjából átalakítandónak minősíteni kell, hanem magyarázni. Méghozzá az üdvtények fényében, és nem valamiféle koreszme, vagy filozófiai áramlat sodrában, de nem is a történeti élettől megfosztva. Meglátása szerint a mítosz isteni ihletettségében hordozója és kifejezésmódja azon örökérvényű igazságoknak, amelyeket a mindenkori nyelv csupán korlátoltan képes kifejezni. A mítosz igazságtartalma tehát nem egy korhoz kötött héj³⁹⁸, melytől meg kell fosztani az Újszövetséget, hanem a Kijelentés elhagyhatatlan része. Ebben az elvben első látásra egyezik is a két teológus, hiszen Bultmann ezt is mondja a mítoszzól: „*Célunk nem a mitológikus kijelentések eltávolítása, hanem azok magyarázata.*”³⁹⁹ Viszont a bultmanni érvelés és gyakorlat mégis különbözik, mert ő a mítosz mögött nem történeti valóságot lát, hanem kizárólag kifejezési eszközt, amely a nehezen kifejezhető próbálja értésre adni. A mítosz nála tulajdonképpen egy olyan keret, amelyben a meghúzódo igazságfogalmat az ember a maga existenciája szempontjából ugyan, de szabadon értelmezheti. Török ugyanezt így fogalmazza meg: „*...Bultmann az existenciális értelmezés útján nagyon is az ember önmegértésére csökkentette a mítosz mondanivalóját. Az ő*

³⁹² Rudolf Bultmann: Jézus Krisztus és a mitológia. I.m. 19.

³⁹³ U.o. 34.

³⁹⁴ U.o. 35.

³⁹⁵ Török István: Korunk teológiai kérdései. I.m. 155.

³⁹⁶ Török István: Mítoszfosztás? (Kézirat), 2.

³⁹⁷ Török István: A csodák nyelvéről. In: Határkérdések. I.m. 36.

³⁹⁸ Török István: Korunk teológiai kérdései. I.m. 155.

³⁹⁹ Rudolf Bultmann: Jézus Krisztus és a mitológia. I.m. 18.

*érdeklődése inkább antropológiai, mint teológiai, amint az már egzisztencialista szemléletmódjából következik.*⁴⁰⁰

Egy példán szemléltetve a dolgot, Bultmann szerint a klasszikus értelemben vett „bibliai eszkatológia” bizonyos szempontból letűnt.⁴⁰¹ Ma, szerinte inkább válik reálissá ugyanazon emberi életérzés – amely a világ életének végéről szól a Szentírás lapjain – egy atomfizikai katasztrófától való rettegésben. Tehát a bibliai mitologikus eszkatológia helyett, egy ugyanazt jelentő, mai létformája elevenedik meg. Így Bultmann szerint, csak az emberi életérzés az, amit komolyan vehetünk belőle.

Láthatjuk, Török és Bultmann mítoszértelmezése nem azonos. Török István szavaival összefoglalva, *„az úgynevezett mithikus elemekben nem az ember kitörési kísérlete megy végbe, hanem Isten kijelentése tör be világunkba. Minden kitalált mítosszal ellentétben, itt az élő Isten történeti tények sokévszázados sorozatában mutatja meg választott népének mentő akaratát. (...) Ennek az eseménysorozatnak sugárkörében derül fény az úgynevezett mithikus elemek valódi értelmére.*⁴⁰² Később, amikor a szocializmus ideológiai környezete miatti fölényes „természettudományos légkör” egyházunkban is éreztette hatását, így utalt erre az összefüggésre: *”A mondai elemeket mi éppúgy nem fejthetjük le a Biblia szövegéről, mint ahogy az élő emberről sem fejthetjük le a bőrt és az izmokat, mert megszűnnék élő ember lenni. Botránkozás nélkül kell tehát elfogadnunk a Bibliát, úgy, amint kaptuk, a létfontosságú üzenetet keresve benne.*⁴⁰³

3.7.3. A „mítoszfosztás” Török-féle problematikája

Miközben az üdvüzenetet keresve az Újszövetség igazságait próbáljuk megismerni, Bultmann szerint tehát le kell hántolni az azt körülvevő, hordozó „idegen” héjat. Minden történet, beszéd mögött ott állhat egy kiváltó esemény, Jézusnak tulajdonított gondolat, amelyet a formakritika szerint érdemes meglátni és körvonalazni. De hogy milyen elv alapján teszi ezt a kutató, az Török szerint igen nagyfokú önkényeskedésre ad lehetőséget.⁴⁰⁴

Török István a tartalom és a forma viszonyának szempontjából elemezve igen veszélyesnek tartja, ha *„Bultmann minden teológiai meggondolás ellenére is meg akarja állapítani, hogy ez meg ez mithikus elem az Újszövetségben és elveti a nem tudom miféle próbakő, vagy kritikai elv alapján mithikusnak ítélt elemeket, írásmagyarázatában nem az isteni kijelentés valóságáról, hanem egy nagyon is emberi egzisztenciális önmegértésről fog bizonyosságot tenni,*

---

⁴⁰⁰ Török István: Mítoszfosztás? I.m. 2. Ehhez a meglátáshoz közelít Nagy Barna is, amikor a dialektika jelenségét Bultmannal is „az emberi lét történetiségének kifejezéseként”, látja megvalósulni (Nagy Barna: A teológiai módszer problémája az úgynevezett dialektika teológiában. Kálvin Kiadó, Budapest, 1998. 98.). A Török által kifogásolt, doktori disszertációjában említett vallásos individualizmussal, mint a modern teológia kísértésével szemben ebben az esetben is érvényesíti felismerését. (Vö. 3.2.2. alfejezet)

⁴⁰¹ Rudolf Bultmann: Jézus Krisztus és a mitológia. I.m. 25.

⁴⁰² Török István: Mítoszfosztás? I.m. 2.

⁴⁰³ Török István: Az ingadozó hit. In: Határkérdések. I.m. 57-58. A monda és mítosz Török számára azt látjuk, hogy szinte azonosak.

⁴⁰⁴ Török István: Korunk teológiai kérdései. I.m. 155.

*néhány meghagyott theologiai kifejezés használatával.*⁴⁰⁵ Török nem vitatta azt, hogy Bultmann komolyan számol az újszövetségi üdvüzenet valóságával.⁴⁰⁶ De csak az üdvüzenet valóságával, amiből táplálkozik, azzal nem. Tudta, hogy Bultmannnál a mítosznak igenis történeti alapja van, azonban a bultmanni mítoszfogalom perikópára vonatkozó határainak felállítása, véleménye szerint nehezen, vagy – inkább – egyáltalán nem kivitelezhető. Török e téren Barthoz zárkózik fel, aki nem tudta Bultmannak e programját elfogadni.⁴⁰⁷

3.7.4. Az eszkatológia bultmanni értelmezésének nehézsége

Bultmann, hermeneutikai felfogásából fakadóan a Szentírás eszkatológiai jellegű tartalmát, üzenetét, és a bennünket körülvevő történelem folyamatát, elsősorban a jelenre vetítve értelmezi. Tömören fogalmazza meg, amikor a „Történelem és eszkatológia” című értekezését ezekkel a szavakkal zárja: *„a történelem értelme mindig a jelenben rejlik, és nem látható meg szemlélőként, hanem csak felelős döntéseidben. Minden pillanatban ott szunnyad az eszkatológiai pillanat lehetősége. Neked kell felébredned.*”⁴⁰⁸ Ő úgy vélte, hogy már az első tanítványok, illetve a kialakulóban levő fiatal egyház is csalódott volt, amikor a megígért eljövétel késlekedni látszott.⁴⁰⁹ Bultmann Pál és János apostolok eszkatológia értelmezésén mutatja be, hogy ez tulajdonképpen már az ő korukban is így zajlott.⁴¹⁰ A német bibliatudós látása alapján *„nem férhet kétség mellé, hogy mindkét reménykép – a zsidó éppúgy, mint a hellenisztikus-gnosztikus – mitológiai. Mindkettő a mitológiai, antik világképre épült...”*⁴¹¹ Így előbbi apostolunk a héber apokaliptikából származó messiási birodalom interregnum képzetét a Jézus feltámadása és ítéletre jövele közötti időre teszi, tehát az apostol szerinti jelenbe. János pedig szintén a jelenbe helyezvén azt, szinte minden vonatkozó lókusával a végidőkre vonatkozó jövendölések aktualitását hangsúlyozza.⁴¹² Bultmann számára már ezzel megindult a mitológiátlanítás, illetve a

---

⁴⁰⁵ U.o.

⁴⁰⁶ U.o. 154.

⁴⁰⁷ Barth – némi humoros, de jóindulatú iróniával – Bultmannak ezt írta kettejük kapcsolatát jellemezve a mitológiátlanítási program összefüggésében: „Világos-e Ön számára, hogy hogyan is vagyunk egymással? Számomra a helyzet ilyennek tűnik: olyan, mint amikor egy bálna (ismeri Melville csodálatos könyvét, a 'Moby Dick'-et? Már csak a benne felbukkanó mitológikus állat miatt is pompásnak találná!) és egy elefánt valahol egy óceánparton határtalan meglepetésükre összehalmozkodik.” (Karl Barth-Rudolf Bultmann, Briefwechsel: 1922-1966. I.m. 196.) Barth ezt a példát más összefüggésben is alkalmazhatta. Török ugyanis ezt a hasonlatot szintén idézi, azonban ő úgy emlékszik erre a képre, azaz az elefánt és a cethal viszonyára, mint amely „egykori professzora” szerint a teológia és a természettudomány kapcsolatára érvényes: „Különböző az életterük, más övezetbe tartoznak, más az alkatuk, más az életmódjuk.” (Török István: Kétféle ismeret. I.m. 28-29.) (A Török szavai szerinti „egykori professzor” személye minden bizonnyal Barth lehet.)

⁴⁰⁸ Rudolf Bultmann: Történelem és eszkatológia. Atlantisz, Budapest, 1994. 170.

⁴⁰⁹ U.o. 63. kk.

⁴¹⁰ Rudolf Bultmann: Jézus Krisztus és a mitológia. I.m. 32-33.

⁴¹¹ Rudolf Bultmann: Die christliche Hoffnung und das Problem der Entmythologisierung. In: Glauben und Verstehen III. (3. változatlan kiad.), J.C.B.Mohr, Tübingen, 1965. 83.

⁴¹² Bultmann itt hozott jánosi példái: „Az ítélet pedig azt jelenti, hogy a világosság eljött a világba, de az emberek jobban szerették a sötétséget, mint a világosságot, mert a cselekedeteik gonoszak.” Jn. 3,19; „Most megy végbe az ítélet e világ felett, most vettetik ki e világ fejedelme.” Jn. 12,31; „Aki hisz öbenne, az nem jut ítéletre, aki pedig nem hisz, már ítélet alatt van, mert nem hitt az Isten egyszülött Fiának nevében.” Jn. 3,18; „Bizony, bizony, mondom néktek, hogy eljön az óra, és az most van, amikor a halottak hallják az Isten Fiának a hangját, és akik meghallották, élni fognak.” Jn. 5,25. (Rudolf Bultmann: Jézus Krisztus és a mitológia. I.m. 33.)

mondanivaló jelenre szűkítésének szükségét már az Újszövetségben is kimutathatónak, ezáltal igazolhatónak véli.⁴¹³

Török István ezzel szemben veszélyesnek tartja, ha ilyen mértékben lezsugorítjuk a Biblia jövőre vonatkozó kijelentéseit, mert akkor „közömbössé válunk a végső kibontakozással szemben”⁴¹⁴. Tovább folytatva gondolatait: „ha ezt tesszük, akkor a feltámadás és az Isten országa reánk nézve voltaképpen már múltbéli eseménnyé zsugorodnék, és a várt jövőendő megüresednék.”⁴¹⁵ Számára az eszkatológia előrevetített üzenete nem úgy fogható fel, mint ami a jelennek csupán a múltban megígért, de a maga módján meghiúsult tartalmával akar üzeni: ő ezzel szemben komolyan számol azzal, amit Jézus a jövőre vonatkozóan kijelentett. Eszkatológiai tartalmú beszédeinek történeti, kronológiai hitelt adva, előrevetíti azokat: „nem emberi erőfeszítésekről, nem történeti átféjlődésről van itt szó, hanem Krisztusról, aki eljövendő, s ahogy a Biblia beszél Róla, mint eljövendőről, az nem csak 'mitológiai keret' Krisztus életéhez, amelytől 'meg kell tisztogatni' a keresztyén hitet, hanem a kijelentés szerves része. Eleven reménység nélkül nem tudhatjuk Isten kezében magunkat, mint az Ő teremtményei...”⁴¹⁶

3.7.5. Az egzisztencialista szemléletmód korlátai

Mint láttuk, Bultmannnál a „megérteni akarást” szolgálta a mitológiátlanítás is, amely nála csak hozománya a történeti egzisztencialista szemléletének. Ha az ember újra meg akarja érteni a számára már rendkívül távolinak ható formában előálló bibliai igazság lényegét, akkor Bultmann szerint a történetnek a létünket kell meghatároznia. Miközben találkozunk a történettel, kérdések merülnek fel bennünk, amelyek az egzisztenciánkat érintik. A történettel folytatott állandó dialógus olyan irányokba terel bennünket, amelyek a textus mögött húzódó emberi egzisztencia lehetőségeit villantják fel előttünk. Így folyamatos döntési helyzetben találjuk magunkat, miközben a szöveget meg akarjuk érteni.⁴¹⁷ A probléma Töröknél e tekintetben viszont ott húzódik, hogy ez az értelmezési lehetőség meghagyja a Szentírás-megértésünket az értelem szintjén, de nem látható benne a Szentlélek munkája. Török így foglalja össze Bultmann írásértésének ezt az esszenciáját: „Ő a történeti kutatás bizonytalanságaiból a bibliai szöveg úgynevezett egzisztenciális megértéséhez menekült. Nem az a fontos, hogyan történt, ami történt, hanem a róla való bizonyágtételnek, mint az én életem lehetőségének aktív értelmezése. Mert a bibliai üzenet számomra is új lehetőségeket nyit. Más szóval: nem a mítoszokkal átszőtt s a modern gondolkozásnak idegen bibliai előterjesztési mód a mérvadó, hanem annak az avult, mitikus közlésnek eredeti és tulajdonképpeni szándéka, mely érvényesülni akar mai döntéseinkben is.”⁴¹⁸ Bultmann ugyan küzdött a szubjektivizmus és a racionalizmus vádjai

⁴¹³ Rudolf Bultmann: Jézus Krisztus és a mitológia. I.m. 33.

⁴¹⁴ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 481.

⁴¹⁵ U.o.

⁴¹⁶ U.o. 477.

⁴¹⁷ V.ö. Nagy Barna: A teológiai módszer problémája az úgynevezett dialektika teológiában. I.m. 57. kk.

⁴¹⁸ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 47.

ellen,⁴¹⁹ de ha végiggondoljuk, akkor az ige-értelmezési programjában a pneumatológiai szempont igen csekély módon van jelen: nála inkább válik hangsúlyossá az egyén értelme, és felfogóképességében rejlő adottsága, mint a Szentlélek belső bizonyágtétele. Nem elég tehát a szavak grammatikai, jelentéstörténeti ismerete, amely majd elvégzi a maga befolyását az igazság individuumra mutató egzisztenciális irányultságában. Ez a Török-féle igeértelmezési felfogásban éppen, hogy leredukálhatja az Újszövetség kijelentésének megértését, nem pedig elősegítheti azt.

Bultmann szerint összegezve tehát, „a bibliai iratok értelmezésének alapját nem képezik más feltételek, mint minden más irodalmi mű esetében. Először is kétségtelen, hogy a grammatikai interpretáció, a formai analízis, a kortörténeti feltevések magyarázatának régi hermeneutikai szabályai tartoznak ide. Azután már világossá válik, hogy a megértés feltétele itt is az értelmező és a szöveg összetartozásában húzódik, amely az értelmezők életviszonyulása által, a [bibliai szövegek] tárgyhoz való előzetes viszonyuk révén – amelyen keresztül a szöveget kezelik – rögzül. A megértés feltétele ebben az esetben is a tárgy egyfajta előzetes megértése.”⁴²⁰

Török István ezzel szemben mást vall az ige megértésére vonatkozóan. Ő úgy látja, hogy „a Szentlélek segítségével a Bibliának csak az emberi oldalát látjuk, csak történeti tudósításokat látunk benne (...). Ez az a könyv, amely csak akkor nyílik meg számunkra, ha Isten segítségül hívásával, imádságos lélekkel közeledünk feléje.”⁴²¹ Bultmann számtalan irányból találkozott rendszeres teológiai jellegű bíráló megnyilvánulásokkal. Még Gadamer is abban látta a bultmanni jelenség⁴²² megértésének részbeni sikertelenségét, hogy a kérdést inkább akarták dogmatikai síkon megoldani, mint tisztán hermeneutikain. Szerinte ezért lehetetlen a vele való mélyebb foglalkozás.⁴²³ Pedig már csak azért is elkerülhetetlen ez a reflexió, mert a dogmatikának az ige hirdetést ellenőrző funkciója van. Ezt Török István, mint magyar igeteológus már csak a fentiek alapján is fokozottan számításba vette. Ha Bultmann kérésmatikus teológusként fenti módszerei elveivel az ige hirdetést, pontosabban fogalmazva az ige hirdetésben végbemenő ige-értést kívánta szolgálni, akkor eleve kivitelezhetetlen, hogy exegetikáját elválassa a dogmatikai ellenőrzéstől, együttműködéstől.⁴²⁴

Török István és Rudolf Bultmann között e téren még az a jelentős hangsúlyeltolódás is ott húzódik, hogy míg Török valóságosan számol a Szentírás lapjain Önmagát kinyilatkoztató Krisztus, és a történelmi Jézus azonosságával, addig Bultmann számára a történelmi Jézus nem teljesen egyezik a kérésmatikus Jézussal. Ez is a bultmanni egzisztenciális megközelítés egyik következménye, folyománya. Az pedig, hogy ez a módszer még így is mennyire sok kérdést

⁴¹⁹ Lsd. Nagy Barna: A teológiai módszer problémája az úgynevezett dialektika teológiában. I.m. 58. kk.

⁴²⁰ Rudolf Bultmann: Das Problem der Hermeneutik. In: Glauben und Verstehen II. J.C.B.Mohr, Tübingen, 1958. 231.

⁴²¹ Török István: A 'sola scriptura' Barth egyházi szolgálatában. I.m. 2.

⁴²² Itt a Bultmann által szorgalmazott módszer egyik fő folyománya, a mitológiátlanítás áll a filozófus fejtegetéseinek középpontjában, de közvetve mégis a történelmi egzisztencialista megértésről szól.

⁴²³ Hans-Georg Gadamer: Igazság és módszer. Gondolat, Budapest, 1984. 357.

⁴²⁴ Véleményünk szerint azért sem különíthető el a kettő, mert a dogmatikai előfeltétel kihat az ember exegetikai felfogására is. Egy példával élve: az ige hirdető magáénak vallott inspirációtana meghatározza és alakítja a hermeneutikáját, ennek következtében az írásmagyarázati munkáját, majd az ige-értését.

vet fel, és következményeiben is beláthatatlan, Török István egyik „bultmanni főproblémájává” vált. Török Jézusról, pontosabban Jézusról és a Róla szóló tanításról így vélekedik: „*Mi még tanultuk az iskolában: a Krisztus jelenség történeti tény. Benne maga a Teremtő mondja meg, mivégre élünk, mi a környező világ értelme. Ez az a történeti alap, amelyen hitünk épül.*”⁴²⁵ Bultmann számára viszont Jézus nem más, mint egy olyan történeti személy, akit kora igen sok mitológiai elemmel ruházott fel, akit a korai keresztyén követők, az apostolok igen színes módon alakítottak, formáltak, mígnem – e teológiai kompozíciók révén – egy rejtélyes, inkább ember Jézus állt elénk. Bultmann Jézusa, aki nincs tudatában messiási elhivatottságának, akinek Szentlélektől való fogantatását és szűztől való születését, preexisztens mennyei voltát csak a környezete vetítette ki rá.⁴²⁶ De a kor kultúrájából kivett, és Jézusra vonatkoztatott mitológiai elem az is, hogy Ő a „*mi megváltásunkért emberré lett, szenvedést vállalt magára, egészen a keresztségig.*”⁴²⁷

Ez a felfogás nem illeszkedik Török Jézus-képébe, és Török szerint Jézus Krisztus személye nem vizsgálható csupán történeti eszközökkel. Szemléletesen fogalmazta meg ezt az elvet a Krisztust mint kijelentést is taglaló egyik előadásában: „*Az, hogy a modern protestantizmus szükségképpen megrövidítette a keresztyénség alapigazságait: a kijelentésben csak a relatív történeti elemeket látta meg s figyelmen kívül hagyta az abszolút elemeket, amik túlérnek a történetiség fogalmán. Figyelmen kívül hagyta tehát mindazt, ami a kijelentésben – a Barth-féle megjelölést használva – már »több mint történet: őstörténet«. Már pedig a kijelentés lényege szerint őstörténeti jelenség s csak megjelenési formájában történeti. (...) A Jézusi kérdésre: Hát te kinek mondasz engem? ő mint történész csak azt felelhetne és mindenkor csak azt felelheti, ha tudományos exaktsággal akar felelni, hogy: embernek. Vagy a legjobb esetben, nevezetesen ha a Jézus rendkívüliségével szemben a történettudomány eszközeinek és módszerének az elégtelenségét belátja, azt felelheti, mert azt kell felelnie: én, mint történész, a te istenségedet sem nem állíthatom, sem nem tagadhatom.*”⁴²⁸ Krisztológiai szempontból jelen témánknál megfontolandó Török azon megjegyzése is, hogy „*a trinitástanról sokan azt képzelik, csak afféle teológiai spekuláció, ami nélkül a keresztyén élet szépen megvan. Olykor még neves teológusok is, pl. Bultmann, ha nem is vonják kétségbe létjogát, magát a tant feltűnően mellőzik.*”⁴²⁹ Bultmannak nagy szüksége van arra, hogy hermeneutikai látásmódját kiegészítse a „*kérügmatis elemmel*”, mert máskülönben igen nehéz helyzetbe hozná a szószék felé induló igehirdetőt. De mi is a kérügma Bultmann szerint? Ennek összegzésére álljon itt a Bultmannat kiválóan értő Walter Schmithals megfogalmazása: „*Csak az ige hirdetése teszi a Jézusról szóló történetet üdveseménnyé. Ez azt jelenti, hogy az Ige nem az üdveseményről tudósít, hanem maga az üdvesemény, amennyiben az üdvösséget végérvényesen kijelenti. Isten üdvtettének ebben az értelemben vett, jelenben történő kihirdetését nevezi Bultmann kérügmának.*”⁴³⁰ Bultmann nem látja

⁴²⁵ Török István: Jelkívánók. In: Határkérdések. I.m. 153.

⁴²⁶ Rudolf Bultmann: Jézus Krisztus és a mitológia. I.m. 16-17.

⁴²⁷ U.o. 16-17.

⁴²⁸ Török István: A barthi theologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból. I.m. 14-15.

⁴²⁹ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 138.

⁴³⁰ Walter Schmithals: Rudolf Bultmann. In: Theologische Realenzyklopädie VII, Verlag Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1981. 392.

fontosnak, hogy különös kapcsolat legyen a história és a hit között. Közelebről: szerinte a hit nem a történet hitelességétől függ. Egy példán szemléltetve: amikor Jézus messiás-tudatáról elmélkedik, tisztán leszögezi, „*ha elismerjük, hogy Jézus olyan személy, akiben döntő módon jelentkezik Isten igéje, s őt akár 'Messiásnak', akár az 'Ember fiának', akár 'Úrnak' nevezzük, az tisztán hitbeli aktus, amely független annak a történelmi kérdésnek a megválaszolásától, hogy Jézus Messiásnak tartotta-e magát.*”⁴³¹ Török István ennek mentén gondolkodva mondta ki végül: „*a keresztyén hitből az úgynevezett [bultmanni] 'mithologiátlanítás' útján gnózis lesz.*”⁴³²

Amennyiben a mindenkori olvasóra van rábízva, hogy a kijelentés adott szakasza éppen mit indukál az egzisztenciális megértésében, de csupán ennyi az Írás mai vonatkozása, akkor valóban ott leselkedik az önkényes, kiindulópont nélküli megértési aktus veszélye. Ezért mondta Török azt is, hogy „*Bultmann teljes érdektelenséget nyilvánít pl. az iránt, mi rejlett Jézus szívében, messiásnak tartotta-e magát vagy sem; a test szerinti Krisztushoz úgyszólván nincsen semmi közünk. Ezt már Pál is csak villanásnyira ismerte. Meghökentő következtetései főleg a 'death of God'-teológia képviselőit, Strausson túlmenő végletekbe ragadtatták. Azonban a követők túlhajtásaitól eltekintve, már magánál Bultmannnál csonkulás állott be. Ő ugyanis a kerygma személyi elemeit kirekeszti, holott a Biblia nemcsak egzisztenciális megérintettségéről, hanem személyes találkozásról beszél. Jézus maga is benne van a kerygmaiban. Ezt a tényt nem szabad mellőzni.*”⁴³³ Máshol Török így folytatja: [Bultmann és tanítványainak széles köre] „*hangoztatják: a történet értelme a mindenkori jelenben van. Nem a történet óriási folyamata a fontos, amit különben sem tekinthet át senki, hanem az én egyéni életem. A felelős döntéseket nekem kell véghezvinnem. Ezekben az egzisztenciális jellegű, konkrét döntésekben rejtezik az ember számára a történet értelme.*”⁴³⁴ Török tovább folytatja, és hangot ad annak is, hogy az egzisztenciális értelmezés viszonylagos jogosultságát nem vonja kétségbe, de ez nem jelentheti azt, hogy az eszkatológiát kizárólag „*a jelen döntéseiben, az új önmegértésben*” oldjuk fel, mert ennek az a szomorú következménye, hogy a feltámadás és az Isten országa a múlt eseményeit jelentenek csak, de a jövőre nézve nem lenne jelentősége.⁴³⁵

Elismerésre méltó az a szándék, mely Bultmann esetében az Újszövetség üzenetének megérteni akarását⁴³⁶ szolgálta. Török István értékelte is ezt az igyekezetet, de a módszerei megvalósítás már annál több megjegyzést kívánt részéről. A szerinte megbecsülésre méltót kiemelte, és látásmódjába építette. Ezzel együtt mégis így összegzi Bultmann törekvését: „A

---

⁴³¹Rudolf Bultmann: Az Újszövetség teológiája. Osiris, Budapest, 2003. 37.

⁴³²Török István: Korunk teológiai kérdései. I.m. 155.

⁴³³Török István: Dogmatika (1985). I.m. 317.

⁴³⁴U.o. 480.

⁴³⁵U.o. 480-481.

⁴³⁶1964-ben, amikor már komoly méretű iskola verbuválódott a német bibliatudós köré, így fogalmazott a „Jézus Krisztus és a mitológia” c. német nyelven kiadott előadásairól: „...remélem, hogy néhány olyan félreértés elkerülésére szolgálnak, amelyeknek munkám szándéka gyakran ki van téve. Remélem, hogy ez a szándék érthető lesz, tudniillik a Biblia szavát a modern ember számára úgy érthetővé tenni, hogy az valódi megszólításként hasson.” (Rudolf Bultmann: Jézus Krisztus és a mitológia. I.m. 10.)

*mítoszellenes légkör Bultmann teológiájának nemcsak háttére, témája, hanem sorsa is lett. Életművéből sokan, még a teológusok is, csak a mítoszfosztás szükségét emelték ki.*⁴³⁷

Török István egy helyütt Bultmann (a jelen feltételekkel) „*még kiváló írásmagyarázónak*”⁴³⁸ nevezi, viszont a teológiájából kinőtt irányzatokat (feminista- és „Isten halott” teológia) már teljes egészében helyteleníti. Török értékelésében ennek ellenére látható, hogy a megértés szándékát felismerte Bultmannban, tud nála pozitív tanulságot levonni, és mint a professzor mondja, „*ezt én tehetem meg, aki még a mítoszfosztás előtti Bultmannt ismertem.*”⁴³⁹ Majd elgondolkodásra készítve azt is megjegyzi a bultmanni kezdeményezést félrevivőket tekintve, hogy „*mennyiben ludas ebben a túlhajtásban maga Bultmann, azt most ne firtassuk.*”⁴⁴⁰ Bultmann felelősségét e témában Török nem boncolgatta tovább.

Rudolf Bultmann, akit a dialektika-teológusok között úgy is emlegettek, mint a „*dialektika teológia exegetáját*”,⁴⁴¹ Török István számára az igeteológiai útkeresés közepette fontos figyelmeztetést hordoz: arra „*esete kétségtelenül jó, hogy az átrendezkedés veszélyeire emlékeztessen bennünket, s theologiai munkásságunk túlságos biztonságérzetét elvéve, éber vigyázásra késztesen. Esete ugyanis döbbenetesen tanúsítja, hogy a mai theologus-nemzedék erényei váratlan gyorsasággal átcsaphatnak a tegnapi nemzedék hibáiba.*”⁴⁴² Bultmann kezdeményezését és programját azonban nem csak „fiatalon”, hanem jóval később, több mint 40 év múlva is a rendszeresteológiai munkásságának legnagyobb lélegzetvételű, és egyben összefoglaló jellegű alkotásában, a Dogmatikájában szintén a teológiai visszaesések okának, elindítójának látja.⁴⁴³

4. Török teológiai gondolkodásának alappillérei

4.1. A „vocatio” jelentősége Török István életében

Török István édesapjának (Török Vince) lelkipásztori példája igen vonzóvá és tiszteletre méltóvá tette számára ezt a hivatást. Édesapja a gyermek Török Istvánt, mint legnagyobb fiát mind a tisztaeszlezi szolgálatainak idején, mind a karcagi 17 ezres

⁴³⁷ Török István: Mítoszfosztás? I.m. 1-2.

⁴³⁸ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 47.

⁴³⁹ Török István: Mítoszfosztás? I.m. 2.

⁴⁴⁰ U.o.

⁴⁴¹ Nagy Barna: A teológiai módszer problémája az úgynevezett dialektika teológiában. I.m. 57.; ill. Török István: Korunk theologiai kérdései. I.m. 154.

⁴⁴² Török István: Korunk theologiai kérdései. I.m. 155. Török itt az „átrendezkedésen” a barthi igeteológia vívmányaira utalt, míg a „tegnapi nemzedék” számára az alulról építkező, antropocentrikus teológiáművelést jelenti. (Lsd.: Török István: A mai theologia és a Biblia. In: Igazság és élet, 1937. jan.) Eszerint Bultmann törekvését úgy látta, mint amely túl messzire ment, azaz ismét főként csak az emberi okmányt látta a Szentírásban.

⁴⁴³ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 46. Török számára ez az írásteltelmezési kérdés továbbra sem csak elméleti volt, 1985-ben az egyik igemagyarázatában is reflektál rá: „Démonizáltság van ma is, minden hozzánk is eljutott mítoszfosztási buzgalom ellenére.” (Török István: A tanítványok öröme. In: Határkérdések. I.m. 137.)

gyülekezetbe való átkerülésük⁴⁴⁴ után be is vezette e szolgálat rejtelseibe és szépségeibe. Amikor Török a gyermekkorának e fejezetére emlékezik, azt a hivatás iránt érzett tisztelettel és a kedves élményeket felidézve teszi meg.⁴⁴⁵ Mondhatjuk, hogy Török első lelkipásztori eszménye a saját édesapja volt, így érthető módon édesapjának több olyan jellemvonása (gyülekezetszeretet, iskola mint szívügy, pásztori lelkület, közéleti szereplés felvállalása, anyagiakkal szemben a lelki értékek szeretete),⁴⁴⁶ amelyekről fia felnőttként a családtörténetükben emlékezik meg, őrajta is megfigyelhető.

Külső elhívását tekintve Törökben a lelkészi pálya iránti vonzalmat – ezzel együtt pedig a teológiai érdeklődést is – édesapja ültette el, ez azonban nem jelenti, hogy ne foganatosult volna benne személyes, az egzisztenciáját megragadó felülről jövő, azaz belső elhívás is. Ő maga egyébként a lelkipásztori szolgálatra való elhívást személyes kérdéssé teszi, amely elöl nem lehet, nem szabad kitérni.⁴⁴⁷ Azt is kiemeli, hogy ez „*a hivatás sohasem elintézett dolog, hanem egyre megújuló életkérdés. Olyan kérdés, amelyre nem egyszer s mindenkorai elméleti feleletet kell adnunk, hanem amelyre nap mint nap magatartásunkkal, életünkkel válaszolunk.*”⁴⁴⁸ Vallotta, hogy minden lelkészi elhívás az ige által történik, azaz „*a Biblia üzenetéből tudatosul, az Ige által tisztul és erősödik ....*”, ugyanakkor ebben Isten más eszközt is felhasználhat (barát, váratlan esemény, gyülekezeti alkalom, különböző életkörülmények), de minden meghallott hívásnál a Biblia a próbakő.⁴⁴⁹ Török esetében erre az elhívásra egy ószövetségi próféta szavai által került sor, mégpedig a Jeremiás 23, 28-29 versei⁴⁵⁰ hatottak rá. Ez egy olyan kijelentés volt számára, amely az egész életét meghatározta, összhangban az elhívásra vonatkozó iménti vélekedésével mindennemű szolgálatát áthatotta, ezt pedig az bizonyítja, hogy pályáján többször idézi és hitvalló tetteinek mozgatórugójaként említi. A nyugalomba vonulása után is utal rá: „*Tanítóimtól, akik között Barthon kívül Csikeszről, Lietzmannról és Bultmannról kell különösen megemlékeznem: kritikai teológiát tanultam. Nekem is azt mondta az Úr: 'Az álomlátó beszéljen álmot; a kinél pedig az én igém van, beszélje az én igémet igazán. Mi köze van a polyvának a búzával?'*”⁴⁵¹ Ebben a számára különleges módon is fontossá vált isteni parancsban benne foglaltatik egyrészt az igéhez való ragaszkodás, másrészt pedig annak a kritikai használata is. Ennek az igének ez a fajta „sajátos exegézise” hatja át számára az egész teológiai tudományt, vagy

---

⁴⁴⁴ Török István: Családfáink ágai. I.m. 8-9.

⁴⁴⁵ U.o. 8. Török másutt az édesapját az „egyházépítésben példaadójának” is nevezi. (Török István: Dogmatika (1985). I.m. előszava.)

⁴⁴⁶ Török István: Családfáink ágai. I.m. 8-9. A hivatása iránti érdeklődéséről így is ír: „Némely öröklött atyai készség, meg a lelkészcsalád légköre kisiskolás koromtól fogva vonzott a teológia felé.” (U.o. 10.)

⁴⁴⁷ Török István: Theológiai enciklopédia. I.m. 2. A lelkészi szolgálatra való elhívás fontosságát a 9.2.2.1. fejezetben még behatóan tárgyaljuk.

⁴⁴⁸ U.o. 3.

⁴⁴⁹ U.o.

⁴⁵⁰ „A próféta, a ki álomlátó, beszéljen álmot; a kinél pedig az én igém van, beszélje az én igémet igazán. Mi köze van a polyvának a búzával? azt mondja az Úr. Nem olyan-é az én igém, mint a tűz? azt mondja az Úr, mint a sziklazúzó pöröly?” (Károli ford.)

⁴⁵¹ Török István Debreceni Református Teológiai Akadémia Tanári Karának címzett búcsúlevele (nyugdíjazásakor) (Kt. d. 19.755.), 1. 23 évvel később, 1990-ben, amikor előszót ír a „fekete konferenciák” anyagából készült gyűjteménykötethez, szintén erre az igére hivatkozva jelöli meg az óvó, kritikai megnyilatkozásainak okát. (In: Határkérdések. I.m. 5.) Ez az ige vissza-visszatérő hivatkozási alap lesz nála.

ahogyan ő fogalmazta meg: „...ebben az igében benne foglalatik a teológia parancsa”.⁴⁵² Ez az egzisztenciáját megragadó ige az egész egyéniségét, lelkületét meghatározta, így nem véletlenül vallotta ő sem a veretes igazságot: „*Pectus est, quod theologum facit*”.⁴⁵³

Török számára a teológiaművelés egybefonódott a lelkészi szolgálattal, mondhatni, e kettő számára elválaszthatatlan. Az ő szemében a teológia művelése éppen ezért nem egy öncélú tevékenység, a valós élettel kevés kapcsolatot fenntartó elméleti szolgálat, hanem teljes mértékben egyházépítési funkciójú. Barth „pap szituációját” átérezve egyéb teológustársaihoz hasonlóan előszeretettel idézte fel a számára is példásan kiemelkedő teológiai munkát végző teológus falusi, safenwili parókus lelkészi indulását.⁴⁵⁴ Török azt vallotta, hogy ez a „*theologia (...) nem akar elvont elmélet maradni, hanem mentő-segítő szándékkal avatkozik bele a valóságos egyházi élet kérdéseibe*.”⁴⁵⁵ Ő tehát – hiába a katedra – önmagát lelkésznek tartotta, református egyházi törvényeink szellemében, önálló lelkipásztornak. Ezért is nevezi a vele kapcsolatot tartó lelkészeket mindig lelkésztársaknak.⁴⁵⁶

4.2. Kijelentésközpontúság

A 3. fejezetben több autentikus idézettel láttattuk, hogy Törököt az igeteológiai irányzathoz mennyire mélyen és áthatóan köti a Bibliához fűződő viszonya. Így, ha csak egyetlen princípiumot nevezhetnénk is meg a teológiai gondolkodásának alappilléreiből, akkor ezt kellene megjelölnünk. Számára a kijelentés fogalmának mibenléte a Bibliához kötött.⁴⁵⁷ Fogalmazhatunk úgy is, hogy a Szentírásban adatott kijelentés tisztelete motiválja és tartja határok között a teológiai gondolkodását. Azt vallotta ugyanis, hogy „*a kutató theologus nem lehet (...) 'tárgyanak', az igében adott isteni kijelentésnek közönyös szemlélője, sőt nem lehet pusztán intellektuális érdeklődés által vezetett vizsgálója sem, mivel csak abban az egyetlen esetben foghatja fel 'tárgyát', ha folyton tudatában van annak, amikor csak theologizálni mer, hogy a saját életébe vágó dolgokkal egész emberi egzisztenciája végső és legnagyobb kérdéseivel foglalkozik*.”⁴⁵⁸ Olyan erős kötődés figyelhető meg Török értékrendjében a Bibliához, hogy a „teológia” tudományának fogalmát tulajdonképpen egy a „szükség kényszere” alatt létrejött diszciplínaként értelmezi, amely szükség pedig abból a

⁴⁵² Török István: Mi a teologia? (Kf.4378/5), 1.

⁴⁵³ „A szív az, amely teológussá tesz”. (Török István: A teológus Pongrácz József. I.m. 5.)

⁴⁵⁴ Török István: A barthi theologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból. I.m. 3.

⁴⁵⁵ Török István Dr. Jánossy Imre dékánnak címzett, de a Debreceni Theológiai Akadémia Tanári Karának írott magánlevele. Ebben az írásban az ekkor 70 esztendő Török a pályafutására visszatekintve egyértelműen az Ige teológiájának képviselőjeként határozza meg magát. (Kelt. 1974. december 6.)

⁴⁵⁶Pl.: Török István: Levél Bárczay Gyula lelkésztársamhoz. (Kézirat), 1. ; valamint u.ő.: Kedves Lelkésztársam! In: Határkérdések. I.m. 84-85. Szerinte a teológiai tudomány szolgálata is hitvallási jelleggel bír, jelentőségteljesnek ítélte, hogy a teológiai doktor avatása istentisztelet keretében, az avatandó palástos megjelenésével történik. (Török István: Megjegyzések egy tervezett doktoravatáshoz. In: Határkérdések. I.m. 119.)

⁴⁵⁷ Vö. 3.2.2. alfejezetet. Előfordul, hogy Török e témát tekintve ennyire egyszerű azonosítással is él: „Az egész Bibliának egyetlen mondanivalója van: Isten kijelenti magát.” (Török István: A protestáns Németh László. In: Confessio, 1993/3, 38.)

⁴⁵⁸ Török István: Magyar Barthiána II. In: Lelkészegyesület, XXII/36. 261.

tényből ered, hogy Isten emberi szavakon (azaz a Biblián) keresztül, szólt hozzánk.⁴⁵⁹ Szerinte épp ezért a teológia nem más, mint reflexió, azaz „*az Igében adott isteni kijelentés felett való eszmélkedés tudománya*”.⁴⁶⁰

Ez a Szentíráshoz való kötöttség Török értékrendjében hármias vonatkozásban vizsgálendő tovább.⁴⁶¹ Mindhárom vonatkozás a legfőbb feladatunkkal, azaz az ige megszólaltatásával, az igehirdetés analízisével kapcsolatos.

4.2.1. Tárgyszerűség

Török István érvelésében, mint korábban utaltunk rá, a dogmatika és teológia esetenként egymás szinonimáiként értendő.⁴⁶² Ebben a témakörben is így kell látnunk azt az okfejtést, amelyben visszafelé haladva jelöli meg a dogmatikai tudományosság fokát.⁴⁶³ Eszerint csak akkor lehetünk hűek a diszciplínához, ha a fő tárgyról, az igehirdetésről nem feledkezünk meg.⁴⁶⁴ Miközben mondanivalóját kifejtette, nem kalandozott el, nem használt félreérthető kifejezésformákat, ahogyan kartársa, Varga Zsigmond látta, „*Török Istvánra az jellemző, hogy mindig és mindenféle módon kikezdetlenül pontos fogalmakkal dolgozott.*”⁴⁶⁵

4.2.2. Kritikai jelleg

Török számára a teológia művelése egyfajta harcot jelentett.⁴⁶⁶ Mivel „*Isten igazsága kérlelhetetlen*”, ezért nincs helye „*alkudozásnak, egyezkedésnek, toldozgatásnak*”, az ő igéjét híven kell hirdetni.⁴⁶⁷ Ebből kifolyólag vallotta, hogy a teológia elsősorban kritikai tudomány. Folyamatosan, éberem kell ügyelnie az esetleges elhajlások, teológiai eltévelyedések tekintetében. Nyugdíjazásakor írt búcsúlevelében⁴⁶⁸ így fogalmazza meg ugyanezt: „*Tanítóimtól, akik között Barthon kívül Csikeszről, Lietzmannról és Bultmannról kell különösen megemlékeznem: kritikai teológiát tanultam. Nekem is azt mondta az Úr: 'Az álomlátó beszéljen álmot; a kinél pedig az én igém van, beszélje az én igémet igazán. Mi köze*

⁴⁵⁹ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 4-5.

⁴⁶⁰ Török István: Theologiai enciklopédia. I.m. 27-28.

⁴⁶¹ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 130-131.

⁴⁶² Lsd. 4.4. alfejezet.

⁴⁶³ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 130.

⁴⁶⁴ U.o.

⁴⁶⁵ Varga Zsigmond: Úrvacsora – kárhozat. In: Hálakötet egy professzorért. I.m. 41.

⁴⁶⁶ Török István: Korunk teológiai kérdései. I.m. 153.

⁴⁶⁷ Török István: A galatákhoz írt levél magyarázata. In: A Szentírás magyarázata, III. kötet, Kálvin Kiadó, Budapest, 1998. 292.

⁴⁶⁸ Török István Debreceni Református Teológiai Akadémia Tanári Karának címzett búcsúlevele (nyugdíjazásakor), I.m. 1. (Ez utóbbi nagyon fontos megnyilatkozását más-más összefüggésben még fogjuk e dolgozatban idézni). Ez a jeremiási gondolat többször válik hitvallási képpé Török életében. (pl. Dogmatika (1985). I.m. 76.; Etika. I.m. 63.; Mi a teológia (Kt.d. 5507.), 1.; A pusztai vándorlás után, az ígért földje előtt. In: Reformátusok Lapja, 1990. jún. 3. 1.) A teológia kritikai jellegére emlékeztetett a Dunántúli Református Egyházkerületben is: „az Isten előtti felelősség kötelez minket szakadatlan kritikai munkára: a dogmatikai számadástételre.” (Török István: A lelkesítő továbbképzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/50. 202.)

van a polyvának a búzával? (Jer. 23,28.) – Vallom, a teológiának mindenkor kritikai hivatása van az egyházban. Ha a teológia ezt a hivatást feledve, az egyházkormányzatot akarja kiszolgáltatni, menthetetlenül brossura-jelleget ölt, az egyháznak pedig adósa marad a mindenkor szükséges teológiai korrektívumokkal. Álmodat beszél, és felelősségtudatot ernyesztő ábrándokba ringat. – A teológiai kritika azonban, csak akkor lesz ébresztő erejű, ha a valóság talaján mozog, vagyis igazodik ama korlátokhoz, melyeket a szálka és gerenda, a tiszta búza és a konkoly jézusi intelmei vontak köréje. Viszont a korlátok között egyedül Istent féli.” Erről pedig nem szabad megfeledkezni, mert „van (...) jó értelemben vett és rossz értelemben vett teológiai kritika” is.⁴⁶⁹ A helyes kritika az egyházi élet Krisztuskövetésének hűségét vizsgálja, de ebben is leginkább az igehirdetést, vagy ahogyan Török fogalmazza meg: „A szabály, hogy a teológia nem igehirdetés, hanem tudományos kutatás és oktatás. Módszeres kritikai munkával vizsgálja a mai prédikációt, abból a szempontból, hogyan függ össze az eredetivel: a Jeremiások és Pálok prédikációjával s útbaigazítást ad az eredetinek megfelelő folytatására.”⁴⁷⁰

Ez a kritikai magatartás Török életében számos helyen megfigyelhető. Amikor 1927-ben a reverzalist adó egyháztágot úrvacsorai eltiltással fenyegető, még készülő zsinati utasítás ellen felemeli hangját, ezekben a szavakban fogalmazza meg a teológiánknak a szorgalmazott tulajdonságát: „A teológiai tudománynak éppen az lenne egyik feladata, hogy kritikai tisztét minden ilyen javaslattal szemben gyakorolja, s ne a javaslatok taktikai jelentőségének méltatásával kerülje meg a tulajdonképpeni teológiai feladatot.”⁴⁷¹ Ami pedig a barthi teológia egyik legfontosabb jellemvonása, hogy a teológiának kritikai funkciója van, az számára beleillett a korábbi elgondolásába is. A református lelkipásztor alapvető feladatának tekintette a „nyílt szókimondást”, helyzeteink „teológiai megvitatását”, „a gondolkodás szép felelősségét.”⁴⁷² Miközben az igazságért harcolt, teológushallgatókat védve az egyik önjellegzésében ezt is mondta: „... szigorúan meg akartam maradni szakmám keretei közt, viszont ebben a keretben tartoztam előterjeszteni szolgáló célzatú észrevételeimet, az illetéktelen beavatkozás mindennemű szándéka és igénye nélkül. – Cselekedetem kéretlen, hívatlan volta és esetleges hibái ellenére is hasznot hajtó és illőbb lehet, mintha a theologus a maga elefántcsonttoronyába zárkózva, vagy esetleg még ráadásul pusmogva és susárolva is – érdektelenséget szenved.”⁴⁷³

4.2.3. A „norma normans”

Török a teológia tudományának egészéhez való hozzáállásunkat tulajdonképpen a Bibliához való viszonyunktól teszi függővé. Ez ugyanis mindennek a kiindulópontja, vagy ahogyan megfogalmazza, „a biblia mértéke az életünknek nemcsak az igehirdetésnek, a

⁴⁶⁹ Török István: Hozzászólás – Péter János püspök úr és a Debreceni Theológiai Tanári Kar 1956. október 1-re tervezett tanácskozásán. (An 3725.), 4.

⁴⁷⁰ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 61.

⁴⁷¹ Török István: Csak kárhózatot ennék és innék a reverzalist adó egyháztágot az úrasztalánál? I.m. 236.

⁴⁷² Török István: A János 8,31 kk. időszerűsége. (An. 5007.), 2.

⁴⁷³ Török István Fekete Péter és Kovács Tibor fegyelmi ügyében folytatott levelezése Péter János püspökkel. (An. 2889.) (1954. április 11.)

tanításnak, hanem az egyház minden életnyilvánulásának, annak is, hogy milyen az egyházkormányzás, milyen a választás, milyen az adózás az egyházban.”⁴⁷⁴ Mielőtt az ember a teológiával bármilyen szinten kezd el foglalkozni, ezt megelőzően még fontosabb kérdés a Bibliához fűződő személyes viszonya.⁴⁷⁵ Diákja figyelmét erre így hívta fel: „Az, aki személyes viszonyba kerül a Bibliával, érdekesnek fogja találni a legelvontabb theologiai tárgyakat is. Lelki életének van jegecesedési pontja...”⁴⁷⁶

Ez a biztos pont ad alapot arra, hogy a teológia rendeltetését betöltve, „a Biblia útmutatását követve az önmagát leleplező, az önmagát kijelentő Isten dolgait tudakozza.”⁴⁷⁷ E mérték a biztosítéka annak is, hogy a teológia a legfőbb feladatát elláthassa, azaz az igehirdetést folyamatosan kontrollálni, vizsgálni tudja.⁴⁷⁸ A teológia éppen ezért együtt fejlődött az igehirdetéssel, nem egyenrangú félként, hanem azt támogatóan, miközben pedig a Biblia Istenét tudakolja, temérdek váltóigazság állhat útjába, számtalan csapdát kell kiküszöbölnie.⁴⁷⁹ Éppen ezért nem csak, hogy szükséges, hanem veszedelmes vállalkozás is.⁴⁸⁰ Ezek a tévedések viszont csak akkor következhetnek be, ha a teológia elfeledkezik Isten Igéjéről. Akárcsak tanszéki elődje, Vasady Béla, ő is vallotta, hogy e kijelentés nélkül nincsen a szó eredeti értelmében vett teológia.⁴⁸¹ Azt az igényt is támasztotta, hogy számot kell adnunk „egyértelmű módon Bibliamegértésünkről, mert a jó hír nem rekedhet meg bennünk: az üdvüzenet továbbadást kíván, s a bizonyágtétel nem lehet bizonytalan, tétova, habozó. Az egyértelmű bizonyágtételhez pedig módszeres, tudományos munka útján jutunk el. Nincs bizonyágtétel tisztázott, alapos ismeret nélkül.”⁴⁸²

Egy 1974-es előadásában élesen bírálta azon egyházkerületi, egyházmegyei gyakorlatot, amely pontosan előírta e közösségek tanulmányi munkáját, és kidolgozott segítőanyagot nyújtott a vezetőknek: „A teológiai gondolkodás ugyanis sok mindent elbír, de a járszalagon való vezetést sohasem tűri. Már csak azért sem, mert az előírással a teológiai gondolkodás megszűnik gondolkodás lenni s felelőtlen utánamondássá válik.”⁴⁸³

⁴⁷⁴ Török István: Hitvallásaink. I.m. 3.

⁴⁷⁵ Török István: Theologiai enciklopédia. I.m. 4-5.

⁴⁷⁶ U.o. 5.

⁴⁷⁷ Török István: Mi a teologia, (Kt.d. 5507.). I.m. 2.

⁴⁷⁸ U.o. 1.; valamint Vö. Török István: Dogmatika (1985). I.m. 3-4. Máshol ekképpen fogalmazza meg ugyanezt: „A teológiai munkásságnak mindenképp előtte az aktuális igehirdetést kell szolgálnia.” Török István: Szabadság – szeretet, (An. 4992.), 4.; de e szavai is erre utalnak: „Az egyháznak az igehirdetés tisztaságával szemben érzett felelőssége hozta létre a teológiát, amelynek hivatása nem egyéb, mint az igehirdetés kritikai ellenőrzése.” (Török István: A lelkész mint etikus. I.m. 12.)

⁴⁷⁹ U.o. 1.

⁴⁸⁰ U.o.

⁴⁸¹ Vasady Béla így határozza meg annak lényegét: „A teológiai tudomány nem tévesztendő össze az általános vallástudománnyal. Az utóbbi a vallástörténet, valláslélektan és vallásbölcselet disciplináiban a vallással, mint az ember szellemi életének egyik letagadhatatlanul nagy horderejű tényével foglalkozik. Tárja tehát a vallásos ember élményvilága, valamint ennek érték és jelentésvonatkozásai. A teologia viszont a Jézus Krisztusban bennünket megszólító konkrét kijelentés érték és jelentés rendszerének saját életünk minden viszonylatára történő normatív elismerése.” Vasady Béla: Dogmatika, (Kézirat C-2638. (DRK Nagykönyvtára)) 25. Máshol így fejezi ki ugyanezt a tartalmat: „...a kijelentéshit az előfeltétele, lehetségesítője és éltetője minden igaz teológiának...” (Vasady Béla: A hit misztériuma, Nyomtatta: Kisfaludy László, Sárospatak, 1931. 213.)

⁴⁸² Török István: Dogmatika (1985). I.m. 5.

⁴⁸³ Török István: Leszűkített látóköri. In: Határkérdések. I.m. 28.

4.3. A hitvallásokat szem előtt tartó gondolkodás

Török István a hitvallásaink fontosságát, történeti szempontból is az egyházat korszakról korszakra átmentő funkcióját abban látta, hogy kettős védelmet nyújtottak egyházunk életében. Azért, mert megóvtak, és erőt adtak a külső támadásokkal szemben, ugyanakkor a belső harcaink idején is mérsékeltek az ellentéteket, illetve védtek a szélsőséges gondolkozásmódtól is.⁴⁸⁴ A hitvallások fogalmába, vagy legalábbis szabályozó szerepkörébe az ő gondolkodásában beletartoznak az ókeresztyén egyházatyák is, ahogyan ő nevezte az „atyák kórusa”, „amely egész teológiai munkásságunk nélkülözhetetlen háttere”,⁴⁸⁵ de ugyanígy az egész reformáció tanbeli felismeréseit is lényegesnek tartotta, hiszen a hitvallásaink ezeknek az összefoglalásai, gyümölcsei.⁴⁸⁶ Így tehát közvetetten, de mégis igen hatékonyan válik a teológiai gondolkodás mederbe terelőjévé, meghatározójává. De ha az iméntiekhez képest még rövidebben és velősebben kívánjuk láttatni azt, hogy Török számára mi a hitvallás súlya, akkor e mondatát kell idéznünk: „a hit és szeretetszabály röviden vagy más szóval mondva a hitvallás.”⁴⁸⁷

4.3.1. A hitvallások szerepe teológiaművelésünkben

Az eligazodást segítő funkció Töröknél egy előjelként is felfogható a hitvallások szerepét illetően. A hitvallásaink nélkül széttzilálódná a tanítás, a Biblia megértése pedig félresiklana, és hamis utakra vinne. Ezért nem meglepő, hogy Török a hitvallások karakteréhez tartozónak látja a kritikus hangot, jót a rossztól megkülönböztető hangnemet, valamint korlátozó szemléletet. Amit e tekintetben az Apostoli Hitvallásról vallott, az a szemében minden konfesszióra érvényes volt: „Mindenről lehet ugyanis ezen a világon eredeti módon beszélni, csak éppen a Hiszekegy tartalmáról nem; erről nem eredetien, hanem híven lehet csupán.”⁴⁸⁸

Éppen ezért hasonlítja azokat a térképhez és az iránytűhöz,⁴⁸⁹ mert a hitvallás elsődlegesen – és ez soha nem tévesztendő szem elől – a Biblia magyarázatának, megértésének elvi kalauza, iránymutatója.⁴⁹⁰ Az iránymutatás feladatán túl Török szerint „minden hitvallás lényege szerint elhatároló jellegű, polemikus. Kizárólagos értelemben vall Jézus Krisztusról: ő és nem más az Isten kijelentése s abban a kijelentésben ez meg ez áll, nem pedig valami más. Deklaratív és normatív jellegű; egyszerűbben szólva: a hitvallás fék és ösztöke, nemcsak általában a bibliaolvasó számára, hanem a dogmatikus számára is. Készítet a kijelentés elfogadására, az atyák hitéhez való felzárkózásra, de fékez is bennünket, ha

⁴⁸⁴ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 133.

⁴⁸⁵ Török István: Erdős Károly és a debreceni hagyomány. I.m. 12.

⁴⁸⁶ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 134.

⁴⁸⁷ Török István: Hitvallásaink. I.m. 5.

⁴⁸⁸ Török István: Barth Károly ügye. I.m. 156.

⁴⁸⁹ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 132.

⁴⁹⁰ U.o. 131-132.

*képzeletünk vagy hajlamunk téves irányba ragadtatna.*⁴⁹¹ Jóllehet itt Török a mi felekezeti családunk ágának specifikumáról szól, ugyanakkor az igazság hitvallások általi megfogalmazása az ő szemében egyetemes érvényű: *„reformátoraink és konfesszióink nem valami protestálásra szűkített, vagy éppen lokális hitvallást képviseltek, hanem hangsúlyozottan katolikus hitvallást. Éppen így voltak korszerűek.*”⁴⁹²

A hitvallások ismerete önmagában nem tesz a hitünkben megújulttá, vagy azt a világ előtt megvallani tudóvá. Számára ugyanis nem a hitvallások pusztán ismerete, hanem azoknak követése jelentette a feladatot. Úgy vélte, hogy *„a protestantizmus hitvallóvá nem úgy lesz, hogy hitvallóvá akar lenni, hanem úgy, hogy a Bibliát, mint az Isten Igéjét újra keresni kezdi s mintegy felfedezi. Az Ige tesz hitvallóvá.*”⁴⁹³

Éppen ezért kell azt is aláhúznunk, hogy noha Töröknél látható, milyen óriási súlyt tulajdonít a konfesszióinknak, ez nem jelenti azt, hogy azok a Bibliával, mint kánonnal egyenértékűek volnának, amit a holland zsinati küldöttségnek 1956-ban mondott, az az egész, erre vonatkozó felfogását tükrözi: *„... noha hitvallásos iratainkat nagyra értékeljük és tiszteletben tartjuk, nem vagyunk konfesszionalisták; a merev konfesszionizmus távol áll tőlünk. A hitvallások a mi szemünkben csupán tiszteletreméltó és igen fontos bibliamagyarázatok, de a Biblia emberi magyarázatainál nem többek.*”⁴⁹⁴

4.3.2. A hitvallásaink funkciója a gyakorlatban: az „egyház élet-halál kérdéseinek” felmutatása

Török István vallja, hogy *„a hitvallás nem lehet bilincs, se múltba menekítő bűvőhely számunkra.*”⁴⁹⁵ Ez a feladat azoknak hármasságából is fakad, mert azok mindig aktuálisak és a mában kívánnak eligazodást adni a helyes utat kereső hívőnek. Ezért is figyelhető meg nála, hogy amikor súlyos kérdésekben normát keres, akkor rendszeresen a református- és az egyetemes hitvallásokban megfogalmazott, már felismert és az ige által megpecsételt igazságokra utal vissza.

Török tíz gondolatban foglalja össze a hitvallásaink mai fontosságát.⁴⁹⁶ Ebben a tíz pontban az a feltűnő, hogy rendkívül erős krisztocentrikus látást tükröznek, a tíz pontból kilencben Krisztus valamely tetteinek fényében emeli ki a Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás időszerű üzenetét és értékét.

(a) A legelsőnél előjelként szögezi le, hogy a hitvallásaink szerint *„Jézus Krisztus számunkra az egy és a minden.”*⁴⁹⁷ (b) Majd azzal folytatja, hogy ezt a Krisztust megismerni

⁴⁹¹U.o. A hitvallásainknak ugyanezen hármasságát (iránytű, fék, ösztöke) emeli ki egy kései, rendszerváltás utáni munkájában is. (Török István: Hitvallásaink. I.m. 2.) Török a hitvallásokra itteni magyarázatában nem használja a „norma normata” kifejezést, helyette a már említett „deklaratív és normatív” szakszavak kerülnek elő.

⁴⁹² Török István: „Egyházunk bizonyosságtétele”, (An. 5414.) 1.

⁴⁹³ Török István: Protestáns hitvallás. I.m. 358. Török a hitvallásaink fényét is csupán az igétől kölcsönzött fénynek tekintette. (Török István: Dogmatika (1985). I.m. 134.)

⁴⁹⁴ Török István: Tájékoztató feleletek. I.m. 1.

⁴⁹⁵ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 134.

⁴⁹⁶ U.o. 135.

⁴⁹⁷ U.o.

egyedül a Szentírásból, vagy az azon felépülő igehirdetésből lehet.⁴⁹⁸ (c) A teljes romlottságunk megismerése után ez a Szabadító tud bennünket egyedül megmenteni a „bűnből-halálból”, „Ő a mi igazságunk”.⁴⁹⁹ (d) A Krisztusban kegyelmet nyert bűnös ember éppen ezért Isten gyermekeinek szabadságában nem lehet a saját találmányainak, vagy a történelmi erők, technikai vívmányok foglya.⁵⁰⁰ (e) A Krisztusban megújult ember részese lehet az Ő hármasságának, így számára a törvény az atyai szóvá lesz, amelyet követve teremni tudja a háládatosság gyümölcseit.⁵⁰¹ (f) Az egyház, amely a „kegyelmet talált bűnösök közössége”, egyedül az egyház Fejének engedelmességre, így csakis az igéből és a sákramentumokból élhet.⁵⁰² (g) Az egyházban Krisztus az egyedüli főpap, hitvallásaink „egyházi címeket és rangokat nem ismernek”, „egyházi vezetőkön egyedül a gyülekezet vezetőit értik, ezek azonban az egész Krisztus-testért hordoznak felelősséget.”⁵⁰³ (h) Hitvallásaink minden felsőbbségben Isten eszközeit látják, a gyülekezetek a fennálló állami felsőbbség alatt mindenkor a mindenki felett országló Istenre emlékeztetnek.⁵⁰⁴ (i) A missziói felelősségünk szem előtt tartása azt jelenti, hogy a „hitetlenre és istentelenre” ne kirekesztéssel, hanem feléjük irányuló felebaráti küldetéssel viseltessünk, magatartásunkkal pedig arra segítjük őket, hogy újra a Krisztus test tagjai legyenek.⁵⁰⁵ (j) Török szerint a hitvallásaink hangsúlyozzák, hogy Krisztus az egész világ világossága, tehát a szabadításáért való hála is egyetemes érvényű.⁵⁰⁶

4.4. A dogmatika mint a teológiai tudományok gerince

Ennél a témánál szükséges szólnunk arról, hogy Török esetében a teológia mint szakkifejezés fogalma a legtöbb esetben abból a szöveggörnyezetből definiálható, amelyben éppen használja, azaz a teológia számára több, nagy horderejű küldetést tölt be. Ő összegezi így: „*A theologia bárhogyan is szoktuk szakokra osztani, oszthatatlanul egy.*”⁵⁰⁷ Ezt az elvet pedig úgy figyelhetjük meg nála, hogy döntő többségében a teológiai tudományok összességét érti alatta, de azt a finom súlypontot kiérezhetjük belőle, hogy számára a dogmatika áll a paletta középpontjában. Ahogyan ő mondja, a dogmatika „*a teológia gerince*”.⁵⁰⁸ Hangsúlyos, hogy nála ez nem a fontossági sorrendre, vagy az egyes teológiai altudományok súlyának megkülönböztetésére utal, hanem a logikai középpont értelmében veendő. Így Török a dogmatikát (és segédtudományait) a rendszerező tudományok között úgy látja, mint amely a bibliai tudományok eredményeit összegzi, és ezáltal segítséget nyújt a gyakorlati

⁴⁹⁸ U.o.

⁴⁹⁹ U.o.

⁵⁰⁰ U.o.

⁵⁰¹ U.o.

⁵⁰² U.o. 136.

⁵⁰³ U.o.

⁵⁰⁴ U.o.

⁵⁰⁵ U.o.

⁵⁰⁶ U.o.

⁵⁰⁷ Török István: Victor János. Szól az Ige, Három előadás (könyvismertetés). In: Dunántúli Protestáns Lap, LVI/8. 32.

⁵⁰⁸ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 55.

tudományoknak.⁵⁰⁹ Amikor arra utal, hogy a teológia az egyház legfontosabb tevékenysége, azaz az igehirdetés igeszerűsége felett őrökdi, akkor számára e feladat betöltésében szerepet kap a teológiai diszciplínák egész kórusa, de benne látható módon, az ésszerűséget követve a dogmatikáé a főszerep. Az iméntiekből következően is, előfordul, hogy Török egészen egyszerűen a „*kijelentés-hittel*” foglalkozó tudományként fogja fel a dogmatikát,⁵¹⁰ de annak a kijelentéshez való kötöttségét így megfogalmazva is megtaláljuk nála: „*dogmáink (...) a bibliai szöveg magyarázatai...*”⁵¹¹

Török formai szempontból a reguláris dogmatika művelésének volt a híve. Nem vitatta ugyan az irreguláris dogmatika előnyeit sem, mert a magyarázó jellege érthetőbbé és könnyebben foghatóbbá teszi, de szerinte hiányossága, hogy nem törekszik a teljességre.⁵¹² Ezért találta időszerűbbnek és szükségesebbnek a mi környezetünkben a reguláris dogmatikát. Ez a fajta dogmatikaművelés sokkal inkább megfelelt Török gondolkodási habitusának. Fontosnak látta ugyanis a teológiatörténeti beágyazottság vizsgálatát, mert e módszer megmutatja, hogy a teológiában „*az egyetlen kérdés, hogyan bomlik sok kérdésre, és a sok kérdés, hogyan találkozik ismét az egy kérdésben*”, de rámutat a különböző tanok félremagyarázására is, azaz elvonultatja szemünk előtt a túlhaladott tévedéseket is.⁵¹³ Ez a rendszer mindezen túl szerinte az általa nagyon fontosnak tartott önálló gondolkodásra való felkészítést is hatékonyabban szolgálja.⁵¹⁴

4.5. A reformátori „nyomvonal” folytatása

Török a reformáció történeti jelenségében Isten kegyelmes gondviselését látta, amely abban nyilvánult meg, hogy a kijelentésében megismerhető akaratát ismét érvényesítette. Ezért találkozunk Töröknél a reformációt illetően ilyen egymondatos összegzéssel is: „*A reformáció elsősorban és mindenek felett a Biblia megszólalása.*”⁵¹⁵ Valamint emlékeztet, hogy az „*tanított és tanít ma is, hogy valamiképpen reformátoraink által elintézettnek ne tekintsük a Biblia megértését: valamennyien összefogva küzdjünk a Biblia teljesebb és helyesebb értelmezéséért s ez a közös küzdelem legyen a protestantizmus első és legfőbb feladata.*”⁵¹⁶ Amikor a teológiai éberségünket és az igehirdetés legfőbb feladatát hangsúlyozva lelkésztársaihoz szól, ezért nyúl vissza újra meg újra a reformáció felismeréseire: „*Azt kell tennünk, amit a reformátorok a maguk korában már példaadó módon megtettek. Theológiájuk és igehirdetői gyakorlatuk egyaránt arra figyelmeztet, hallgassatok ti is az isteni parancsra: ti is az evangéliumot hirdessétek!*”⁵¹⁷ A céltudatos és alapos teológiai munka elengedhetetlen feltételeként nevesíti a Biblia, a konfessziók és a

---

⁵⁰⁹ U.o.

⁵¹⁰ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 12.

⁵¹¹ Török István: Helytálló-e a reformátori kegyelemtan? In: Református Gyülekezet, I/6. 61.

⁵¹² U.o. 129.

⁵¹³ U.o.

⁵¹⁴ U.o.

⁵¹⁵ Török István: Protestáns hitvallás. In: Protestáns Szemle, XLVII./7-8. 353.

⁵¹⁶ U.o. 355.

⁵¹⁷ Török István: A lelkész mint etikus. I.m. 12.

reformátori művek „folytonos és buzgó” tanulmányozását, enélkül ugyanis nem lehetséges egy teológiai gondolat, vagy törekvés helyes megértése, megítélése sem.⁵¹⁸

Török a „reformációt” még csak mint kifejezést is csupán kellő körültekintéssel és megfontolt döntés szerint engedi használni, annyira komoly és súlyos értékrend húzódik mögötte. Ezt az éberséget ő a reformátoroktól eredezteti, akik szintén módfelett „csínján bántak ezzel szóval”, sőt, Luther nem nevezte magát így, de még Kálvin Institutiojában is nehezen található meg e szó, noha az egész arról szól.⁵¹⁹

4.5.1. Török „kálvinizmusa”

A „kálvinizmus” mint kifejezés Török számára egy gyűjtőfogalom volt, egyrészt azért, mert szerinte az koronként eltérő, sőt egymással szembenálló törekvéseket jelöl, másfelől pedig mert maga a névadó tiltakozna az ellen, hogy róla mozgalmat nevezzenek el, ezzel is elterelve a figyelmet az egyház Uráról, azaz Krisztusról.⁵²⁰ Ezzel együtt megállapíthatjuk, hogy Törökre alapvetően hatott Kálvin teológiai értékrendje, az azt értelmező gondolkodásmódja, és a belőle fakadó kegyessége. Nagyban azonosult vele, műveiben vitathatatlanul rá hivatkozik a leggyakrabban. Azt pedig, hogy Török előtt kétség kívül nagy tekintély volt a reformátor, abból is látjuk, hogy a Kálvin-idézetei rendszerint a mondanivalója súlyát növelő funkciót látják el, de megfigyelhető az is, hogy egyes nehezebben értelmezhető igeszakaszok, bibliai tanítások esetében is szívesen hívja segítségül Kálvin írásmagyarázati álláspontját.⁵²¹

Török számára Kálvin a reformátori teológia értékrendjének egyik legjelesebb képviselője, személyes példája pedig azért vonzó számára, mert az igazsághoz ragaszkodó, pozitív kritikai teológiai alkata az Istennel való személyes kapcsolatában gyökerezik. Ha Kálvin gondolatait, megfontolásait helyesen akarjuk érteni, akkor ezt szem előtt kell tartanunk. Ezért Török egyszer a Kálvint félreértők, és csupán saját nézeteikhez őt eszközül felhasználók szemére is veti: „Szeretnénk Kálvin erejében tetszelegni, – de ugyanakkor a Kálvin erőforrása már legfeljebb csak másodsorban érdekel bennünket.”⁵²² Éppen ezért, fontosnak tartotta, hogy ismerjük Kálvin gondolkozását, még hozzá forrásszerűleg és nehezményezte, hogy sokan csak azért olvassák, hogy nála a saját teológiájukhoz támogató idézeteket találjanak.⁵²³

⁵¹⁸ Török István: Magyar Barthiána. In: Lelkészegyesület, XX./37. 268.

⁵¹⁹ Török István: Az új reformáció meg a régi. In: Határkérdések. I.m. 50. Török ugyanezen tanulmányában sérelmezi a kommunizmus alatt felelőtlenül az új reformációval azonosított teológiai deformításokat: „Mi emlegetünk fennen új reformációt? Bárcsak folytatnók illő respektussal a régit!” (U.o. 54.)

⁵²⁰ Török István: Új folyóiratunkról. In: Határkérdések. I.m. 61-62.

⁵²¹ Török Dogmatikájában (1985) ilyen például a predesztináció tana (i.m. 171-172); az Atya és Fiú egységének eszkatológiai vonatkozása esetében (i.m. 186-187); vagy a pokolra szállás hitvallási szakaszáról való értekezése (i.m. 354-355). Az egyházfegyelem krisztusi mértékének kifejtésekor (Etika. I.m. 148.), az egyházszerkezet és egyházkormányzás kálvini főelvének lefektetésekor (Etika. I.m. 151.), államtana kifejtésekor (Etika. I.m. 245-246.), az egyház politikai szerepéről való gondolataiban (Egyház és politika. A Pápai Református Theológiai Akadémia Kiadványai, 13. sz., Főiskolai nyomda, Pápa, 1935. 13-14.).

⁵²² Török István: Egyház és politika. I.m. 21.

⁵²³ Török István: Barthiánizmus. I.m. (címlapon)

Török Luthert is előszeretettel idézi, és teológiai, lelki alkata rendkívül közel áll hozzá, de amit épp a reformáció ágakra szakadásának egyik legvitatottabb pontjánál, az úrvacsora kérdésénél vesz észre Kálvinnál, az általánosan is igen kifejező nála: „*kálvinékat ugyanaz a teológiai szándék, ugyanaz a szívügy vezette, mint Luthert, csak hogy azt jobban próbálták kifejezni*”. Török itt a vitán felülemelkedni tudó, saját szemében is fontos kálvini széles látókörűsége utal.⁵²⁴ Török mint lelkipásztor nevelő professzor is nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy hallgatóival Kálvin teológiai eredményeit, tanait megismertesse, erre pedig ékes példát jelentenek a dogmatika és etika előadásában előforduló gazdag kálvini utalások, valamint, hogy a hitvallási iratainkkal fontosság szempontjából egyként kezeli ajánlásában az Institutio megismerésének jelentőségét.⁵²⁵

Az, amit Török gondolkodásában a Barth-hoz való viszonyában láttunk, a Töröknél Kálvin esetében is igaz volt. Nem a személy követője volt elsősorban, hanem az általa képviselt ügyé. Török a protestánsok kapcsolatát (ez esetben az evangélikusokét és reformátusokét) a harmincas évek végén eléggé visszatetszőnek értékelte, ugyanis a felekezetek tagjai szempontjából általánosságban aktuálisnak és reálisnak tartotta azt a problémát, hogy azok jobban ragaszkodnak a felekezeti hagyományrendszerükhöz,⁵²⁶ mint az általuk képviselendő ígéhez. Szerinte a reformátorok utódai már sajnos nem csupán a közös célon, hanem Kálvinon tájékozódtak. Pedig Török egyetértően idézi reformátorunkat, aki meghagyta: „*A tanítás módjában való sokféleség olyan legyen ... hogy az (a sokféle tanítás mégis) mindenkit egyedül Krisztushoz vezéreljen.*’ (A frieslandi lelkészekhez, 1545. nov. 28.)”⁵²⁷ Majd Török így érvel tovább: „*Kálvin itt nemcsak határt vont, hanem a tanbeli sokféleség közös célját, belső egységét is megjelölte: a Jézus Krisztust.*”⁵²⁸

Ebből is látszik, hogy Török Kálvinhoz fűződő viszonya ugyanolyan értelemben fogható fel, mint a többi teológussal való szellemi kapcsolata: kritikai távolságtartás jellemzi, azaz nem emeli az ő szavát sem a kijelentés szintjére. Ebben az elve az volt, hogy „... tanulhatunk teológiát neves mesterektől, de az evangéliumot magától a Mestertől kapjuk.”⁵²⁹ Amikor Kálvin etikájára utal, ezt a meggyőződést követve javasolja azt, hogy bármennyire is

⁵²⁴ Török István: Botta István: Mélius Péter ifjúsága. (Könyvismertetés, kézirat). Török az 1985-ben megjelent Dogmatikájában Kálvint, vagy a kálvinizmust az irodalmi hivatkozásokat leszámítva 122 alkalommal említi, míg Luthert, vagy a reformáció lutheri ágát 88-szor, ugyanez az arány az 1988-as kiadású Etikájában is jelentős, ott ugyanis Kálvinékra nézve 108 ez az eset, Lutherre, vagy a tanaira pedig 35 alkalommal tereli figyelmünket. Tehát e két reformátor – még ha csak ezeket az arányokat vennénk is – igen számottevő módon van jelen Török gondolkodásában. Török egyébként azt tartotta, hogy „a magyar reformáció bölcsője Wittenbergben ringott, Luther a mi reformátorunk is...” (Török István: Az időszerűtlen Luther. In: Határkérdések. I.m. 42.)

⁵²⁵ Török István: Dogmatika (1935-36). I.m. 61. Töröknek az Institutio-hoz való ragaszkodását és sűrű használatát pedig szellemesen, de mégis sokatmondóan jellemzi az a saját maga által önironikusán felelevenített eset, amely Barth egyik magyarországi látogatásakor történt: Török Barth debreceni tartózkodásakor Nagy Barnával csoportosította és fordítgatta az előadásai után beadott kérdéseket. Kirschbaum kisasszony kezdte többnyire a szót, „amivel Barth gondolkozásának gépezetét mintegy beindította”. Így történt, hogy Barth egy kérdés megválaszolásakor egy nem igazán ismert bibliai idézetből akart kiindulni, de az ígehelyre nem emlékezett. Egyik jelen levő sem tudta fejből, bibliai konkordancia pedig nem volt kéznél, de Töröknek eszébe ötlött az ige, mivel nemrég találkozott vele az Institutio-ban. Ezért azt emelte le a polcról. Erre „Pfüj – mondta Barth – ez a mi tradícionálisunk, Kálvinnál keressük, amit a Bibliából kellene tudnunk!” (Török István: Jelkivánók. I.m. 146-147.)

⁵²⁶ Török ugyanitt „felekezeti konzervativizmus”-nak nevezte e jelenséget.

⁵²⁷ Török István: Protestáns hitvallás. I.m. 356.

⁵²⁸ U.o.

⁵²⁹ Török István: A galatákhoz írt levél magyarázata. I.m. 293.

reformátorunk tanításán alapszik, amíg nem tesszük magunkévá alapos exegetikai vizsgálat során, addig az nem a mienk.⁵³⁰

4.5.2. A „semper reformari debet” elv

A címünkben megjelölt elv Török esetében a folyamatosan gyakorlandó teológiai kritika óvatosságára, megfontoltságára utal, A „semper reformari debet” elvet állandó kötelezettségnek tekintette.⁵³¹ Mivel a reformáció az egyházra irányul, ezért annak egyedüli eszköze és mértéke csak az Isten ígéje lehet. Fontosnak ítélte, hogy körültekintően bánjunk minden újtó és jó szándékú, megújulást sürgető törekvéssel is, mert az bármennyire is igeszerű és biblikus, nem áll egy szinten Isten abszolút mércének szánt kijelentésével, abba mindig kerülhet emberi tévedés. Ezért mondta, hogy *„még egy olyan széleskörű és alapos bibliai indoklást nyert egyházi döntés sem azonosítható Isten Igéjével, mint amilyen a reformáció.”*⁵³² A reformáció felismerései nem a jeles történelmi fordulat képviselőinek saját igazságai, hanem a Biblia igazságai, amelyek fontosságát és emberi félremagyarázásoktól mentes voltát ők csak felismerték és hangsúlyozták, de a Biblia normatív fényét sem helyettesíthetik, de még csak fel sem erősíthetik. Erre egyszer így figyelmeztetett: *„Vajjon egyházi életünkben, vallásoktatásunkban nem a Bibliáról, keresztyénségről és reformációról szóló többé-kevésbé épületes tan került-e a Biblia helyett a középpontba? S a valóságban nemcsak egy lemosolygott hívő kisebbség szívügye-e a Biblia?”*⁵³³ Jellemző rá, hogy a Reformáció protestáció szavát a Biblia szerepénél kettős értelemben is használja, mert szerinte az protestációt jelentett a *„megszólaló Biblia szabadsága mellett, s protestációt a római katolikus hagyományok nyüge ellen.”*⁵³⁴

Török a folyamatos reformáció híve volt, amely szem előtt tartja a reformáció felismeréseit és azokat híven őrzi, de a reformátorok által felismert elvek és bibliai értékek mindig más-más összefüggésben kell, hogy érvényesüljenek a kor haladtával. Eszerint *„a*

---

⁵³⁰ Török István: A lelkész mint etikus. I.m. 14. Mindezt együttvéve is igaz ugyan, hogy Kálvin tanításait döntő többségében követendő példaként említi, de azért akad arra is precedens, hogy valamiben kritikát gyakorol fölötte. Erre az egyik példa a Török Szervéth-perrel kapcsolatos véleménye. Török alapvetően nem Szervéth kivégzését látja ennek az egyháztörténeti eseménynek a centrumában, de azzal számol, hogy az újkori elvilágiasodás korában a műveltek átlaga sajnos leginkább erre kíváncsi Kálvint érintően. Miután Török elismeréssel és tisztelettel beszél Kálvin Szervéth életét menteni próbáló kísérleteiről, amely legfőképpen Kálvin biblikus egyházfegyelmzési elveiből következik, közben azt a tényt, hogy Szervéth végül máglyára került, sajnálatosnak tartja. Török ugyan óvatosan fogalmaz, és nem mond Kálvin felett ítéletet, mert a korban szokásos eljárásról volt szó, illetve nem az ő hatásköre volt e döntés, ennek ellenére végső mérlegként mégis így foglalta össze a per kimenetelét: *„a történeti helyzet kényszerében cselekvő Kálvin mentségére sokféle érvet fel lehet hozni, sokmindent meg lehet érteni, de azért a cél ebben a kivételes esetben sem szentesítheti az eszközt.”* (Török István: Máglyafényben. In: Határkérdések. 81.kk.)

⁵³¹ Török István: Karl Rahner: A hit alapjai. (Kézirat), 3.

⁵³² Török István: Keresztyénségünk a szocializmus történelmi korszakában. In: Egyháztörténeti szemle, I/2. 91. Török e tanulmánya 1958-ból való.

⁵³³ Török István: Protestáns hitvallás. I.m. 357.

⁵³⁴ U.o. 353.; valamint, Lsd. Etika. I.m. 123-124. Török más megnyilatkozása is arról árulkodik, hogy ebben az időszakban (1930-as évek) komoly problémát látott egyházunk népének a Szentíráshoz való viszonyában: 1935-ben szerinte a reformációtól „... a mi reformátusságunk nemcsak térben és időben, hanem lélekben is messze távolodott. Igen, messze távolodtunk, mert a Bibliától távolodtunk el...” (Török István: Megnyitó, a Tóth Ferenc-Kör reformáció-ünnepén. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVI/44. 199.)

reformáció talaján természetesen nemcsak az elnevezés, hanem minden emberi hagyomány – még a kálvini eredetű is – folytonos ellenőrzést, sokirányú bírálatot kíván”.⁵³⁵

Úgy látta, hogy ebben a csatában „*valamennyi protestáns felekezetnek egyesült erővel kell küzdenie a Biblia teljesebb és helyesebb értelmezéséért. Ez pedig nemcsak elméleti dolog, hanem a 'semper reformari' érvényesítésének, az egyház folytonos reformációjának előfeltétele s emberileg lehető biztosítéka annak, hogy a reformáció csakugyan a reformátori kezdeményezés folytatása, vagyis az Ige szerinti reformáció legyen.*”⁵³⁶

5. Török István etikai alap gondolatai

Török István, ahogyan a következőkben rámutatunk, alapvetően etikusnak indult teológus. Az erős etikai jellegű érdeklődése miatt szükséges, hogy az e tudományhoz való viszonyával, legfontosabb gondolataival és etikai felfogásából adódó legjellemzőbb tanításainak egy egész fejezetet szenteljünk.⁵³⁷

5.1. A diszciplínával való kapcsolata

Török saját bevallása szerint tehát kezdetben a rendszeres teológiai tudományokat illetően alapvetően az etika felé orientálódott, ő maga így nyilatkozik erről: „*Etikusnak indultam, ebbe az irányba terelt a kor, amelyben éltem. Az élet öröklött rendje összekuszálódott s a tanácstalanságban lépten-nyomon sürgetővé vált az etikai tájékozódás.*”⁵³⁸ 1929-ben hazatérve külföldi tanulmányaiból Csikesz Sándor ösztönzésére megpályázott egy pápai helyettes vallásstanári állást. Debreceni doktorátusa után, 1932-ben pedig megbízatást kapott arra, hogy a Pápai Református Kollégium lelkipásztorképzésének a keretein belül az etika tárgyat oktassa.

Éppen 1941-ben, amikor Pápán az igazgatói kinevezést is megkapta, meghívást kapott Debrecenbe, a gr. Tisza István Egyetem teológiai fakultására. Itt az Etika tanszéket vezette, de az erkölestant alkalma volt a bölesészeti és a jogi karon is előadni.⁵³⁹ Etikai előadásainak főként a második része ez utóbbi karon formálódott, így főleg a VI. résztől kezdve erősen kiérződik e kontextus.⁵⁴⁰ Ezidőtájt – bevallása szerint – az etikát sokkal lélekteljesebbnek és gyakorlatiasabbnak tartotta, mint a dogmatikát. Később viszont egy fokozatos változás állt be

⁵³⁵ Török István: Új folyóiratunkról. In: Határkérdések. I.m. 62.

⁵³⁶ Török István: Etika. I.m. 126.

⁵³⁷ Török etikai gondolkozását fejtegettem az „Egy figyelemreméltó etikai felfogás” c. tanulmányban, melynek eredményeit ehelyütt részben felhasználom. (Lsd. Hotorán Gábor: Egy figyelemreméltó etikai felfogás. In: Lelkipásztor, LXXXVI/6. 202-206.; valamint lsd. még Hotorán Gábor: Török István küzdelme kora ideológiájával. I.m. 19-21.)

⁵³⁸ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 1.

⁵³⁹ Akkor még Vasady Béla is ott tanított, ő a II. világháború után távozott az Amerikai Egyesült Államokba (1947).

⁵⁴⁰ Török István: Etika (1988). I.m. 1. E könyvének a 161. oldallal kezdődő szakaszáról van szó, ott mint szociáletikát oktatta.

e két rendszeres teológiai tudományág általa való megítélését illetően. 1947-hez köthető a fordulópont, amikor (Vasady Béla emigrálása miatt) a dogmatika tanítása is feladatként szállt rá.⁵⁴¹

Ettől az évtől kisebb kihagyással ugyan,⁵⁴² de egészen az 1958-59-es tanévig mindkét diszciplínát ő adta elő.⁵⁴³ Amikor a dogmatikára és a hozzá kapcsolódó segédtudományok (teológiai enciklopédia, hitvallásismeret) oktatására szűkült tanári tevékenysége, és nemzetközi viszonylatban is csappant e tudomány iránt az érdeklődés, ő lélekben akkor került hozzá közelebb.⁵⁴⁴ Így annak, hogy a nyomtatásban megjelent Dogmatikájának és Etikájának bizonyos fejezetei fedik egymást, itt található az indoka: miután a teológiai fakultást a Kollégium épületébe küldték vissza, nem maradt kilátása arra, hogy az Etikát valaha kiadja. Így etikai tanításaiból megpróbált néhány gondolatkört a Dogmatikába átmenteni.⁵⁴⁵

5.2. Az etika és a dogmatika viszonya

Török István az etika teológiában elfoglalt helyét 1959-ben a Theologiai enciklopédia című akadémiai előadásorozatában így határozza meg: „Az *ethika* (...) *nem más, mint a dogmatika keresztyén életre vonatkozó tanításainak bővebb kifejtése. Egy megnagyított dogmatikai paragrafus.*”⁵⁴⁶ Később, máshogyan szavakba öntve szintén ezt az összetartozási tónust emeli ki, amikor az etikát a dogmatika segédtudományának nevezi.⁵⁴⁷ Barth az első etikai előadásait Műnsterben az 1928-as akadémiai év nyári szemeszterében, illetve az 1928/29-es tanév téli szemeszterében tartotta meg.⁵⁴⁸ Török is ekkor volt münsteri ösztöndíjas és meg is erősíti, hogy hallgatta Barth ezen előadásait.⁵⁴⁹ Talán ennek köszönhető, hogy Barth felfogását követve,⁵⁵⁰ a fentiekben megfogalmazott módon, az etikát ő is a dogmatikán belül képzelel el.

---

⁵⁴¹V.ö. Sándor Balázs: Dr. Török István rendszeres teológus munkássága, különös tekintettel debreceni professzorsága idejére. I. m. 15.; valamint Gaál Botond: Kis tanszékből nagy egyetem. Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2012. 114-115. E változás, azaz a dogmatika iránti vonzalom erősödése meglátásunk szerint leginkább e külső hatás okán állt be, legalábbis Töröknél más indokot, teológiai okot nem tudunk kimutatni. (V.ö. Török István: Dogmatika (1985). I.m. 1.)

⁵⁴²1944-ben a megszálló németek hadiszállásként használták a Tudományegyetem palotáját, az oktatás szünetelt. (V.ö. Sándor Balázs: Dr. Török István rendszeres teológus munkássága, különös tekintettel debreceni professzorsága idejére. I. m. 15.; valamint Török István: Családfáink ágai. I.m. 12.)

⁵⁴³Utána Jánossy Imre vette át az Etika Tanszéket. Kezdetben óraadói minőségben, majd mint professzor látta el annak vezetését. (V.ö. Barcza József: Dr. Török István emlékezete. I.m. 76.; Sándor Balázs: Dr. Török István rendszeres teológus munkássága, különös tekintettel debreceni professzorsága idejére. I. m. 17.)

⁵⁴⁴Török István: Dogmatika (1985). I.m. 1.

⁵⁴⁵U.o.

⁵⁴⁶Török István: Theologiai enciklopédia. I.m. 34.; Ugyanennek ad hangot, amikor arra emlékeztet, hogy „eredetileg az *ethika*, mint a Kálvin Institutio-ja is világosan mutatja, a dogmatika szerves alkatrésze volt.” (Török István: A lelkész mint ethikus. I.m. 14.)

⁵⁴⁷Török István: Etika. I.m. 51.

⁵⁴⁸Paul Silas Peterson: The Early Karl Barth: Historical Contexts and Intellectual Formation 1905–1935. Beitrage Zur Historischen Theologie 184, Mohr Siebeck, Tübingen, 2018. 205. Rövid időn belül ezeket Bonnban megismételte. (U.o.)

⁵⁴⁹Vö. Török István: Etika. I.m. 1.; valamint u.ő.: Dogmatika (1985). I.m. 1. Mindkét helyen utal erre, utóbbinál pedig ezt írja: „Barth professzornál (...) etikát hallgattam. Olyankor, midőn ellenlábasai még azt hangoztatták: nincsen etikája.”

⁵⁵⁰Vö.: Fazakas Sándor: Karl Barth. In: Zeitschrift für Evangelische Ethik, 62/3. 213.

Jóllehet, az etika Török számára a dogmatikán belül helyezkedik el, illetve azt segédtudománynak is nevezte, ez nála nem kisebbít annak teológiai jelentőségén. Török szerint ugyanis óvatosan kell bánni a sarkos szereposztásokkal. Ennek megvilágításául érdekes az a szemléltető példa, amely a következő összefüggést alkalmazza: amennyiben azt állítjuk, hogy a dogmatika tárgya Isten, az etikáé pedig az ember, hamar kibukik a teológiai képtelenség.⁵⁵¹ „Foglalkozhatunk-e az Isten kilétével anélkül, hogy az életünkre vonatkozó igénye menten nyilvánvalóvá ne váljék, vagyis, hogy dogmatikánk a dolog természete szerint ismét és ismét etikává ne váljék?”⁵⁵² De, hogy tovább fokozza e két rendszeres teológiai tárgy szétválaszthatatlanságának voltát, ugyanitt Kálvin Institutiojának első fejezetéből is eszünkbe juttatja az istenismeret és önismeret szoros összetartozását: „Mi köze annak a hitnek a kijelentés Istenéhez, amely világnézetével együtt nem tettekben mutatkozik meg?”⁵⁵³ A reformátorok sem választották szét a kettőt, az elkülönítése szándékuk ellenére történt meg.⁵⁵⁴ Ha ma külön tárgyaljuk az etikát, annak csakis akkor van létjogosultsága, ha azt a dogmatikával való összefüggésben tesszük.⁵⁵⁵ Szintén ezt az összetartozást erősíti meg a dogmatika és az etika egymáshoz való viszonyát érintően az az „erdőskárolyi” hitvallás, amelyet Török István e professzortársa nyugalomba vonulásakor mint elismerő, búcsúztató előadásában egyetértően szólaltatott meg: „Istenszeretet, ez az én dogmatikám; szeretem az Istent, ez az én etikám.”⁵⁵⁶ A szétválaszthatatlanság Török számára egyértelmű. Ellenkező esetben ott az örök kísértés: „Isten Igéje helyett az ember kerül az érdeklődés középpontjába.”⁵⁵⁷

5.3. Az etika ígéhez való kötöttsége

Török tudatában volt annak, hogy a teológiai etika és a bölcseleti etika között komoly különbség van, ennek a különbségtételnek pedig hitvédelmi okokból adott erős hangot. Így most arra a kérdésre keressük a választ, hogy tanítása szerint az egyházi tudományművelés terén milyen arányban és módon kerülhet kapcsolatba egymással az ún. bölcseleti és a teológiai etika?

Török szerint mindig veszélyt hordozott magában, amikor a keresztyén erkölccsel foglalkozók „etikai feleletekért kirándulgattak a nagyvilágba s behozták a világ feleleteit az egyházba.”⁵⁵⁸ Ez úgy valósult meg, hogy az egyes teológiai szakkifejezéseket evilági tartalommal töltötték meg.⁵⁵⁹ Ezt alátámasztandó, ugyanez a figyelmeztetés jelenik meg nála évekkel később is, mert 1992-ben (négy évvel az Etika című művének megjelenése után), a „Mai kérdések” című elmélkedésében a valláspótlékok térhódításának okaként szintén ezt a jelenséget látja: „Megtévesztésül használnak bibliai kifejezéseket, igen, megtévesztésül, mert

⁵⁵¹ U.o. 52.

⁵⁵² U.o.

⁵⁵³ U.o.

⁵⁵⁴ U.o.

⁵⁵⁵ U.o. 53.

⁵⁵⁶ Török István: Erdős Károly és a debreceni hagyomány. I.m. 12.

⁵⁵⁷ Török István: Etika. I.m. 53.

⁵⁵⁸ U.o. 5.

⁵⁵⁹ U.o.

*ha jobban szemügyre vesszük: ezeket a szavakat egyáltalán nem bibliai értelemben használják.*⁵⁶⁰

Török szerint igaz ugyan, hogy a bölcseleti etika és a teológiai etika is a jót keresi, de a „jó” fogalma, meghatározásának forrása merőben különbözik.⁵⁶¹ Az előbbi az emberi észre alapoz, így igen relatívvá teszi a definiálást, utóbbi pedig az Írott Kijelentés forrásával számol. Előbbi, a „jó” meghatározásában magában hordozza a túlzott szubjektivitás veszélyét, utóbbi pedig e téren alárendeli magát a revelált kiindulópontnak. Itt is tetten érhető az alapvető különbség: a bölcseleti etika energiájának java részét abba fekteti, hogy a „jó” ideáját keresse, míg a teológiai etika ismerve a „jó” eszményét megtestesítő és betöltő Istent, inkább azon munkálkodik, hogy megkeresse a választ: mit, - és milyen összefüggésben mond róla a Biblia; illetve milyen módon érvényesíthető ez a „jó” az élet minden területén. Tanártársainak ezt így is összefoglalta: *„A teológiai etika alapvető feladata keresztelőjánosi: az Igéhez vezető út egyengetése, az Ige követelte döntés (...) tudatos előkészítése.”*⁵⁶² A kiindulópont, azaz a forrás szempontjából tartja fontosnak megállapítani azt is, hogy *„a teológiai etika az üdvtörténet tényein alapszik, mégpedig abban a tudatban, hogy az üdvtörténet Ura, mint Teremtő és Megváltó, az egész, tehát a jelent is magábaölelő történeti folyamat Ura.”*⁵⁶³

5.4. Brunner hatása

Török István etikáját legfőképpen az Emil Brunner etikai felfogásáról szóló gondolatok ihlették meg. Török az Etika című egyetemi tanulmányi jegyzetének előszavában így utal erre: *„1932-ben kaptam megbízást a Pápai Református Kollégiumban az etika tanítására, akkor a szakirodalom nagy eseménye volt Brunner Emil etikája. Ennek nyomai, egyéb hatások mellett meg is maradtak előadásaimon.”*⁵⁶⁴ Brunner *„Das Gebot und die Ordnungen”* című etikai értekezésében a „Keresztyén etika meghatározása” nevet viselő fejezet tartalmazza a legtömörebben, hogy ő mit gondol a keresztyén etika lényegéről. Két kérdéssel kezdi: *„Mit kell cselekednünk? Vajon megállapíthatja-e az etika, hogy mit tegyünk? Ha megtehetné, akkor inkább válna a keresztyén etika princípium- és törvényetikává. Tehát az etika mint tudomány általános, így időtlen tételeket állítana fel. Meg kellene határoznia, hogy mit tegyen az ember, így a jó fogalmát törvényeskedő módon állapítaná meg. Éppen ezért, az ilyen igény az etikában, vagy az etika iránt, szóba sem jöhet. Nem tekintheti feladatának a döntés meghozatalát, hanem inkább a döntésre való előkészítést.”*⁵⁶⁵

Török ezzel összhangban nem tartotta helyénvalónak az etikai szubjektum felelős gondolkodásának és önálló döntéshozatalának háttérbe szorítását. A kijelentésben adott

⁵⁶⁰Török István: Mai kérdések. In: Reformátusok Lapja, I.m. 4. (Néhány kifejezés, amelyeket ehelyütt megjelöl: a Szentháromság személyei, bűn, üdvösség.)

⁵⁶¹Török István: Etika. I.m. 26.

⁵⁶²Török István: Az új Akadémiai Szabályzatról. (An. 4993.), 1.

⁵⁶³Török István: Időszerű etikai kérdések – Felszólalás a Societas Ethica 1973. évi bécsi tanácskozásán, szept. 6-án. (Kézirat), 1.

⁵⁶⁴Török István: Etika. I.m. 1.

⁵⁶⁵Emil Brunner: Das Gebot und die Ordnungen. I.m. 78.

törvényt újra és újra a mi korunkban és környezetünkben kell alkalmaznunk. Így összegez: „Voltak ugyanis olyanok, akik az etikától kész feleleteket vártak, amelyek az erkölcsi kérdésben, egyszer s mindenkorra eligazítanak, s minden további kérdezősködést feleslegessé tesznek. Kész feleleteket, tehát minden esetre alkalmazható törvényadást. Ezt a kívánságot meg is érthetjük: a kész felelettel az egyéni döntés felelőssége, a hit kockázata alól akar kibújni az ember. Szívesen elfogadja, csak gondolkozást ne kívánjon tőle senki.”⁵⁶⁶ Mindezzel pontosan összhangban áll a Török István által adott megfogalmazás, amikor így elmélkedik Etikájában annak definiálásáról: „A keresztyén erkölcsstan valamennyi morállal szemben áll, és azt vallja, hogy az élet döntő kérdéseire a döntő feleletet nem az ember, tehát nem az etikus, nem a teológus adja. A feleletet Isten tartotta fenn magának. Következésképp az etika nem beszélhet Isten nevében, nem szabhat törvényt Isten helyett, hanem csak utalhat a beszélő, magát kijelentő Istenre. Nem a végső szót mondja ki, hanem csak az utolsó előtti; nem dönt senki helyett, hanem csak előkészíti a döntést. Az etika feladata eszerint nem más, mint módszeres ráeszmélés arra, hogy mit jelent az élet ezernyi viszonylata és kérdése közepett Isten parancsszavát meghallanunk.”⁵⁶⁷ Brunnertől elindulva jut el oda, hogy végül ezt a tömör és programszerű meghatározást adja: „a keresztyén erkölcsstan az ember megszentelődéséről szóló tan,”⁵⁶⁸ Dogmatikájában pedig így utal vissza ugyanerre az azonosításra: „A megszentelődés részletes elemzésére, egyéni és közösségi vetületének, felekezeti jellemzőinek és ökumenikus szerepének vizsgálatára külön tudományág alakult ki: az etika.”⁵⁶⁹

A „parancsszó meghallása” pedig csakis Isten kezdeményezése által történhet meg, megszólításában, igéjében. Így tehát létezik direkt felelet is, annak megismerése azonban nem helyzetetett az ember hatalmába, mert az az Isten szuverenitásának szabadsága, hogy Ő maga mikor válik „Deus revelatus”-szá.⁵⁷⁰

Török gondolkozásában azt nem igazolhatjuk, hogy azonosult volna Brunner eriszitikus⁵⁷¹ teológiai programjának azon részével, amely a „kapcsolódási pont” elméletre⁵⁷² vonatkozik, de a kérdés mint a gondolkozás bizonyítéka nagyon fontos volt Török számára is.⁵⁷³ Sőt, egyenesen küldetésnek érezte a dialógus felvételét a kérdező, érdeklődő eggyénnel.⁵⁷⁴

Török a manna ószövetségi történetével⁵⁷⁵ jelképezi a hasonló útmutató jellegről, szenvedélyes keresésről szóló vélekedését. Szerinte az „Ige aktuális szava olyan, mint a manna: nyomban élni kell vele, rendeltetése szerint s nem lehet későbbre eltenni, eltartani és

⁵⁶⁶ Török István: Etika. I.m. 46.

⁵⁶⁷ U.o. 47. Valamint korábbi művei közül ugyanennek ad hangot itt is: Egyház és politika. I.m. 8.

⁵⁶⁸ Török István: Etika. I.m. 47. Ehhez a definícióhoz közelít az a megfogalmazás is, amikor Török a kijelentés-hit által formált élet kérdéseivel foglalkozó tudománynak állítja be az etikát. (Török István: Dogmatika (1985). I.m. 12.)

⁵⁶⁹ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 424.

⁵⁷⁰ Vö. Török István: Egyház és politika. I.m. 8.

⁵⁷¹ Brunner embere egy olyan transzcendens „Te” iránt (Du) érdeklődik folyamatosan, aki nyugtalanítja „Én”-jét (Ich-Selbst), így kitartóan keresi ezt az Örökkévalóságot. (Emil Brunner: Der Mensch im Widerspruch. Zwingli-Verlag, Zürich und Stuttgart, 1965. 30.)

⁵⁷² E két – a dialektika teológia e szárnyában Brunner révén előtérbe került – gondolatot Brunner teológiai törekvésében együtt szemlélhetjük. (Jan Rohls: Protestantische Theologie der Neuzeit II. Mohr Siebeck, Tübingen, 1997. 442.)

⁵⁷³ Lsd. 9.1.2. fejezet. A kérdés Török esetében inkább pedagógiai szempontból volt fontos.

⁵⁷⁴ Lsd. 6.1.2., valamint 7.2.2. fejezetek, valamint v.ö. Gaál Botond: Kis tanszékből nagy egyetem. I.m. 116.

⁵⁷⁵ II. Mózes 16,16-20.

világnézetté konzerválni, mert 'másnapra megromlik' (azaz emberi szóvá válik). Újra meg újra az Ige friss mannája után kell nyúlnunk...⁵⁷⁶ Azt a felfogást képviselte, hogy „a teológiai etika – a filozófiai etikától eltérően – indirekt feleleteket adhat csupán. Nem rendelkezik a cselekvés kész szabályaival.”⁵⁷⁷ Ezt a nézőpontot a reformátori feismerés szerint képviseli, úgy látta, hogy ez a gondolkodási örökség tőlük származik: „A reformátori etika ismerve a bűn valóságát, nem ad valami általános szociális programot, nem szerkeszt valami emberi elgondolású, tehát bárhol és bárkire érvényes elméleti rendszert, nem próbálja közvetlenül 'átrendezni' ezt az egész kaotikus világot, nem akarja 'keresztyénné tenni', nem akarja Isten országát a földre hozni. Nem mintha reménytelenül visszahúzódnék, vagy kedveszegetten lemondana, hanem azért, mert nem extenzív, hanem intenzív megoldásra törekszik.”⁵⁷⁸

5.5. Az etika és az igehirdetés elválaszthatatlansága

Török az igehirdetés feladatát pályája kezdetétől fogva etikai kérdésként is kezeli. Az egyik korai tanulmányában (1937) arra a felismerésre jut, hogy „a lelkipásztor elsősorban nem etikus, hanem igehirdető. Csak az igehirdetői felelősség felismerése teszi etikussá.”⁵⁷⁹ Az igehirdetéssel kapcsolatos etikai vonatkozás Török értelmezését követve két fő összefüggésben figyelhető meg.

Az egyik összefüggés magára a prédikációra vonatkozik, amely mindenkor etikai tartalmat is hordoz. Így az igehirdetés válságát is részben az „etikai képzettségünk fogyatékoságával” látja összefüggésben.⁵⁸⁰ Ez a diagnózis azt jelenti a gondolataiban, hogy hiába képzett egy igehirdető dogmatikai szempontból, hiába van tisztában az alapvető tanításaink részleteivel, ha azoknak nem látja a bibliai, kijelentésbeli gyökereit. Így Török az igehirdetés viszonylatában az etika mint diszciplína feladatát elsősorban Isten akaratának, parancsának helyes megértésében jelöli meg.⁵⁸¹ Az etikának éppen ezért nem közvetlen, hanem közvetett szerepe van az igehirdetésben, mert nem kész feleleteket ad, hanem az adott textuson keresztül bomlik ki az abban felismert éppen aktuális parancsszó.⁵⁸² Ez pedig csak akkor valósulhat meg, ha az igehirdető komoly bibliakutatásba kezd, azaz a Szentírásban keresi az igét.⁵⁸³ Ez a kritérium már át is vezet minket az etika és igehirdetés viszonyának másik aspektusára.

E másik kapcsolat Török felfogásában magával a keresztyén etika forrásával, azaz az igével szembeni helyes etikai magatartás, így a Biblia önmagával szemben támasztott követelményeinek tiszteletben tartása. Ez vonatkozik a Szentírás természetére és

---

⁵⁷⁶ Török István: Etika. I.m. 49-51.

⁵⁷⁷ Török István: Egyház és politika. I.m. 8.

⁵⁷⁸ Török István: Etika. I.m. 67.

⁵⁷⁹ Török István: A lelkész mint etikus. I.m. 15.

⁵⁸⁰ U.o. 9.

⁵⁸¹ U.o. 14-15.

⁵⁸² U.o. 12.

⁵⁸³ U.o.

rendeltetészerű használatára is.⁵⁸⁴ Éppen ezért és ebben az értelemben mondja, hogy a „*prédikálás a hozzáillő magatartás szemszögéből nézve, nemcsak homiletikai, hanem etikai kérdés is. Szolgálatunk egyik alapvető kérdése.*”⁵⁸⁵ Török itt is az Isten ígéje iránti tiszteletre hívja fel a figyelmet, amely az igehirdető szempontjából elsődlegesen a textussal, mint a kutatásunk és vizsgálatunk tárgyává tett kiindulóponttal szembeni helyes megközelítésre vonatkozik. Ez az ő olvasatában az igehirdető személyére nézve egy olyan totális igény, amely magában foglalja az Istennel való élő kapcsolatot, a szolgálatra való elhívás evidenciáját, a Szentírás prioritását.⁵⁸⁶ Szerinte ez a helyes kapcsolat egy olyan etikai természetű feladat, amelyet nem is tölthet be a teológus „*másképpen, minthogy Krisztus parancsába és hatalmába vetett hitben eszközül adja át magát a beszélő Istennek.*”⁵⁸⁷

5.6. A helyes etikai magatartás mozgatórugói

Török szerint „*az etika (...) minden részletében elméleti és gyakorlati egyszerre, sőt: amennyire elméleti, csak annyira lehet gyakorlati és viszont.*”⁵⁸⁸ Ezért a szemében fontos szerepet játszik az etikai magatartásunk motivációs gyökere, ugyanis hiába van teológiailag helyes látásunk arra nézve, hogy mi a jó, és azt hogyan tudjuk cselekedeteinkkel is képviselni, ha az ember nincs rá ösztönözve. Ezt az erőt Török reformátori szellemben az Istennel való, Krisztus által helyreállított kapcsolatból eredeztette.⁵⁸⁹ Így ennek az indítéknak kettős természete van, mert egyrészt egy objektív tényen alapszik, azaz Isten üdvözítő munkáján (melynek része a megigazulás és a megszentelődés is), másrészt ennek hozományaként megfigyelhető benne egy szubjektív oldal is, azaz az újonnan született emberben megjelenő hála. Ez a kapcsolat az, amelyben az ember megértheti a legfőbb parancsolatot, amely egyszerre és egy időben parancsolja az Isten és felebarát szeretetét, majd eljuthat addig a felismerésig, hogy az egész keresztyén erkölcsstan ebben a szeretetparancsban foglalható össze.⁵⁹⁰

Török ezen etikai alapgondolatainál tehát legfőképpen a reformátori értelmezéshez kötődik, illetve szándéka szerint az etikai fejtegetéseiben a cél éppen „*e bibliai-reformátori elgondolás érvényre juttatása*”.⁵⁹¹

Emellett református felfogása mondatta vele azt is, hogy „*az Ige parancsa (...) önkéntes hitbeli engedelmisséget kíván. Ezért a reformátori etika az engedelmeskedni akarók közösségéhez, a keresztyén gyülekezet tagjaihoz fordul, azokhoz, akik az elhívó kegyelemről*

⁵⁸⁴ Vö. Az igehirdetés Török által vallott elméleti alapjairól jelen dolgozat 3.2.2. és 3.3. részei.

⁵⁸⁵ Török István: A lelkipásztori etika alapvonásai. In: Confessio, 1989/4. 22.

⁵⁸⁶ Lsd. 6.2. fejezetet

⁵⁸⁷ Török István: A lelkész mint etikus. I.m. 12.

⁵⁸⁸ Török István: Etika. I.m. 112.

⁵⁸⁹ Török, amikor egy kijelölt témáról, „Jézus etikájáról” elmélkedik (noha nem tartja szerencsésnek e kifejezést, mert a liberalizmus korát idézi számára), akkor a megtérésen keresztül az „új élet valóságába” való betagoltatást látja a „Jézus etikájának”, azaz az Ő országában való részvételt azonosítja vele. Ennek a felismerésnek pedig jellemzője a kegyelemért érzett hála, és elköteleződés a minél mélyebb, Istennel való életközösségre. (Török István: Jézus etikája. (An 6947), 1.

⁵⁹⁰ U.o. 110.

⁵⁹¹ U.o. 68.

*tudnak és hálát éreznek Isten iránt.*⁵⁹² Eszerint a fent említett külső és belső okon túl tehát Töröknek az etikai magatartásunkról szóló meglátásaihoz feltétlenül oda kell sorolnunk a gyülekezetszerűség gondolatát is, mert szerinte az etika parancsa mindenek előtt a gyülekezeten belül kell, hogy érvényesüljön.

Ez a felfogás Török etikai gondolkodásában lényeges szerephez jut, ezért Etikájának „közepén” akkor a református üdvrend alapvető elemeire utal vissza, mint amelyek az ebbe a „látható és mégis láthatatlan” gyülekezetbe való betagolódásban játszanak kardinális szerepet, de ez az a helyszín is, mely az Isten szerinti etikai viselkedés megvalósulásának az origója is.

5.6.1. Az ordo salutis

Török a régi, veretes dogmatikai alapvetéssel kezdi e témáját, így mindenek előtt a Római levél „aranyláncára” (Rm 8,29-30) emlékeztet bennünket, amely számára Bullinger nyomán az isteni üdvakarattal folyamatos megvalósulását és belső rendjét jelöli ki.⁵⁹³ Itt nyomatékosítja azt is, hogy alapvetően nem helyes, ha az ember Istennel való kapcsolatát stádiumokban, vagy lépcsőfokokban képzeljük el. Dogmatikájában, Etikájában együvértartozásukat hangsúlyozva ugyan, de mégis beszél az egyes elemekről. A dogmatikai analízis számára úgy teszi elemezhetővé ezeket, hogy akként tekint rájuk, mintha azok a krisztusi élet különböző szemléletmódjai lennének. Ezek nem egymásból fejlődnek ki, hanem mindegyik Krisztusból ered, Isten kívülről jövő munkájaként jelentkeznek, azaz szemében a Szentlélek aktusai.⁵⁹⁴

Azzal kezdi, hogy az egész „ordo salutis” alapja a szövetség.⁵⁹⁵ Mondhatjuk, hogy szerinte az egész üdvrend az Isten emberrel kötött szövetségének a megmutatkozása. Ennek bemutatásához a klasszikus református ordo salutis elemeit kell szemügyre vennünk.⁵⁹⁶ Ezeket Török két nagy üdvrendi gócpont köré rendezi,⁵⁹⁷ ez pedig a megigazulás és a megszentelődés rendszeresteológiai komplexumai, valamint ezeknek speciális értelemben vett háttere, a kegyelmi kiválasztás. Valamennyiüket pedig az újonnan született ember Isten előtt megváltozott helyzetével való összefüggésben tekinthetjük.

5.6.2. A kegyelmi kiválasztás tanának mindent átszövő volta

Török a predestináció tanát nélkülözhetetlennek tartotta a teológiában, ennek a rendszeresteológiai ismeretnek árnyékként kell kísérnie minden más tanítást. Nem meglepő azon összetett állítása sem, hogy „*egyetlen tant sem szabad és nem is lehet a predestinációból*

---

⁵⁹² U.o. 67.

⁵⁹³ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 412.

⁵⁹⁴ U.o.

⁵⁹⁵ U.o.

⁵⁹⁶ Török ortodoxokat idéző felsorolásában: praedestinatio, vocatio, illuminatio, iustificatio, conversio, sanctificatio, unio mystica cum Christo. (U.o. 413.)

⁵⁹⁷ Ez a felfogás erős Töröknél kálvini tónusokat mutat, aki már a saját korában is szorosan együtt értelmezte a megigazulást és megszentelődést, ennél fogva az üdvrendről szóló fejtegetései is ezekre fókuszálnak. (Vö. Institutio (1559), III. könyv, XI-XVIII.)

levezetni”, de „(...) mégis minden tan mögött ott kell lenni a predestinációnak.”⁵⁹⁸ Ezt a tanértelmezést Kálvinnál figyeli meg, és őt követve hirdeti, hogy e súlyos igei doktrína átszövi az egész kijelentés-látásunkat, miközben e tanításnak nem konstruktív, hanem inkább regulatív szerepe van.⁵⁹⁹ E tanítás szolgál megértést segítő alapul a „*Szentháromság üdv munkája részletezéséhez.*”⁶⁰⁰ Jóllehet Török a kegyelmi kiválasztást az iménti okból az ordo salutis tárgyalása elé helyezi, mégis figyelemreméltónak tartja Kálvin gyakorlatát, aki Institutiojában csak az üdv tan tárgyalásának a befejezésénél hozza elő annak kifejtését.

Miután Török helyeslően beszél Barth e témában is megmutatkozó krisztocentrikusságáról⁶⁰¹, amellyel tulajdonképpen a kálvini alap gondolatot erősíti meg, ez számos félreértést el kíván oszlatni. Ha e tant ugyanis Isten kegyelme felől vizsgáljuk, akkor van esélyünk az elfogadására, meggazdagító erejének kamatoztatására: „*a predestinációban nem az emberek ilyen vagy amolyan állapotáról, nem a kiválasztottak vagy elvetettek csapatáról, hanem az irgalmas és igazságos Istenről van szó, úgy amint Krisztusban megmutatkozik minékünk.*”⁶⁰²

Török szerint nem abban rejlik a probléma tárgya, hogy Kálvin szolt az elvetettek közösségéről, a nehézségek inkább akkor kezdődtek, amikor e kijelentést a hittől elvonatkoztatva értelmezték: ez ugyanis a fatalizmusba és a determinizmusba torkollott.⁶⁰³ Török Sebestyén Jenőre hivatkozik, amikor a fatalizmus (és részben determinizmus) kísértésének veszélyére hívja fel a figyelmet.⁶⁰⁴ A predestináció vonatkozásait három következménybeli tanításban összegzi:⁶⁰⁵ 1. Az eleve elrendelés elsősorban Krisztusra vonatkozik, mint aki a kiválasztó Isten és a kiválasztott ember egy személyben. Ezt az isteni cselekedetet tulajdonképpen nem magyarázhatjuk meg, hanem csodálnunk kell. 2. Krisztus kiválasztása és kiválasztottsága másodsorban a gyülekezetre igaz, mert az Úr Jézus éppúgy elképzeltetlen „*a választottak gyülekezete nélkül, mint a fej test nélkül.*” Ezzel a tanítással indokolja a küldetésünket is: „*ha az egyházat valóban, mint Krisztus testét ismerjük meg, akkor küldetése túlér ezen, akkor az egyháznak felülről, s Főtől kapott rendeltetése értelmében: a gyülekezetet körülvevő, kétkedő világ számára jeladássá kell válnia, hogy az Istentől elidegenedettek benne az igével szembesüljenek...*”⁶⁰⁶ 3. Végül, az egyénre csupán harmadsorban vonatkozik a kiválasztás. Érdekes ez a – Kálvinhoz képest – fordítottnak tűnő gondolatmenet, viszont ha megvizsgáljuk Török argumentumait, akkor éles logikát fedezhetünk fel: a mi választásunk szerint nemet mondtunk Istenre, ez pedig emberileg nézve megmásíthatatlan. Ebben az önmagunk által elvetett állapotban fogadjuk be Isten kegyelmes szavát, méghozzá a gyülekezet által. Tovább menve, így mi Krisztuséi leszünk, „*ő a mi*

---

⁵⁹⁸ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 172.

⁵⁹⁹ U.o..

⁶⁰⁰ U.o. 181.

⁶⁰¹ U.o. 173.

⁶⁰² U.o. 175.

⁶⁰³ U.o.

⁶⁰⁴ Sebestyén igen beható módon fejti ki a helyes bibliai predestinációs hit, és a hamis fatalizmus viszonyát. (Sebestyén Jenő: Református Dogmatika, II. Főrés. I.m. 109. kk.)

⁶⁰⁵ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 176. kk.

⁶⁰⁶ Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 94.

*istentelen választásunknak minden következményét elhordozta.*⁶⁰⁷ E krisztológiai megalapozás képezi Török István predestinációs tanának fundamentumát, amit nem kisebb analógiával koronáz meg, mint a trinitástannal való összefüggésbe hozás. *„Az Atya időknek előtte elkezd, a Fiú az időben folytatja s a Szentlélek az idők végéig célhoz juttatja. Ezt jelenti a kegyelmi kiválasztás Krisztusra, a gyülekezetre és reánk való vonatkozása.*”⁶⁰⁸

5.6.3. A „homo renatus” Isten előtti állapota és helyzete

Török véleménye szerint (mint fent említettük) a megszentelődés és a megigazulás – mint az üdvrend egyes „állomásai”, alkotóelemei – nem határolhatóak el egymástól, egymásból következőként kell őket vizsgálni.⁶⁰⁹ E viszonyt Török egy nagyobb lélegzetvételű tanulmányban is körüljárja, azaz ebben vizsgálja a kegyelem megigazulásban és megszentelődésében betöltött szerepét.⁶¹⁰ E munkájában a megigazulás és megszentelődés viszonyáról, pontosabban a kegyelemnek azokban meghúzódó hatásáról, helyéről értekezik. A téma tulajdonképpen azért égető és adott, mert attól függően, hogy melyik teológiai irányzatról van szó (még a negyvenes évek magyar protestáns világában is), igen eltérően tekintettek e bibliai fogalmak értelmére, kegyességben megmutatkozó jelenségére. Török szerint „a reformátorok gondolkodása még theologiai volt, a megigazulás és a megszentelődés tanában egyaránt, a modern protestantizmusé már anthropologiai itt is, ott is.”⁶¹¹ Az előbbi ugyanis minden növekedést Isten kegyelmétől vár, az utóbbi meg így gondolkodik: *„előbb elrúgja magától a nagyobb bűnököt, aztán az apróbb, rejtettebb bűnök levetkőzésére kerül sor, amíg csak meg nem közelíti az életszentség eszményét.*”⁶¹² Ugyanitt Török egyenesen *„római katolikus szemipelagianizmusnak”,* nevezi e jelenséget, és hangot ad annak az állandó kísértésnek, amely e „torz kegyelemtanhoz” vezet, így pedig szükségképpen helytelen alapokra helyeződik a keresztyén etikai magatartás is. Itt is jellemző Török mondata, hogy *„ne akarjunk nyúlni az újjászületés gyümölcsei után – újjászületés nélkül.*”⁶¹³

5.6.3.1. A megigazulás

Mielőtt a megigazulásnak a Török szerinti legfontosabb jellemzőiről ejtünk szót, felhívnanék a figyelmet egy érdekes jelenségre. Rendkívül érdekes ugyanis, hogy Török nem választja el a megtérést az üdvrendben a megigazulástól, hanem azzal egy mozzanataként tekint rá. Ő maga erről így ír: *„Egyházi gyakorlatunkban a bűnbánat, a megtérés s a megszentelődés többi mozzanata olyan komor és gyászosan zord színezetet öltött, amitől borzong a tudat és ami elől ritualizmusba menekül. Pedig Isten ajándéka, hogy szabad és*

⁶⁰⁷ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 178.

⁶⁰⁸ U.o.

⁶⁰⁹ U.o. 414.

⁶¹⁰ Török István: Helytálló-e a reformátori kegyelemtan? I. m. 57-65.

⁶¹¹ U.o. 58.

⁶¹² U.o. 59.

⁶¹³ Török István: Egyház és politika. I.m. 22-23.

*lehet megtérnem, a bűnök zsarnoki kötelékéből menekülnöm. - A megszentelődés evangéliumi értelmezésében nem szakad el a bűnbánat a megtéréstől, mint ahogy a megtérés sem a bűnbánat állandó készségétől és igyekezetétől. A keresztyén ember, bibliai őséhez hasonlóan, új szívért könyörög a démoni hatalmaktól és ideológiáktól szorongatott világban.*⁶¹⁴ Megigazulás és megszentelődés – mindkettő Isten szuverén munkája, nem pedig az ember akarásán múlik. Török ezzel nem kapcsolja ki az emberi faktor hangsúlyát, helyette inkább súlypontosz, méghozzá ekképpen:

1. A megigazulás során Isten előtt a helyzetünk változik meg, és nem az állapotunk, ezért „reformátoraink nem a kegyesek, nem a megszentelődöttek, hanem a bűnösök megigazulását tanítják, mint ahogy a Biblia is ezt tanítja.”⁶¹⁵ Török szerint „*a sola gratia sokat hangoztatott elve tehát nem csak arra vonatkozik, ami a bűnössel 'utóbb' történik, hanem már bűnös volta felismerését is a kegyelem teszi lehetővé.*”⁶¹⁶ Egy esztendővel a tanulmány megszületése előtt, amikor az Út c. folyóirat egyik számának bírálata során Török István szintén felhívja a figyelmet e fogalmak (igazság-megszenteltté létele) igazi tartalmának csábító félreértési lehetőségére.⁶¹⁷ A János 17,15-19 versek példájával szemlélteti azoknak helyes, eredeti bibliai értelemben vett tartalmi, kapcsolati viszonyát.⁶¹⁸

2. A megigazulás mozzanata során „idegen” igazság tulajdoníttatik nekünk, nem pedig megérdemelt. Végső értelmét erőteljesen világítja meg a jogi életből kölcsön vett kifejezés: ítélet-felfüggesztés.⁶¹⁹ Kálvint idézi, amikor a nekünk tulajdonított igazság mibenlétéről beszél: „*nem mi bennünk, hanem Krisztusban van a mi igazságunk, s hogy az igazság minket csak annyiban illet meg, amennyiben részesek vagyunk a Krisztusban, mert vele együtt az ő összes isteni javait is birtokoljuk.*”⁶²⁰ Ezért is mondja Török: „*Krisztusban igazak vagyunk, noha önmagunkban bűnösök.*”⁶²¹

3. „*Nem kedvez ez a tanítás a bűnnek, nem teszi-e könnyelműekké az embereket? (...) Nem és nem! Amikor a jócselekedetekről szólnak, a kegyelem jogainak érvényesítéséről van szó. Így tartozik bele a jócselekedet, a reformátori kegyelemtanba.*”⁶²² Török itt egyértelműen egymást feltételezve értelmezi a megigazulás és a megszentelődés fogalmait. „*Jól jegyezzük meg: a kétféle kegyelem, a megigazulás és a megszentelődés közt legfeljebb csak annyiban van okviszony, amennyiben Krisztus az oka egyiknek is, másiknak is. Tehát csak közvetett és nem közvetlen okviszonyról beszélhetünk. Nem a megigazulás váltja ki a megszentelődést s még kevésbé a megszentelődés a megigazulást, hanem Krisztus váltja ki mind a kettőt. A megigazulásban Isten így szól hozzám, a halotthoz: élj! Ezáltal életre hívja engedelmes*

⁶¹⁴ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 425-426.

⁶¹⁵ Török István: Helytálló-e a reformátori kegyelemtan? I.m. 60.

⁶¹⁶ U.o.

⁶¹⁷ Török István: 'Az Út' 1950. márc. 26.-i számának bírálata, (An. 2890.), 1.

⁶¹⁸ „Szenteld meg őket az igazsággal: a te igéd igazság. Ahogyan engem elküldtél a világba, én is elküldtem őket a világba: én őértük odaszentelem magamat, hogy ők is megszentelődjenek az igazsággal.”

⁶¹⁹ Török István: Helytálló-e a reformátori kegyelemtan? I.m. 61.

⁶²⁰ Institutio (1559), III. könyv, XI. 23.

⁶²¹ Török István? Helytálló-e a reformátori kegyelemtan? I. m. 61.

⁶²² U.o. 62.

*énünket, új-emberünket. A megszentelésben viszont így szól Isten hozzám, az élőhöz: halj meg!*⁶²³

4. Török István a cselekedeteket is meghatározó törvény és evangélium kapcsolatának a megigazulás-megszentelődés során megvalósuló szerepéről is szól. Mindkét végletet, azaz a nomizmust, és az antinomizmust is helyteleníti.⁶²⁴ *„Isten igéje törvény és evangélium egyszerre. Ha hűséggel hirdetjük, mindkettő szóhoz jut a prédikációban, mindenik a maga helyén, tehát úgy, hogy meglássék: Kegyelem az evangélium és kegyelem a törvény is.”*⁶²⁵ Török István, a törvényeskedés problémáját nagyban érintő Galata-levél írásmagyarázati bevezetésében így foglalja össze a témánkat érintő teológiai konfliktust: *„A Krisztus-prédikáció törvényeskedő meghamisításával szemben alapvető módon tisztázta a törvény és az ígéretek üdvtörténeti viszonyát s az apostoli tekintély teljes latbavetésével ragyogtatta fel a szeretetben élő ember evangéliumi szabadságát. (...) mondanivalójának egységbe foglalója, megértésének kulcsa a feltámadott Krisztus, aki Pált megragadta s nemcsak az apostolnak, hanem minden keresztyén embernek belső igazsága, éltető lelke. A „hit általi megigazulás” erejét sugárzó Galata-levél azóta is nélkülözhetetlen fegyver az egyházi élet különböző területén mutatkozó mindennemű kicsinyesség, megalkuvás, hagyományos nyűg, rideg szűklátókörűség, balga rajongás és babonás tévhit leküzdésére.”*⁶²⁶

5.6.3.2. A megigazulás és megszentelődés összekapcsolódása

Török István nagyon hangsúlyosnak véli, hogy a hívő ember életében az imperatívuszt megelőzze az indikatívusz, amely azt jelenti, hogy a reformátori sorrend szerint, az Isten Igéjére való cselekedeti válasz csakis a hála gyümölcse lehet. Ahogyan fogalmaz, *„csak a kegyelemért háládatos szív előtt nyílik meg a Tízparancsolat, a Hegyi beszéd, az egész jézusi tanítás gyönyörű titka. Így válnak a külső követelmények, a sokszor képtelenségnek tűnő törvények belső lehetőségekké.”*⁶²⁷ Az *„új élet valósága”*⁶²⁸ kifejezést az újjonmanszületett ember megnevezéseként használta, mint amely állapot az Isten Igéjére adott felelős választ lehetővé teszi. Török úgy vélte, hogy *„a hittel befogadott kegyelmen fordul meg minden. (...) A mentő szeretet befogadása nélkül a törvény csak vétkeink tüköre, az imádság pedig üres szó!”*⁶²⁹ E ponton arra is felhívja a figyelmet, hogy *„ha a kegyelmi tény nem hangsúlyozzuk eléggé, különválik tudatunktól a megigazulás a megszentelődéstől, s az a téves elképzelés alakul ki bennünk, hogy a megigazulás Isten műve a Krisztusban, a megszentelődés meg voltaképpen a mi saját művünk, a Szentlélek segítségével. Holott ahol megigazulás van, ott van már a megszentelődés is.”*⁶³⁰

---

⁶²³ U.o. 62-63.

⁶²⁴ U.o. 63-64.

⁶²⁵ U.o. 64.

⁶²⁶ Török István: A galatákhöz írt levél magyarázata. I.m. 291.

⁶²⁷ Török István: Jézus etikája. (An. 6947.), 1.

⁶²⁸ U.o.

⁶²⁹ Török István: Mikolai Elemér: A bűn és vétek kapcsolatáról. (Kézirat), 1.

⁶³⁰ Török István: Egy vezércikkről. (An. 6952.), 1.

5.7. Török habilitációs értekezése: „A házasság keresztyén jellege”

Török István a pápai tanári forgolódásának idején alkotta meg azt a tanulmányt, amelyet egyetemi magántanári habilitációs dolgozatnak is szánt, a címe: A házasság keresztyén jellege.⁶³¹ Ez a dolgozat a korban kitűnt azzal a jellegzetességgel, hogy benne Török igeteológiai gondolkodásmódjára is fény derül. Két leendő kartársa, a szóban forgó dolgozatot értékelő Makkai Sándor és Vasady Béla is elismerően nyilatkozott erről a munkáról.⁶³²

5.7.1. Török teológiai etikai gondolatvilágának lenyomata

Török e munkája legelején leszögezi, hogy mi a célja. Eszerint nem bölcséleti etikai szempontból kívánja a házasság témakörét körbejárni, hanem miközben ír, ez a kérdés lebeg előtte: „*mit parancsol Isten a házasság dolgában?*”⁶³³

Úgy fest a bevezetés, mintha Török negációkkal kezdené, azonban nem tesz mást, minthogy helyes intenciókkal akarja az olvasót ellátni a szándéka megértéséhez. Így rögtön odateszi e könyve elejére azt az előjelet, ami Török teológiai gondolkodására általában is jellemző: „*Isten parancsa után kutatunk – munkánk teológiai jellege ezt kívánja – s az embert, illetve az emberi házasságot csak mint ennek a parancsnak a tárgyát, másodsorban vesszük tekintetbe.*”⁶³⁴ Nem csodálkozhatunk azon, hogy ezért nem a házasság történetét rajzolja meg, nem annak az apologetikai védelmét kívánja ellátni, nem is művelődéstörténeti, néprajzi, társadalomtudományi, vagy jogi aspektusait vizsgálja, hanem, ahogyan ő fogalmaz, „*éppen a lényegről*” akar szólni, azaz az „*Igében megszólaló Istennél*” keresi az eligazodást.⁶³⁵

Ezt az elvet követve a művét hármas elhatárolás szerint építi fel: 1. Fegyelmezetten tartja magát ahhoz a célkitűzéshez, hogy a házasság keresztyén jellegének leírásánál ne bocsátkozzon bele a család mint közösség vizsgálatába, hanem annak előfeltételeként láttassa e szövetséget. 2. Törekszik rá, hogy fejtegetése során Isten legyen a középpontban, mint aki megalkotta ezt az intézményt. Itt már felcsillantja a krisztocentrikus szempontot, azaz, hogy a

---

⁶³¹ Török István: A házasság keresztyén jellege, A Pápai Református Theológiai Akadémia Kiadványai, 3. sz. Pápa, 1939., (Reprint változat: Rep-Ro Nyomdaipari Kft., Debrecen, 1994.)

⁶³² Lsd. Dr. Makkai Sándor egyetemi ny. r. tanár, kiküldött bíráló véleményes jelentése Dr. Török István pápai református akadémiai professzornak egyetemi magántanári habilitáció iránt benyújtott kérelméhez mellékelte tudományos munkálatairól, 196-1939-40. htksz., ill. Vasady Béla véleményes jelentése. I.m.

⁶³³ U.o. 3.

⁶³⁴ U.o.

⁶³⁵ U.o. 5. Török bevezető szavaiból azt is megtudjuk, hogy a habilitációs dolgozatára nagy hatással volt Gróf Herman Keyserling 1927-ben magyarul is megjelent, több mint 400 oldalas „Könyv a házasságról – A házasság értelmezése kiváló kortársak felfogása szerint” (ford., Dr. Fülöp Zsigmond, Nova Irodalmi Intézet, Budapest, 1927.) című munkája. Ez a házasságról szóló, ismert emberek megnyilatkozásaiból összeállított szakkönyv a Török dolgozatának megszületését megelőző években Magyarországon nagy népszerűségnek örvendett. Török a 3. sz. lábjegyzetében utal is arra, hogy ez az ugyan a házasságról szóló, de nem keresztyén írásgyűjtemény szerinte sokkal hasznosabb volt, mint a „Der Kampf um die Ehe - Eine Auseinandersetzung evangelischer Führer mit den Verfallserscheinungen der heutigen Ehe” (szerk. Gustav Schlipkötter, Albert Böhme, C. Bertelsmann, Gütersloh, 1929.) című protestáns kiadvány, amely nem sarkallt olyan élénk véleménynyilvánításra, mint az itt említett másik „házasságkönyv”.

házasság Szerzője annak aközben Ura és Megváltója is.⁶³⁶ 3. Végül célkitűzésként jelöli meg azt is, hogy e vizsgálatnak mindenekelőtt a Biblia az alapja és kiindulópontja.

Miközben Török igyekszik megfelelni ezeknek az elveknek, nagy üdvtörténeti ívet fut be, mert a házasság alapjainak és céljának feltárását a teremtésnél kezdi és az eszkatológikus távlat felé haladva végzi be.

5.7.1.1. A természeti teológia határai

Török e téma vizsgálatánál is rámutat arra, hogy a házasság intézményét az imént vázolt elhatárolódások harmadik elve alapján csakis a Biblia fényénél kutathatjuk.⁶³⁷ A bölcséleti etikával szemben azt vallotta, hogy a teológiai etika által meghatározott „jó” fogalma itt is az egyetlen lehetséges kiindulópontnál keresendő, azaz a Bibliában. Ezért sérelmezi Török, hogy „*ez az igazság Brunnernél már nem érvényesül eléggé s így akaratlanul is kaput nyit egy sekélyes természeti theologia előtt. Amint pedig beteszi a lábát a természeti theologia, bejött vele a papi talárba bujtatott emberi önkény.*”⁶³⁸ Tehát erre a témára nézve intett, hogy ha az ember „*ösztöniségéből olvasnók le Isten akaratát, mi minden lehetne a házasság, s mi minden kerülne bele a házassági etikába?*”⁶³⁹ Ezzel együtt Török nem zárja ki a lehetőségét, hogy az Istent nem ismerő természeti ember akaratán kívül is megvalósíthat valamit „házasságával” Isten erre vonatkozó rendjéből. Török esetében a kérdés inkább az, hogy legitim eszköze-e a teremtett világ természeti rendje (jelen esetben például a házasság) annak, hogy belőle Isten akaratát tekintve bármilyen normatív következtetést levonjunk? Török szerint a baj itt is azzal van, hogy a bűneset utáni ember a kérdéseivel szívesen nyúl az ige kívüli forrásokhoz, csak hogy az igével ne kerüljön kapcsolatba. A bűnbe esett első emberpárra utaló metaforát alkalmazva, a „*természeti teológia bokrait*” is olyan búvóhelyeknek látja, ahonnan elő kell jönnünk az ige meghallására.⁶⁴⁰

5.7.1.2. Krisztocentrikus látásmód

Török a házasságot, mint Isten ajándékát szemléli. Ebben az összefüggésben pedig nagy hangsúlyt helyez arra, hogy benne kimutassa a házasság intézményének és fennállásának krisztusi alapjait. Ez a szemlélet szinte mindegyik vizsgálati szempontjánál megjelenik, azaz gondolkodásmódjában erősen előtűnik a Krisztusra utaltság, vagyis a Benne nyert kegyelem, mint amely az egész isteni intézményt fenntartja. Ebből az etikai gondolkodásból fakad számára az a teológiai evidencia is, hogy az erkölcsi kérdéseket soha sem engedte Krisztuson kívül tárgyalni. Éles ellentétbe állította egymással a Jézus Krisztuson kívül tárgyalt erkölcsi

---

⁶³⁶ Török István: A házasság keresztyén jellege. I.m. 4

⁶³⁷ U.o. 9.

⁶³⁸ U.o.

⁶³⁹ U.o. 9-10.

⁶⁴⁰ U.o. Érzékelhető, hogy a Barth-Brunner természeti teológiát érintő vitáját illetően Török inkább Barth oldalán áll.

kérdések megoldását, azaz a moralizálást az igében, vagyis az isteni parancsszó hatókörén kívül tárgyalt etikai problémák vizsgálatával.⁶⁴¹

A második fejezetben megfigyelhetjük, hogy az egy testté válás titkának körüljárásánál Török a 7. parancsolat megszegése esetében az I Kor 6,15⁶⁴² alapján a Krisztus test tagjának „sárba rántásának” képével él,⁶⁴³ azaz az individuális, szociológiai síknál sokkal mélyebben értelmezi. „Az agape isteni ajándék; 'felülről száll alá'. (...) Csak ezzel a szeretettel szerethetünk, amit Krisztusban kapunk és a Lélek által magunkon már tapasztaltunk.”⁶⁴⁴ Ezt a „szeretetgyakorlást” azonban az ember önmagára hagyatkozva a másik iránt nem tudja betölteni, ezért így folytatja: „Mint emberi követelmény az agape lenne a legkegyetlenebb dolog; ugyan ki szerethet így, önerejéből, s ki ne roskadna össze ennek a szeretetnek mint követelménynek terhe alatt? De boldog lehetőség, ha Krisztus veszi át a trónt az emberszívben.”⁶⁴⁵ A harmadik főrészben Isten legfőbb áldását a házasságra nézve is Krisztusban ismeri fel, emiatt itt Török minden felülről jövő ajándékot Őbenne láttat. Ezért mondhat ilyen például a gyermekáldás nagy és szerteágazó etikai témájának lezáró gondolatai között: „Isten áldása a házaséletben is több mint gyermekáldás; Isten áldása mindenk felett a betlehemi Gyermek. Őbenne válik Isten áldásává a gyermekáldás is és azzal együtt az egész házasság.”⁶⁴⁶ A negyedik gondolatkörben az elválás nehéz témáját tárgyalva Török szintén a krisztusi újrakezdést és megbocsátást javasolja,⁶⁴⁷ illetve az két fél kapcsolata végső soron kizárólag a Krisztustól függésben értelmezhető.⁶⁴⁸ Törökre jellemző befejező gondolat áll tanulmánya végén, amikor eredményeit, erőfeszítéseit ezekkel a szavakkal egy igében összegzi: „Íme, tanulmányunk csakugyan nem adott 'megoldást', nem adott 'feleletet', hanem csak Arra utalt, aki házaséletünkben is az út, igazság és élet.”⁶⁴⁹

5.7.1.3. Üdvtörténeti beágyazottság

Miközben Török igyekszik megfelelni ezeknek az elveknek, nagy üdvtörténeti ívet fut be, mert a házasság alapjainak és céljának feltárását a teremtésnél kezdi és az eszkatológikus távlat felé haladva végzi be. Az utolsó, azaz a dolgozata ötödik fejezetében a Bibliára hivatkozva a „Kezdet és a Vég összefüggésébe helyezi a keresztyén életet és vele a házasságot

---

⁶⁴¹ U.o. 4. Itt Török Menken meghatározásában ismerte fel a moralizálás tévedésének mibenlétét, moralizálás alatt érti „azt a művészkedést, amely tapintatosan, módjával ide-oda gázol a szennyben és sárban, anélkül, hogy a szennytől és sártól megundorodnék s ebből a pondróéletből kikíváncoznák.”

⁶⁴² „Nem tudjátok-é, hogy a ti testeitek a Krisztusnak tagjai? Elszakítva hát a Krisztus tagjait, paráznának tagjaivá tegyem? Távol legyen.” Török itt nem idézi, de a 16. versben ez a gondolat így folytatódik: „Avagy nem tudjátok-é, hogy a ki a paráznával egyesül, egy test vele? Mert ketten lesznek, úgymond, egy testté.” (Károli ford.)

⁶⁴³ Török István: A házasság keresztyén jellege. I.m. 18.

⁶⁴⁴ U.o. 24.

⁶⁴⁵ U.o. 25.

⁶⁴⁶ U.o. 51.

⁶⁴⁷ U.o. 67.

⁶⁴⁸ U.o. 77.

⁶⁴⁹ U.o. 85.

is”, ez pedig felfogása szerint nem csupán idői, hanem értékbeli korlátozás.⁶⁵⁰ Török a pusztában vándorló ószövetségi nép lelkiállapotára és kegyességére emlékeztetve von párhuzamot. Ők ugyanis az Ígéret földjének váradalma és élő reménysége által nyertek erőt a pusztában, így viselkedésük, küldetésbetöltésük attól függött, hogy ez a reménység mennyire van jelen bennük.⁶⁵¹ A keresztyén házasság ennek analógiájára szintén „*ebben a váradalomban él*”, azaz a „*Krisztus keresés*”, „*Krisztus várás*” kifejezésekkel írható körül.⁶⁵²

5.7.1.4. Aktuális-e még Török „házasságkönyve”?

Török e dolgozatát 1939-ben írta. 1994-ben viszont, amikor újra kiadták, a kiadásához fűzött előszavában e műve révén is leszögezte, hogy ha ma írná ezeket, ugyanezeket írná, legfeljebb az írásmódja változna.⁶⁵³ Jóllehet a II. Világháború előtti társadalmunk a házasság intézményének jóval nagyobb jelentőséget tulajdonított, mint akár csak az után,⁶⁵⁴ hát még napjainkban, és az is igaz, hogy Török e munkájában említi, de nem elemzi a korabeli házasságkötésekkel kapcsolatos statisztikákat. Ennek ellenére a megállapításai – akár elvi, teológiai elemzéseit nézve, akár aktualizált értékeléseit vizsgáljuk – valóban meglepően időszerűnek mondhatóak.

Hiszen ki állítaná, hogy a mostani társadalmunkban, a köztudomású népességfogyás tendenciáját tekintve, amikor ma is sokan az „*egykes és egysés világhoz szabják magukat*”, ne lehetne a felmerülő okok között lehetőségként elfogadni azokat, amelyeket Török egykor az „*egész életrendünkre kiható lelki beállítottság*”-nak, nevezett, „*világnézet és korszellem*”-ként értékelt, vagy „*az életigényekben és az élet anyagi javaiért való aggodalmaskodásban*” keresendő okként jelölt meg. Továbbá Törökkel együtt mi is kimondhatjuk, hogy moralizálással, tüneti kezeléssel lehetetlen e ma is létező problémát orvosolni. A megoldás mindannyiunk számára csakis „*a teljes belső megváltozás, a megtérés*” lehet. E folyamatban az etika dolga éppen az, hogy a helyzet feltárásával és az igei tanítás erre vonatkozó egyértelmű felmutatásával szolgáljon.⁶⁵⁵

Ugyanezzel kapcsolatban Török itt utal arra – az egyébként ma is relevánsnak mondható – kérdésre is, hogy az állami-, szociális- és gazdasági intézkedések mennyire jelentenek hatékony megoldást a házasság védelmére, vagy jelen esetben a gyermekvállalás tekintetében. Török érvelésében itt ez a kérdés, egy másik, válasznak szánt kérdéssel párosul,

---

⁶⁵⁰ U.o. 79.

⁶⁵¹ U.o. 82-83.

⁶⁵² U.o. 83.

⁶⁵³ Török István: Visszatekintés. I.m. 1. Azt azonban itt megjegyzi, hogy a „lesznek ketten egy testté” bibliai gondolatot régebben az ún. vadházasságra és más efélére is kiterjesztette, mint lehetőséget, azonban 1994-ben ennek megvalósulását már a törvényes házasságokban is igen ritkának látja, és ezzel függ össze a temérdek magzatelhajtással kapcsolatos aggodalma is. (U.o. 2.)

⁶⁵⁴ Csernák Józsefné: Házasság és válás. In: Magyarország a XX. században. II. Kötet, Főszerk. Kollega Tarsoly István, Babits Kiadó, Szekszárd, 1996-2000. 184-185. Általánosságban elmondható, hogy a II. Világháború óta, ha változó ütemben és intenzitásban is, a visszaeséseket is beleszámítva egészében véve a válási arányszámok hazánkban folyamatosan nőnek. (U.o. 187.)

⁶⁵⁵ Török István: A házasság keresztyén jellege. I.m. 48-49

amelyet kijelentő módba helyezve talán ma is egy elfogadható feleletnek vehetünk: minden ilyen reform lelki előfeltétele a „*gyermekáldás időszerűtlenségének tűnő bibliai tana*”.⁶⁵⁶

Hasonlóan, ma is nagyobb figyelmet igényelne a párválasztási fázis során tanúsítandó pásztori munka a maga sokszínű lehetőségeivel, de a házassági krízisbe jutottak gyülekezeti észrevétele, támogatása is nélkülözhetetlen. Lehet, hogy ezek a kihívások a gyülekezetek mai belső struktúráját tekintve (hitbeli elkötelezettség, bensőségesség, mélyebb kapcsolatok, befogadó lelkület hiányai) nehezen válnak elfogadott, reális célkitűzésekké, de az igényéről még így sem mondhatunk le. Török pasztorációs buzdításainál rendre feltűnően az igei, evangéliumi tanítás szorgalmazása áll a középpontban, a külső eszközök, egyéb lelkigondozói segéd tudományok alkalmazásai minimálisan jutnak szóhoz, vagy inkább nem is említetnek.⁶⁵⁷ Kiváltképp észrevehető ez a válás témakörének tárgyalásában.⁶⁵⁸ Nézőpont kérdése, hogy ezt egy avitt, a mai életkörülményeink, helyzetünk közepette már elfogadhatatlanul szakmaiatlan hozzáállásnak minősítjük, vagy, e szolgálatunkat kritikusan értékelő elemzéseink során ez a jelenség éppen a mai arányok átgondolására, újraértékelésére késztet bennünket.

5.8. Egyház és állam – az alapviszony háttere

Török életében az etikai fejtegetéseit, tanácsait tekintetbe véve téma szerint igen nagy vonulatot képez az egyház, benne a hívő ember, a hívők közösségét tekintve pedig az egyház világhoz, azaz a világi közösség szervezett rendjéhez, a társadalomhoz és az azt meghatározó államhoz való viszonya. A teológiai életművében megfigyelhetjük, hogy más pályatársaihoz hasonlóan is feltűnően nagy arányban nyilatkozik meg az egyház és állam viszonyát-, annak bibliai alapjait illetően, ezek az iránymutatások pedig mindig gyakorlati célt szolgálnak, azaz a helyes keresztyén viszonyulást kínálják az adott politikai, állami rendszerben való eligazodáshoz, helytálláshoz. E teológiai kérdéskör számos alkalommal őt magát is egzisztenciálisan érintette, elég, ha az életrajzi adataira gondolunk.⁶⁵⁹

Ebben az alfejezetben éppen ezért látjuk helyét annak, hogy az államtani és ebből fakadó konkrét gyakorlati elgondolásait bemutassuk. Ezt úgy tesszük, hogy először az elméleti alapvetésére irányítjuk a figyelmünket, majd pedig az egyes gyakorlati útmutatásait világítjuk meg.

---

⁶⁵⁶U.o. Török az itt idézett okok ősi főokaként tapint a lényegre: „... az ember nemiségében annyira teremtői hatáskört és méltóságot tulajdonít magának, hogy még a Teremtőre sem akar többé hallgatni...” (U.o. 48.) Török azt is kifejti, hogy az állam önmagában, az egyház nélkül is sokat tehet a házasság védelmében azzal, hogy annak megfelelő életteret biztosít (szociális intézkedések, közérkölcsök szabályozása), de önmaga nem elég a házasság intézményének virágzóvá tételéhez. Szükség van arra is, hogy az egyház evangéliumi munkával nevelje az ifjúságot a házasságra és a házastársakat a keresztyén házaseset kialakítására. (U.o.74.)

⁶⁵⁷ Ennek nyilvánvalóan nem az lehet az oka, hogy teljességgel ismeretlenek voltak.

⁶⁵⁸ V.ö. U.o. 61. kk.

⁶⁵⁹ Vö. 9. fejezet. Török állammal kapcsolatos alábbi gondolataihoz lsd. Hotorán Gábor: Török István küzdelme kora ideológiájával. I.m. 13-17.; 19-21.

5.8.1. Kálvin államtanának súlya

Török az állam kérdését alapvetően Kálvin szemszögét osztva tárgyalja. Őt tartja annak a reformátornak, akinek az államról szóló tanítása máig aktuális és követendő. Ez az aktualitás pedig abban rejlik, hogy Kálvin e kérdést is hitbeli szempontból érti, azaz nem egy a Bibliától elszakított államtani elméletrendszer ad, hanem rá jellemző módon ezt is a keresztyén ember helyzetéből nézve tárgyalja. Így Kálvin témája *„nem az állam vagy az állam és a világ, hanem a keresztyén ember és az állam, vagy még inkább: a keresztyén gyülekezet és az állam.”*⁶⁶⁰ Török magáévá tette ezt a szemléletet, és ennek megfelelően gondolkozott az államról szóló tanításról is. Ezt az állítást arra alapozzuk, hogy a Török vélekedésében legfontosabbnak látszó tanítások főképp mind az ő felismeréseire vezethetők vissza. Az 1988-ban végső formába öntött Etikájában az e témához tartozó rendszerezést is vele kezdi, gondolatait nagyban arra a vázra fűzi fel, amely e reformátorunk tolmácsolásában is megfigyelhető.⁶⁶¹

A legelső ilyen, Töröknél is észlelhető, az egész megközelítését meghatározó kálvini specifikum az, hogy amint *„Kálvin államtana is egy darab hitteológia”*, úgy ő is a gyülekezet szemszögéből, azaz mint teológus tekint a világi hatalomra, azaz a keresztyén mivoltunk meghatározottságából és szükségéből vizsgálja azt.⁶⁶² Ebből a szemszögből következnek a további jellemzők is.

5.8.1.1. Az isteni és az emberi jelleg

Az állam isteni és emberi jellegét Török megkülönböztetendőnek vélte, azonban nem tartotta helyesnek azok szétválasztását.⁶⁶³ Kálvinhoz csatlakozva vallotta, hogy az állam Isten gondviselő kegyelmének a következménye, mert általa kormányozza, irányítja, ha kell, pedig tartja féken a bűneset utáni világot.⁶⁶⁴ Szintén Kálvinra utal vissza akkor is, amikor a keresztyén ember élete külső és belső kormányzásának természetéről mondja, hogy *„mind a kettő Isten mindent átfogó országlásába tartozik”*, vagy egészen leegyszerűsítve egyszerre vagyunk egyháztagok és állampolgárok is.⁶⁶⁵

Ezzel együtt tud róla, hogy ez az állam is bűnös, azaz önmagában nem tökéletes, az eszközként való alkalmazása csakis Isten kezében valósulhat meg. Ugyanakkor Brunner Török számára túlságosan pesszimista és egyoldalúnak tűnő megfogalmazásával nem ért teljesen egyet, mert ő inkább hangsúlyozza, hogy *„az állam a kollektív bűn produktuma.”*⁶⁶⁶ Török pedig szavaiból és államtana e vonatkozásainak átfogó szemlélete szerint inkább hajlik

---

⁶⁶⁰ Török István: Etika. I.m. 246.

⁶⁶¹ U.o. 245.

⁶⁶² U.o. 246. (Az itt szereplő idézetet Török hozza egy általa meg nem nevezett Kálvin-kutatótól.)

⁶⁶³ U.o. 246-247.

⁶⁶⁴ U.o. 247.

⁶⁶⁵ Török István: Kálvin nyomán: az államformáról. I.m. 114-115.

⁶⁶⁶ Emil Brunner: Das Gebot und die Ordnungen. I.m. 432.

Kálvin felé, aki szívesebben beszél az állam isteni gondviselésének jelentőségéről, és annak megromlása esetén is elsősorban a tűrésre buzdít.⁶⁶⁷

Török, noha megérti, hogy Brunner az akkori németországi helyzetben „*minden valószerűség szerint a totális állam teológus-teorétikusai alá nem akart államtanával lovat adni. De vajon ekkora tartózkodással nem marad-e túlságosan a racionalizmus körében, holott az adott esetben nem egészen racionális dolgokról van szó.*”⁶⁶⁸ Török szerint a minél következetesebb és részletesebb kifejtés segít abban, hogy az államnak ne csak az emberi, hanem az isteni oldala, illetve annak a keresztyén életünkre vonatkozó konzekvenciái is megmagyaráztassanak.

Töröknél erre a feladatra a Róma 13 első verseinek Kálvin értelmezésében való megjelenése látszik a legalkalmasabbnak, ő ugyanis éppen ennek az igeszakasznak (és párhuzamos helyeinek) a fényében emlékeztet többek között arra, hogy „*a protestáns teológia tehát nem a természetjogból, fajiság és nép eszméjéből vagy más effélékből származtatja az államot, hanem Istennek a bűnös világban munkáló megtartó kegyelméből. És ezzel indokolja azt a nagy tiszteletet, mellyel a felsőbbség iránt, s a felsőbbség hivatali működése iránt viseltetünk. Ezért imádkozunk érte, s bármely felsőbbségnek, mint Isten szolgájának és követének engedelmessékedünk a Biblia parancsa szerint.*”⁶⁶⁹ Erre a háttérismeretre Töröknek a személyes életében számtalanszor nagy szüksége volt.

Török István az állam emberi jellegére nézve látatja az állam fent említett bűnös természetét is, ezért is fogalmaz ennyire végletesnek tűnő módon: „*Az állam, úgy amint van, emberi mű. Egész valójában részes az ember elesettségében, bűnében, szinte azt mondhatnók rá, a bűn kollektív formája.*”⁶⁷⁰ Ugyanez a jellemvonás világítja meg szerinte azt a tapasztalatot is, hogy az állam kényszeralkalmazása, esetleges brutális beavatkozása a rend érdekében – miből fakad. Eszköz volta korlátozza is, emberi mivoltából ennek ellenére sem tud kilépni. Éppen ez a természet okozza azon vonásokat is, amelyeket – Török nézete alapján – a következőkben mutatunk be.

5.8.1.2. Alapvető bibliai szakaszok: a Róma 13, a Jelenések 13 és az Efézus 1 keretbefoglaló jelentősége

Az állam isteni és emberi természetének kérdését Török látásmódjában tehát több igeszakasz is árnyalja. Legfőbb kiindulópontja az, hogy az a feltámadott és mennybement Krisztus abszolút uralma alá tartozik. Ez a hatalomgyakorlás mindenre kiterjed. Az Efézusi levél első része (11-23. v.) több más fontos bibliai hely mellett rendkívül szemléletesen fejti

---

⁶⁶⁷ Bullinger révén ezt a felfogást erősíti meg Török akkor is, amikor a Második Helvét Hitvallás 30. fejezetét elemzi. (Török István: Über die Obrigkeit einst und jetzt. In: Glauben und bekennen, Vierhundert Jahre Confessio Helvetica posterior. Herausgegeben von Joachim Staedtke, Zwingli Verlag Zürich, 1966. 403-404.)

⁶⁶⁸ Török István: Etika. I.m. 247. Brunner pontosan így fogalmaz: „Az állam kényszerítő jellege – és ez azt jelenti: amit mi államnak nevezünk – nem a teremtői akaratból ered. Az állam közössége önmagáért való, de mint csak meghasonlott, nem tulajdonképpen értelemben vett közösség értendő, és ez a közösségi rend nem teremtési rend, hanem a bűn ténye által meghatározott rend.” Emil Brunner: Das Gebot und die Ordnungen. I.m. 431.

⁶⁶⁹Török István: Etika. I.m. 248.

⁶⁷⁰ U.o. 249.

ki ezt a tényt állapítja meg.⁶⁷¹ Noha Krisztus által igazgat az Atya mindeneket, ennek ellenére mégis tapasztaljuk, hogy van lehetőségük a lázadásra, de csak lázadásra, mert Krisztusban láthatatlan kötelékek kötik őket.⁶⁷²

A Törökre e témában nagy hatással lévő Róma 13,1-7 szakaszához fűzött kálvini magyarázat lényegében ugyanazokat a gondolatokat bontja ki, melyeket az Institutio utolsó témájának tárgyalásakor – három évvel korábban már egyszer a reformátorunk kifejtett.⁶⁷³ A hatalmasságok eredete tehát Mennyei Atyánktól származik, éppen ezért kell azoknak engedelmességnünk, „mert nem a maguk erejéből jutottak erre a magas polcra, hanem az Úr keze helyezte oda őket. Mikor pedig azt mondja, hogy minden lélek, ezzel eltöröl minden kivételt, hogy senki se hajhásszon a maga számára mentességet a közös alárendeltség alól.”⁶⁷⁴ Kálvin is tud az állam pervertálódásának lehetőségéről,⁶⁷⁵ de Török, amikor ezt az eshetőséget taglalja, akkor az igei háttér magyarázatát nézve nem rá hivatkozik. Ebben a vonatkozásban egy másik bibliatudós meglátása ragadja meg.

A mondanivalójához használt kálvini elgondolás fősodratát itt kiegészíti egy Oscar Cullmanntól kölcsönzött képpel. Kálvinon túl ugyanis ő is segítette Török felismeréseinek elmélyítését. Cullmann az először 1946-ban megjelent Krisztus és az idő című művében kifejti, mit jelent a láthatatlan hatalmaknak való alávetetés, és hogy annak üdvtörténeti beágyazottsága miként függ össze a világtörténelemmel. Ebben így foglalja össze Pál apostolnak a legyőzött angyali hatalmakra vonatkozó tanítását: „Krisztus feltámadása és visszajövetele, parúziája közötti időben ezek pórázon vannak tartva, amit lehet hosszabbra engedni vagy rövidebbre fogni, sőt a pórázon tartott erők közül némelyek a maguk emancipációs törekvéseiben olyan illúzióban ringathatják magukat, hogy képesek lennének elszakadni Krisztus kötelékéből, és ezzel a hol itt, hol ott mutatkozó erőlködésével valójában

---

⁶⁷¹ U.o. 256.

⁶⁷² U.o. Török ezzel indirekt módon Luther „két birodalom” tanában is osztozva érvel.

⁶⁷³ Török István: Etika. I.m. 247. valamint e szakasz előmunkálata: A keresztyén ember politikai felelőssége, Az Országos Református Presbiteri Szövetség kis tanulmányai, Sylvester Rt. Budapest, 1947. 10. Kálvin ezeknek a tanításoknak már az 1536-os Institutiojának a VI. (azaz utolsó) fejezetében is hangot adott. (Kálvin János: A keresztyén vallás alapvonalai, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1903. 403. kk.) Kálvin az 1559-es Institutiojában pedig a IV. könyv egész XX. fejezetét ennek a témának szánja. Török szerint reformátorunknak talán ez az államtani fejtegetése vált valamennyi tana közül a leghatékonyabbá. (Török István: Etika. I.m. 245.)

⁶⁷⁴ Kálvin János: A Római levél magyarázata. A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének kiadása, Budapest, 1954. 271-272. Töröknek e felismerés adhatott erőt az életét ért nagyobb próbatételek idején is, 1958-ban az 56'-os történetekre visszatekintve a Róma 13 eligazítására hivatkozik: „engedelmességnünk kell az állami felsőbbségnek nemcsak félelemből, hanem lelkiismeret okából, mert minden felsőbbség Istentől rendeltetett, a mi javunkra. Még az ateista felsőbbség is Isten 'leitourgos'-a. Az egyház feladata, hogy buzgó könyörgésével és egész létevel ennek felismerésére segítse az államot.” Török István: Kereszténységünk a szocializmus történelmi korszakában. I.m. 96.

⁶⁷⁵ Kálvin az állam megromlását elsősorban a feljebbvaló pervertálódása révén festi le, akiről azt írja, hogy – „ha valami vérszomjas fejedelem gyötör bennünket, ha fősvény vagy tékozló, rabló módjára kifoszt, ha a tunya elhanyagol, ha végre az istentelen és szentségtörő üldöz hitünkért” – még akkor is tiszteletet és engedelmességnünket illeti, tudván, hogy az Úr az, aki tudtán kívül általa büntet, de ő maga is számon kértik egykor. (Kálvin János: A keresztyén vallás alapvonalai. I.m. 432.) A Jelenések 13 magyarázatát nála nem is kereshetjük úgy, mint a Róma 13-ról szóló gondolatait, mert ehhez az utolsó bibliai könyvhöz Kálvin nem írt kommentárt. Egyébként Nagy Barna az ezzel a témával foglalkozó tanulmányában Kálvin esetében szintén összekapcsolja a Róma 13-at és a Jelenések 13-at. (Nagy Barna: Kálvin politikai teológiájának krisztológiai alapvetése. In: Magyar református önismereti olvasókönyv, I.m. 354.)

*újra meg újra csak az eredendően sátáni, démoni természetüket mutogatják, de ténylegesen nem képesek elszabadulni. Erejük és hatalmuk csupán csak látszat.*⁶⁷⁶

Török István egy évvel később, 1947-ben napvilágot látott (A keresztyén ember politikai felelőssége⁶⁷⁷) tanulmányában már felhasználja ezt a képet. Később pedig még találkozunk ezzel az Etikájában is annál a fejezetnél, amely az államhatalom isteni legitimitásáról, valamint annak potenciális pervertálódásáról szól.⁶⁷⁸ Annyi változtatás történik Cullmannhoz képest, hogy ő mindezt az államra tekintve értelmezi, sőt a képet tovább viszi. A póráz megeresztésének hatása, illetve az államtotalitást igénylő hatalom azonban illúzióban vesztegel. *„A mi nemzedékünk tapasztalhatott valamit a póráz megeresztéséből s talán a rövidrefogásából is. De elég szilárd és egyre megújuló-é a mi hitünk abban, Aki a pórázot tartja, mert ezen fordul meg minden további mondanivalónk.*”⁶⁷⁹ Ezek szerint a rövid póráz jelképezi Török számára a Róma 13-ban leírt hatalmat, a hosszú póráz pedig azt szimbolizálja, amit a Jel 13 (1-10. v.) elénk tár, azaz az Isten által a gondviselés eszközeként fölénk helyezett hatalmat – valamint a sátáni jegyeket magán viselő démoni felsőbbség megnyilvánulását.⁶⁸⁰ Cullmann a Róma 13 első verseiben szereplő εἰσοσται kifejezést egyértelműen a láthatatlan angyali hatalmak összefüggésében értelmezi, méghozzá úgy, mint amelyek az őket is magába foglaló Krisztus uralma alá tartoznak. Pál apostol erről úgy ír, mint amelyek itt ebbe hatalmas ταξις-ba tartoznak, egészében pedig részét képezi a Regnum Christi-nek.⁶⁸¹ Az államról szóló tanítás krisztológiai megalapozása Cullmann-nál elsődlegesen ebben áll, valamint ehelyütt tovább haladva arra is felhívja érvelésében a figyelmet, hogy ide kell még kapcsolnunk a Jel 13-at és az IKor 6,1kk-et is. A Jel 13-ban ugyanennek az államnak a Krisztus uralma alóli kötelékből való önkényes kiszakadását találhatjuk, ami a démoni természetének kiütközését is előrevetíti, a korinthusi szakasz pedig arra emlékeztet, hogy az állami ítélőszékek, bíróságok sem az abszolút végső tekintélyek, mert hatalmukat kölcsönözték nekik. Török a Jel 13,1-10 esetében az államot látja a „fenevad” képében, és ezzel az azonosítással él: *„Ez a szentírási hely tehát hatalmi túltengésében és önistenítésében, csodatételeiben és istenkáromlásában mutatja meg az államfenevadat.*”⁶⁸² Az állam természetének ez az eshetősége bizonyítja is az emberi jellegéből adódó túlkapasait. Török érvelésében egyébiránt érdekes kiemelés még, hogy a 8. versre⁶⁸³ is felhívja figyelmünket, és egyfajta predesztinációs összefüggésbe állítva vigasztalja

⁶⁷⁶Oscar Cullmann: Krisztus és az idő. Hermeneutikai füzetek 22., Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 2000. 186.

⁶⁷⁷Török István: A keresztyén ember politikai felelőssége. Az Országos Református Presbiteri Szövetség kis tanulmányai, Sylvester Rt. Budapest, 1947.

⁶⁷⁸Török István: Etika. I.m. 256. kk. Török 1985-ben megjelent Dogmatikájára és az 1988-as Etikájára általában jellemző, hogy a korábbi, nagyobb lélegzetvételű tanulmányainak eredményei bennük foglaltatnak.

⁶⁷⁹Török István: A keresztyén ember politikai felelőssége. I.m. 6.

⁶⁸⁰Török István ezen gondolatokat legelőször 1947-ben, majd a „végleges” Etikájában (1988) is felhasználta. (I.m. 256-259.)

⁶⁸¹Oscar Cullmann: Krisztus és az idő. I.m: 190-191.

⁶⁸²Török István: Etika. I.m. 257.

⁶⁸³Elsősorban erre a versszakaszra gondol Török: „Annakokáért imádják őt a földnek minden lakosai, a kiknek neve nincs beírva az életnek könyvébe...” (Károli ford.)

a mindenkor nyomorgatott hívőket, emlékeztetve arra, hogy Krisztus végső győzelme már elvégeztetett.⁶⁸⁴

Török tehát Cullmannhoz hasonlóan közelíti meg a kérdést, e teológustársa ugyanis e lókusokra alapozva is, ezért látja helyét a folytonos keresztyén állam-kritikának és éber őrállásnak, még akkor is, ha hatáskörein belül megmarad, hát még akkor, ha túllépi.⁶⁸⁵ A német exegeta szerint sok írásmagyarázó figyelmen kívül hagyja e bibliai szakaszok kánoni kontextusát, és ezért egyoldalúságokba siklanak.⁶⁸⁶

5.8.2. Az egyház nemzeti felelőssége

Török egészen a felvilágosodásig tekint vissza, amikor azt határozza meg, hogy hol kezdődött az egyházunk küldetésértelmezésének félresiklása. Azóta szerinte ugyanis egyre inkább afelé tolódik a vélekedés, hogy „*az egyháznak nemzeti küldetése nemcsak van, hanem kizárólag ilyen küldetése van.*”⁶⁸⁷ Nem vitatta el egyházunk nemzetmentő, összetartó erőt, menedéket jelentő küldetését, de hibásnak tartotta azt, ha a rendeltetését csupán erre redukáljuk. Gondolkodásában ez a téma egy többrétű kérdéskörbe ágyazódik, kezdve azzal, hogy ő az egyház fogalma alatt elsődlegesen az örök isteni, nemezetek felett álló terv beteljesedését látta, folytatva pedig azzal, hogy ebből fakadóan az elsődleges feladata az ige hirdetésének, engedelmes követésének betöltése.⁶⁸⁸ Tekintve, hogy ehhez képest az egyház alapvető küldetésének félreértését ismerte fel abban, ha leszűkítjük a fő feladatunkat a nemzetért való fáradozásra, akkor ennek a tévesen primernek tekintett küldetésnek ezek a további céljai bontakoznak ki: a nemzeti függetlenségünk megőrzéséért végzendő erőfeszítések, az iskolafenntartásért való küzdelem folytatása, a szociális bajok orvoslásának végzése.⁶⁸⁹ E rosszul értelmezett szerepkör természetesen meghozza a maga szomorú kárát: egyrészt „*a világ nem lát meg semmi mást sem az egyházban, csak a nemzeti érdekeket többé vagy kevésbé szolgáló kulturális, szociális, és gazdasági tényezőket.*”⁶⁹⁰ Miközben ehhez a csonkított, torz egyházképhez igazítjuk magunkat, más probléma is lesz: megjelenik a lelkeszi szolgálatvégzési hangsúlyeltolódás is, ugyanis sok lelkipásztor nem abban fog serénykedni, ami az őt megbízó Urának elsődleges akarata, hanem ugyan emberi mérce szerint nagyon is hasznos dolgokkal foglalkozik, de az igehirdetés helyett főként a politikai szerepvállalás, és a társadalmi pozíciók betöltése lesz a fő fáradozása.⁶⁹¹

Török számára igen fontos tényező volt az egyház természetének azon oldala, hogy az látható természete szerint Krisztus második eljöveteleig mindenkor itt a földön küzd. Ez a horizontális szinten értelmezendő létjellemező magában foglalja az egyház evilági hatalmak által felállított határait, mi több, a nemzeti alapadottsága általi behatároltságát. A saját egyházi

---

⁶⁸⁴ Török István: Etika. I.m. 257.

⁶⁸⁵ U.o.

⁶⁸⁶ U.o. 190.

⁶⁸⁷ Török István: Egyházunk nemzeti küldetése ma. In: Igazság és élet, VII. évf. 241.

⁶⁸⁸ Lsd. 7.1. alfejezet.

⁶⁸⁹ Török István: Egyházunk nemzeti küldetése. I.m. 241.

⁶⁹⁰ U.o.

⁶⁹¹ U.o. 3-4. E Török által körülírt lelkipásztor típusról még szólunk e dolgozatban. Lsd: 9.2.2.3. fejezet.

szolgálatában éppen ezért minden, az egyház Török által is hangsúlyozott, népeket egyesítő jellemvonásának ellenére megfigyelhető, hogy fokozottan figyelembe veszi saját egyházának magyar nemzeti beágyazottságát. Úgy véli, hogy „*Isten a népek világában felállította uralmát. Jézus Krisztusban egy nép fia- és tagjaként szállt le hozzánk, és megküzdött érettünk bűnnel-halállal. Ez a nagy történelmi fordulat, amely minden népre kihat. Nem abban az értelemben, mintha a népek egészükben Krisztushoz térnének és meghódolnának hatalma előtt. A népek története sohasem azonosul az üdvtörténettel. De szent mag, gyülekezet alakul az ő királyi uralmának jeléül, s a gyülekezeti tagokban megszentelődik az is, ami népünkhöz köti őket. Ezen a keskeny úton s ebben az elhatárolt értelemben jelent engesztelődést a Krisztus-hit a magyar voltunkra is.*”⁶⁹² Ebből az tűnik ki, hogy Török a hit szemüvegén keresztül szemléli a magyarságát is, amit pedig Istentől a nemzeti hovatartozása révén kap (közös anyanyelv, szokások, hagyományok), az mind-mind olyan eszköz, amely a bűn által megtépázott mindenkori közösséget – esetünkben a nemzeti közösségünket – újra egységre viszi.⁶⁹³ Ez nem azt jelenti, hogy a nemzeti közösség önmagában már egyszerre hitközösség is volna. Ebben a tekintetben két bibliai alapot, azaz a bábéli történetet (I Móz 11) és a pünkösdi csodát (ApCsel 2) kapcsolja össze, hogy harmóniát láttasson: ahogyan az előbbi nem a nacionalizmus éltetése, utóbbi pedig nem az antinacionalizmus melletti igei propaganda.⁶⁹⁴ Bábel esete emlékeztet, hogy az elkülönülés és egymás meg nem értése az engedetlenség átka volt, ugyanakkor Péter pünkösdi igehirdetésének a sokféle nép által való megértése és hitben való egymásra találása pedig azt mutatja, hogy „*Urunk van, akiben menedéket találhatunk, tört erejű, vétkes és megalázott, de mindezideig kegyelmesen meghagyott magyarságunkkal.*”⁶⁹⁵ Az evangéliumból táplálkozó igehirdető egyház pedig „*meri hirdetni a nemzeti élet bűnökkel terhelt világában épp a kellő helyen és a kellő időben az Isten törvényét, mégpedig úgy, hogy ugyanakkor testvéri közösséget vállal a bűnösökkel s osztozik felelősségük s terhük elhordozásában.*”⁶⁹⁶ Ő azt tartotta, hogy az egyházunknak „*nem a 'magyar igazságnak', hanem Isten igazságának a hirdetése a feladata. (...) Egyedül az ígérel szolgálja a magyar népet, neki mint egyháznak ez a hivatása s ha nem ezzel szolgálja, vagy nem elég szent meggyőződéssel és szókimondó bátorsággal szolgálja vele, sehogy sem szolgálja, ha egyébként még oly nemzet- és kultúramentő politikán buzgólkodik is.*”⁶⁹⁷

Ebből az igei meghatározottságból kiindulva érthető meg, hogy Török miért tartja a maga szempontjából részben népünk ügyének szolgálatában a lelkipásztorképzést is: népünknek elsősorban az igére van szüksége, ezt ő a maga eszközeivel pedig csakis elhívott igehirdetők képzésében látta elképzelhetőnek elősegíteni.⁶⁹⁸ Jellemző Török hazaszeretetére, hogy amikor a tanítói szolgálata során felismert bibliai igazságokat könyvbe foglalva útjára bocsájtja a Dogmatikáját, annak előszavában abban reménykedik, hogy írása a „*bibliai*

---

⁶⁹² Török István: Etika. I.m. 261.

⁶⁹³ U.o.

⁶⁹⁴ U.o. 262.

⁶⁹⁵ U.o.

⁶⁹⁶ Török István: A Tízparancsolat, mint a nemzeti élet törvénye. In: Protestáns Szemle, L/4. 124. (Ez volt Török debreceni habilitációja után a próbaelőadása is.)

⁶⁹⁷ Török István: Egyház és politika. I.m. 14.

⁶⁹⁸ Török István: Egyházunk nemzeti küldetése ma. I.m. 248.

szempontjaival további jó szolgálatot végezhet, hiszen eredeti célja is a sokfelől és sokféleképpen szorongatott, de Urában bízó 'magyar Sion' erősítése volt."⁶⁹⁹

5.8.3. Török vélekedése a politikai élethez való viszonyulásról

Török az államtanából fakadóan komoly felelősséget látott abban, hogy akár mint egyház, akár mint annak egyes tagjai, ne legyünk közönyösek az életterünk tágabb köreit tekintve. Mivel társadalmunk berendezkedése lehetőséget biztosít arra, hogy véleményünkkel, tetteinkkel formáljuk annak arculatát, ezért erre a keresztyén hitéből és tanbeli meggyőződéséből adódóan fokozott hangsúlyt fordított. Ahogyan az előzőekben is szemlélhettük, egy államformára sem tekintett úgy, mint amely minden tekintetben Isten szerint való, azaz mindegyikben látott valamilyen fogyatkozást. Mégis a demokráciáról mondja azt, hogy az a szabad emberhez legméltóbb államforma.⁷⁰⁰ Azonban ez a berendezkedés is csak akkor lesz hasznos, és élhető közösségi életforma, ha benne a szabadsággal megfelelő módon tudnak élni az állampolgárok. A demokrácia ugyanis a gondolatai alapján rengeteg veszélyt és kísértést hordoz magában.⁷⁰¹ Megfogalmazása szerint „*egyik államforma sem önmagában véve jó vagy rossz, hanem aszerint, hogy hogyan élnek vele.*”⁷⁰² Alapvetően a „*mindenkori körülmények, a pillanatnyi erőviszonyok szabják meg, hogy helyenként mi a megoldás.*”⁷⁰³ A következőkben ezért azon megnyilatkozásaira irányítjuk figyelmünket, amelyek e felelősséget számunkra segítő szándékkal bemutatják.

5.8.3.1. Egyház és politika

Törököt viszonylag korán, mindjárt pályája elején elgondolkodtatta a közösségi élet e viszonylatának kérdése. Az első, e témában kifejtett nagyobb terjedelmű megnyilatkozása egy igen rangos esemény révén történt, a Pápai Teológiai Akadémia dékáni tisztségének kezdetekor a székfoglaló előadása ezt a címet viseli: „*Egyház és politika*”.⁷⁰⁴ Ez a mű azon túl, hogy a két világháború közötti politikai életet és az emberek gondolkodását jellemző általános közfelfogást egy sajátos egyházi szempontból mutatja be, számos olyan „örökzöldnek” tekinthető bibliai normát is kifejti, amelyek aktualitásukból ennél fogva azóta sem veszítettek. Az itt megmutatkozó alapok Török etikai gondolkodásának e vonulatát mindvégig meghatározták, ha ezt vázlatnak tekintjük, akkor a későbbiekben olvasható tanulmányai ezt a szerkezetet árnyalták, mélyítették. Török e munkájában elsősorban az

⁶⁹⁹ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 2.

⁷⁰⁰ Török István: Etika. I.m. 251.

⁷⁰¹ U.o. Török itt elsősorban az ochlokráciává-, vagy anarchiává fajulás veszélyére gondol, amelyhez a demagógia, a népámítás, felelőtlen fecsegés és cselekvés vezethet. (Lsd. még: Török István: Kálvin nyomán: az államformáról. I.m. 116.)

⁷⁰² U.o. 252.

⁷⁰³ Török István: Kálvin nyomán: az államformáról. I.m. 115.

⁷⁰⁴ Megjelent: Török István: Egyház és politika. A Pápai Református Theológiai Akadémia Kiadványai, 13. sz., Főiskolai nyomda, Pápa, 1935.

egyház és politika viszonyán elmélkedik és benne az egyes ember felelősségét ennek a főcélnek megfelelően vizsgálja. E székfoglaló beszédét helyenként továbbfejlesztette a több mint 10 évvel később megjelent tanulmányában, amelyben már a címben jelezve is utal arra, hogy kifejezetten e témáról kíván értekezni: A keresztyén ember politikai felelőssége.⁷⁰⁵ E gondolatokat később az 1988-as Etikájában összegezve is megjeleníti, ott viszont már az alfejezetét ezzel a markáns, feladatot sürgető címmel ellátva érvel: „Politikai hivatásunk”.⁷⁰⁶

Úgy látjuk, hogy Török számára ezt a problémát egy az egyházunkban megjelent kezdeményezés helyezte fókuszpontba, közben pedig a végiggondolása során számos más összefüggést is megvizsgált. E kezdeményezés 1935-ben számára az ekkor még aránylag friss jelenségnek számító Sebestyén Jenő nevéhez köthető Kálvinista Politikai Mozgalom volt.⁷⁰⁷ E törekvés a kálvinizmust egy olyan sokrétű világnézeti rendszernek tartotta,⁷⁰⁸ amely minden vetületében a legalkalmasabb kerete a társas emberi együttélésnek. Éppen ezért, e felfogás inkább a kálvinizmust, mint a református egyházat tartotta a politikai életet mederbe terelő, átfogó erejének.⁷⁰⁹ Sebestyén meghatározásában ez *„nem felekezeti politika s nem a református egyház hivatalos politikája, hanem világnézeti politika, amely kívülről és fölöttől áll az egyháznak.”*⁷¹⁰ E felfogás az egész közösségi életet a kálvinista világnézet szellemében értelmezi, amelynek e szempontból a politika csupán egy szükséges eszköze a megvalósításban. A háttérben Kuyper holland példája áll, azaz az ott az 1870-es évektől felélénkülő neokálvinista irányzat holland társadalomban megfigyelhető hatása.⁷¹¹ Sebestyén a kálvinista tradíció szükségszerű és elengedhetetlen folytatásának vélte a kálvinista világnézetnek a közéletünk minden szegmensében teret hódító előmozdítását, és nem volt kétsége affelől, hogy ha ez megtörténik, akkor a társadalmi, nemzeti felvirágzásunk elmaradhatatlan.⁷¹² E kezdeményezés odáig fejlődött, hogy kálvinista politikai párt alapítását is tervezték: ha párt nem is alakult, de 1920. február 2-án a Kálvinista Politikai Szövetség azért létrejött, amely az egyik legtömörebb cél-meghatározásban a következőket nyilatkozta: *„...a Kálvinista Politikai Szövetség nem azt akarja, hogy az egyház mint olyan politizáljon, hanem azt, hogy a református keresztyénség a kálvinizmus, mint világnézet alapján csináljon keresztyén politikát. Nem kontaktust akar az egyházi és politikai tevékenység között, hanem azt akarja, hogy a kálvinistának még a politikai princípiumai is harmóniában legyenek*

⁷⁰⁵ Lsd. 627. lábjegyzet.

⁷⁰⁶ Török István: Etika. I.m. 262.

⁷⁰⁷ Sebestyén professzorék álláspontját, annak lényegét részletesebben bemutatom „A Török kontra Sebestyén vita”c. alfejezetben, In: Hotorán Gábor: Török István küzdelme kora ideológiájával. I.m. 21-24. Török politikai gondolataihoz lsd. még u.o. 24-25.

⁷⁰⁸ Török fel is sorolja, hogy a kálvinizmusnak megvannak az elvei „az államra, királyra, alattvalókra, ezeknek egymáshoz való viszonyára, az egyénre, választójogra, magántulajdonra, tőkére, iskolára, tudományra, művészetre stb.-re nézve.” (Török István: Egyház és politika. I.m. 4.)

⁷⁰⁹ Török István: Egyház és politika. I.m. 5.

⁷¹⁰ Sebestyén Jenő: Kálvinista politika. In: Kálvinista Szemle, I/5. 1. V.ö. A Török által is említett ide tartozó, Kálvinista Szemléből származó további e témájú cikkek: A kálvinista politika. (V/19-20. 151.); Sebestyén Jenő: A papság és a politika. (II/14. 113-114.); Sebestyén Jenő: Keresztyénség és politika. (II/39. 318-319.); Sebestyén Jenő: Vallásosság és politika (III/22. 186.); A kálvinista politika kilátásai Magyarországon. (V/48.); Sebestyén Jenő: Keresztyénség és politika. (II/39. 318-319.), ill. v.ö. Török összefoglalását Sebestyénék programját illetően: Egyház és politika. I.m. 1-5.

⁷¹¹ U.o. 2.

⁷¹² Sebestyén Jenő: A kálvinista politika gondolatának előtérbe nyomulása. In: Kálvinista Szemle. V/46. címlapon

vallásos élet- és világfelfogásával.”⁷¹³ Sebestyén tehát nem felekezeti (református) politizálást akart meghonosítani, mert nézete szerint a kálvinizmus a református egyházunkon is túlmutató, a társas emberi együttélésnek minden tekintetben egyedülálló kerete.

Sebestyén Jenő és körének törekvése tehát teljes mértékben a leginkább Abraham Kuyper holland teológus és államférfi által képviselt irányzathoz táplálkozik. Kuyper teológiai, társadalomtudományi felfogásában ugyanis a kálvinizmus nem csupán egyházi és dogmatikai irányzat.⁷¹⁴ E gondolatkörön belül a legfontosabb tantétele e szempontból a szótérológiai összefüggésben – nem a hit általi megigazulás, hanem a lehető legtágabb kozmológiai vonatkozásban – értelmezett szuverenitástan, ahogyan mondja: „*a Szentháromság Istenének a teljes világegyetem fölött való szuverenitása, annak minden látható és láthatatlan régiójában és birodalmában.*” E szuverenitást hármasságban definiálta, úgymint az államban, a társadalomban és az egyházban.⁷¹⁵ Isteni szemszögből ennek a szuverenitásnak a legnemesebb célja az, hogy miközben e három formáció bizonyos értelemben egymással szemben is szuverén, illetve e szuverenitásokat is a szuverén Istennek köszönhetik – e szabadságuk által létüknek a legmagasabb rendű célját betöltsék: Isten dicsőségét hirdessék és az ő mennyei bölcsessége felragyogjon mindenki előtt.⁷¹⁶ Kuyper részletesen is kifejti ennek az elvnek az ún. „szférák szuverenitásának tanán”, vagy az általános kegyelem általa való értelmezésén keresztül a kálvinizmusnak e misszióját.

Hazánkban ez a kezdeményezés a közéleti vetületében nem tudott szélesebb rétegekben gyökeret verni – de még az egyházunkban sem. Ennek azon túl, hogy e nézetek valószínűsíthetően csekély mértékben voltak ismertek, illetve még Kárpát medencei megoszlásban is jóval kisebb arányú volt a reformátusság, mint a római katolikus vallásúak,⁷¹⁷ számos más oka is lehetett. Az egyik, hogy nálunk merőben más volt a társadalom szerkezete, azaz az ipari szektorban (így főként városokhoz kötődő) „közéleti” impulzusokkal valószínűleg inkább érintkező lakosság száma sokkal csekélyebb volt azokéhoz képest, akik a vidéki mezőgazdaságban keresték kenyerüket, még akkor is, ha az ipari és a szolgáltatási szektor javára történő foglalkozási szerkezetváltás ekkor már erősen folyamatban volt.⁷¹⁸ Ugyanakkor fontos hátráltató tényező lehetett az is, hogy a Sebestyénék által indított kezdeményezés pont akkor várt nagyobb figyelmet, amikor nemzetünk számára a Trianoni Békediktátum még igen friss sebet jelentett. Abban a helyzetben ez az Isten dicsőségét kereső, nemzetépítő, alapvetően optimista felfogás a szférák szuverenitásának és

---

⁷¹³ Sebestyén Jenő: Keresztyénség és politika. In: Kálvinista Szemle, II/39.319. ill. lsd. Török István: Egyház és politika. I.m. 3.

⁷¹⁴ Abraham Kuyper: A kálvinizmus és a politika. In: Kálvinizmus és modernitás. Koinónia, Kolozsvár, 2001. 78. Ez az előadás a híres „Lectures of Calvinism” c. Princetonban tartott 1898-as előadásorozatának a harmadik eleme.

⁷¹⁵ U.o. 79.

⁷¹⁶ U.o. 81-82. Kuyper ez utóbbit az állam és politika révén fejti ki, de a többi tényezőre is igaz.

⁷¹⁷ Faragó Tamás: Bevezetés a történeti demográfiába. A felekezetek c. fejezet, lsd. 10.13 ábra. Budapesti Corvinus Egyetem, Digitális Tankönyvtár

⁷¹⁸ Faragó Tamás: Bevezetés a történeti demográfiába. Adatok a gazdaságdemográfiához: munkaerő – gazdasági aktivitás – foglalkozási szerkezet c. fejezet, lsd. 9.14. ábra, Budapesti Corvinus Egyetem, Digitális Tankönyvtár

az általános kegyelem tanának összefüggésében is az új életkörülményeket értelmezni, feldolgozni próbáló nemzetünknek nem került az érdeklődése homlokterébe.

Török a református (vagy keresztyén, ill. valamely világnézet szerinti) politikai pártalapítást nem tartotta megvalósíthatónak, mert lehetetlennek gondolta, hogy bármely kidolgozott pártprogramot egyértelműen azonosítani lehessen Isten akaratával.⁷¹⁹ Ez a következtetés az ő esetében a teológiai etikáról szóló felfogásában gyökerezik, azaz, hogy „*az etika nem parancsol (...), hanem csak a parancsoló Istenre utal, nem dönt senki helyett, csak a döntést készíti elő.*”⁷²⁰

Ennek ellenére Török nem tartotta helyesnek a politikai élettől való teljes elhatárolódást. Nem osztotta azt az ezzel kapcsolatos indokot, hogy az egyháznak azért nem szabad a politika „*tájára sem merészkednie, hacsak nem a Keresztelő János kemény bünbánat-hirdetésével, mert a politika, ha egyszer politika, akkor okvetlen tisztességtelen és erkölcstelen.*”⁷²¹

Ez utóbbi vélekedéssel Török három ok miatt is szembehelyezkedett. Először is, ez a felelősségtudat abból a felismerésből táplálkozik, hogy – miként az előző fejezetben kifejtettük – nemcsak az egyház, hanem az állam is Krisztus uralma alatt áll.⁷²² Aki elzárkózik a közügyektől, éppen azt a látszatot erősíti meg, hogy a világ nem Krisztusé.⁷²³ Második érvként emelhetjük ki, magának a politika fogalmának Török féle értelmezését. Szerinte ugyanis „*politika minden olyan cselekedet, (...) amely embertársakhoz való viszonyunkra kihat, valamely közösség életét meghatározza, vagy befolyásolja.*”⁷²⁴ A polisz szó ugyanis a ő értelmezésében az emberi közösségek, azaz életünk kifelé irányuló oldalának sokféle megnyilatkozásait jelöli.⁷²⁵ Eszerint minden olyan tettünk politikai irányultságú, amely a közösségi életünkre akár mikro-, akár makro jellegű hatással bír.⁷²⁶ Ilyen értelemben mindannyian politikusok vagyunk. Végül az egyház és benne a keresztyén ember leghatékonyabb és legitimebb politikai eszköze és hívatása az ige hirdetése. A gyakorlatban mindez úgy valósulhat meg, hogy mint Krisztus gyülekezetének tagjai, így szabadon, „*a pártban is pártonfelülüként*” szolgálhatjuk az államot, nem mint annak rabjai, megköötöttjei, hanem a biblikus reformátori elvek alapján.⁷²⁷ Éppen ezért elsődleges feladatunk legyen az Ige hirdetése, mely minden egyéb politikai szolgálat alapjául és mértékéül szolgáljon. Úgy kell szólni ezt az Igét, hogy tisztában vagyunk vele: a hallgatók Krisztus uralma alatt állnak,

---

⁷¹⁹ Török István: Egyház és politika. I.m. 9. E véleménye is ehhez közelít: „... miért kerülünk oly hamar és olyan olcsó zsákmányként egy-egy hangzatos programmú, de annál kétesebb szándékú politikai párt járszalagjára, mikor nemcsak egy pártnak szól a mi küldetésünk, s az összességhez sem egy ilyen-olyan pártprogrammal küldtünk és mikor a saját evangéliomi látásunk, e legegységesebb látás szerint, az evangéliom pontosan kijelölt útján, az igazi életúton is járhatnánk s voltaképpen erre volna isteni küldetésünk.” (Török István: Széchenyi és mi! IV. In: Dunántúli Protestáns Lap, LII/40. 203-204.)

⁷²⁰ Török István: Egyház és politika. I.m. 8. Ez a (nem csupán helyütt megfogalmazott) brunneri felfogás Törökre mindvégig jellemző maradt. (Vö. 5.4. alfejezet.)

⁷²¹ U.o. 5.

⁷²² Török István: Etika. I.m. 262.; valamint u.ö.: A keresztyén ember politikai felelőssége. I.m. 6.

⁷²³ Török István: Etika. I.m. 262.

⁷²⁴ Török István: A keresztyén ember politikai felelőssége. I.m. 11-12.

⁷²⁵ Török István: Egyház és politika. I.m. 6. Török itt Peter Brunner fogalomértését alkalmazza.

⁷²⁶ U.o. 6-7.

⁷²⁷ U.o. 7-8.

akár befogadják a prédikációt, akár nem. Ez az igehirdetés megítél, a visszasságokról a fátylat lerántja, valamint az Isten Fiának végső győzelmét szolgálja.⁷²⁸ Mértékvolta azonban attól is függ, hogy e szemléletet elsajátítjuk-e, „először maga az egyház legyen teljesen az igéjéé, hogy aztán tudjon olyan politikai emóció nélkül szembenézni a politikával, mint amilyennel Urunk Jézus viselkedett az akkori idők nem kevésbé egzisztenciába vágó politikai kérdéseivel szemben.”⁷²⁹ Török Barth egyházzól alkotott véleményét osztva mondja, hogy „Az egyház éppen ott igazán bátor és ott nyer igazi jelentőséget, ahol a hamis bátorságról és a hamis jelentőségről: a külsőleges, számbeli nagyságról, a világi érvényesülésről (vagyonról, politikai sikerekről) le mer mondani s meri bizodalommal és odaadással hallgatni és cselekedni Isten akaratát.”⁷³⁰

6. Török István mint igehirdető

6.1. Török kegyessége

Török István igehirdetői szolgálatról vallott nézetei a személyes kegyességében gyökereznek. Elhívása, istenismerete és Krisztus követése természetszerűleg összetartozik. Teológiai szolgálatának, erőfeszítéseinek mozgatórugója az Istennel való szoros kapcsolata volt, maga is betagoltatott a Szentlélek által az egyházba és tudatában volt annak, hogy az „*egyház alapvető tevékenysége a kijelentésről szóló bizonyágtétel*”.⁷³¹ Ennek kereteit és helyét a teológia művelésében látta, azonban ezt a szolgálatot nem lehet az Úrral való élő kapcsolat nélkül végezni. Ő így fogalmazza meg ezt: „*Az, aki a gyakorlatban az egyházi szólamokat, a katedrai nyelvet elsajátítja, s azt képzei, hogy az állandó teológiai munka gondját ily módon lerázta magáról, annál menthetetlenül lelketlen robottá üresedik a szent szolgálat. Üres rutinjára támaszkodva, öntetszelgő, tessék-lássék szolgálatával dobja el és csúfolja meg lelkipásztori hivatását.*”⁷³² Török nem sorolható be kategorikusan egyik kegyességi típusba sem, annál is inkább, mert ezt maga is veszélyesnek tartotta. „*A minket megragadó kegyelem nem szabványosít, nem ismer mindenkire kötelező kegyesség-típusokat. Ilyesmit csak mi szoktunk csinálni, mikor Isten képe helyett a saját képünkre és hasonlatosságunkra igyekszünk formálni ránkbizottakat...*”⁷³³ A következőkben azokat a jellemzőket emeljük ki lelki életéből, felfogásából, amelyek abban a leginkább szembetűnőek.

6.1.1. A lelki élet forrásai: ige és imádság

⁷²⁸ Török István: A keresztyén ember politikai felelőssége. I.m. 13-14.

⁷²⁹ U.o. 18.

⁷³⁰ Török István: Barth Károly ügye. I.m. 157.

⁷³¹ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 58.

⁷³² Török István: Theológiai enciklopédia. I.m. 8.

⁷³³ Török István: Helytálló-e a reformátori kegyelemtan? I.m. 65.

Török naponkénti olvasmánya volt a Szentírás, mert ahogyan az igetanának kifejtésekor bemutattuk, őszintén vallotta, hogy „*ma is ezen a szent könyvön át szól hozzánk Isten valóságos beszéde.*”⁷³⁴ Személyes életgyakorlata volt az is, amit a leendő lelkészeknek a Szentírás személyes kegyességben betöltött fontosságáról tanított, hogy tudniillik „*a Biblia nélkül nincs theologus élet...*”⁷³⁵ Előszóval használta a manna és az ige képi analógiáját, amely szerint az „*Ige aktuális szava olyan, mint a manna: nyomban élni kell vele, rendeltetése szerint, s nem lehet későbbre eltenni...*”⁷³⁶ Miközben a Bibliát naponként tanulmányozzuk, azt az egyszerű szabályt ajánlotta, és látta követendőnek, hogy a „*bibliaolvasásban nem a mennyiség dönt, hanem a feldolgozás minősége. Lelki táplálék a Biblia üzenete, amit nem elég csupán magunkhoz venni, meg is kell 'emészteni'.*”⁷³⁷ A rendszeres bibliaolvasást tartotta a Krisztussal való kapcsolatápolás legalapvetőbb eszközének, hitte, hogy „*az igehallgató gyülekezet, vagy a magános bibliaolvasó nemcsak szavakkal találkozik, hanem az igében jelenlevő élő Krisztussal.*”⁷³⁸ Diákjainak talán ezért is tanácsolta azt, hogy vezessenek lelki naplót, amelyben megörökítik a napi igeolvasáskor hozzájuk szóló gondolatokat, ezeknek tükrében azután saját magukat is vizsgálhatják.⁷³⁹ Ez a szokás ugyanakkor az igehirdetői szolgálatban fáradozóknak segítséget is ad a prédikációra készüléskor.⁷⁴⁰

Török István nem csak az igehirdetésre készülve adta tanácsul, hogy „*a jó prédikáció imádkozva készül.*”⁷⁴¹ Azt tartotta ugyanis az imádságról, hogy az „*az a lelki vigyázzállás, amelyben magatartásunk tisztul, vétkek megbánására, mulasztások jóvátételére, alázatra, türelemre, megbocsátásra, bizalomra nevelődünk, felebaráti segítségre alkalmassá válunk, vagyis amelyben Isten akarata formát ölt bennünk,*”⁷⁴² továbbá „*az istenfiaknak a szabadsága, de egyben életszükséglete is.*”⁷⁴³ Ebből a megfogalmazásból is kivehető, hogy számára az imádság az az Úrral való élő közösség gyümölcse, a megszentelődés folyamatában létfontosságú eszköz. Nevezi az imádkozást beszélgetésnek is, de csak abban a tiszteletet megtartó értelemben, hogy mi adunk felelet a bennünket megszólító Istennek.⁷⁴⁴ Ez a felelet mindig az ige megszólításán alapszik.⁷⁴⁵ Török a dogmatikai hivatását is az imádság hatósugarán belül értelmezte, ezért összegezte így ezt az igazságot: „*A dogmatikai munkásság helye végső fokon: az imádság. Hálaadás Isten szaváért, az ige megszólalásáért és könyörgés*

---

⁷³⁴ Török István: Theologiai enciklopédia. I.m. 29.

⁷³⁵ U.o. 3.

⁷³⁶ Török István: Etika. I.m. 49.

⁷³⁷ Török István: Theologiai enciklopédia. I.m. 6.

⁷³⁸ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 319. Török a karcagi élményeiből kiemeli lelkész édesapja azon vívmányát, hogy rendszeresítette a bibliaórákat a gyülekezetben. E lelki alkalmak látogatóinak magját a kolozsvári gyökerű „kistükrös” ébredési mozgalom Karcagon megmaradt maroknyi közössége adta. Ebben a közösségben korán megtapasztalhatta az ifjú Török a gyülekezeti közösségben való bibliatanulmányozás áldásait. (Vö. Török István: Családfáink ágai. I.m. 8., valamint e dolgozat 4.1. fejezete)

⁷³⁹ Sándor Endréné: Dr. Török István diákja voltam, (Visszaemlékezés). In: Hálakötet egy professzorért. I.m. 91.; valamint Török István: Theológiai enciklopédia. I.m. 6.

⁷⁴⁰ Török István: Theologiai enciklopédia. I.m. 6.

⁷⁴¹ Török István: A lelkipásztori etika alapvonásai. I.m. 22.

⁷⁴² Török István: Dogmatika (1985). I.m. 239.

⁷⁴³ Török István: Mi a theologia. I.m. 14.

⁷⁴⁴ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 240.

⁷⁴⁵ Török István: Mi a theologia. I.m. 14.

*a további útmutatásért. Ennek az imádságos lelkületnek kell áthatnia az egész dogmatikát...*⁷⁴⁶

Szerinte az imádság gyülekezeti közösség általi gyakorlása is kifejező példája ennek a feleletadásnak, mert ott imádkozással kérjük az ige megszólalását és ugyancsak imádságban adunk hálát a megértett üzenetért.⁷⁴⁷ Az egyház küzdelmeinek, evangéliumot hirdető tevékenységének háttere és alapja a közösség imádsága, mert szerinte ez „*a megígért diadal első zsengeje.*”⁷⁴⁸ Ez a feleletadás az egyén életében is szükséges, ez okból Török azt a legbelsőbb keresztyén cselekedetnek látta, amelynek gyakorlását a hívő lélegzéséhez úgyszintén hasonlított.⁷⁴⁹ Ezért emeli fel szavát azon imádságfajta ellen, amely legtöbbször csak akkor hagyja el az emberi száját, amikor magunk már kevésnek bizonyulunk egy-egy veszély elhárítására, vagy folyamat megfordítására és amolyan végső mentőeszközként, „*varázsszóként*” vetjük be,⁷⁵⁰ az ilyen imádság Török szerint sem hitből fakad.

6.1.2. Missziói lelkület

Török épp Pál apostol, a nagy misszionárius révén emlékeztetett erre az egyszerű, de ugyanakkor sokszor mellőzött igazságra: „*A nagy térítő először maga tért meg.*”⁷⁵¹ Akit Isten kegyelme megragadott, szerinte az tud igazán evangéliumot hirdetni. Éppen ezért, Török a bűnösök és elesettek felkarolását a Krisztusban megújult élet jeleként értékelte.⁷⁵² Úgy vélte, hogy evangéliumra szomjazók mindenhol vannak, ezért vallotta, hogy az ige által való keresésük elsőrendű feladatunk, e szemléletének pedig így ad hangot: „*Ott is vannak juhaim, ahol nem is sejtjük, ateisták, pogányok között. Meghallják a szavát feslett életűek, gonosztevők, akikről fel sem tételeznők.*”⁷⁵³ Ennek határait a gyülekezet mezsgyéin túlra is kítolta, elítélte „*az államhatalom iránti felelőtlen közönyt, a társadalom gondjaitól való elzárkózást, valamiféle gettóba vonulást...*”, helyette az evangélium minél szélesebb körökben való hirdetését szorgalmazta.⁷⁵⁴

Törökről tehát elmondható, hogy az egyik lényegi tulajdonságát képezte a missziói szolgálat végzésének belső késztetettsége. Ez a lelkület élete egészen végigvonul. Czeglédy Sándor professzortársa és barátja ezt így mondja róla: „*Török István szívből tudta mondani Pál apostollal: 'Jaj nékem, ha az evangéliumot nem hirdetem'.*”⁷⁵⁵ Érdekes megfigyelni nála, hogy – habár ez minden bizsonnyal mindig szívügye volt, de – a misszióval kapcsolatos

⁷⁴⁶ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 58.

⁷⁴⁷ U.o. 59.

⁷⁴⁸ Török István: Az egyház harca. In: Az anyaszentegyház csodája. In: Igazság és élet füzetek 30, Városi Nyomda Debrecen, 1943. 35.

⁷⁴⁹ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 239-240. Széchenyi lelki arcának elemzésekor őt példaként állítva emeli ki, hogy ez az államférfi mindenkor imádkozott, ezzel pedig „minket, az imádkozásban sokszor oly rest theologusokat különösen megszégyeníthet...” (Török István: Széchenyi és mi IV. In: Dunántúli Protestáns Lap, XL/52. 203.)

⁷⁵⁰ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 240. valamint Török István: Mi a theologia. I.m. 14.

⁷⁵¹ Török István: A galatákhoz írt levél magyarázata. I.m. 293.

⁷⁵² U.o. 300.

⁷⁵³ Török István: A jó pásztor. In: Határkérdések. I.m. 135.

⁷⁵⁴ Török István: Hogyan tovább? (An 6944.), 2. E témához lsd.: 5.8.3. alfejezet.

⁷⁵⁵ Czeglédy Sándor: „Az ökumenizmus elkötelezettje és professzortársam”. I.m. 88-89.

elképzeléseit legfőképpen a különböző, egyházunkat veszélyeztető állami, politikai berendezkedések nyomasztó hatása alatt fejtette ki. Annál is inkább fontosnak tartotta e küldetésünk állandó napirenden tartását, mert az egyházzal szembeni felfogása szerint is azt hangsúlyozta, hogy annak hármassal meghatározottsága a missziói küldetésben összpontosul.⁷⁵⁶

Mindjárt fiatal tanárként, amikor a nemzeti szocializmus egyházunkba szüremkedő veszélyeit látva szólt annak herezisei ellen, az egyik lelkésztársának szemére veti, hogy az a társadalom különböző rétegeiben adatott igehirdetési lehetőséget nem missziói ajándéknak, hanem koloncnak veszi.⁷⁵⁷ Később, főleg a szocializmus időszaka alatt pedig bőven találunk elmélkedéseiben, bátorító előadásában olyan megnyilatkozásokat, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy e parancs betöltése számára a változó világ ellenére sem veszít soha a jelentőségéből.⁷⁵⁸

Török számára a misszió fogalma legfőképpen az ige kihirdetésének sokszínű szolgálatát jelentette. A misszió sokszínűsége, lehetőségeit tekintve megannyi területét ő is kívánatosnak tartotta, de alapvetően mindet a Krisztusról szóló örömhír megosztásának csatornáiként értelmezte.⁷⁵⁹ Az ige természetéből nála e missziói szempontból azt emelhetjük ki, hogy hatalommal bír, azaz Krisztus uralmát is magában foglalja.⁷⁶⁰ Ezért írja, hogy a „*misszionárius pl. csak azzal a tudattal mehet a pogányok közé, hogy az ő pogányságuk már elintézett dolog: Krisztus hatalma alá vonatott. Ha nem ezzel a belső bizonyossággal megy, akkor nem missziót, hanem propagandát folytat.*”⁷⁶¹ Számolt a Szentlélek ígét megértető, megvilágosító szuverén hatalmával, így ebben a szolgálatban meggyőződése, hogy az ember valóban csak eszköz, mert a „*Szentlelke által az emberszívekben titkon munkálkodó Isten, nemcsak az igének, hanem az ige meghallásának is Ura.*”⁷⁶² A következő mondat pedig egyfajta misszió hitvallásként is értelmezhető az ő esetében: „*Ha valaki a jézusi életlehetőség áramkörébe kerül, annak örömét nem tarthatja meg magának, nem is bízhatja csupán a 'néma' cselekedetekre, hanem az evangéliumot belső szükségéből tovább kell adnia.*”⁷⁶³

---

⁷⁵⁶Török István: Etika. I.m. 119. Itt a hármassal meghatározottság esetében a coetus electorum, corpus Christi és communio sanctorum summázatára utalunk.

⁷⁵⁷ Török István: Faj, nép, nemzet. In: Protestáns Szemle, XLIX/5. 136-137. E példa szerint Török kollégája az „új világnézet jegyében” végzett politikai tevékenységet nézve nem ismert fáradságot, de ha az ún. leventeistentiszteletek tartásával bízták meg, akkor azt csak az „életlendületét bénító tehernek” érezte.

⁷⁵⁸Török missziói felfogásával foglalkoztam az ateisták között végzett missziói szolgálatról vallott elveinek elemzésében, amelynek eredményeire részben itt is támaszkodok. (Vö. Hotorán Gábor János: Török István küzdelme kora ideológiájával. I.m. 49-52.) Török, az író Németh Lászlót – aki barátja is volt, és őt kiváló teológiai tanárnak tartotta – egy alkalommal megsértette, mert diákjai számára kiírt egy ilyen című pályatételt: „Németh László útja a liberális protestantizmustól az ateizmusig”. A konfliktus tisztázása során kialakult kettejük közötti párbeszéd sok kérdést felvetett, amelyekből azt látjuk, hogy az „ateista” fogalmat Török nem feltétlenül azonosította kizárólag az istentagadással. Egyszerűen az Isten nélküli – Istennel szemben közönyös életformát is ide sorolta, vagy az egyház nélküli vallásosságot, de az istenkép antropomorfizmusoktól való megtisztogatását is. (Vö. Török István: A protestáns Németh László. In: Confessio, 1993/3. 32-41.)

⁷⁵⁹ V.ö. a 8.2.1.3. alfejezet

⁷⁶⁰ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 96.

⁷⁶¹ U.o. 96-97.

⁷⁶² U.o. 102. Ugyanez az igazság ilyen megfogalmazásban is feltűnik nála: „Szabadságában áll, hogy egyik embernek megmutassa Jézusban jelenlétét, a másikat ne.” (U.o. 150.)

⁷⁶³ Török István: Elmélkedés a feltétlen szeretetről (An. 4991.) Török Pongrácz József esetében fogalmazza meg azon általános felismerését, ami így hangzik: „...egyetlen célja érdemes csak a gyűjtésnek: lelkeket téríteni Jézushoz.” (Török István: Pongrácz József életútjának adatai, (An. 6957.), 1.)

Tehát a fentiekből is látható, hogy számára a misszió fogalma elsődlegesen Isten igéjének valamilyen formában történő megszólaltatását jelenti, és nem azonosította az igétől elszakított cselekedeteket, személyes, vagy egyházi kezdeményezést automatikusan a keresztyén misszióval. Ezt a felfogást legfőképp a szolgálat teológiájának domináló hatása alatt látta mindig napirenden tartandónak.⁷⁶⁴

Török a másik fél megértésére törekedett, mert csak a másik gondolkodásmódját, helyzetét megértve tudjuk az igét hatékonyan hirdetni. Ahogyan ő fogalmazta meg ezt éppen a kommunista világban, mint missziós terepen járva: *„Ha tehát azt szeretnéd, hogy hitelesebben, belülről értsenek meg téged, neked is alaposabban, belülről kell megértened a marxistát. Megértésre késztet a történelem visszafordíthatatlanságának tudata, kivált pedig az, hogy marxista légkörben szólít téged is szolgálatra az Uraknak Ura.”*⁷⁶⁵

E szemlélet értékes felismeréseket hozott számára a hosszú ideig húzódó kommunizmus alatt. Tartotta, hogy az ilyen látásmódú ember még az ateistában is meglátja az elveszettet, és a békét nyertek előítéletmentes lelkületével forgolódik a világban.⁷⁶⁶ A só és kovász példázatára utalva buzdít, hogy ne a *„különállás, hanem az elvegyülés”* legyen a fő jellemzőnk.⁷⁶⁷ Ebben a magatartásmódban pedig *„a döntő kérdés számunkra is az: hogyan viszonyulunk Jézushoz? Figyeljünk csak szavára, Jézus nem enged minket ítélőszékbe ülni, pedig meg van a hajlandóságunk rá. (...) Ő nem a világ ítéletére és kárhóztatására jött, hanem a megmentésére és boldogítására. Csak a mi elzárkózásunk folytán van különbség Jézus küldetése és Jézus hatása között.”*⁷⁶⁸ Ez a fajta lelki hozzáállás tehát elengedhetetlen feltétele a misszióknak. Török tehát őszintén hitt Isten embert átformáló hatalmában, amely a bűnbánatra jutásban és megszentelődésben mutatkozik, ezért írja másutt: *„...nem vonhatjuk kétségbe: az egykori sztálinistából is válhat Isten megszentelt embere.”*⁷⁶⁹

A golgotai áldozat súlyáról ő is vallotta: *„Keresztjéről aláhulló vércseppjei ellenségeinek kárhózatot jelentenek, hívei számára pedig az üdvösséget jelentik.”*⁷⁷⁰ E háttérismerettel együtt viszont jellemző rá, hogy amikor a misszió látszólagos kudarcáról elmélkedik, akkor nem bújik az eleve elrendelés tanának, vagy az ige ítéletes természetének dogmái mögé, jóllehet tud ezekről – és Isten hatáskörében komolyan számol ezekkel a tényezőkkel, az okokat inkább önmaga igehirdetői, pásztori hűségét vizsgálva igyekszik végiggondolni. Erre a mentalitásra buzdította tanítványait is, hisz Csikesz Sándortól ő is ezt tanulta. E fiatalkori professzora ugyanis szavainak élet hasonló helyzetben nem kifelé

⁷⁶⁴ Lsd 8.2.1. fejezet

⁷⁶⁵ Török István: Az ateista felebarát megértéséről. In: Határkérdések. I.m. 64. Egy 1976-ban tartott diák bibliaórán ezt mondta: „Én átéltem a tegnapot is, nemcsak a mát és elmondhatom: akkor sem volt több ker.[esztyén] hívő, mint amennyi ma van. Csakhogy akkor illet keresztyénnek látszani. Sok volt a névleges ker.[esztyén].” (Kisebbségben. Kézirat, 1.)

⁷⁶⁶ Török István: A békéltetés küldetésében. (An., 6129.), 1-2.

⁷⁶⁷ U.o. 3.

⁷⁶⁸ Török István: A János 3, 1-21. -ről tartott igeszolgálata (An. 6946.) Fontos megjegyeznünk, hogy Török nem tagadta Krisztus világot megítélő hatalmát, azaz a kegyelem megfelelő összefüggésében látta az ítéletről szóló tanítást is. Ehelyütt a téma természete miatt koncentrált a szabadítás üzenetére. (Vö. Török István: Dogmatika (1985), 483.kk.)

⁷⁶⁹ Török István: A pusztai vándorlás után, az ígélet földje előtt. I.m. 5. Török a szocializmus alatt folyamatosan buzdította szolgatársait az ateisták közötti misszióra, e tekintetben a hivatalosan is ateista állam valósága az ő esetében inkább volt sarkalló tényező, mint visszavonulásra készítő. V.ö. 8.2.1.3. alfejezet.

⁷⁷⁰ Török István: Nagypéntek két arca. In: Confessio, 1994/1, 36.

irányította, hanem önmagunk felé.⁷⁷¹ A pásztori hűség gyakorlásában, így az erőtlen igehirdetés okának is elsődlegesen azt látja, ha megerőtlenedik bennünk az ige iránti bizalom.⁷⁷²

6.1.3. Pásztori mentalitás

Török számára a pásztori eszmény maga Jézus Krisztus, így amikor a lelkész pásztori hivatásáról, feladatairól és felelősségéről értekezik, akkor minden alkalommal Őrá, mint egyedüli és tökéletes pásztorra utal. Hitte, hogy „*Ő nem csak pásztor vagy jó pásztor, hanem az egyedüli jó pásztor.*”⁷⁷³ Ez számára magának Istennek a megtartó hatalmát jelentette, amely a személyes életében vissza-visszatérő bizonyoságként számára tapasztalatokon alapuló istenismeret is volt.

E pásztori munka pedig a lelkeszi szolgálatban Török szemében nem csak az igehirdetés nyilvános feladatait öleli fel, hanem annak a személyes kapcsolatokon keresztül való megélését is, mert ő mondta, hogy „*csak úgy általánosságban nem lehet Igét hirdetni: mi mindenkor valakinek hirdetjük az Igét...*”⁷⁷⁴ Ez a személyesség így is hangot kap nála: „*... a mi pásztori munkánk mégis, természete szerint sohasem tömegmunka, hanem egyéni munka. Mi újra meg újra az egy eltévedt bárány után küldetünk...*”⁷⁷⁵ E tanítás az ő esetében nem csak elmélet volt, erre pedig ékes bizonyíték, hogy Török élete végéig kapcsolatban állt tanítványaival, sőt, személyesen is elérhető volt mindenki számára.⁷⁷⁶ Akár otthonában is felkereshették tanácsért, erősítő szóért.⁷⁷⁷ Számtalan szolgatársával állt levelezésben, amelyek számukra legtöbbször igei útmutatást, bátorítást jelentettek. Ezt a sok erőfeszítést, áldozatot pedig csak olyan valaki hozhatta meg, aki nem csak elvként tekintett a pásztori felelősségünkre. Amit Török az egyik példaképéről, Pongrácz Józsefről írt, úgy látjuk, önmaga számára is követendő volt: „*Igyekezett hosszútűrő szeretettel szembenézni a*

---

⁷⁷¹ Török István: Egyházkormányzás és ébredés. In: Határkérdések. I.m. 12. Török itt Csikeszről úgy emlékezik meg, mint aki, amikor a Magyarországi Református Egyház elvetélt ébredési mozgalmáról szólt, akkor azt a nazarénizmusra értette, okait pedig szolgálatunkban, gondolkodásunkban kereste. Török hosszú évekkel később, 1973-ban is úgy értékelte, hogy az önvizsgálat fontos az ateisták közötti misszióban: „Az ateisták ma még többnyire megkeresztelt egykori keresztyének. Pusztá létükkel nap, mint nap emlékeztetnek minket, hogy Istennek nem dicsőségére, hanem gyalázatára élünk. (Rm 2,24). A dolgok összefüggenek egymással: a mi elégtelen keresztyénségünk szolgáltatja a táptalajt az ateizmus számára.” (Török István: Szabadság és szeretet. I.m. 1.)

⁷⁷² Török István: A testi-lelki kenyér, (An. 6131.), 1.

⁷⁷³ Török István: A jó pásztor. In: Határkérdések. I.m. 134.

⁷⁷⁴ Török István: Egyházunk nemzeti küldetése ma. I.m. 246. Hogy mennyire fontosnak tartotta Török a másik erősítését, ez pedig mekkora bizonyossággal bírt rajta keresztül mások életében is, mutatja ez a történet: Nagy Barna, az „élete legnehezebb napjaiban, amikor súlyos szívinfarktussal feküdt az internálótáborban a priccsen, dr. Török Istvántól kapott egy levelezőlapot, amelyen csak ennyi állt: Szeretettel gondol Rád Pista. Ez a levelezőlap nagyon jól esett és nagyon sokat jelentett dr. Nagy Barnának. A baráti, testvéri szeretetnek és hűségnek a jele volt ez. Én azóta is ebből a háttérből, ennek a kicsinek látszó eseménynek a fényében tekintek dr. Török Istvánra. A tudós dr. Török István melegszívű, a sírókkal együtt síró ember.” Ezt Karasszon Dezsőnek mesélte el professzora, Nagy Barna. (Karasszon Dezső: Egy rendszeres teológus és az Ószövetség. In: Hálakötet egy professzorért. I.m. 32.)

⁷⁷⁵ Török István: Egyházunk nemzeti küldetése ma. I.m. 247.

⁷⁷⁶ Lsd. 8.2.4. alfejezetet.

⁷⁷⁷ Sándor Balázs: Dr. Török István rendszeres teológus munkássága, különös tekintettel debreceni professzorsága idejére. I.m. 17. valamint Czeglédy Sándor: „Az ökumenizmus elkötelezettje és professzortársam”. I.m. 89.

valósággal. *Nem gerjedt haragra, a haragvókat is csillapítani tudta. Ha valami bántást érzett, még ha tanítványi részről is, nem a megtorlás volt a gondolata, hanem hogy még buzgóbban imádkozzék a megtévedt atyafiért. Bizott a szeretet hatalmában, csodára képes erejében. Így élhetett egy zaklatott korban kiegyensúlyozott életet.*⁷⁷⁸ Vonzó volt előtte az a szívbéli hozzáállás is, amit az 1700-as évek közepén élt reformátori szellemű magyar prédikátoraink lelki arcában fedezett fel: *„Ők annyira benne éltek a Biblia légkörében, hogy igeszolgáltatuk saját magukra nézve is a hitbeli alázatosság iskolája volt (...) Tudták, kicsoda Krisztus és azt is, kicsodák ők.*⁷⁷⁹

6.1.4. Őszinteség és egyenesség

Török megnyilatkozásaiban, legyenek azok akár tanulmányok, cikkek, vagy igehirdetések, előadások, mindegyikben állandó jellemzőként figyelhetjük meg azt, hogy bennük felvállalja a meggyőződését. Nem kerüli meg udvariasan az adott problémát, hanem egyenesen és félreérthetetlenül megnevezi azt, legyen szó bármilyen természetű kérdéstről. Ez a mentalitás egészen fiatal korától kezdve feltűnik a jellemében, egy ízben ő maga utal arra, hogy a számára jelentősebb tanárai a kezdetektől fogva erre képezték: *„Nem a maguk képére akartak formálni, hanem a saját szemmel való látásra, kritikai látásra nevelgettek. Meg arra, hogy ne is nagyon rejtsem véka alá, amit látok.*⁷⁸⁰ Ez a hozzáállás sokszor tette többek előtt népszerűtlenné a személyét, sőt volt, hogy a felvállalt véleményéért a kommunizmus ideje alatt hátratételt is szenvedett.⁷⁸¹ Azonban ahogyan vallotta, „... az igazi keresztyén nem a saját maga elismertetésére törekszik, hanem Isten mentő-szeretetééről akar bizonyosságot tenni.”⁷⁸² A bizalmatlanságtól ő is szenvedett, mert azt a lelkészek és gyülekezeti tagok megfélemlítése szülte, és azt mondta, hogy *„ez az egyházi életünk igazi baja”*.⁷⁸³ Ez pedig azért történhetett meg, mert *„nem találtuk meg az evangéliumi életrend kialakításának módját.”* A félelmet az egyházi vezetőkben és vezetettekben egyaránt sejtí, sőt, egymást kiváltó tényezőként vizsgálja. Lelkészársainak azt javasolja, hogy elkeseredettségükben ne nyúljanak radikális eszközökhöz, ellenben a Krisztussal való kapcsolatuk megerősödése az egyedüli kiút ebből az áldatlan közegyházi állapotból, azaz a *„felszabadító erejű evangéliumi igazság”* minél mélyebb megismerése.⁷⁸⁴

Nem egy előadásáért, vagy felszólalásáért, igemagyarázatáért kellett később bővebb megokolást is adnia.⁷⁸⁵ Török alapvetően nem kereste a konfliktusokat, de ha

⁷⁷⁸ Török István: A teológus Pongrácz József. I.m. 9.

⁷⁷⁹ Török István: Kik a tekintélyesek. I.m. 131.

⁷⁸⁰ Török István: Miért vagyok keresztyén? I.m. 850. (Vö. 4.2.2. alfejezet)

⁷⁸¹ A személyének háttérbe szorítása, illetve a teológiai oktatásból való kivonása, publikációs megnyilatkozásainak korlátozása az 1956-os szereplései miatt következtek be. (Vö. 8.2.3. alfejezet)

⁷⁸² Török István: Az ateista felebarát megértéséről. I.m. 69.

⁷⁸³ Török István: A János 8,31kk. időszerűsége. I.m. 2.

⁷⁸⁴ U.o.

⁷⁸⁵ A felszámolás és Újrakezds c. 56-os felszólalását kifejezetten felsőbb utasításra kellett megmagyarázni. Később 1974-ben pedig egy Debrecen-Árpád téri presbiterként megosztott presbiteri konferenciai hozzászólása miatt is érték támadások. E felszólalás után megjegyzésként indokolja is az észrevételek írásban való kidolgozását: *„Ez az igénytelen s ma már ártatlannak tűnő presbiteri konferenciai felszólalás a szóhajtók buzgalmból különböző hivatalokban váratlan felháborodást váltott ki. Ezért kellett utólag írásban is rögzítenem a felszólalást.”* (Török István: Presbiteri konferencia. In: Határkérdések. I.m. 35.)

kikerülhetetlenül adódott, akkor felvállalta azokat.⁷⁸⁶ Ez pedig abból fakadt, hogy vallotta, „*a szeretet sem szentimentalizmus, sem opportunizmus, hanem keménykötésű magatartás, amely nem örül az igazágtalanságnak, de örvendezik az igazságnak*’(1Kor 13,6). *Az olyan szeretet azonban, amely az igazsággal karöltve jár, paradox módon nehézségeket, súrlódásokat, sőt harcokat vált ki...*”⁷⁸⁷ Az elismerésre tudatosan nem törekedett, nem vágyott rá, ugyanakkor az „*alázatos krisztusi életfolytatás gyümölcsének*”⁷⁸⁸ látta, ha a szavainak komolyan vétele ráadásul megadatott. Ő mondta: „*Furcsa dolog ez a tekintély: csak addig tart, amíg rá se gondolunk. Ha valaki keresni kezdi, se pénzzel, se ranggal, se külsőségekkel, se címekekkel nem lehet megszerezni.*”⁷⁸⁹ Mindezt a felülről jövő hívás-tudata tette lehetővé, mert ő önmagában azt is kiváltságnak és örömnak tartotta, hogy Istenről beszélhet, akarátát hirdetheti, annak eredményét pedig Isten szuverén hatalmára, akarására bízhatja.⁷⁹⁰ Diákjainak azt tanította, hogy a lelkészi szolgálatunk hasonló „*a korhadtt favályúhoz, melyen át kristálytisztán csörgedez a hegyi patak vize. 'Bűnös és gyarló életünk a sok millió közül arra van kiválasztva, amire ez a favályú, sok millió erdei fatörzs közül. ... Az Örökkévaló odahelyezett az Ő forrásvize alá, hogy rajtunk át nyújtsa az elepedteknek az Ő kegyelmének jelét, tisztán, elegyítetlenül. Vajjon az emberiség nagy erdejében lesz-e a mi szolgálatunk olyan hűséges, mint ezé az alázatos fatörzsé?*”⁷⁹¹

6.1.5. Teocentrikus életszemlélet

Török nemcsak a maga élete eseményeit, hanem a környezetében végbemenő történéseket is Isten szemszögéből próbálta értelmezni. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy törekedett mindent a Biblia mérlegére helyezni, és így Isten kijelentésének fényében felfogni. Ennek megmutatkozása leginkább a történelemértelmezésében érhető tetten, mert ő Istent látta a világ folyásának kormányzó, teljhatalmú Urának. Ebből kifolyólag minden múlandó mögött az örökkévalót akarta meglátni és mások figyelmét is arra irányítani. Történelmi helyzetértelmezésében feltűnő a rendszeres üdvtörténeti aspektus megjelenése, mondhatjuk úgy is, hogy sok esetben felülről, nagyobb léptékű üdvtörténeti összefüggésekben szemlélte a körülményeit, az általa megélt társadalmi, egyházi, politikai eseményeket.⁷⁹² Hittapasztalata mondatta vele hogy „*ha megsejtjük a nagypénteken és húsvétkor végbement világfordulat arányait, akkor szabadok vagyunk a történelmi világfordulatokkal szemben, noha akarva-akaratlan cselekvő részesei vagyunk az eseményeknek.*”⁷⁹³ Az egyik emblemikus és lényegre

⁷⁸⁶ Török egészen egyszerűen így vélekedett: „A keresztyén a mártír-sorsot nem keresi, de nem is futamodik meg előle.” (Török István: Kereszténységünk a szocializmus történelmi korszakában. I.m. 97.)

⁷⁸⁷ Török István: Szabadság és szeretet. I.m. 1.

⁷⁸⁸ Török István: A galatákhoz írt levél magyarázata. I.m. 300.

⁷⁸⁹ Török István: A református lelkészi kar megújulásának feltételei. I.m. 8.

⁷⁹⁰ Török István: A tanítványok öröme. In: Határkérdések. I.m. 138. Ez a vonás visszavezethető az elhívási ígéjére. (Vö. 4.1. alfejezet) Török számára mindez az ige természetéből is ered, mivel amikor isten kihirdeti szavát, az mindig döntésre készítet a hit- vagy hitetlenség tekintetében, de ebben rejlik a megítélő jellege is. (Török István: Dogmatika (1985). I.m. 97-98.)

⁷⁹¹ Török István: Theologiai enciklopédia. I.m. 1-2. (Török itt Doumergue-et idézi.)

⁷⁹² Ezt a szemléletet bizonyítja az államról és egyházzal szembeni felfogása is. (Vö. 5.8. alfejezet.)

⁷⁹³ Török István: A református lelkészi kar megújulásának feltételei. I.m. 3.

törő megfogalmazása ezzel kapcsolatban épp ebből a felismerésből fakadóan hangzik így: „*A mi életterünk, a környező társadalom is olyan, mint egy óriási tárgyalóterem, ahová vallomástételre vagyunk beidézve. Hitelt érdemlő-e megjelenésünk, szavunk, nyom-é latban vallomásunk? Sorskérdés számunkra.*”⁷⁹⁴ A kommunizmus nehéz időszakában, az 1956-os események sodrában, a hivatalos állami és egyházi kormányzat nyomása alatt is arra emlékeztette bátorító szavaival a tanártársait, hogy ne feledjék, „*a keresztyén ember magasabb helyről kapott engedélyek és parancsok alapján cselekszik.*”⁷⁹⁵ Török vallotta, hogy mint egyház is, a láthatatlan Úrnak kell, hogy engedelmessédjünk, az Ő akaratát kell mindennek előtt keresnünk, mert „*a világi fórumok előtti önigazolásunk korántsem egyenlő a mennyei fórum előtti igazolással.*”⁷⁹⁶

Az ember „esetutáni” természete előtte nem volt kérdéses, a bűneset történetének jelentését, következményét nagyon élesen látta,⁷⁹⁷ számtalanszor ez a háttér- és egyben hitbeli ismeret nyitotta fel a szemét arra, hogy megértse az emberek tetteinek mozgatórugóját és biztosította az erőt ahhoz, hogy átvészelve a személyére nézve is embert próbáló időköt.⁷⁹⁸ Idős emberként, sokat tapasztalva összegzett így, hogy „*a hit a gyöngye ember ráhagyatkozása az erős Istenre, a bűnös ember bizodalma a kegyelmes Istenben.*”⁷⁹⁹ Mindenkor szilárdan hitte, és ez adott neki tartást, erőt, kiállást, hogy „*amennyit győzedelmes Urunk életéből be tudunk fogadni, annyi a mi belső békességünk a földi próbák és feladatok közepett. Törékeny és ingatag életünket Ő tartja erős kezében.*”⁸⁰⁰ Hiába voltak az őt körülvevő történelmi, politikai, egyházi közegek ellenségesek és viselkedésük, lelkületük révén emberileg nézve csak kevés reménységet engedtek sejtetni, ő akkor is így buzdította lelkész- és presbiter testvéreit: „*számunkra az a realitás, hogy hiszünk az új élet csodáiban, s ebben a hitben cselekedni akarunk, merünk és fogunk.*”⁸⁰¹ Istenismerete, az ígéhez való ragaszkodása tette bátorrá, és mondatta vele azt is, hogy „*...nem egyformán úr a magát megistenítő császár és az Isten, hiszen maga császár is – akár hiszi, akár nem – az Istené. Ezt még akkor se tévesszük szem elől, ha az államhatalom közvetlenebbül érzékelhető számunkra és félelmetesebbnek*

⁷⁹⁴ Török István: A tanú. In: Határkérdések. I.m. 139.

⁷⁹⁵ Török István: Hozzászólás – Péter János püspök úr és a Debreceni Theológiai Tanári Kar 1956. október 1-re tervezett tanácskozásán. I.m. 1.

⁷⁹⁶ Török István: Jelkivánók. I.m. 148. Máskor így fejezi ki ezt Barth felfogását közvetítve: „... Istennek ugyanazon egyházában élünk, s tetteinkért az Egyház Urának tartozunk felelettel.” Karl Barth és a római katolicizmus. In: Vigília, 1975. nov. 750.

⁷⁹⁷ V.ö. Török István: Etika. I.m. 32-36.; valamint U.ő.: A bűntől a keresztyén szabadságig. In: Reformátusok Lapja, 1991. szept. 29. 1.

⁷⁹⁸ E kifejezés („esetutáni”) Török számára igen kedvelt volt, írásaiban rendszeresen visszatérő fogalomként utal vele a bűneset okozta rombolásra. Török személyes életét elsősorban a II. világháború utáni magyar kommunista fordulat árnyékolta be, tevékenységének nagyobb hányada is erre a történelmi időszakra esik. Ezt a romlott állapotot ő így határozta meg: „A Biblia (...) azt mondja: Képes vagy ugyan néhány (külső látszatra) jó cselekedet felmutatására, de a te legbensőbb éned mégis mindenkor bűnös. Vagyis nemcsak bűnt követsz el, hanem bűnös is vagy. Nemcsak a cselekedeteid bűnösök, hanem te magad, a cselekvő egyén vagy bűnös. Ez a bűnösség titokzatos és megfoghatatlan, csak a hit szemével látható, de a hit szeme viszont okvetlenül látja.” (Török István: Etika. I.m. 36.) Máskor a Heidelbergi Kátét idéző sorokban emlékeztet erre: „... mi, mint eset utáni emberek, mindnyájan hajlamosak vagyunk természetünk szerint Isten és a felebarát gyűlölésére.” (Török István: Látlelet. In: Confessio, 1991/1. 39.)

⁷⁹⁹ Török István: Méltató megemlékezés. In: Fekete Péter: Az egyház és a szekta, Kálvin Kiadó, Budapest, 1993. 14.

⁸⁰⁰ Török István: Miért vagyok keresztyén? I.m. 850.

⁸⁰¹ Török István: Presbiteri konferencia. I.m. 34.

tűnik, mint az isteni hatalom.”⁸⁰² Amit 1983-ban mondott el a Pápai Kollégium nagyhatású nevelő egyéniségeiről, abban tulajdonképpen Török saját lelki tartását, szolgálatról, Krisztuskövetésről vallott hitét láthatjuk felcsillanni: az ott folyó lelki munka „nem a maga boldogulását kereste, nem a saját érdemeit gyarapította, hanem a küldetés útját járta. Ezért volt gondja az Úr eligazító törvényére, akkor is, ha világosságban járt, akkor is, ha sötétség borult az útjára, akkor is, ha látták, akkor is, ha nem látták. Ebben állt a boldogsága. Így gyönyörködhetett az Úr törvényében. Ez emelte felül hiú reményeken és kegyetlen tülekedések zűrzavarán, adott neki belső tartást. 'Szabadon tenyészett', igen, a keresztyén ember belső szabadságában.”⁸⁰³

6.2. Török igehirdetői vonásai

Török alapvető különbséget lát az igehirdetés és az ún. vallásos beszéd között. A vallásos beszéd csak utal Istenre, az igehirdetés viszont nem csak utal Istenre, hanem az Ő szavát szólja. Nem csupán jelképesen, hanem valóságosan Isten szava.⁸⁰⁴ Török ebben az értelemben gondol a „*Predicatio verbi Dei est verbum Dei*” reformátori elvre is. Szomorúnak tartja, hogy sokan ezt az igazságot csak képletesen, vagy szónokias túlzásként értik, ami nagy mulasztás, mert ezt a reformátorok is szó szerint vették és alapvető evidenciaként kezelték.⁸⁰⁵ Kálvint is idézi, aki az ember számára adatott ajándékok közül egyedülálló kiváltsággként tekintett az ember szájának és nyelvének ilyen módon való megszentelésére.⁸⁰⁶ Református egyházunkat a reformáció népéhez sorolta, ezért hangsúlyozottan emlékeztetett arra, hogy el ne feledjük, mi prédikáló egyház vagyunk.⁸⁰⁷

6.2.1. A textus tiszteletben tartása és az „explikáció aranyszabálya”

Csikesz Sándor, aki Török Istvánnak a gyakorlati teológia terén lelkipásztori-professzori példaképe volt⁸⁰⁸, így tanít az igehirdetés, és az alapige viszonyáról: „*A beszéd legfontosabb része az Isten Igéje. Ennek legbiztosabb garantálója a textus. (...) A textust azért*

⁸⁰² Török István: A szolgálat teológiája és a keskeny út. In: Határkérdések. I.m. 102.

⁸⁰³ Török István: Mit üzen a Pápai Kollégium címere? In: Határkérdések. I.m. 125-126. Török a Dogmatikájában a hitbizonyosságot a Szentlélek tetteként mutatja be: „Miben áll akkor a hit állhatatossága, rendíthetetlen bizalma, hosszútűrése, próbák idején való helytállása? Erről a Biblia gyakorta beszél s a perseverantia sanctorum-ról a reformátorok is bizonyosságot tesznek.” Majd alapját ebben az öt, a véleménye szerint a Heidelbergi Kátéban is megjelenő pontban foglalja össze: „1. Isten szövetségi hűsége: az ő igéje megáll, ígéretei valóságok. 2. Krisztus áldozatának elégséges volta. 3. Krisztus állandó közbenjárása, értünk való könyörgése. 4. Krisztus királyi hatalma. 5. Az előző pontokban megmutatkozó Isten örök szeretete és kiválasztó kegyelme.” (Török István: Dogmatika (1985). I.m. 101.)

⁸⁰⁴ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 59.

⁸⁰⁵ Török István: A lelkész mint etikus. I.m. 11

⁸⁰⁶ U.o.

⁸⁰⁷ Török István: A lelkipásztori etika alapvonásai. I.m. 21.

⁸⁰⁸ Török István Debreceni Református Teológiai Akadémia Tanári Karának címzett búcsúlevele (nyugdíjazásakor) I.m. 1.; valamint megjegyzi, hogy őt Csikesz Debrecenben kezdetben nem a dogmatika felé, hanem a gyakorlati teológia irányába indította el. Ez az érdeklődés módosult a münsteri ösztöndíja alatt. (Török István: Barth professzor – dikákszemmel nézve. I.m. 7.; valamint Lsd. 3. fejezet.)

választjuk, hogy az egész beszéd oka, fundamentuma, összetartója legyen.”⁸⁰⁹ Török minden esetben ezt a biblikus hagyatékot követve alkotta meg prédikációt, bármilyen típusról is legyen szó, de erre a nélkülözhetetlen elvre tanította hallgatóit is. Török elsősorban a reformátorok által felismert biblikus örökségként tekintett erre az elvre: „*hallgassatok ti is az isteni parancsra: az evangéliumot hirdessétek! Legyen a prédikációtok ismét bibliamagyarozattá, mégpedig ne szóhüvelyező, tudálékos magyarozattá, hanem az Írást megszólaltató prófétai magyarozattá (...), ha a textusokról nincs mondanivalótok, jobb ha egyáltalán nem beszéltek!*”⁸¹⁰ A fiatal teológushallgatókat is erre képezte: „*Ne témákról beszéljen az igehirdető sohasem, hanem textusokat magyarozzon meg úgy, hogy a gyülekezet érezze, hogy hozzá szól, reá vonatkozik a textus.*”⁸¹¹ Megnyilvánul ez az általános elv nála abban is, hogy az igehirdetés elemzésekor szem elől nem tévesztendő célként tekintett erre: „*a textus mondanivalójához mérjük a prédikációt*”.⁸¹²

Ebből a felfogásból kiindulva érthető, miért tartja Török elengedhetetlen feltételnek azt, hogy maga az igehirdető is higgyen az általa felvett textus üzenetében, másképp megfogalmazva, maga a prédikátor se legyen hitetlen a textusban megjelenő isteni ígéretekkel szemben, mert az igehirdetés hatalmában megrendült hit okozza a prédikáció erőtlenségét, emberivé silányulását.⁸¹³ Úgy is megfogalmazza ezt, hogy „*a tanú nem rendelkezik tetszése szerint a felett, amit mond, hanem egyszerűen engedelmeskedni tartozik az igazságnak.*”⁸¹⁴ Ezért Török ellene volt annak a gyakorlatnak is, hogy az ígét csupán illusztrálásképpen használjuk fel, és ne annak szavai, gondolatai alkossák a fő mondanivalót.

Török igehirdetésről vallott legfontosabb nézete tehát az, hogy az mindig a textuson épüljön fel. A Biblia szövegét e szempontból egy földgömb felületéhez hasonlítja, amelyen minden igehirdetésre való készüléskor kijelölünk magunknak egy parányi területet, ezen mélyre ásunk, egészen Krisztusig. Így minden igehirdetéskor egy-egy ilyen kúp alakú részt metszünk ki a Szentírás földgolyójából.⁸¹⁵ Ennek a megközelítésnek köszönhető az is, hogy az igehirdetések témái kimeríthetetlenek, mert számtalan ilyen területet kijelölhetünk, miközben mindegyik sajátos mondanivalóval rendelkezik, annak ellenére, hogy valamennyi a Biblia egy mondanivalóját közli.⁸¹⁶ Török ezt az elvet az „*explikáció arany szabályának*” nevezi, amely biztosítja ezt a kölcsönösséget, azaz a textuson keresztül az egész kánon érvényesülését.⁸¹⁷ Az aktív professzori éveire visszatekintve, egy osztálytalálkozón így eleveníti fel ugyanezt az elvet Török, miközben egykori diákjaira gondol: „... *annak idején*

⁸⁰⁹ Csikesz Sándor: Az igehirdetés elmélete. (Egyetemi előadás) (Kézirat, B 5649. DRK Nagykönyvtára), 3.

⁸¹⁰ Török István: A lelkész mint ethikus. I.m. 12.

⁸¹¹ Török István: Theológiai enciklopédia. I.m. 37. Török ezt az elvet annyira komolyan vette, hogy emlékeztetett, az esketési szolgálatok esetében nem az eskü, hanem az igehirdetés áll a középpontban. Ehhez kapcsolódva pedig már 1935-ben is sajnálattal állapítja meg, hogy „... a temetési prédikációból emlékbeszéd lett, az esketési igehirdetésből meg – tósz.” Ezeket az anomáliákat az „igehirdetési alkalmak eljátszásának” tekintette. (Török István: A házassági eskü kérdése. In: Igazság és élet, I. évf. 191-192.)

⁸¹² Török István: A Ravasz Emlékkönyv. I.m. 138.

⁸¹³ Török István: Dogmatika(1985). I.m. 65.

⁸¹⁴ Török István: Theodor Heckel: Zur Methodik des evangelischen Religionsunterrichtes. In: Theológiai Szemle, X/1-3. 227. Török itt Heckel elvét osztja.

⁸¹⁵ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 63. (Ezt a képet itt Török Thurneysentől kölcsönzi.)

⁸¹⁶ U.o.

⁸¹⁷ Török István: A lelképásztori etika alapvonásai. I.m. 21. Ezt a tanulmányt idős korában írta, így elmondható, hogy még élete vége felé közeledve (1989-ben) is erre az evidenciára emlékeztette szolgatársait.

*azt magyaráltam nekik, ne kiragadott szavak, hanem összefüggő bibliai szakasz, több versnyi perikopa alapján prédikáljanak. Helyezzék bátran mondanivalójuk sajkáját a perikopa gondolatmenetére, hadd sodorja annak az áradata a prédikációt!*⁸¹⁸

6.2.2. Az ideológiamentesség elve

Török István – jellemének hitvalló magatartása révén – nem tűrte az igehirdetés tartalmának ideológiai, vagy éppen politikai, hatalmi befolyását, meghamisítását. Tanította, hogy „...a mennyei üzenet nem az ideológiák fajtái közé tartozik.”⁸¹⁹ Valós veszélynek látta a különböző államberendezkedések ideje alatt azt a jelenséget, hogy igehirdetők, egyházi emberek a szóhasználatuk alapján azt sugallják, hogy a keresztyén hit is csupán egy ideológia. Mivel az ideológia olyan eszmerendszer, amely bárki számára elsajátítható, valamint múlandó, ezzel szemben a keresztyén hit Isten kijelentésén alapszik, mindörökre érvényes igazságot, „végső titkok rejtelmét” hordozza magában.⁸²⁰ A kettő tehát nem egyenrangú. Id. Fekete Károly professzor értékelése szerint Török „*mint rendszeres teológus halálosan komolyan vette a II. Helvét Hitvallás nyomán, hogy Predicatio verbi Dei est verbum Dei. S ennek a félelmetes 'felmagasztaltatásnak' minden következményét (és) a nyakunkba zúdította. Elzárta a 'vallásos beszéd' bármely formájának útjait, kitette a zsákutca jelzését az összes 'izmusok' ösvényei elé.*”⁸²¹

6.2.3. Frissesség és aktualitás

E két, alcímünkben szereplő iménti jellegzetesség tulajdonképpen Török gyülekezetszerű felfogását jelenti. Az előző alfejezetben már idézett, később a gyakorlati teológia professzorává lett tanítványa, így mutatott rá erre a professzori magatartásában is megmutatkozó értékrendre: „Éreztük, minden Török óra azért van, hogy mi igeszerűbben, gyülekezetszerűbben prédikáljunk.”⁸²² Valóban, már fiatal professzorként is szorgalmazza felkészültségünk alaposágát: „A pásztornak (...) gondja van a nyájra, hogy az bővülködjek: szép, füves legelőt találjon és csendes vizeket. Ez pedig azt teszi: fokozott gonddal válogassuk meg, mivel látjuk el a nyáját s valamiképp silány vagy éppen romlott eledelt, zavaros, poshadt italt ne adjunk neki. Tehát igehirdetésünk és bibliaköri, hitoktatói munkánk csakugyan az Élet kenyéréhez és az Élet italához juttassa az éhezőket és a szomjúhozókat.”⁸²³ Török mindig hangsúlyosnak ítélte, hogy az igehirdetés megjelenése korszerű, azaz érthető formában

⁸¹⁸ Török István: A János 8,31 kk. időszerűsége. I.m. 1.

⁸¹⁹ Török István: A lelkipásztori etika alapvonásai. I.m. 22.

⁸²⁰ Török István: Úrnak szolgálói mindnyájan. In: Határkérdések. I.m. 169.

⁸²¹ Id. Fekete Károly: Rendszeres teológia az igehirdetésben. In: Hálakötet egy professzorért. I.m. 73. Török az igehirdetői szolgálatunkat tekintve életében mind a nemzeti nacionalizmus, mind pedig a kommunizmus okozta deformítások ellen harcolt.

⁸²² U.o. Fekete professzor úr itt azt is megjegyzi, hogy „Török István rendszeres teológiai munkásságában mindig volt egy egészséges gyülekezeti gyakorlati kitekintés.”

⁸²³ Török István: Egyházunk nemzeti küldetése ma. I.m. 247.

történjen, ugyanakkor ne beszéljen el az emberek feje felett sem. A frissesség alatt nem a korszellem hatásának való behódolást értette, mert az a Biblia történelem felettségének és örökérvényűségének csorbítása volna.⁸²⁴ A hallgatóság elevenébe vágó témák legyenek olyanok, amelyek valós kérdéseket feszegetnek. Magáról az örömhírről is ezt tartotta: „A mának szóló isteni üzenet (...) sohasem lehet steril, mert ha steril, akkor nem evangélium, hanem valami más, amit csak mi bujtatunk evangéliumi szavakba.”⁸²⁵ Ez a felismerés azonban nem jelentette Török számára azt, hogy a prédikációt álptékokkal tegyük érdekessé, mert ahogyan ő mondta: „...az életet a prédikátornak nem a témákban és az illusztrációkban, hanem az Élet Könyvében kell keresnie”⁸²⁶. Az egyik, 30-as évekbeli lelkészértekezleten ugyanerre hívta fel lelkésztársai figyelmét, mert a gyülekezet „nem szellemes elmefuttatásokat, élményeket, történelmet vár ige helyett, hanem Isten beszédét akarja általunk, mint bizonyágtevők által hallani.”⁸²⁷ Ezen túlmenően nagy kísértésnek tartotta azt a céltévesztő gyakorlatot is, amikor ún. „témás vasárnapok” alkalmával (pl. reformáció emlékünnepe és nemzeti ünnepeink) az ünnep tárgya uralja az igehirdetést, mert ilyenkor az igehirdető elfelejti, hogy „minden aktualitásnál aktuálisabb maga az ige”.⁸²⁸ Ezeken az alkalmakon is magát a textust magyarázzuk, ne csak eszköznek használjuk a mondanivaló illusztrálására.

Mindez azonban Török számára sem azt jelenti, hogy teljes egészében szükségtelen volna a szemléltetés, az applikáció, vagy az üzenetben a történeti aktualitás kidomborítása. Török István ragyogó eszközökkel találta meg azt az egyensúlyt, amely az éppen sokakat foglalkoztató, égető problémákra vonatkozó igei eligazodását mutatta fel. Ő maga így fogalmazta meg ezt az elvet: „Ha a gyülekezet gondja-baja lebeg a lelkipásztor előtt az egész felkészülése folyamán, akkor maga az ige vezet rá az alkalmazásra.”⁸²⁹ Az egyik tanévnyitó ünnepségen így oktatta a pápai teológus diákjait: „Van-e például alapos helyzetismereten nyugvó céltudatosága a mi vasárnapi prédikációnknak? Vagy csak elmondunk egy éppen kezünk ügyébe eső beszédet, mindössze azért, hogy prédikáltunk legyen...”⁸³⁰

6.2.4. A prófétai hang

Török István az igehirdetéseiben sokszor kíméletlennek tűnő módon vágott az igazság elevenébe. Ennek az az oka, hogy a tiszta igehirdetés kritériumaként tekintett a prófétai

---

⁸²⁴ Török István: Keresztyén szabadság. I.m. 114-115.

⁸²⁵ Török István: Költő Gyula lelkésztársamnak. (Kézirat), 1.

⁸²⁶ Török István: A lelkész mint ethikus. I.m. 12. Ezek az álptékok nagyon sokfélék. Ilyen pl. midőn a prédikátor saját életének eseményeit, saját vallásos élményeit hordja a szöszékre és az ige helyett önmagát prédikálja. Ilyen továbbá, amikor ugyancsak az ige helyett a magyar történet vagy az egyháztörténet eseményeit magyarázza, vagy pedig az újságokból összeolvasott aktualitásokkal megy a szöszékre.” (Török István: Dogmatika (1985), I.m. 65.)

⁸²⁷ Tapsonyi Sándor: Lelkészerkeztet Komáromban. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/28. 124.

⁸²⁸ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 65.

⁸²⁹ Török István: A lelkipásztori etika alapvonásai. I.m. 21.

⁸³⁰ Török István: Széchenyi és mi. In: Dunántúli Protestáns Lap, XL/52. 203.

bátorságra,⁸³¹ ennek pedig több alkalommal bizonyosságát is adta. Ami nála a teológiai szolgálatra elhívó szó volt, az az azt szolgáló igehirdetői attitűdjére is érvényes volt, a nyilvános teológiai tanári működése végén pedig ezt az elvet így domborította ki a számvetésében: „*Nekem is azt mondta az Úr: 'Az álomlátó beszéljen álmot; a kinél pedig az én igém van, beszélje az én igémet igazán. Mi köze van a polyvának a búzával? (Jer. 23,28.) – Vallom, a teológiának mindenkor kritikai hivatása van az egyházban. Ha a teológia ezt a hivatást feledve, az egyházkormányzatot akarja kiszolgálni, menthetetlenül brossura-jelleget ölt, az egyháznak pedig adósa marad a mindenkor szükséges teológiai korrektívumokkal. Álmokat beszél, és felelősségtudatot ernyesztő ábrándokba ringat. – A teológiai kritika azonban, csak akkor lesz ébresztő erejű, ha a valóság talaján mozog, vagyis igazodik ama korlátokhoz, melyeket a szálka és gerenda, a tiszta búza és a konkoly jézusi intelmei vontak köréje. Viszont a korlátok között egyedül Istent féli.*”⁸³² Ha a kritika eltűnik teológiai életünkől, silánnyá, és nevéhez méltatlanná válik a prédikáció. Ezért fogalmaz ilyen határozott egyszerűséggel: „*a kutyát nem azért tartják, hogy amikor idegent szimatol, a farkát csóválja, hanem hogy ugasson. Ugasson, még akkor is, ha rákiáltanak: Csiba te!*”⁸³³ Ez a bátorság Török esetében egy mélyebb jellemvonására vezethető vissza, nevezetesen az alázatára. Árva Bethlen Kata családjának udvari papja jellemét például állítva tanítja, hogy az igeszolgálatunk saját magunkra nézve is az alázat iskolája. Ők tudták kicsoda Krisztus és azt is, hogy ők kicsodák.⁸³⁴ Török az őszinte alázatot egy olyan ajándéknak tartotta, amelyen keresztül megnyilunk az isteni kegyelem előtt, és e kegyelmet megnyerve lehetünk Isten olyan eszközeivé, akik elég bátrak ahhoz, hogy ha kell, kemény prófétai szót szóljunk.⁸³⁵ Török számára ez a határozottság a hit természetéről szóló felfogásával magyarázható, erről így gondolkodott: „*Mint ahogy a szeretet nem érzelműség, a hit sem tantételek elismerése és elismétlése csupán. Jézus nem dogmatikai kollokviumra invitál bennünket, hanem hogy ebben a világban az Ő világosságában járjunk, vélt, vagy féligazságainkkal szemben merjük vállalni az ő másfajta igazságát.*”⁸³⁶

6.2.5. Evangelizációs motívum

Az igehirdetés reformátori értelmezésének meghatározásánál a legelső gondolat, amit Török szerint meg kell elődeinktől tanulnunk, így hangzik: „*...hallgassatok ti is az isteni*

⁸³¹ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 69. Itt ezt a két igét hozza példának: „Te azért övezd fel derekadat, és kelj fel, és mondd meg nekik mindazt, a mit én parancsolok néked; meg ne riadj tőlök, különben én riasztalak el téged előlök!” Jer 1,17; „Ordít az oroszlán: ki ne rettegne? Az én Uram, az Úr szólott: ki ne prófétálna?” Ám 3,8 (Károli ford.)

⁸³² Török István Debreceni Református Teológiai Akadémia Tanári Karának címzett búcsúlevele (nyugdíjazásakor), I.m. 1.; illetve ugyanerről vall, a Jer. 23,28-29, Aki álomlátó... c. 1988-as osztálytalálkozó áhítatában is (Kézirat), ott így fogalmazza meg ezt: „Az álomlátó Jeremiásnál álprófétát jelent. Az álpróféta az Újszövetségnek is ismert alakja, a későbbiekben is gyakori jelenség: az ige helyett, amely [az] Úr Krisztusban testet öltött, saját álmait hirdeti, a tiszta búza helyett polyvát meg szalmát is ad.” (I.m. 1.)

⁸³³ Török István: Ímé, én újjáalkotok mindent. (A Jel 21,5 magyarázata) (Kézirat), 1.

⁸³⁴ Török István: Kik a tekintélyesek? In: Határkérdések. I.m. 130-131. Ez az udvari pap Nádudvari Péter volt.

⁸³⁵ U.o.

⁸³⁶ Török István: János 3,1-21, (An 6946.) 2.

parancsra: az evangéliumot hirdessétek!”⁸³⁷ Török abból az evidenciából indul ki, hogy „*valamennyien a Megváltó Jézusra szoruló emberek vagyunk...*”⁸³⁸ Ezért az igehirdetéssel szemben azt az igényt támasztotta, hogy az mindenkor bizonyosságot tegyen arról a tényről, amely a Golgotán történt. Úgy vélte, „*szegénysége igehirdetésünknek, hogy a kereszthalálról való beszéd sokhelyt nagypéntekre, meg az úrvacsorai alkalmakra korlátozódik, mintha kerülőnk a központi mondanivalót.*”⁸³⁹ Sürgette az evangéliumot magyarázó, azt minél hitelesebben hirdető prédikációkat, mert hitte, hogy „*a mennyei üzenet csak a bensőnkbe fogadva válik életszervező erővé, tartássá.*”⁸⁴⁰ Az evangéliumi igehirdetés ugyanakkor tudta, csak akkor valósulhat meg, ha annak nem csupán távoli szemlélője, vagy teológiai magyarázója vagyunk, hanem részeseivé válunk és szívünkbe fogadjuk.⁸⁴¹

A Galata kommentárjában emeli ki azt az egyszerűnek ható, de annál komolyabb igazságot, hogy az evangélium hirdetése mindig a hit és hitetlenség vagy-vagy kérdését veti fel.⁸⁴² Egyházunk minden lelki és anyagi természetű dolgának nyitját a megtérés evangéliumának hirdetésében látta, és vallotta, hogy ez az a legnagyobb adósság, amit folyamatosan törleszteniünk kell népünknek is.⁸⁴³ Ennek az igénynek pedig nem csak az igehirdetésben adott hangot, hanem tudományos megnyilatkozásaiban is, mert 1973-ban a Societas Ethica bécsi konferenciáján időszerű etikai kérdéseket boncolgatva a befejezéshez és összefoglaláshoz közeledve ezzel zárja mondanivalóját: „*Az Isten országa és a megtérés legalább annyira aktuális ránk nézve ma, mint volt a próféták és apostolok korában.*”⁸⁴⁴

6.2.6. Krisztusközpontúság

Már az igehirdetés születésének legelső fázisánál is azt az elvet hirdette Török, hogy az írott igében mindenkor Krisztust kell megtalálnunk, minden igeszakasz róla beszél, ezért ezt tartotta az exegézis egyik legfontosabb feladatának is: „*Az írásmagyarázat azt teszi, hogy ezen a területen leásunk, ásunk mindaddig, amíg a központig: Krisztusig el nem jutunk.*”⁸⁴⁵ Azt tanította, hogy „*a kijelentés éppen azért örömhír és üdvüzenet, mégpedig ó- és újszövetségi részében egyaránt, mert erről a Krisztusban nyert lehetőségről van szó.*”⁸⁴⁶ Ez számára nem azt jelentette, hogy az adott textusba erőszakkal kell beleerőltetni Krisztus személyét, de azt vallotta, hogy a teljes kijelentés Róla tesz bizonyosságot: „*A Biblia megértése azzal kezdődik, hogy minden versét erre a látható-láthatatlan középpontra, a kijelentés Jézus*

⁸³⁷ Török István: A lelkész mint etikus. I.m. 12.

⁸³⁸ Török István: A lelkipásztori etika alapvonásai. I.m. 21.

⁸³⁹ Török István: Jelkívánók. I.m. 153.

⁸⁴⁰ U.o.

⁸⁴¹ Török István: A református lelkészi kar megújulásának feltételei. I.m. 3. Török az IJn 4,7; ill. 10-13a igeversekre utal, mint amely kifejezi a krisztusi világfordulat tartalmát. (A világfordulat szót használja, de a szövegkörnyezetből kiderül, hogy az a váltságmű szinonimájaként értendő.)

⁸⁴² Török István: A galatákhoz írt levél magyarázata. I.m. 292.

⁸⁴³ Török István: Presbiteri konferencia. I.m. 34.

⁸⁴⁴ Török István: Időszerű etikai kérdések – Felszólalás a Societas Ethica 1973. évi bécsi tanácskozásán, szept. 6-án. I.m. 2.

⁸⁴⁵ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 63.

⁸⁴⁶ Török István: Etika. I.m. 38.

*Krisztusára vonatkoztatjuk.*⁸⁴⁷ Ezek szerint Török a saját életében, szolgálatában is megfogadta azt, amit az őt igehirdetői szolgálatra képező professzorától, Csikesztől hallott, aki szerint minden készülésnél a „*Biblia központi jelentőségű menetéhez*”, Krisztushoz kell eljutni, mert Ő vonul végig az egész Szentírásán.⁸⁴⁸ Török teológiai értékrendjében meglepően még a Sola Scriptura írásértelmezési elve is krisztológiai összefüggésben nyer tartalmat, mert szerinte ez a „sola” afelé terel, hogy az exegetikai munkánk során a Bibliában kijelentett Krisztusban keressünk minden jelet, ne pedig az idő történelmi folyamában.⁸⁴⁹ Számára a kijelentés meghatározása is erőteljes krisztológiai aspektusba ágyazódik, így igehirdetői szemléletét is jó jellemzi felfogása, mely szerint „*Isten szeretete a tények nyelvén szól hozzánk: a megszólaló igé ugyanis nemcsak szó, hanem tett is egyben. Ezért mondhatjuk, hogy Isten szeretete a kegyelmi kiválasztás, megigazítás, vezetés, segítség és megmentés nyelvén beszél. A tények eme beszéde Jézus Krisztusban csendül egybe.*”⁸⁵⁰

Osztotta Irenaeus klasszikusnak számító mondását, hogy „*mind a két testamentumnak egy és ugyanaz a szubsztanciája, t. i. Krisztus.*”⁸⁵¹ E krisztocentrikus látásmódot a teljes Biblián túl az egyes könyvekre is vonatkoztatta, ennek pedig legbeszédesebb példája az a summázat, amelyet az igehirdetőket segítő szándékkal írt Galata levél kommentárjának legvégén találhatunk: szerinte ugyanis e levél főtémáit illetően nem az a kérdés, hogy „*evangélium vagy törvény, hit vagy a cselekedetek, Pál, vagy a tévtanítók, hanem Krisztus vagy nem-Krisztus...*”⁸⁵² Ugyanilyen határozott összegzés vehető észre az Efézusi levélben leíratott lelki fegyverzet részeinek felsorolása után, mert ő azokat „*röviden mondva*” így nevezi: „*Jézus Krisztus*”.⁸⁵³ Török ezt a látásmódot az Ószövetségre vonatkoztatva is alkalmazta, hirdetve, hogy „*csak az újra meg újra Krisztushoz menekülő s Krisztusban megújuló egyház ismerheti meg a tízparancsolatot, mint atyai ajándékot és az atyai szeretet útmutatását.*” És hogy ne értse félre senki, így egyértelműsíti tovább ezt a szemléletet: „*Ez pedig nem valami utólagos, az Újszövetségből az Ószövetségbe visszavetített törvényt magyarázat.*”⁸⁵⁴ Szótériológiai megállapítása pedig, miszerint „*az Újszövetség az Ószövetség üdvtörténetének beteljesedése*” – az egész megváltástanának struktúráját biztosít.⁸⁵⁵

Gyülekezetépítés szempontjából is az igehirdető eredeti feladata az, hogy szolgálata alatt a gyülekezet ne a saját képére és hasonlatosságára formáltasson, ehelyett inkább azt lássa meg, „*...az igazi törekvés, hogy a ránk bízott lelkekben Krisztus öltönnön alakot...*”⁸⁵⁶ Az pedig, hogy Krisztus uralma valósuljon meg az emberszívekben, csakis az Ő

---

⁸⁴⁷ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 89. Már 1940-ben így foglalta össze: „Ha Jézus Krisztus a Szentírás eleven titka, ha őreá néznek a próféták és apostolok, nekünk is őt kell keresnünk, mint a biblia látható-láthatatlan középpontját, ha a biblia titkát egyáltalán érteni akarjuk. A megtalálás, a valódi megértés azonban nem a mi képzettségünkön, exegetikai éleselméjűségünkön, vagy vallási zsenialitásunkon fordul meg, hanem a biblia eleven titkán, az Úr Jézus Krisztuson.” (Török István: Kijelentés és Szentírás. I.m. 179.)

⁸⁴⁸ Csikesz Sándor: Az igehirdetés elmélete. I.m. 5.

⁸⁴⁹ Török István: Az egyháztörténet megszólaltatásáról. (An 4988.), 2.

⁸⁵⁰ Török István: Etika. I.m. 104.

⁸⁵¹ Török István: Az Ószövetség értékelése. Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/27. 1.

⁸⁵² Török István: A galatákhoz írt levél magyarázata. I.m. 301.

⁸⁵³ Török István: Az egyház harca. I.m. 33.

⁸⁵⁴ Török István: A Tízparancsolat, mint a nemzeti élet törvénye. In: Protestáns Szemle, L/4. 123.

⁸⁵⁵ Török István: Etika. I.m. 29.

⁸⁵⁶ Török István: A galatákhoz írt levél magyarázata. I.m. 298.

igéje hű és igaz megszólaltatása által mehet végbe.⁸⁵⁷ Ezen kívánalmak Török saját igehirdetői szolgálatával szemben is fennálltak. Legátusként volt egy élménye, amely olyan mélyen beleivódott, hogy még halála előtt tíz évvel is felemlégeti.⁸⁵⁸ Eszerint fiatal teológushallgatóként a húsvéti igehirdetés elmondása után megkérdezte a harangozót, mit szolt a szolgálatához. Ezt felelte: *”Jó, jó, csak mindig a Krisztust huzigálta! – Csak most? – faggathattam volna tovább, de akkor tetszett a válasz.”*⁸⁵⁹ - jegyzi meg Török, majd folytatja: *„Utólag látom, nem érződött ki zsenge legátusprédikációból, hogy Jézus csakugyan a Krisztus, akinek teljes hatalom adatott mennyen és földön, csak huzigáltam”.* Török szerint Krisztus hirdetése állandó feladat, amit így is megfogalmaz: *„Gyülekezeteink hittudatában mégis úgy tűnik, mintha Krisztus Úr-volta az egyházi év nagy ünnepeire szorítkoznék. Olykor még igehirdetésünk is unitárius jelleget ölt: csupán az isteni akarat eszközt látatja Krisztusban, akinek hatalma esetleg más hatalmasságokkal is megosztható.”*⁸⁶⁰ Török a gyülekezet ébredésével is kapcsolatba hozta az igehirdetéseink Krisztusra vonatkozó tartalmát, mert szerinte azon esetekben, amikor egyoldalúvá válnak az igeszolgálatok és a krisztológiai vonatkozások nem, vagy csak csekély mértékben jutnak szóhoz, visszás következményeket okoz, egyenesen a gyülekezet lelki megrekedését.⁸⁶¹

6.2.7. Fókuszban a kegyelem

„A kijelentés kegyelem s a kegyelem kijelentés.” – hirdette Török.⁸⁶² A kijelentés e számára alapvetően meghatározó értékelése pozitív értelemben rányomja bélyegét az ige mindennemű megszólaltatására, mert számára már önmagában az is Isten kegyelmes ajándéka, hogy Ő szol és beszél önmagáról, azaz megismerhető. Minden igehirdetésében megfigyelhető az a harmonikus egyensúly, amely az ítélet és a kegyelem megjelenítése között uralkodik, ugyanis egymás nélkül nem értelmezhetőek e fogalmak. Török érvelése ezen a ponton az ítélet elsősorban eszkatológiai vonatkozásban vett természetéről szóló felfogásából érthető meg. Ő ugyanis azt tanítja, hogy az ítélet legfőképp a Krisztushoz való viszony napvilágra kerülését, lelepleződését jelenti.⁸⁶³ Ez sokkal mélyebb jelentést hordoz, mint csupán a cselekedetek Isten általi mérlegelését, mert Török felfogásában jó cselekedetéről kizárólag a krisztusi életközösség gyümölcseként beszélhetünk. Ezért irányul majd Isten ítélete lényegében az életviszonyra, pontosabban meglétének, vagy hiányának vizsgálatára.⁸⁶⁴

Ezekből a gondolatokból kiindulva láthatjuk pontosabban Török indítékát, azaz, hogy miért az ebbe az életközösségbe való meghívást helyezte inkább az igehirdetés fókuszpontjába. Emellett igaz, hogy Török tudatában volt annak: *„az ítélet (...) nem kedves a*

⁸⁵⁷ U.o.. Itt Török a Heidelbergi Káté 32. kérdés-feleletére utal.

⁸⁵⁸ Török István: Jelkívánók. I.m. 153.

⁸⁵⁹ Török István: A solus Christus aktualitása. (Kézirat), 9.

⁸⁶⁰ U.o. 1.

⁸⁶¹ U.o. 9.

⁸⁶² Török István: Dogmatika (1985). I.m. 150.

⁸⁶³ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 484.

⁸⁶⁴ U.o.

mi fülünknek”, ugyanakkor az evangélium magyarázatok valamiképpen ennek is hangot kell adnunk.⁸⁶⁵

Figyelemreméltó módon beszél az üdvösség és a kárhozat tényeiről is: Török úgy látta, hogy a Biblia igen szűkszavúan beszél a pokolról, a róla szóló kijelentések is elsősorban képekben fejeződnek ki. Emellett a Biblia mindenekelőtt az üdvösség ígéretére koncentrált, arra, hogy azt hogyan nyerhetjük meg, mert Isten ezen a szálon keresztül is erősíteni akarja az Ő követői hitét, reménységét. Ezt a kifejezési módot ő is követi, és alkalmazza. Eszerint beszél ugyan az Isten nélküli állapotról, a kárhozat tragédiájáról, mint a Krisztussal való közösség hiányának következményéről, de igehirdetéseiben főként az Isten országába való meghívásra és az ezt lehetővé tevő isteni kegyelemre fókuszál. Mindezt így foglalja össze: „*A tűz, jajgatás, fogcsikorgatás, sötétség stb.: képek. A Biblia féltő szeretettel óv ezektől, illetve az ezek által jelzett dologtól. Maguk a képek nem arra valók, hogy riogassuk velük embertársainkat, mert nem riogatás téríti meg az embert, hanem az evangélium: az isteni szeretet lefegyverző ereje.*”⁸⁶⁶ Az igehirdetés megszólalásakor az élő Krisztus cselekszik, ad életet, vagy ítél meg, ezért volt minden kérkedő és az emberi faktort túlzottan előtérbe helyező lelkület ellen és helytelenítette az effajta megfogalmazásokat is: „*Elfogadtam a Krisztust! – Mintha mi fogadtuk volna el Őt kegyesen, s nem Ő jött volna utánunk mentő kegyelmével!*”⁸⁶⁷ Török vallotta, hogy erre a kegyelemre, azaz Krisztusra egy életen át szükségünk van.⁸⁶⁸

Meglátásunk szerint ebből az alárendeltségi viszonyt világosan látó lelkületből ered az is, hogy Töröknél vissza-vissza térő kritikaként jelenik meg az egyházi címek, titulusok nem minden esetben kellő alázattal használt gyakorlata. Erdős Károlyt, akire Török felnézett, abban is például állítja elénk, hogy ő a „*cím- és rangkórság évtizedeiben idegenül nézte ezt az elharapózott kórságot, vagy legfeljebb egy-egy csöndes bajuszalatti mosollyal kísérte.*”⁸⁶⁹ Máskor így kel ki e gyakorlat ellen: „*jellemző, hogy nem elégszünk már meg a régi tiszteletes címmel, s jött helyette a nagytiszteletű meg a főtiszteletű. De hát illelhet egyáltalán Főtisztelet az egyházban embert? Ha mégoly hiú bárányok vagyunk is.*”⁸⁷⁰ Visszásságot is felfedez ebben, mert miközben „*nagytiszteletűt, meg főtiszteletűt*” mondunk, ezt már nem lehetett tovább fokozni és „*észre sem vettük, hogy már ez is sok*”, holott az egyházban a „*Krisztushoz való viszony az igazi tekintély egyedüli alapja és fokmérője.*”⁸⁷¹ Az idős Török ezt a problémát végig napirenden tartotta, és az 1989-es rendszerváltáshoz ért lelkészi karnak adott tanácsai

⁸⁶⁵Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 96.; valamint Török egyik másik műve: Szélgjegyzetek Németh Géza: A szolidaritás etikája c. dolgozatához. (An. 4993.), 1.

⁸⁶⁶ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 485. Ez az egyensúly ebben a tanításban így is megjelenik nála: „A bűnbánatot csak úgy prédikáljuk, hogy sose maradjon el tőle az örömhír, a bűntől való szabadítás evangéliuma.” (Török István: Amit vállalok és amit nem vállalhatok. I.m. 5.)

⁸⁶⁷Török István: A jó pásztor. I.m. 134.

⁸⁶⁸ Török István: Az egyház harca. I.m. 34. Török itt a lelki fegyverzet naponként szükséges felöltésének képével fejezi ki ezt. Találkozunk az esetében ilyen erőteljes azonosítással is: „a hit a gyöngye ember reáahagyatkozása az erős Istenre, a bűnös ember bizodalma a kegyelmes Istenben.” (Török István: Méltató megemlékezés. I.m. 14.)

⁸⁶⁹Török István: Erdős Károly és a debreceni hagyomány. I.m. 13.

⁸⁷⁰ Török István: A jó pásztor. I.m. 134. E gyakorlatot helyteleníti itt is: A református lelkészi kar megújulásának feltételei. I.m. 1. Egy 1974-ben presbiteri konferenciát méltatva azt mondja, hogy „ott annyi főtiszteletű és nagytiszteletű cím röpködött a levegőben, hogy a letűnt neobarokk korszak is megirigyelhette volna.” (Török István: Presbiteri konferencia. I.m. 30.)

⁸⁷¹Török István: Kik a tekintélyesek? In: Határkérdések. I.m. 130-131.

között hangot e vágyának is: „...remélem, hogy a különböző, megkülönböztetést hangsúlyozó egyházi címeket egyszer már mi is elhagyjuk. Lelkészi karunk újulásának, az egymásra találásnak szerény jele lehetne.”⁸⁷²

6.2.8. Egyszerűség, szemléletesség, érthetőség, avagy „az evangélium győzelme a retorikán”⁸⁷³

Makkai Sándor Török esetében meglepően „különös tehetségnek” nevezte azt a képességet, hogy mondanivalóját tömören, egyszerű megfogalmazásokkal, világosan tudta kifejezni.⁸⁷⁴ Török valóban arra buzdított, hogy „ne a nagyapák avultas nyelvén, de nem is a *theologiai tudomány 'tolvaj'-nyelvén*” hirdessük az ígét, hanem egyszerűen, érthetően.⁸⁷⁵ Számára nem csak a „mit” kérdése volt fontos, hanem a „hogyan” is. Megfigyelhető a megnyilatkozási formáiban, hogy nem vehetünk észre éles különbséget a műfajok tekintetében, mert igehirdetése, teológiai előadásai, de még a pásztori lelkületet sugárzó levelei is jellegzetesen az egyszerű és lényegre törő kifejezésmódot hordozzák. Lépjen akár tanári katedrára, vagy templomi szószékre, nem vehetünk észre nála semmilyen stílusbeli elváltozást, szavai és beszédmódja ugyanolyanok. Törökről írták egy korabeli tanítói jellegű szolgálata után: „Az előadó nagyon gyakorlatias és a lelkészek működését olyan közről érintő előadását hálás köszönettel vette az értekezlet.”⁸⁷⁶ Török esetében éppen ebben volt a titok nyitja, hogy szavai egyszerűsége mögött nagyon komoly, letisztult mondanivaló állt, mert amikor nyilvánosságra lépett, akkor a már kész, rendszerbe foglalt, mindenki számára világos eredményt jelenítette meg. Tehát az egyszerűség ebben az értelemben verejtékes és szerteágazó elmélyülés eredménye. Nem tudta elfogadni azt a felületes vélekedést, hogy ami mélyreható bibliai igazság, az nem való a szószékre, de legalábbis a túlzott tudományos búvárkodás nem segíti a lelkeszi szolgálatot, mert az embereknek nem erre van szüksége. Ezzel szemben Török szerint a kihívás és a feladat éppen abban áll, hogy nagyon mély, alapos teológiai kutatómunkát kell folytatni, aminek eredményét azután nem egy az egyben megjelenítve kell a szószéken előadni, hanem gyülekezetszerűvé, felfoghatóvá alakítva: ő tehát nem olyan lelkészeket képezne, „akik az evangélium kenyere helyett a dogmatika

⁸⁷² Török István: A református lelkeszi kar megújulásának feltételei. I.m. 8.

⁸⁷³ Török István: Szabó Imre: Nyitott ajtó. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIX/39. 189.

⁸⁷⁴ Makkai Sándor így jellemzi Törököt: ”Török István kevesekhez mérhetően hivatott egy olyan magyar teológiai nyelv és stílus megalkotására, mely a magyar szellem természetének megfelelően tudja kifejezésre juttatni a hit titkait.” (Makkai Sándor véleményes jelentése. I.m. 8.) Török számos ránk maradt kéziratot igehirdetése arról árulkodik, hogy a sok átjavított szócska, többször átváriált mondat szerkesztés mögött egy aprólékos, részletekre is figyelő, a megfelelő szó megtalálásánál fáradságot nem kímélő, kereső gondolkodás áll. Ehhez a motívumhoz lásd még: Vasady Béla Török Luther és a Biblia c. írása révén jegyzi meg, hogy noha népszerű formában beszél e témáról, „előadásának minden mondata mögött nagy tudományos apparátus és irodalmi ismeret áll.” (Vasady Béla véleményes jelentése. I.m. 2.) Sándor Endre szerint előadásai elevenek, szemléletesek és életesek voltak. (Sándor Endre: Dr. Török István diákja voltam, s vagyok ma is. In: Hála kötet egy professzorért. I.m. 94.)

⁸⁷⁵ Török István: Faj, nép, nemzet. I.m. 137.

⁸⁷⁶ Tapsonyi Sándor: Lelkészerkeztetés Komáromban. I.m. 124

kövével akarják a gyülekezetet táplálni.”⁸⁷⁷ Ellenben ha ez a műhelymunka hiányzik, akkor az igehirdetés is sekélyessé válik.

A drégelypalánki egyházmegye lelkészei élő példát szolgáltatottak erre a mentalitásra, amikor visszautasították a lelkésztovábbképzésen a komoly teológiai jelleget, és helyette gyakorlatiasabb tananyagra vágytak, illetve teológiai képzés helyett – ahogyan ők fogalmazták meg – „*evangelizációs konferenciák*” szervezését részesítették előnyben.⁸⁷⁸ Nyilván ezt tartották használhatóbb, gyakorlatiasabb, és értékesebb képzési fajtának, amely az igeszolgálatukat hatékonyabban támogatja. Amellett, hogy Török fontosnak tartotta az igehirdetési szolgálatunkat, benne az evangelizációt is, árnyaltabban látta e kérdést. Nagy igehirdetők, és egyben jeles teológusok példáit említve emlékeztet, hogy ők éppen „*rendkívüli elfoglaltságuk közepett is tudtak és tudnak időt szakítani a legelvontabb tudományos munkák olvasására, — éppen olyan munkák olvasására, amelyekről a drégelypalánki egyházmegye a határozott tiltakozás hangján mondja: »arra semmi szükség nincsen, hogy tőlünk igen messze álló német, holland, vagy akár skót theologusok einsteini magasságokba szökkent gondolataival teletűzdelt rendszereinek tárgyalása neveztesse továbbképzésnek«.* S ha ez az eh.megye teológiai továbbképzés helyett »evangelizációs konferenciák« rendezését ajánlja a lelkészek számára, arra csak azt mondhatjuk, hogy a theologia az evangelizációt természete szerint nem közvetlenül, hanem csak közvetve szolgálja — ennyiben tehát evangelizáció és teológiai továbbképzés külön lapra tartozik.”⁸⁷⁹

Az Istenről szóló beszéd módját tekintve lelkésznövendékeit is ezen az úton akarta elindítani, mert rendszeres teológiai (etika) óráin „*az agyag teljességébe szervesen beletartozó megvilágító alkalmazások*” is voltak, amelyek beszélő példaként megerősítették, vagy intő jelként rögzítették az elmondottak igazságát.⁸⁸⁰

A fenti címben megfogalmazott idézőjeles állítással⁸⁸¹ Török István Szabó Imre igehirdetői szolgálatát jellemezte. Török az egykori pápai diákot, majd később az 1932-ben megalakult Budapesti Református Egyházmegye első esperesét élénk figyelemmel kísérte és munkásságát nyomon követte, róla szóló írásaiból pedig azt láthatjuk, hogy példaképként is tekintett rá. Szabó Imre igehirdetői, pásztori munkája több ponton kivívta Török nagyrabecsülését, miközben pedig róla nyilatkozik, értékelésében a saját felfogásának, elgondolásának alapjait is tetten érhetjük.

Ennek kapcsán Török szemszögéből megtudhatjuk, hogy Pápán volt a tízes-húszas években egy olyan – főként a diákság körében népszerű – igehirdetői-retorikai irányzat, amely jó ideig számos követőre talált. Szerinte „*ez az érzelmi hatásokra törekvő iskola főként a szépen zengő emberi hang s az alkalomszerűség lehetőségeit használta ki.*”⁸⁸² Emellett

---

⁸⁷⁷ Török István: A lelkészi továbbképzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/50. 201. Török itt azt is jelzi, hogy nem „szobatudósokra” van szükség.

⁸⁷⁸ Török István: A lelkészi továbbképzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/51. 205.

⁸⁷⁹ U.o.

⁸⁸⁰ Id. Fekete Károly: Rendszeres teológia az igehirdetésben. In: Hálakötet egy professzorért. I.m. 74-75.

⁸⁸¹ „az evangélium győzelme a retorikán”

⁸⁸² Török István: Szabó Imre: Nyitott ajtó. I.m. 188. Török ezt az irányzatot „pápai szónoki iskolának” nevezte. (U.o. 189.) Szintén negatívan említi itt is: u.ő.: A pápai theologia ablakából (1935). In: Református Tiszántúl: IV/2. 5.

jelentkezett egy másik áramlat is, amely a Pápán igen eleven Diákszövetségből⁸⁸³ indult, erre pedig inkább a lényegre törő és logikus egyszerűség volt jellemző, szemben „*a szónokiasság bőven folyó, színes lírája*”-val, melyben szétesik a beszéd felépítettsége és homályossá válik az igazi mondanivaló.⁸⁸⁴ A túlfokozott emelkedettséggel szemben ez az igazi tartalomra, szigorúan az evangéliumra fókuszált.⁸⁸⁵ Ez a két fajta beszédmód, illetve ennek harca Török értékelése szerint Szabót együttesen határozta meg, később azonban, az első gyakorló éveinek tapasztalata inkább a szónokiasság csődjét láttatta be vele az evangélium egyszerű megszólaltatásával szemben.⁸⁸⁶

Ezek ellenére sem Szabó, sem Török nem volt a szép beszédstílus ellen. Ugyanakkor az arányok és mértékek egyensúlyának horderejét jól szemlélteti a tapasztalatuk, eredményképpen pedig Török igehirdetői és teológiai nyelvhasználatát mindenestre egyaránt meghatározza ez a hatás. A beszéd szépségének és tartalmi mélységének mesterei arányait Török István azonban Ravasz László munkásságában is meglegeli. Érdekes módon előadásmódját tekintve Ravasznál is nagyobbra értékeli a püspök kolozsvári professzorsága utáni változását és bár nagyra értékeli az 1915-ös Homiletikáját, mégis jobban örül annak, hogy később, mint budapesti püspök „*a retorizmust visszanyesegette; a frázisos stílus helyett tárgyilagos, fegyelmezett, de mégis finoman színezett és minden tekintetben művészi igényű stílust honosított meg.*”⁸⁸⁷

Török úgy látta, hogy „*az evangélium alapján véve egyszerű, mint ahogy az élet legmélyebb dolgai is egyszerűek.*”⁸⁸⁸ Ezt a felismerést pedig közlésmódjában is következetességgel képviselte. Azt tartotta, hogy ha az ember az igében meglátja a lényegét, akkor bizony jó, ha annak hirdetésekor „*leegyszerűsödnek a beszéd külső eszközei is.*”⁸⁸⁹ Mert az erejének titka „*nem eszmei gazdagsága vagy filozófiai mélysége, nem is az a formai műgond, amivel a prédikációt megszerkesztettük, vagy a meggyőző szónoki erő, amivel előadjuk.*”⁸⁹⁰ Csikesz Sándor, akitől Török homiletikát tanult, e témában markánsabban foglal

⁸⁸³ A Török által ehelyütt csak „Diákszövetség”-nek nevezett szervezet minden bizonnyal a Magyar Evangéliumi Diákszövetség lehet, mert a Soli Deo Gloria Diákszövetség ekkor még nem létezett, az csak 1925-ben alakult meg, jöllehet 1938-ban, amikor Török ezt az írást készítette, már mindkettő működött.

⁸⁸⁴ Török István: Szabó Imre: Nyitott ajtó. I.m. 188.

⁸⁸⁵ U.o. 188-189.

⁸⁸⁶ U.o. 189. Török az igehirdetés tartalmát többre értékelte a külső formánál: miután a teljesség igénye nélkül felsorol több mint fél tucat, a 20-as, 30-as években szerinte színvonalas igehirdetői munkát végzőt, azt is kiköti, hogy ők „nemcsak »szép stílusuk«, vagy »szónoki képességük« révén lettek igehirdetőkké, (hiszen egyik-másikuknak sem »szép« stílusa nincs, sem valami rendkívüli orgánuma) hanem igehirdetőkké lettek elsősorban azért, mert hivatásukat komolyan vették abban a vonatkozásban is, hogy folytonos teológiai (munkássággal ellenőrizték és mélyítsék igehirdetésüket., (A lelkészi továbbképzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/51. 205.)

⁸⁸⁷ Török István: A magyarországi református teológia helyzetképe. I.m. 31.

⁸⁸⁸ Török István: Schweitzer Albert 80 éves. In: Református Egyház, VII/4. 83. Török Schweitzer egyszerű kifejezésmódját 1981-et írva is elgondolkodtatónak tartja, és összehasonlítva például a polgári, és az egyházi temetéseket, ezt a kérdést is felteszi: „...lehet-e a veretes egyházi nyelvet sokáig használnunk, meddig értik még a hagyományos liturgiális kifejezéseket?” (Török István: Mit akart dokumentálni az „Ilyen az ember, egyedüli példány” c. dokumentumfilm? (An 6544.), 1.)

⁸⁸⁹ Török István: A lelkész mint ethikus. I.m. 14. Török elismeréssel állapította meg Brunnerről is az egyik magyarul megjelent könyve révén, hogy „lefordítja a Biblia nagy, nehéz és idegen szavait saját életünk nyelvére”, valamint, hogy „nem ’papol’”. (Török István: Brunner Emil dr.: A mi hitünk. In: Protestáns Szemle, XLV/4. 176.)

⁸⁹⁰ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 59.

állást, ő ugyanis a szónokiasságot olyan „*retorica sacra*”-nak nevezi, ami bálványá lett és „*a reformáció elfelejtette kidobni*”.⁸⁹¹ Csikesz „Ravasz értékelése” egybeesik Török meglátásával, mert ő is felfigyelt pályatársa homiletikai változásaira, azaz az igeszerűség egyre radikálisabb képviselésére, de szerinte Ravasz sem mondta ki a végszót.⁸⁹² Török diákkori professzora úgy látta, hogy az ő korára, azaz a XX. századra is nagyot fordult a világ, mert nem csak az egyházban, de a társadalom különféle hivatalos fórumain (parlament, törvényszék) is inkább azt a tendenciát ismerte fel, hogy az emberek nem a cirkalmasan szónokias beszédek szeretik. Meghallgatják ugyan, de a tárgyszerűséget előnyben részesítik, és „*az új igehirdetésnek kell majd a bálványt ledönteni*.”⁸⁹³

6.3. Az igehirdetés gyülekezetépítő hatása

Török axiómaszerűen vallotta: „*'A hit hallásból van, a hallás pedig Isten igéje által.'* (Rm 10,17) *Ez a bizonyágtétel elsősorban a prédikációban megy végbe.*”⁸⁹⁴ A gyülekezet találkozása Istennel szerinte a hirdetett igében történik. A sákramentumokat a hirdetett igénél nem tartotta alacsonyabb rendűnek, de vallotta, hogy „*az ige az első és első is marad, úgy csatlakozik hozzá a sákramentum.*” Majd ugyanott így folytatja érvelését: „*Magánál Jézusnál is ez a sorrend. Nem azt mondja: 'Az ég és a föld elmúlnak, de az én sákramentumaim semmiképpen el nem múlnak', hanem: 'az én beszédeim el nem múlnak'. (Lk 21,33) – Nem reformátori kitalálás a hirdetett ige értékelése, hanem a Bibliában kifejezett értékelés felismerése, átélése és megvallása. Ezt mondja Kálvin a prédikációról: anima ecclesiae (Inst. IV. 12. 1.) s ezért ír így róla: mater ex qua nos Deus generat (Gal. kom.). Ezért a prédikáció a gyülekezeti élet látható középpontja. (v.ö. Inst. IV. 1. 5-6.)*”⁸⁹⁵ Török szerint az egyház miközben prédikál, úgy születik, úgy van. Tulajdonképpen az ige hirdetése hozza létre, így az nem csupán egy feladat a sok közül, hanem a lét vagy nemlét kérdése.⁸⁹⁶

A lelkésztársait és egyházunk népét mindenkor arra buzdította, hogy igeszolgálatuk révén az élő Krisztus jusson szóhoz, mert csak Ő képes életet lehelni egyházunkba, megújítani gyülekezeteinket, de Ő mutatja meg felülről jövő céljainkat is, és szintén Ő adja azok megvalósításához az erőt is. E ragaszkodását fejezi ki, amikor azt állítja, hogy „*az egyházi élet eleven és éltető központját, liktető szívét veszítené el, ha az igehirdetést egyetemlegesen feladnók.*”⁸⁹⁷ Ezt a bátorító szolgálatot nem csak az akadémiai működése keretén belül végezte, hanem eleget téve lelkészkörök, egyházmegyék meghívásainak, azon túl is számtalanszor kifejtette véleményét.⁸⁹⁸ Hogy az igehirdetés folytonos megújulását sürgető

⁸⁹¹ Csikesz Sándor: Az igehirdetés elmélete. I.m. 1. Csikesz szerint ez a gyakorlat a keresztyénné lett szofistákkal jött be az egyházba, amelynek Kálvin nem, de Luther engedett, és a követői még inkább.

⁸⁹² U.o.

⁸⁹³ U.o. Török e tekintetben az egyházunkban már 1935-ben is egyfajta krízist konstatált, amikor annak igehirdetéséről így szólal meg: „Sem hangban, sem tartalomban nem, vagy nem eléggé tárgyilagos.” (Török István: Egyház és politika. I.m. 19.)

⁸⁹⁴ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 58.

⁸⁹⁵ U.o. 68.

⁸⁹⁶ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 58.

⁸⁹⁷ U.o. 62.

⁸⁹⁸ Az O. R. L. E. balatonalmádi konferenciája, 1930. szept. 17.

tanításai mennyire a problémáink elevenébe vágó, és hiterősítő hatásúak voltak, azt megfelelően árnyalja az egyik Törökről szóló korabeli beszámoló: „*Mindnyájan éreztük, hogy a tudós előadó megállapításai közelebb viszik a ma csak szokásból, vagy kényszerből való templomlátogatókat ahhoz az eszményi célhoz, amikor szomjúhozó lélekkel töltik meg a hívek az Úr tornácát és alázatosan hallgatják »amit a Lélek mond a gyülekezetnek«.*”⁸⁹⁹

A fentiekből is látható, hogy Török a gyülekezetépítés legfontosabb eszközének tartotta az ige megszólaltatását, így szomorúan és aggodalommal jegyzi meg azt is, hogy az ige hirdetés igeszerűsége negatív módon is összefüggésben állhat a gyülekezeteink állapotával, mert az „*evangéliumi eligazításban bizonytalankodó prédikálásunkra üresednek a templomi padok, öregednek a gyülekezetek.*”⁹⁰⁰ Összefoglalásul azt is megállapíthatjuk, hogy Török nem tartotta önmagában elegendőnek gyülekezetépítés szempontjából az ige hirdető lelkipásztor alapos teológiai felkészültségét, vagy buzgó törekvését – ha mindehhez önzetlen szeretet nem járult.⁹⁰¹ Ez a szeretet a gyülekezet legkisebbjét is elfogadja, megbecsüli munkatársait, nem elidegenedik tőlük, hanem tisztelettel néz rájuk.⁹⁰²

6.4. Az igeteológia érvényesülése

Lényegileg elmondható, hogy Török gyakorlati teológiai, azon belül ige hirdetői felfogását tekintve nem mutathatunk ki olyan fordulópontszerű változást, mint a dialektika teológia más képviselőinek esetében észrevehető. Töröknek, a Bultmann révén is előtérbe kerülő kérügmaticus teológiai irányzat ige hirdetői megfontolásai nem konstatalhatóak a későbbi gondolataiban, mivel különbözően értékelte az ige és annak a történetisége közötti kapcsolatát.⁹⁰³

A fejezetben bemutatott magyar ige hirdetői eszményeken túl azt látjuk, hogy Barth Töröknek leginkább az elméleti alapvetésben segített,⁹⁰⁴ de az ő esetében a gyakorlati megvalósításban nem a Bartha való hivatkozások jelentik a prioritást.⁹⁰⁵ Ha össze szeretnénk foglalni Török homiletikai gondolatainak, törekvéseinek a barthi „ihletettségét”, akkor a mi kereteinkre, teológiaművelési közegünkre gondolva Fekete Károly négy perspektívában adott

---

⁸⁹⁹Tapsonyi Sándor: Lelkészerkezet Komáromban. I.m. 124. Itt a Tatai Református Egyházmegye lelkészerkezetén elhangzott előadásában Török Barth felismeréseit megismertette fejtette ki, hogy az igehez való odafordulás hogyan újíthatja meg egyházi életünket. (Ez az előadás egyébként a beszámolót készítő értekezleti jegyző tartalmát összefoglaló szavai alapján egyértelműen Töröknek „A Barthi teológia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból” c. tanulmánya lehetett.)

⁹⁰⁰Török István: A szolgálat teológiája és a keskeny út. In: Határkérdések. I.m. 105. Máskor így fogalmazza meg ezt az összefüggést: „Az ürességtől kongó templomok és ürességtől kongó szavaink közt összefüggés van.” Tovább azt is megjegyzi itt, hogy az Istenről szóló beszéd üressége kimeríti az Isten nevével való visszaélés tiltásának parancsolatát. (Török István: Csoda nem csak Bethesdánál eshet. (An. 6543.), 1.)

⁹⁰¹Török István: A református lelkészi kar megújulásának feltételei. I.m. 4.

⁹⁰²U.o.

⁹⁰³V.ö. 3.7. alfejezet

⁹⁰⁴Török Barth ige tanát egyfajta homiletikának is tartotta. (Török István: Barth professzor – Diákszemmel nézve. (Kézirat), 7., Lsd. 3.1.1. fejezet összefüggésében)

⁹⁰⁵Lsd. 3.3. alfejezet. Török prédikációiban egyszerűbb érvelést, több szemléltetést, valamint nagyfokú alkalomhoz igazítási szándékot láthatunk.

megvalósulási szempontját⁹⁰⁶ Török esetében igen találónak érezzük: 1. kritikai számvetés a racionalista-liberális igehirdetői hagyománnyal szemben, 2. az igehirdetés írásszerűségének megerősödése, 3. öntudatos igehirdetésre nevelő, öncélúságtól és tudományoskodástól mentes prédikációkon való tájékozódás, 4. a „Hittem, azért szóltam!” elve.

Barth révén szót kell itt ejtenünk arról is, hogy hazánkban 1948-1951 között Barth: *Gotteserkentniss und Gottesdienst* című műve hatására egy kisebb liturgiai reform-mozgalom indult.⁹⁰⁷ A kezdeményezés később elakadt, de amíg róla a diskusszió folyt, a „teljes istentisztelet” néven emlegették. E kifejezés problémás voltát Török kihangsúlyozta, mert szerinte „... istentiszteletünk teljessége nem a liturgiális elemek számától függ, hanem lélekben és igazságban végbemenő voltától. Egy liturgiális szempontból nagyon szegényes istentisztelet is lehet teljes, ha lélekben és igazságban megy végbe.”⁹⁰⁸

6.5. Török és az 1985-ös liturgiai reform úrvacsorai vonatkozásai

Az 1985-ben használatba adott „új” istentiszteleti rendtartások egyházunkban a lelképászorok között fenntartások nélkül máig nem fogadtattak el egységesen. Közéjük tartozik Török is, aki legfőképpen az úrvacsorai ágendával kapcsolatban jegyez meg teológiaiailag súlyos teológiai kritikát.⁹⁰⁹ Mindenekelőtt előrebocsátandó, hogy amikor e témákban nemtetszését kifejti, akkor számára alapvetően nem a liturgia, mint a keresztyén istentisztelet részének fontossága kérdőjeleztetik meg, hanem a konkrét tartalmi kérdésein túl, a korra jellemző tünetet lát a számára égetőbb problémák liturgiai reformmal történő megkerülésében: „a liturgiális mozgalmak rendszerint a prédikáció elől való menekülés árulkodó jelei: liturgia – letargia kapcsolódó fogalmak, a protestantizmusban.”⁹¹⁰ A kommunizmus ideje alatt arra is figyelmeztetett, hogy az egyházi vezetést szerinte a gyülekezeti, így egyházunk egészét érintő valós, elevenbe vágó kérdései nem érdekelték eléggé, helyette ezzel a rangsorban sokkal hátrébb álló üggyel, mint a – többek között – liturgiai reformmal akarják teológiai figyelmünket foglalkoztatni.⁹¹¹ Ennél Török szerint sokkal égetőbb lett volna például az ifjúság elérésének problémája,⁹¹² vagy a gondjaink igazi

⁹⁰⁶Fekete Károly Ifj.: Karl Barth és a magyarországi gyakorlati teológia. 68-73. In: Barth és a magyar református teológia, Karl Barth Kutatóintézet Kiadványai 6., Szerk. Fazakas Sándor, Ferencz Árpád, Debrecen, 2011.

⁹⁰⁷U.o. 2-3.

⁹⁰⁸ Török István: „Az Út” 1950. március 25-i számának bírálata. I.m. 4. Török egyes megnyilatkozásai azt sejtetik, hogy a lehető legegyszerűbb istentiszteleti rend volt számára szimpatikus. Ez vonatkozott esetében a külsőségekre is. Miután Albert Schweitzer, minden dísz és bonyolultságot nélkülöző lambarenei istentiszteleti „liturgiáját” bemutatja, a végén ezzel a mondattal gondolkodtat el: „Nem lenne jó tanulnunk ennek az istentiszteletnek a természetes egyszerűségéből?” (Török István: Schweitzer Albert 80 éves. I.m. 83.) A Török által preferált istentiszteleti egyszerűséghez lsd. még: Török István: Közös templomhasználat a baptista atyafiakkal. In: Határkérdések. I.m. 121. A „teljes istentisztelet” mint (sákramentumot is beleértő) kifejezés e reformtörekvés szempontjából kérdéses voltát többek között Johannes Dürr érvelése alapján is megerősíthetjük, aki szerint a „teljes istentisztelet” nem állítható szembe a homíliás istentisztelettel, ugyanis az evangélium prédikálásában Isten ugyanúgy (teljesen) tudja magát adni, mint az úrvacsorában. (Fekete Károly: Karl Barth és a magyarországi gyakorlati teológia. I.m. 65.)

⁹⁰⁹E témát elemeztem e tanulmányban: Hotorán Gábor: Török István állásfoglalásai egyházunk istentiszteleti rendjeiben. In: Lelkészegyesület, LIV/2. 3-7.

⁹¹⁰ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 58.

⁹¹¹ Török István: Leszűkített látókör. In: Határkérdések. I.m. 28.

⁹¹² U.o.

gócponjtjának, az igehirdetés megújulásának ügye.⁹¹³ A szocializmus korszakában (ez esetben 1982-re) elsilányult, elerőtlenedett szószéki habitus nyomasztó súlya alatt sóhajt fel és kérdezi meg, hogy „mit értünk vele, ha pl. ezt a szocialista humanizmusra szűkült-szűrűült igehirdetést most valami új liturgiába csomagoljuk? Azok is elmaradoznak a templomból, akik eddig eljártak, mert 'már az istentisztelet se a régi'”.⁹¹⁴ Így ez az „úrvacsorai kérdés” Török esetében egy nagyobb problémakör megtestesülése is egyben.

Ő a teljes, gyakorlatba állított verzióval 1985-ben, a böjti időszak úrvacsoraosztásakor találkozott először.⁹¹⁵ Pozitívként emeli ki, hogy az „*eddig két részre hulló és sok ismétlést tartalmazó úrvacsorai istentiszteletet egybefogja és ezáltal értelemszerűen lerövidíti.*”⁹¹⁶ Azt viszont már sérelmezi, hogy kimaradt belőle a Ravasz László - féle ágendában pedig szereplő, abszolúciót bevezető: „méltatlan bár” kifejezése.⁹¹⁷

Az igazi bírálat azonban a következő megfogalmazással szemben merül fel részéről: „*Hiszitek-e, hogy ebben a sákramentumban adja nekünk az Úr Jézus Krisztus, a Szentlélek által, bűneink bocsánatára és lelkünk örök üdvösségére az Ő szent testét és véréit?*” Török szerint a megfogalmazás egyértelműen az átlényegülésre utal. Szerinte ez ellen hitvallásaink tiltakoznak.⁹¹⁸ Úgy érvel itt, hogy a zsinati szakbizottság homályosan, és igen félreérthetően alkotta meg e kérdést. Egy méliuszi idézettel kihangsúlyozza, hogy a „*léleknek pedig nem kell a Krisztus teste csontját rágni, hanem ami lelki jók, azok kellene, mint Ábrahám a lelki Krisztus testét, lelki jószágát, Krisztus érdemét ötte, nem a testét.*”⁹¹⁹ Inkább a krisztusi üdvjavak „látható jelei”, „hiteles pecsétei”, „zálogai” volnának a hangsúlyosak. Sőt, ez a liturgia Török szerint tőlünk idegen hitet kér számon. Szerinte az úrasztalához induló híveket a jegyekre vonatkozóan egyáltalán nem kellene megkérdezni.⁹²⁰ Gondolatai alapján már csak azért is disszonáns ez a nem túl szerencsés kifejezésrendszer, mert kora római katolikus egyházát úgy látta, mint amelynek teológusai szabadulni kívánnak a transsubstantiatio tanától, de legalábbis a reális átlényegülés helyett a jegyek reprezentatív mivoltát törekednek kihangsúlyozni.⁹²¹ Akkor mi miért akarunk mindenáron utat nyitni olyan hagyományon, de nem a Szentírásról nyugvó úrvacsorai liturgiai szöveg meghonosításán, amelynek félrevezető

---

⁹¹³ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 58.

⁹¹⁴ Török István: A szolgálat teológiája és a keskeny út. In: Határkérdések. I.m. 105.

⁹¹⁵ Török István: Egy úrvacsorai kérdés teológiai problémája. In: Határkérdések. I.m. 155.

⁹¹⁶ U.o.

⁹¹⁷ U.o. Török ennek a kimaradását (1984-ben járva) árulkodó jelnek tekintette, amely híven kifejezte a rangok és címek sokasodásának egyre elharapódzó tendenciáját. (Török István: Kik a tekintélyesek? I.m. 130.)

⁹¹⁸ Török ehelyütt a II. Helvét Hitvallás XXI. fejezetének és a Heidelbergi Káté 75-82. kérdés-feleleteinek „széles bibliai alapú” tiltakozó indoklására utal. U.o. 155.

⁹¹⁹ U.o. 156.

⁹²⁰ U.o. 158. valamint Török István: Jelkívánók. I.m. 150-151. Török az utóbbi helyen azt is mondja, hogy „Ebben a kérdésben valamiféle hamis jelkívánás szólal meg. Hamis, mert összecseréli az úrvacsorai jegyeket a jelzett dolgokkal.”

⁹²¹ Török ezt a tanbeli újítást tendenciaként értelmezte a római katolikus teológiában, ennek pedig nem egyszer hangot is ad, méghozzá a Heidelbergi Káté 80. kérdés-felelete révén, annak is az utolsó mondata kapcsán. (V.ö. Török István: A Heidelbergi Káté 80. kérdéséről. In: Református Tiszántúl, I/4. 3-4.; valamint U.ő.: Egy indulatos betoldás. In: Reformátusok Lapja, 1992. jún. 28. 3.)

voltát reformátoraink már felismerték? Szerkesztőink „*talán valami tévesen értelmezett ökumenizmussal közeledést kerestek a keleti, meg a római katolikus egyházhoz*”?⁹²²

A transsubstantiatio gondolata Török szerint áthallik e mondatból, ugyanakkor annak református változata szerint.⁹²³ Mit ért ez alatt? Azt, hogy eszerint az elképzelés szerint nálunk nem a kenyér és a bor változik át Krisztus testévé és vérévé, hanem az úrvacsorázó ember válik a Szentlélek és az ige által Krisztus testének részévé. E szépen hangzó gondolat szerinte nem új, mert Csikesz Sándor és Ravasz László is használt ehhez közelítő képeket, de ők minden esetben csak szónoki szemléltetést és átmeneti jellegű eszközt láttak benne, tantétellé nem formálták, ettől óvakodtak. Tudatában voltak annak, hogy ez gondolat alkalmatlan a bibliai mondanivaló tanszerű kifejezésére.⁹²⁴

Török tovább víve ezt a felismerést óva int attól, hogy az átlényegülést az emberre vonatkoztassuk, mert Krisztus kegyelmének elfogadásakor nem változik meg az ember állapota, hanem csak inkább a státusza.⁹²⁵ Ez a gondolat a miséző gyülekezetek berkein belül az áldozat történeti megisméltése során engesztelő jellegű is.⁹²⁶ E tanítás átszüremkedése Török szerint megnyilatkozásainkban sajnos tetten érhető volt, mert ezt hivatalos fórumainkon meg is fogalmazták, méghozzá így: „*az egyház részt kér és részt vesz Krisztus megváltó munkájában!*”.⁹²⁷ Ez azon túl, hogy a számunkra tarthatatlan római katolikus koredempció tévtanát rejti, ellene mond a solus Christus és sola gratia reformátori elveinek is.⁹²⁸

Kiemeljük, hogy Bogárdi Szabó István e liturgiai változtatás háttérében ott látja a szolgálat teológiájának eltorzított ekkleziológiáját,⁹²⁹ de jogosnak látja az új liturgia romanizáló jellegének Török féle kritikáját is.⁹³⁰ Bogárdi Török gondolatait Bartha Tibor 1972-ben elmondott székfoglalójának a saját elemzése révén emeli ki.⁹³¹ Itt levezeti, hogy Bartha számos teológiai csúsztatás, különböző szerzők gondolatainak nem eredeti intenciója

---

⁹²² U.o. Török 1978-ban ezt is megjegyzi: „Hitvallásunk a római egyházzal ellentétben nem tulajdonít mágikus hatást a sákramentomoknak...”. Török István: Fébé és Priscilla kaphatna-e lelkési ordinációt nálunk? (An. 5478.) 2. 1987-ben pedig ismét „romanizáló mozzanat”-nak, „sakramentalizmusra emlékeztető”-nek nevezi új liturgiánk némely részét. (Török István: Karl Rahner: A hit alapjai. (Kézirat), 6.)

⁹²³ Török István: A problémákkal járó transzszubsztanciáció. In: Határkérdések. I.m. 13.

⁹²⁴ U.o. Török e gondolatot részletesebben is kifejti. Lsd. Dogmatika (1985). I.m. 472. kk.

⁹²⁵ U.o. 14. Vö. 5.6.3. alfejezet.

⁹²⁶ Török a római katolikus misetan áldozásában fejlődést látott és a teológusaiak szerinte korábban már inkább az egyszeri áldozat kultuszi megjelenítését hangsúlyozták. Ennek ellenére továbbra is tanítják, hogy „az egyház mint Krisztus teste önmagát ajánlja fel Istennek, s ezáltal aktív módon kapcsolódik bele a váltság munkájába: részt vesz Krisztus engesztelő áldozatában.” (Török István: A problémákkal járó transzszubsztanciáció. I.m. 14.) Török ezt az általa észlelt római új irányt máshol is kihangsúlyozta.

⁹²⁷ U.o. 15.

⁹²⁸ U.o.

⁹²⁹ Bogárdi Szabó István: Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között – teológiai doktori értekezés. Societas et ecclesia 3. Debrecen, 1995. 146.kk.

⁹³⁰ U.o. 147.

⁹³¹ U.o. 133.kk. Lsd. Bartha evangélikus díszdoktori székfoglalója: Bartha Tibor: A keresztyén szolgálat ekklesiológiai összefüggései - székfoglaló előadás. In: Theológiai Szemle, XVI. 1-2. 7-12. Török is kritizálta Bartha szóban forgó székfoglalóját (Lsd. Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m.), amit Bogárdi is kiemel érvelésének egy pontján. Török egyéb itt felvett gondolatai azonban elsősorban nem a székfoglaló révén történt megnyilatkozásaiból erednek. (E témához lsd. még: Hotorán Gábor: Mit gondolt Török István, Bartha Tibor püspök evangélikus díszdoktori székfoglaló beszédének egyháztani vonatkozásairól? In: Lelkészegyesület, LIV/2. 6-9.)

szerinti értelmezése és egy konkrét célkitűzés mesterkélte teológiai bizonyítása révén hogyan érkezik meg oda, hogy az úrvacsora a szolgálat, azaz emberszolgálat sákramentuma. Miután Török „református transzszubsztanciáció” fogalmi bírálatát helyeselve kifejti, hogy szerinte sem helyénvaló az úrvacsorában a gyülekezet átlényegüléséről beszélni, azaz az úrvacsorázó gyülekezet nem válik Krisztus testévé, ezért nem állja meg a helyét az a gondolat sem, hogy az egyház eképpen részese lesz Krisztus megváltó munkájának is.

Török számára kérdés továbbá az is, hogy számoltak-e a liturgia szerkesztői a következő hatásokkal:

- Mit fog okozni-e reform a gyülekezet úrvacsorai értelmezésében? Szerinte éppen elég volt Samarjai egykori ide vonatkozó liturgiai reformjának tanulsága,⁹³² amelyet nem sikerült meghonosítani a magyar reformátusok körében. Vagy talán a Limai liturgia (sakramentalizmus veszélye) ihlette az alkotókat? Lelkészi eskünk egyértelműen határt szab-e próbálkozásoknak, de „*annyi biztos, (...) nem a hitvallásainkon kell változtatni.*”⁹³³
- Török István azt feltételezi, hogy vagy a Doktorok Kollégiuma nem ismerte teljes részletességéig a tervezetet, és úgy ajánlotta a Zsinatnak, hogy jóváhagyólag szavazzon róla, ha pedig ismerte, akkor ismételten az rajzolódott ki, hogy a „*teológiai felelősségtudat nem erős oldalunk, szunyókáló teológiai kritikával pedig nem vagyunk képesek elejét venni esetleges tévedéseknek.*”⁹³⁴
- Végül Török szerint az is kétes hírbe keverheti egyházunkat, ami e liturgiai passzus hitvallásainkat sértő megfogalmazásában rejlik. Mert ezzel nem csak a református, de szinte valamennyi protestáns úrvacsorai liturgiától eltértünk.

Török vélekedése szerint az „*ilyen elegyes teológiai színeképp aligha fogja teológiai megbízhatóságunkat öregbíteni.*”⁹³⁵

7. Török ekkleziológiai felfogása

7.1. Az egyház lényegének fogalmi meghatározása

Török István az egyházzal szóló tanítást a Szentlélek munkájának nagy témakörén belül tárgyalja, ezzel is kifejezve azt, hogy az egyház a Szentlélek Isten műve.⁹³⁶ Dogmatikájában a Heidelbergi Káté 54. kérdés-felelete szerint fejti ki az egyház alapvető

---

⁹³²Samarjai János (1585-1652?) felső-dunamelléki református püspök, már 1636-ban is szokatlannak ható úrvacsorai „reformot” alkalmazott, amelynek során meghagyta az oltárt, jegyként használt kenyeret és ostyát is.

⁹³³ Török István: Egy úrvacsorai kérdés teológiai problémája. I.m. 157.

⁹³⁴ U.o.

⁹³⁵ U.o. 157-158.

⁹³⁶ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 383 kk.

meghatározását, méghozzá a következő módon tagolva: „...*maga Isten Fia cselekszik.*⁹³⁷ *Mikor? A világ kezdetétől fogva a világ végéig. Mit csinál? Egy kiválasztott gyülekezetet gyűjt egybe. Miből? Az egész emberi nemzetségből, mert övé a föld és annak kerekége. Mivel gyűjti egybe választottait? Szentlelke és Igéje által. Hogyan? Az igaz hit egységében. Kinek gyűjti? Magának, igen: magának. Mit csinál az övéivel? Oltalmazza és megtartja örökre.*” Ezen továbbmenve Török számára az egyház egy csodálatos titok. Titok, amely csak azok számára fedetik fel, akik kapcsolatba kerültek a hit által az egyház Urával. Ezért Török szerint nagyon találó a hitvallás ide vonatkozó kérdése: „*mit hiszel*”, nem pedig „*mit látsz*”, mert az egyház a földi valóságán túl mutat. Ugyanakkor találkozunk Töröknél még ennél is velősebb definícióval is: „*Keresztyén egyház ott van, ahol hallják az ő szavát és szavából mint jó pásztort ismerik meg őt, és követik is a jó pásztort, mert érzik, hogy életüknek éppen ebben, és csakis ebben az eseményében nyerték meg az életet, mégpedig a bűnön és halálon is diadalmas életet. Ez az örökkévalóságból eredő és örökkévalóságba nyúló s itt az időben egyre alakuló, egyre megújuló Krisztus-viszony az egyház létesítője és életfeltétele. Egyszersmind ez különbözteti meg az egyházat minden csak e-világi társas alakulattól...*”⁹³⁸ Az iménti, kátébeli vonalon való gondolkozást Török az Etikájában tovább részletezi, és az egyház mibenlétét illetően az általa „*hármass meghatározás*”-nak nevezett reformátori jellemvonást körüljárva írja le az egyház mibenlétét.⁹³⁹

A Coetus electorum

A legelső mindjárt a Kátéban is felmerülő „világ kezdetét” is megelőzi, és az örökkévalóságban megvalósult kegyelmi kiválasztást nevezi meg az egyház alapvető okának, ez tehát még a mi történelmi idői síkunkon is korábbi titokra utal.⁹⁴⁰ Török ebben is rendkívül teocentrikusan gondolkodik, főleg akkor érzékeljük ezt mélyebben, ha a kegyelmi kiválasztás ekkleziológiai vonatkozásait megvizsgáljuk nála. Dogmatikájában Isten kegyelmi kiválasztásának tanát a Szentháromság egyes személyeinek tárgyalása elé helyezi.⁹⁴¹ Ezzel is mutatva, hogy e súlyos igei tanítás átszövi az egész kijelentés-látásunkat. Nem konstruktív, hanem inkább regulatív szerepe van.⁹⁴² Helyeslően nyilatkozik Barth e témában is megmutatózó krisztocentrikusságáról,⁹⁴³ ez ugyanis számos félreértést eloszlat. Ha Isten kegyelme felől vizsgáljuk, akkor van esélyünk az elfogadására, meggazdagító erejének kamatoztatására: „*a predestinációban nem az emberek ilyen vagy amolyan állapotáról, nem a kiválasztottak vagy elvetettek csapatáról, hanem az irgalmas és igazságos Istenről van szó, úgy, amint Krisztusban megmutatkozik minékünk.*”⁹⁴⁴

⁹³⁷Török István: Dogmatika, 386-387. Török egyházzól szóló meglátásait részben elemzem itt: Mit gondolt Török István, Bartha Tibor püspök evangélikus díszdoktori székfoglaló beszédének egyháztani vonatkozásairól? In: Lelkészegyesület, I.m. 6-9., valamint Török István küzdelme kora ideológiájával. I.m. 18-19.

⁹³⁸ Török István: Theológiáink az egyház életében. I.m.14.

⁹³⁹ Török István: Étika (1988), I.m. 117.

⁹⁴⁰ U.o. 117-118.

⁹⁴¹ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 171. kk.

⁹⁴² U.o. 172.

⁹⁴³ U.o. 173.

⁹⁴⁴ U.o. 175.

Nem abban rejlik a probléma tárgya, hogy Kálvin szolt az „*elvetettek közösségéről*”, a nehézségek inkább akkor kezdődtek, amikor e kijelentést a hittől elvonatkoztatva értelmezték: ez ugyanis a fatalizmusba és a determinizmusba torkollott.⁹⁴⁵ Török, aki igen érzékeny volt a teológiatörténeti eltévelyedésekre, akkor is felemelte hangját, amikor például Bereczky Albert püspök az egyházunkban 1948-ban beállt fordulatot, Isten egyértelmű ítéletével azonosította. Török Sebestyén Jenőre hivatkozik, amikor a fatalizmus (és részben determinizmus) kísértésének elhárítását sürgeti.⁹⁴⁶ A predestináció tanának vonatkozásait három következménybeli tanításban összegzi.⁹⁴⁷ 1. Az eleveelrendelés elsősorban Krisztusra vonatkozik, mint aki a kiválasztó Isten és a kiválasztott ember egy személyben. Ezt az isteni cselekedetet tulajdonképpen nem magyarázhatjuk meg, hanem csodálnunk kell. 2. Krisztus kiválasztása és kiválasztottsága másodsorban a gyülekezetre igaz, mert az Úr Jézus éppúgy elképzelhetetlen „*a választottak gyülekezete nélkül, mint a fej test nélkül.*” Ezzel a tanítással indokolja a küldetésünket is: „*ha az egyházat valóban, mint Krisztus testét ismerjük meg, akkor küldetése túlér ezen, akkor az egyháznak felülről, s Főtől kapott rendeltetése értelmében: a gyülekezetet körülvevő, kételkedő világ számára jeladássá kell válnia, hogy az Istentől elidegenedettek benne az igével szembesüljenek...*”⁹⁴⁸ 3. Végül, az egyénre csupán harmadsorban vonatkozik a kiválasztás. Érdekes ez a – Kálvinhoz képest – fordítottnak tűnő gondolatmenet, viszont ha megvizsgáljuk argumentumait, akkor éles logikát fedezhetünk fel: a mi választásunk szerint nemet mondtunk Istenre, ez pedig emberileg nézve megmásíthatatlan. Ebben az önmagunk által elvetett állapotban fogadjuk be Isten kegyelmes szavát, méghozzá a gyülekezet által. Tovább menve, így mi Krisztuséi leszünk, „*ő a mi istentelen választásunknak minden következményét elhordozta.*”⁹⁴⁹ E krisztológiai megalapozás képezi Török István predestinációs tanának fundamentumát, amit nem kisebb analógiával koronáz meg, mint a trinitástannal való összefüggésbe hozatal: „*Az Atya időknél előtte elkezd, a Fiú az időben folytatja s a Szentlélek az idők végéig célhoz juttatja. Ezt jelenti a kegyelmi kiválasztás Krisztusra, a gyülekezetre és reánk való vonatkozása.*”⁹⁵⁰

Corpus Christi

Ugyanebbe a bibliai beágyazottságba illeszkedve lép tovább Török az egyházzól szóló reformátori tanításban, amikor az egyház Krisztus-test voltára irányítja figyelmünket, hiszen „*a bibliai Krisztus, mint magánember, elképzelhetetlen: elválaszthatatlanul hozzátartozik a megváltottak és megigazítottak gyülekezete, mint a pásztorhoz a nyája.*”⁹⁵¹

⁹⁴⁵ U.o.

⁹⁴⁶ Sebestyén igen beható módon fejti ki a helyes bibliai predestinációs hit, és a hamis fatalizmus viszonyát. (Sebestyén Jenő: Református Dogmatika, II. Fő rész, I.m. 109. kk.), valamint u.ő.: A predestináció és problémái. Magyar Vallásos Traktátus Társaság, Budapest, 1922)

⁹⁴⁷ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 176. kk.

⁹⁴⁸ Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 94. Török e tan Krisztusra vonatkoztatottságát így is kifejezi: „A predestinációnak (...) Krisztusban van a gyökere. Nála nélkül ezt a tanítást nem is érthetjük meg, csak zavarkeltő, életidegen filozófiát torzítunk belőle...” (Török István: A kegyelmi kiválasztás ajándéka ma. In: Református Tiszántúl, I/3. 4.)

⁹⁴⁹ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 178.

⁹⁵⁰ U.o.

⁹⁵¹ Török István: Etika. I.m. 115.

Őbenne történt meg a világból kihívottak kiválasztása, azaz az Atya a választottakat a Fiának adta örök időknél előtte, ezért az egyház származtatásának ez a dicsőséges és titokzatos háttere.⁹⁵² Ugyanakkor ennek ismeretében még fenségesebbnek látható, hogy a világból kihívottak ennek a Krisztusnak a hangját hallhatták a történelem folyamán, mivel pedig Ő a Megváltójuk, és a nép véren szerzett népe, ezért tarthat igényt arra, hogy az egyház egyedüli Feje és Ura legyen.⁹⁵³

Ezzel együtt Török szerint e kép monumentális nagyságú és mélységű, így amikor erről beszélünk, fontos, hogy az ige egyéb, ide vonatkozó leírásaival is együtt lássuk, ugyanis a Biblia rendkívül gazdagon szemlélteti számunkra Krisztus és az ő egyházának együvé tartozását.⁹⁵⁴ Török szerint ez a Bibliában képiesen megjelenő, de valóságos kapcsolat Krisztus és az Ő egyháza között a következő kulcsfontosságú tanításokat üzeni: 1. A Szentírásban a Krisztus-test titkát számos más kifejezés hívatott körülírni, de ezeket összekapcsolja az a közös tulajdonság, hogy mind elevenséget, étellel teli aktivitást sugall. Még az olyan kép is, mint a ház, mert annak élettelen anyaga megelevenedik és az élő kövek formájában tárul szemünk elé, sőt, „*növekedik szent templommá*”.⁹⁵⁵ Bármely hasonló képpel találkozunk a Bibliában, abban is egyeznek, hogy a kifejezések szerkezetei minden esetben utalást hordoznak arra nézve, hogy az egyház Isten tulajdona.⁹⁵⁶ 2. Pál apostol ismeri ennek a kapcsolatnak a többi bibliai kifejezését is, így használatakor a kontextus az, hogy Pál e képet a szorongatott helyzetben levő, alakuló gyülekezeteknek írta, hogy tudatában legyenek felelősségük súlyának.⁹⁵⁷ Emellett amikor alkalmazza, azt úgy teszi, hogy tud az egyházban lévő bűnök valóságáról és az emberi gyarlóságról. Épp ezért is mondja, hogy az egyház Krisztus teste, benne a tagok összetartoznak, azaz a gyülekezet önmagára is egy testként tekintsen.⁹⁵⁸ Ennél a gondolatkörnél pedig zárásul azt is kiemeli, hogy ebbe a szókapcsolatba beletartozik az is, hogy nekünk – mivel a testbe betagoltattunk – most már nem a saját, „*hanem a kapott kegyelem szerint a Krisztus életét*” kell élnünk.⁹⁵⁹

Communio sanctorum

A „szentek egyessége” Török számára többet jelent, mint jogi szervezet, vagy mozgalmi tagság, az egyháznak közösségnek kell lennie.⁹⁶⁰ A „communio” mint meghatározottság révén a Heidelbergi Káté 55. kérdés-feleletének elsősorban a második részére emlékeztető összefüggéseket emel ki, azaz a Krisztusban nyert lelki javak, ajándékok

⁹⁵² U.o. 118.

⁹⁵³ U.o.

⁹⁵⁴ Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 88-89. Török e tanulmányában igen részletesen kifejti véleményét e témáról. Török egyébként felsorol itt még jó néhány bibliai kifejezést, mint az Isten szőlőskertje, -nyája, -sátora, -háza, -temploma, -városa például, valamint utal az Új-Jeruzsálem, Sion leánya, Isten házanépe, -családja, -népe képekre is, amelyek szerinte mind-mind a Krisztus-test szinonimái. (Lsd. még: Hotorán Gábor: Mit gondolt Török István, Bartha Tibor püspök evangélikus díszdoktori székfoglaló beszédének egyháztani vonatkozásairól? In: Lelkészegyesület, I.m. 6-9.)

⁹⁵⁵ U.o. 89. Török itt az Ef 2,20-22-t idézi.

⁹⁵⁶ U.o.

⁹⁵⁷ U.o. 89-90.

⁹⁵⁸ U.o. 90.

⁹⁵⁹ U.o. 91.

⁹⁶⁰ Török István: Etika. I.m. 119.

közösségekben és közösséget szolgáló vonatkozásait. A koncentráltabb krisztológiai megalapozás, azaz annak, hogy e communionak a Krisztussal való Szentlélek általi közösség az alapja, feltétele, esetében inkább az egyház „Krisztus-test”- illetve látható és láthatatlan természetének taglalásában látjuk a kifejtését.⁹⁶¹

Az említett lelki ajándékok közösségi kincsként történő hasznosítása a Krisztussal való közösség konzekvenciájaként a megszentelődés gondolatával kapcsolódik össze. Az egyház emiatt a megszentelődés helye is, azaz „*ahol nincs megszentelődés, ott nincs egyház*”.⁹⁶² Ennek azonban van egy másik jelentősége is, mert csak a Krisztust ismerők, követők tudják az egyház lényegét kifejezni, Isten tervét megvalósítani a misszió nézőpontjából is: „*Egy élő gyülekezet a testvéri szeretet beszédes cselekedeteit éli meg ott is, ahol az emberi szó hitelét veszítette. Csak élő gyülekezet gyakorolhatja kifelé is misszióját, és megfordítva: csak a misszionáló gyülekezet válik befelé is egyre elevenebbé.*”⁹⁶³

7.1.2. Az egyház látható és láthatatlan természetének jelentősége

Az iménti hármasság meghatározás mindenekelőtt az egyház láthatatlan természetét érintette. Török szerint ebben az elemzésben nem foglaltatik benne mindaz, ami az egyházból látható, a „*jogi forma, a tisztségek, a palást, a templom, az adózás, szóval éppen azok a jegyek hiányoznak belőle, amelyeket először szoktunk észrevenni az egyházban és amelyek a köztudat szerint az egyház elsődleges ismertető jegyei.*” Jóllehet az egyház hordozza a látható és láthatatlan természetet, de e kettő egyszerre és együtt jellemzi. Török – sajátos szóhasználattal élve – „*ekkléziológiai doketizmusnak*” nevezte azt a jelenséget, amikor az egyház láthatatlan természetét túlbecsüljük a látható rovására. A krisztológiai értelemben vett doketizmus analógiája e szempontból igen beszédes képet sugall, mert ahogyan a doketisták nem tudtak mit kezdeni a testet öltött Jézussal, úgy az egyház láthatatlan természetének túlhangsúlyozói sem tudják az egyház földi testet öltését összeegyeztetni annak a szem elől elrejtett létével, következésképpen elspiritualizálják.⁹⁶⁴

Török azt hangsúlyozta, hogy ismerve a biblikus reformátori tanítást az egyház e kettős természetét illetően, teológiai szempontból tudatosan és felelősen vegyük számításba e titok gyakorlati konklúzióit. Ez egyszerűen összefoglalva azt jelentette, hogy a külső megjelenésben, működésben a láthatatlan Úr népének evangéliumi mértéke érvényesüljön. Legyen harmónia a két természet között. Szükséges a jogilag szervezett intézmény, amely természetszerűleg többé-kevésbé bürokratizálódik,⁹⁶⁵ ugyanakkor, ha az előzőekben az elspiritualizálódás ekkléziológiai veszélyére való felhívást is kimutattuk Török gondolkodásában, fontos szólnunk arról is, hogy ennek az ellenkezőjét is reális problémának ítélte.⁹⁶⁶ Elgondolkodtatónak látta azokat a jeleket, amelyek inkább a láthatóra koncentráltak, illetve fel is sorol néhány gyakorlati példát: A kanonika vizitációk alkalmával a gyülekezet

⁹⁶¹ V.ö. 7.1. alfejezet

⁹⁶² Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 91.

⁹⁶³ Török István: Szabadság és szeretet. I.m. 2

⁹⁶⁴ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 395.

⁹⁶⁵ Török István: Jelkívánók. I.m. 147.

⁹⁶⁶ U.o.

materiális és kézzelfogható tevékenységén túl figyelmet fordítanak-e a látogatók annak a lelki állapotára? Egy lelkészi hivatal mit tart domináns rendeltetésének, a lelkigondozói szolgálatot, vagy inkább az adminisztrációs feladatok ellátásán van a fő hangsúly?⁹⁶⁷ Lelkésznövendégeinket lelkipásztoroknak, vagy leendő hivatalnokoknak neveljük? Az egyházfegyelmet evangéliumi-, vagy világi módon gyakoroljuk? Milyen mértékű a hatalomösszpontosítás, mert 1986-ot írva az előbbi jelenségek sorával együtt például említi, hogy „*egy túlméretezett püspöki jogkör idegen elem a református egyház életében.*”⁹⁶⁸

Ezekkel együtt Török vallotta, hogy az egyházat illetően „*jogi forma kell, különben káoszba vész a közösség. Csak szolgálja az a forma, az a jogrend Krisztusnak mint a Főnek az uralmát, segítse és ne gátolja Lelkének áradását!*”⁹⁶⁹ Amit Török a Krisztus-test révén a hozzá kapcsolódó bibliai képekről írt, az ebben a tekintetben is érvényes: az egyház látható természete szerint jó, ha „*nem az intézményre teszi a hangsúlyt, hanem az intézményben az isteni cselekményt ábrázolja.*”⁹⁷⁰ Török a reformáció egyházat megújító törekvésének gyújtópontját egyenesen ebben látta: a láthatatlan természet, amely Isten tervét és rendelkezését írja le, újra formáló és alakító ereje legyen a látható szervezeti rendnek, földi megjelenésnek.⁹⁷¹ Az egyház a „*keskeny út vándora*”, így a külsőségeiben is a felülről jövő rendeltetéséhez kell alkalmazkodnia.⁹⁷² Legyen jellé e világban, méghozzá hordozza a Jelek Jelét, azaz Krisztust.⁹⁷³ Ez a krisztológiai szempont érvényesül véleménye szerint a II. Helvét Hitvallásban is, amikor az a XVII. fejezetben Krisztushoz vezető igaz és tiszta igehirdetésben jelöli meg az igaz egyház legfőbb ismertetőjelét, ugyanis Luther és Kálvin hasonló meghatározása szerint Krisztus jelenléte teszi igazzá azt az igehirdetése és a szentségeknek a rendelése szerinti kiszolgáltatása révén.⁹⁷⁴ E tágabb értelmű összefüggés arra is emlékeztet, hogy az egyház „*...nem azért a talpalatnyi földért küzd, amelyet ebben a világban elfoglal, hanem az Ige hirdetéséért.*”⁹⁷⁵ Ebből kiindulva is gondolkodott úgy, hogy az egyház lényegi ismertetőjeleit szét kell választanunk annak feladatától, gyakorlati milyenségétől, mert előbbi kell, hogy meghatározza az utóbbit,⁹⁷⁶ azaz – ismét utalva a címünk tartalmára – a láthatatlan a láthatót.

---

⁹⁶⁷ U.o. Török 1975-ben is nemtetszését fejezte ki a teológiai hallgatók tantervéről: „...a pásztori szolgálat szempontjából igazán nem döntő fontosságú gyors-és gépirás is 10 féléves tárgy lesz, heti 1, sőt 2 órában. Külön tárgy emellett a gyülekezetvezetési gyakorlat, 8 féléven át, heti 1 órában. Erről csak annyit: az egyházi adminisztráció technikáját ne nevezzük 'gyülekezetvezetés'-nek. A kettő, éppen teológiai szempontból nem azonos fogalom. Ha nem tisztázott fogalmakkal dolgozunk, egyszer csak nem lesz mit adminisztrálni.” (Török István: Az új Akadémiai Szabályzatról. I.m. 1.

⁹⁶⁸ U.o. 148.; valamint e további műveiben: Változások az egyházfogalomban. In: Határkérdések. I.m. 47.; Kik a tekintélyesek? In: Határkérdések. I.m. 130-131.

⁹⁶⁹ Török István: Jelkívánók. I.m. 148.

⁹⁷⁰ Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 89.

⁹⁷¹ Török István: Egyházkormányzás és ébredés. I.m. 6-7; valamint: Etika. I.m. 116-117.

⁹⁷² Török István: Az egyház cél, vagy eszköz? Dr. Vályi Nagy Ervin. In: Confessio, 1994/3. 97-98.

⁹⁷³ Török István: Jelkívánók. I.m. 154. Török él ilyen azonosítással is: „Egyház (...) ott van, ahol Isten hívó szava újra meg újra megszólal és a bűnös embert megtalálja.” (Török István: Etika. I.m. 66.)

⁹⁷⁴ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 390. Török itt a krisztológiai szempontból a Heidelbergi Kátéra is utal, mint amelynek átfogóbb egyház-meghatározása ezt a gondolatot hordozza.

⁹⁷⁵ Török István: Kereszténységünk a szocializmus történelmi korszakában. I.m. 97. Itt Török a német társadalomban a Bismarck idején kialakult római katolikus kultúrharc hátulütői révén fogalmazza ezt meg.

⁹⁷⁶ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 390.

7.1.3. Az egyházkritika gyakorlásának szempontjai és célja

Amit Török Pál apostol és a Galatabeli gyülekezet konfliktusának természetéről kommentárjában írt, az őrá is jellemző, illetve Pál lelkületének leírásában a saját lelki hozzáállása is tükröződik: mint ahogyan Pál sem hangzatos egyházi címnek vette apostolságát, hanem életköteléknek, úgy Török is legfőképpen a hála gyümölcseként végzett szolgálatnak tartotta teológiai tanári tisztségét, ő is mint „*atyafi az atyafiak között*” akart forgolódni egyházában.⁹⁷⁷ És éppen így, mint e nagy közösség egy tagja, vallotta ő is: „*Nincs privát kereszténység; imánk nem az 'én' Atyámhoz, hanem a 'mi' Atyánkhoz száll. Hiteles egyházkritika, csak az egyház és az egyházi szolgálat üdvre nélkülözhetetlensége tudatából fakadhat.*”⁹⁷⁸

Egyházkritikára Török szerint márpedig szükség van, de az egyáltalán nem mindegy, hogy annak gyakorlásával mi a szándékunk. Ő az építő kritika mellett volt: „*Az egyházi élet kétségtelenül kritikát vált ki belőlünk, ma hamarabb, mint tegnap. Ez a fokozódó kritikai beállítottság (...) teológiai ismereteink alakulásának kétségtelen velejárója.*”⁹⁷⁹ Török Barth 1956-os aarai beszédét is idézte ezzel kapcsolatban, amelyben osztja Barth azon nézetét, hogy „*csak az az egyházkritika hiteles, amelyik nem feledi, hogy az egyház léte és szolgálata kérdéses mivoltában is üdvészükséglet.*” A következőkben azt vizsgáljuk meg, mit tartson szem előtt Török szerint az a kritika, mely fajtája szerint lehet ébresztő, építő, vagy akár romboló jellegű is.⁹⁸⁰

Az, aki kritikát gyakorol, mindenképpen vegye figyelembe, hogy „*nemcsak az tartozik az egyházba, amit a kritikus szeme lát: nemcsak az emberek és amit az emberek mondanak és tesznek, hanem az is, sőt, elsősorban az, amit Krisztus önekik mondott és érettük tett.*” Az egyházkritika éppen ezért kérdéses dolog. A kritikusnak számolnia kell azzal a titokkal, miszerint „*a szőlőtő és a szőlővesszők, akárcsak a fej és test hasonlata erőteljesen szemlélteti, hogy a kapcsolat Krisztus és egyháza közt a Szentlélek által több mint közösség: egység van a kettő között, egyfajta életegység, nevezetesen a hitközösségben Krisztus halálának és feltámadásának részeseivé válunk.*”⁹⁸¹ Az egyházat, amely ilyen értelemben tartozik Krisztushoz, de mégsem egyenlő Krisztussal, lehet szeretetben fogant jobbitó szándékú kritikával illetni. A segítő bírálatnak igenis helye van, így ha valaki ismeri ezt a „*dicsőséges testet*”, tudja, hogyan kell működni annak egészséges állapotában. Török szerint az ilyen kritikus hasonlatos az orvoshoz, aki építő beavatkozásával segíteni fog, nem pedig ártani: „*Téves diagnózis alapján pedig nincs gyógyítás. Sok egyházkritikusnak ezért éppen a gyógymódjába betegednék bele igazán az egyház.*” Ily módon akkor válik leginkább

⁹⁷⁷ Török István: A galatához írt levél magyarázata. I.m. 298.

⁹⁷⁸ Török István: Karl Barth és a római katolicizmus. I.m. 750. Ezt Török Barth egyházkritikáról alkotott véleménye révén mondja. Szathmáry Sándor Török dialektika teológiai egyházkritikájának révén azt mondta, hogy „ennek az egyházkritikának a magyar református teológiában egyedülállóan és majdnem egyetlenként Török István professzor adott hangot.” (Szathmáry Sándor: Török István egyházkritikája. In: Hálakötet egy professzorért. I.m. 82.)

⁹⁷⁹ Török István: Az egyházkritika. I.m. 196. (Lsd. ehhez: Hotorán Gábor: Török István küzdelme kora ideológiájával. I.m. 18-19.)

⁹⁸⁰ U.o. 197.

⁹⁸¹ Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 87.

rombolóvá a kritika, ha annak szólói úgy viselkednek, „mintha az egyház a mienk volna és nem a Krisztusé és Krisztus helyett mi ülnénk a bírói székekben.”⁹⁸²

Ha pedig azt a kérdést tárgyaljuk: „Meddig tart az egyházhoz való ragaszkodás, amikor a lelki ember ítélete szerint az egyház igen-igen megromlott”, akkor Kálvin útmutatására irányítja figyelmünket. Ő ugyanis többek között a következőket tanítja az *Institutio* utolsó könyvének első fejezetében: „Az egyházban sok képmutató van, akiknek semmi egyébük nincsen a Krisztusból, mint a név és a külszín; (...) akik csak ideiglenesen türetnek meg, mivel törvényes ítélettel ezeket rájuk bizonyítani nem lehet, vagy mivel nincs érvényben a fegyelemnek az a szigorúsága, amilyennek lenni kellene.”⁹⁸³ Török szerint tehát „mindaddig jó reménységgel kell lennünk a gyülekezet s azon át az egyház iránt, amíg csak valami maradványa van abban az ígíretésnek és a sákramentumok helyes kiszolgáltatásának.”⁹⁸⁴

Török megnyilatkozásaiból az derül ki, hogy szerette az egyház Urát, így a református egyházunkat, annak egy tagjaként tekintett rá. A számtalan félretétel, igazságtalan elhallgattatás sem tudta eltávolítani egyházától, mindvégig ragaszkodott hozzá, erre pedig másokat is buzdított.⁹⁸⁵ Ez a hűség adta a mércéjét az egyházkritikai megnyilvánulásainkhoz is: „A *theológiai egyházkritika* sohasem önmagáért van, hanem mindenkor és minden mozzanatában szolgálat, mégpedig egyházi szolgálat. Maga a kritikus is az egyház tagja; állandó közösséget érez, egynek tudja magát a megkritizált egyházzal. Vétkeiket mint a saját vétkeiket fájlalja s maga is igyekszik jóvátenni a mulasztásokat, pótolni a hiányokat. Fogyatékoságaiban is úgy beszél az egyházzal, mint az édesanyjáról, szeretettel és alázattal. Reménysége az ő reménysége is; tud imádkozni érte. Az ilyen kritika épít!”⁹⁸⁶ Török kritikus megjegyzéseiben, érveléseiben ezt az állítást személyes példája támasztja alá, sokatmondó ugyanis, hogy minden alkalommal, amikor kritikát gyakorol, többes szám első személyű az igeragozása, de a birtokos ragok is ugyanezt a nyelvtani alakot hordozzák.⁹⁸⁷

7.2. Török más egyházakhoz való viszonyulása

Török vallotta az egyház egységét, amely legfőképpen a láthatatlan természete szerint értendő. Ezt ő a Nícea-Konstantinápolyi Hitvallás fényében látta, ugyanakkor látható formációja alapján jellemzi a politikai, felekezeti és gyülekezeti tagoltságot.⁹⁸⁸ Politikai tagoltság alatt értette a népi, nyelvi és faji különbözőségeit.⁹⁸⁹ A felekezeti tagoltság, azaz az egyház részekre tagolódása véleménye szerint alapvetően a bűnessel hozható összefüggésbe, a megromlott természetünk következményeként. A kiszakadásnak és elkülönülésnek ugyanis szerinte minden esetben az a tévtan az oka, amely az egészből ragad ki részletet, a Szentírásra nézve pedig ez azt jelenti, hogy részigazságot kezd a teljes kijelentés fénye nélkül magyarázni. Ha az ilyen tanítók igazságuk mellett továbbra is kitartanak, akkor a

⁹⁸² Török István: *Az egyházkritika*. I.m. 204.

⁹⁸³ *Institutio* (1559), IV. könyv, I/7.

⁹⁸⁴ Török István: *Az egyházkritika*. I.m. 205.

⁹⁸⁵ Lsd. 7.3. alfejezet.

⁹⁸⁶ Török István: *Az egyházkritika*. I.m. 202.

⁹⁸⁷ Vö. 8.2.1. alfejezet idézetei, de számos egyéb helyen is megfigyelhető.

⁹⁸⁸ Török István: *Etika*. I.m. 120.; valamint *Dogmatika* (1985). I.m. 391-392.

⁹⁸⁹ U.o.

gyülekezettől elkülönülnek, és saját egyházat kezdenek szervezni.⁹⁹⁰ Egyházát, egyházunkat nem tekintette egyedülinek, természetszerűnek vette, hogy „más felekezet, más kegyességi típus is van, mint a mienk. Ezzel [az Úr] egyoldalúságainkra figyelmeztet és arra, ha jól élünk adományainkkal, ellensúly lehetünk más egyoldalúságok számára...”⁹⁹¹ Látható, Török ökumenikus távlatokban is mérhető felelősség-hordozást sürgetett, azaz az egyházunkban kimondott állításoknak nézete szerint felekezetközi viszonylatban is meg kell állnia a helyét.⁹⁹²

Szemléletes példát nyújt erre a római katolikus egyházhoz való viszonyunkról szóló felfogása. Barth révén ugyanis ő is fontosnak tartotta azt a feladatot, hogy a reformációt egyházunkra nézve ne tekintsük befejezettnek: „A római katolicizmus éppen mint egyház vonja kérdőre a protestantizmust egyház-mivolta és protestantizmusa felől. Rómának joga van megkérdezni, milyen értelemben az egyház helyreállítása a reformáció, a protestantizmusnak pedig erre felelnie kell. Nem ülhet úgy a reformátorok örökébe, mintha azok már egyszer s mindenkorra elintézték volna a római katolicizmust. Ezt akkor sem teheti meg, ha Róma netán úgy vélné, hogy a tridenti zsinattal végleg lezárta a reformáció ügyét. 'Lehet-e annak a protestantizmus aktuális felelet, akinek a katolicizmus nem szükségképpen aktuális kérdés?' Ezt a kérdést semmi presztízs-szempontra és felekezeti érdek nem némíthatja el. Még az sem, ha a kérdés fordítottja Rómát nem érdekelné.”⁹⁹³ Példa erre az a közöttük és közöttünk megmutató különbség, ami a II. Vatikáni Zsinat után számára a 70-es évekre már feltűnővé vált: míg Róma az egyház identitásának megváltozott történelmi körülmények közötti lényegét keresve igyekezett a laikusok szolgálatvállalását ösztönözni, elősegíteni, missziói feladatokba bevonni, addig nálunk éppen az ellenkezője megy végbe: kialakulóban van egyfajta új klerikalizmus, amely „a gyülekezeteket egyre messzibb tolja az egyházi vezetőktől”.⁹⁹⁴

7.2.1. Református elkötelezettség és ökumenikus nyitottság

Török elhívása horizontális értelemben a református egyházba szólt. Egyszer sem látjuk, hogy ebben megingott volna, még a legnehezebb időkben is szerette református egyházát. Ennek elsősorban nem a „beleszületés” volt az oka, világlátott emberként sok

⁹⁹⁰Török István: Etika. I.m. 122.

⁹⁹¹Török István: A jó pásztor. I.m. 135.

⁹⁹²E habitust több megnyilvánulása is szemléletesen illusztrálja: A teológiai doktori cím odaítélésekor felfogása szerint a tanári kar „...ökumenikus vonatkozásban is helytálló teológiai indoklással tartozik.” (Török István: Megjegyzések egy tervezett doktoravatáshoz. In: Határkérdések. I.m. 118.). A második példa is a doktori fokozatszerzéssel kapcsolatos: Az egyik, külföldön teológiai tanári megbízatást végző lelkipásztor miután 1982-ben jelezte, hogy nem szándékozik hazatérni külföldi szolgálatából, a teológiai doktori fokozatát a Zsinat visszavonta. Ezt Török sérelmezte és közben abbéli aggodalmát fejezte ki, hogy „... az egész ökumené előtt demonstráljuk, hogy nálunk visszavonható a doktori cím? – Mit szólnak ehhez külföldi h.c. doktoraink, akik esetleg olvassák majd-e hírt? A közlése a magyar református doktori cím súlyát és tekintélyét aligha fogja emelni.” (Török István: Pár szó a Zsinati Tanács egyik határozatához. In: Határkérdések. I.m. 122-123.) Végül pedig, amikor az úrvacsorai ágendánk megújításakor az első kérdéssel kapcsolatos aggályait fejezi ki, akkor így fogalmaz: „Számoltunk-e azzal, hogy a szóbanforgó úrvacsorai kérdés folytán milyen lesz új liturgiánk ökumenikus visszhangja?” (Török István: Egy úrvacsorai kérdés teológiai problémája. I.m. 157-158.)

⁹⁹³Török István: Karl Barth és a római katolicizmus. I.m. 750.

⁹⁹⁴Török István: Változások az egyházfogalomban. I.m. 47.

lehetőség adódott az életében, hogy máshová is betago­lódjon. Az igazsághoz való viszonya volt az alap: a református hitvallásokat tartotta a legalkalmasabb iránytűnek arra, hogy segítségükkel a Szentírást értelmezzük, illetve, mivel biblikus módon gondolkozott az egyhá­zról, ez abban erősítette, hogy ragaszkodjon hozzá. Török a dogmamentes keresztyénség ellen volt,⁹⁹⁵ és nem preferálta a tanítások feladása árán elért közösséget, ökumenét. Amikor a református jelzõt használja, szíve szerint mindig hozzá tenné a keresztyén szót is, mert látása szerint a református kifejezés így teljes, még ha az az évszázadok folyamán ki is kopott a szóhasználatunkból. Ez emlékeztet a keresztyén jellegre, amely önmagunk feladása nélkül ugyan, de kell, hogy érvényesüljön.⁹⁹⁶ A tanbeli különbségeket nem mosta össze nagyvonalúan, e tekintetben inkább józan fékezõ erõt képviselt akkor is, ha erre irányuló tendenciát érzékelt. Ékes példa erre az a minden bizonnyal nem túl népszerű figyelmeztetése, amikor a debreceni tanári kar egy zsidó felekezetü személyt tiszteletbeli doktorátussal tervezett megtisztelni: „...az Izraelita Hitközösség Krisztusra vonatkozó állásfoglalása semmivel sem megértõbb az unitáriusokénál, éppen ez vezetett annak idején szakadásra. Az elkülönülés nem kevesebb teológiai tartózkodásra kötelez velük szemben, mint az unitáriusok irányában.”⁹⁹⁷ Minden tisztelete és elismerése ellenére nem látta a „fennálló hitbeli határok nagyvonalú kezelésével” megvalósíthatónak, ugyanakkor nem a megbecsülés kifejezésének elvetése mellett volt, ezért javasolta, hogy „... a szeretetnyilvánítás tárgyilagosabb formáit” keresve tegyék azt.⁹⁹⁸ Mindez azonban nem jelenti, hogy teológiai gondolkodásában ne adna teret az ökumenikus nyitottságnak: „A rendszerezés, különösen a század elején indult keresztyén egységtörekvések kibontakozása óta ökumenikus távlatokban történik. Nem korlátozódik egyetlen felekezet állásfoglalásaira, hanem keresi a többi felekezettel az együttmûködést. Külön tárggyá nõtt az ökumenikus szimbolika, mely a különbözõ hitvallásokat elemzi, a hitvallásokból nõtt életformákat vizsgálja és felmutatja az isteni kijelentés sokféle értelmezésében nemcsak a különbséget, hanem az egységet is.”⁹⁹⁹

Jellemzõ rá, hogy amikor más egyházakról mond véleményt, kiemeli azoknak érdemeit és dicsérendõ keresztyén vonásait, de közben igyekszik, hogy a józan, Biblia szabta mércét figyelmen kívül ne hagyja.¹⁰⁰⁰ Az ökumenikus nyitottságnak más indoka is van

⁹⁹⁵Török István: Etika. I.m. 128.

⁹⁹⁶Török István: Megjegyzések egy tervezett doktoravatáshoz. In: Határkérdések. I.m. 118.

⁹⁹⁷U.o.

⁹⁹⁸U.o. 119.

⁹⁹⁹Török István: Dogmatika (1985). I.m. 12.

¹⁰⁰⁰Török a pünkösdisták egyházakat illetõen elismerte, hogy a „hagyományokba merevült, bágyadt, elbizonytalanodott hivatalos keresztyénség, a ma is államegyházi érdekekhez tapadó, rideg reprezentatív hajlamokat szolgáló” egyházhoz képest a Szentlélek jelenlétét a „szokványos kereteken túllendülõ, lüktetõ egyházi életük” valóban jobban sejteti, de több jelenséget elemezve figyelmeztet arra, hogy éppen a pneumatológiai tanai veszedelmes félresiklásokkal kísértének. (Török István: Dennis Bennett és a nyelveken szólás. In: Határkérdések. I.m. 73.) A legtöbb apologetikai jellegû megnyilatkozása azonban döntõen mégis a római katolikus egyházzal szemben fogalmazódik meg. Dogmatikáját tüzetesen áttanulmányozva egy olyan tant sem találunk, amelynek tárgyalásakor ne tenne utalást a különbségre, vagy akár ereszkedne részletesebben vitába a római katolikus felfogással szemben. Minden különbségbõl fõként a protestáns ígí­hirdetés-értelmezés és a római katolikus sakramentalizmus szembenállását, és ennek hatását az üdvösség útjára, valamint az egyhá­zról szóló tanítás eltérõ voltát látta áthidalhatatlannak. (Vö. Pl. Török István: Dogmatika (1985). I.m. 67-68; 391.) Török a 30-as évek második felében több ponton vitába is szállt velük (Jellemzõbb példák erre: Török István:

Töröknél, mert a teológiai tudomány magas fokú művelése megköveteli a lehető legszélesebb körű tájékozottságot, amely még a felekezeti határokon is át kell, hogyíveljen. Így nem véletlen, hogy Török ezt az igényt így támasztja: „teológiát csak nagy ökumenikus összefüggésekben, hogy úgy mondjam: a szentek közösségében lehet művelni...”.¹⁰⁰¹

7.2.2. A vitakultúra

Török a tanítás szolgálatát az istentisztelet részének tekintette, ezért tartotta szükségesnek az igaz tanítás körüli viták meglétét. Úgy látta, hogy az egyházunk teológiai életében „nem a vita a baj, hanem ahogyan vitázunk”, így főelvként törekedett arra, hogy a vita során a teológiai él ne vesszen el, azaz a vita előrevivő legyen, „Isten dicsőségére menjen végbe.”¹⁰⁰² Még diákkorában találkozott azzal a fajta teológiai tudományos vitamóddal, amely azután végig példaként lebegett a szeméi előtt. E szempontból nem véletlenül vet így számot a diákkori ösztöndíjas emlékeivel: „A teológiai különbségek inkább az előadást követő megbeszélésen jöttek elő, ott is a kölcsönös tiszteletadás és a közös igazságkeresés tárgyilagosan előkelő szintjén. A megbeszélés módja akkor talán mélyebb hatást gyakorolt ránk, mint maga a megbeszélés tárgya.”¹⁰⁰³ Ez az attitűd nem csak egyes tanbeli kérdésekre vonatkozott, hanem Török esetében felekezetközi léptékben is megfigyelhető. Egy szektajelenséggel foglalkozó disszertáció révén fogalmaz így: „tévednek a kutatók, ha a szektákat külső megjelenésük jegyeiből akarják megérteni. A szerző joggal hangsúlyozza: A szektákat belülről kiindulva kell vizsgálni! Akkor tűnik ki a tulajdonképpeni szektás jelleg.”¹⁰⁰⁴ Az egyházunkat illetően pedig úgy vélte, „...minden okunk megvan a kritika figyelmes és türelmes meghallgatására még akkor is, ha nem szakmabelitől származik az a kritika.”¹⁰⁰⁵

A Török-tanítvány Barcza József ennek a hozzáállásnak a nyomán e gondolkodási habitusról ezt írja: „Arra törekedett, hogy 'az igazi valóságot' átfogja és benne 'a valódi igazságot' képviselje. Azaz: a gyökerekig menően elemezze és illúziók nélkül értse meg, értékelje ki a valóság alakítására törő szándékok indítékait és célkitűzéseit is. Tájékozódjon felőlük, de ne hozzájuk alkalmazkodjék. Az ember így nem fog abszolút módon viszonyulni ahhoz, ami embertől való, tehát relatív és ideiglenes. Úgyszintén nem fog relatív, vagy eklektikus módon viszonyulni ahhoz, ami abszolút és örökkévaló, mert Isten kijelentése. Tájékozódása során találkozik részigazságokkal – gyakran használt kifejezésével: igazságmozzanatokkal – azokat ne vesse el eleve, de túl se értékelje, hanem rakja valós helyükre.”¹⁰⁰⁶

Luther idézetek római katolikus kézen. Pápai Református Theológiai Akadémia Kiadványai 24. sz., Főiskolai nyomda, 1937.; Szentistvánnapi kérdések. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVIII/42. 192-193.; Csak kárhózatot ennék és innék a reverzalist adó egyháztagnál? I.m. 235-236.), ugyancsak ezek a megnyilatkozások elsősorban mindig konkrét kontextusban, egyes református tanbeli, vagy kegyességi kérdések révén születtek és elsősorban reformátusoknak készültek a tisztánlátásukat segítő szándékkal.

¹⁰⁰¹ Török István: Erdős Károly és a debreceni hagyomány. I.m. 12.

¹⁰⁰² Török István: Etika. I.m. 149-150.

¹⁰⁰³ Török István: Karl Barth és a római katolicizmus. I.m. 749.

¹⁰⁰⁴ Török István: Méltató megemlékezés. I.m. 12.

¹⁰⁰⁵ Török István: Az egyházkritika. I.m. 197.

¹⁰⁰⁶ Barcza József: Dr. Török István emlékezete. I.m. 77-78.

Minden kritikai megjegyzése, észrevétele kifejtése kezdetén meghatározza a kritika tárgyát képező állítást, gondolatot, vagy eseményt, majd röviden és lényegre törően összefoglalja annak az általa megértett summázatát. Többnyire ennél a bevezető résznél emeli ki a pozitív és előremutató tartalmi vonatkozásokat. Ezek után rátér a kifogásolt gondolatokra, amelyeket a szóban forgó tanulmány, előadás, vagy nagyobb lélegzetvételű mű esetében a szerző által előadott sorrendben tárgyal. Többnyire a reflexiója végén utal a formai (stilisztikai, logikai, strukturális) elemekre – ezek esetében is dicsérő, vagy megkérdőjelező tartalommal. Az is megfigyelhető az ilyen jellegű gondolatmeneteiben, hogy nem csak megnevezi a helytelenített állítást, tartalmat, hanem kifejti a saját véleményét is.

7.2.3. „Egység a sokféleségben”

„*Ilyesmi, hogy egyházunk – nincs, csak Krisztus egyháza van.*”¹⁰⁰⁷ – kötötte ki Török. Ugyanakkor, noha lényegesnek tartotta, hogy az egyház egységét ne csak a dogma szintjén fogadjuk el, hanem annak – a lehetőségeink és Biblia szabta keretein belül – munkálói is lehessünk, óvatosságra intett az egység álmegoldások árán való megtalálása veszélyével szemben. Ebben elutasított minden, nem a lelki egységre irányuló szándékot és törekvést, különösen a világi érdekből táplálkozókat.¹⁰⁰⁸ Ebből az okból úgy vélte, hogy ez egy hosszú, és sok türelmet igénylő folyamat, nem lehet látszatsmegoldásokkal abban a színben feltűnni, mintha a különbségek könnyedén áthidalhatóak volnának.¹⁰⁰⁹ Szükségesnek tartotta a felekezeti dogmaalkotást, mert a dogma megjelenése az adott felekezetben egy mélyebb értékrend, avagy gondolkodásmód megjelenése, összefoglalt kifejezése. Tehát annak eltörlése a probléma tulajdonképpen megkerülése volna. Így hát nem szívelte a tanbeli különbségek nagyvonalú elhallgatását sem az eredmény érdekében, ellenben minden felekezet saját tanainak Krisztusban való végiggondolását többre tartotta.¹⁰¹⁰ Az „egyezkedés” és „megalkuvás” ilyen értelemben távol állt tőle, ugyanakkor a bűnbánat és hitbeli megújulás kölcsönös meglétét tartotta ebben a témában az egyedüli közös nevezőnek. Török gondolataiban ez a kérdés is a reformáció egyházat megújító szándékába illeszkedik, ugyanis szerinte a reformáció ebből a szempontból a mi esetünkben sem tekinthető elintézett dolognak.¹⁰¹¹

Török másik nagy témaköre az egyház egységének kérdésénél az egyház és gyülekezet fogalmi értelmezésének különbségében figyelhető meg. Ő ugyanis hangsúlyosnak ítélte, hogy az egyház egysége gyülekezeti tagoltságban mutatkozik meg, azaz az egyház az ígét befogadó gyülekezeteiben él.¹⁰¹² Sőt, az egyház leginkább a gyülekezetekben

¹⁰⁰⁷ Török István: Egyházunk bizonyágtétele. (An. 5414.), 1.

¹⁰⁰⁸ Török István: Etika. I.m. 127-128.

¹⁰⁰⁹ U.o. 128.

¹⁰¹⁰ U.o. 129.

¹⁰¹¹ U.o. Török e szempontból a római katolikus megújulásnak komoly akadályát látta abban, hogy ott a Szentírás nem tud olyan formáló erővel hatni, mint a protestáns egyházakban, a hagyományok túlzott megkötő ereje miatt. Ezért azonban még nem vetette el a megújulási lehetőséget ott sem, viszont az általa érzékelt pozitív tünetek látása szerint a hivatalos római állásponttal ellentétben állnak. (U.o.)

¹⁰¹² U.o. 129-130. Török itt Imre Lajos felismerésére utal vissza, amellyel ő is azonosulni tud.

manifesztálódva van előttünk, annak lélekszámától függetlenül. Érezhető, hogy Török itt is inkább az egyház láthatatlan természetének szemszögéből indul, és alulról építkezve tekint az egyház szervezeteire, az egyház szervezeti rendjét illetően pedig ezt a fontossági sorrendjében is követi.¹⁰¹³ Ezt ő így foglalja össze: „*A magyarországi református egyházban elsősorban az történik vagy nem történik, ami az egyes gyülekezetekben történik vagy nem történik. Nem a gyülekezet a szerve az említett testületeknek, hanem éppen fordítva, azok az önkormányzati szervei a gyülekezeteknek. Csupán történeti szükség, gyakorlati ok hozta létre őket.*”¹⁰¹⁴

7.3. Az „egyház édesgyermek”: az ébredés¹⁰¹⁵

Török István a Magyarországi Református Egyházunkra alapvetően úgy tekintett, mint népegyházra. Ez alatt azt értette, hogy egyházunk az Isten igéjét hirdetve az évszázados múltjával, a kulturális szolgálatával, nemzetmegtartó tevékenységével, társadalmi szerepvállalásaival, óriási intézményrendszerével együtt szolgálja Isten országának ügyét. A református egyházunkat tekintve úgy vélte, hogy ennek „*a népegyházi örökséget cipelő történeti egyháznak mennyiségi feladatai vannak. Mennyiségi feladatok minőségi követelményekkel.*” – vallotta ezt 1974-ben a kommunizmus kellős közepén is.¹⁰¹⁶ Török a mennyiségi feladat alatt a ránk bízottak lelki szükségleteinek kielégítését értette, a minőségi feladat alatt pedig a szolgálat tartalmát, amit ő a megtérés hirdetésében látott.¹⁰¹⁷ Éppen ez az összetett örökség és történelmi beágyazottság az oka annak is, hogy nem lehet minket ilyen értelemben összehasonlítani egy szabadegyházzal sem, mert nekünk „*történelmi felelősségünk is van népünk iránt.*”¹⁰¹⁸ Hogy e rendkívül sokrétű adottságokkal teli helyzetet átlássa, és benne meghatározza a fő céljainkat, szolgálati szerepünket, abban kitűnő iránytű volt számára az egyház visibilis és invisibilis természetének – fentiekben már kifejtett, annak gazdagsága miatt szerteágazó, de mégis irányt jelző – alapvető dogmatikai tanításrendszere. Az egyháztörténelemben jól nyomon követhető folyamat révén egyre nehezebben elkülöníthető az Isten dicsőségének és az egyház dicsőségének kifejezése.¹⁰¹⁹ Szükséges, hogy időről-időre az előbbi cél váljék uralkodóvá, ezért a professzor megtartóerejű és nélkülözhetetlen ajándéknak tartotta az ébredéseket, ebben az értelemben szerinte „*ébredés nélkül elfolyik a víz az egyház hajója alól.*”¹⁰²⁰ Török tehát az ébredési mozgalmakat az evangéliumi hit eleven megnyilvánulásainak tekintette és kimondta azt a kritikát, amit a korban nem sok professzortársa tett meg: alázatosan vallja meg, hogy a „*legkiválóbb lelkipásztoraink a döntő hatásokat nem annyira a hazai vagy a külföldi teológiáknak, hanem inkább az evangéliumi*

¹⁰¹³ U.o. 130-131.

¹⁰¹⁴ U.o. 130.; valamint: Török István: Az ateista felebarát megértéséről. I.m. 68.

¹⁰¹⁵ Ez a kifejezés Török megfogalmazása. (Török István: Egyházkormányzás és ébredés. I.m. 11.)

¹⁰¹⁶ Török István: Presbiteri konferencia. In: Határkérdések. I.m. 34.

¹⁰¹⁷ U.o.

¹⁰¹⁸ U.o.

¹⁰¹⁹ Török István: Egyházkormányzás és ébredés. I.m. 7.

¹⁰²⁰ U.o. 12. Töröknek, az ébredési mozgalmakat alapvetően pozitívan megítélő lelkületét jelzi egy 40. házassági évfordulón elmondott igemagyarázatának zárása is: ebben megjegyzi, hogy ez a házasság Alcsúton, egy ébredési egyházi konferencián köttetett meg, a szóban forgó házasság áldásaként emeli ki, hogy a konferenciák légkörét a közös életben is továbbvitte, kezdetéhez méltóan folytatta. (A 103. zsoltár magyarázata, (Kézirat), 2.)

ébredési mozgalmaknak, Diákszövetségnek stb. köszönhetik. Theológiáinknak csak annyiban, amennyiben ezek az ébredési mozgalmak egy-egy professzoron át theológiáinkra is bekerülhettek.”¹⁰²¹

Ennek a belső megújulási hatásnak ebből kifolyólag mást is köszönhet egyházunk egésze: Török Isten különös kegyelmét látta abban is, hogy az 1940-es évek ébredési mozgalma szinte minden gyülekezetben érezte a hatását, így a megpróbáltatásokkal teli kommunizmusba „*javarészt életre keltett gyülekezetekkel léphettünk*”.¹⁰²² Tapasztalatai szerint továbbá az ébredés Isten szuverén cselekedete, van egy felülről rendelt ideje és feladata. Egyfajta titokzatosság is kiérződik az ébredések természetéről szóló megnyilatkozásaiban, de elengedhetetlennek tartotta a meglétét, hitte, hogy azt hiába szorítják hátra állami és egyházi eszközökkel, mégis az egyház „*legélőbb része*”.¹⁰²³ Tudta azt is, hogy az ébredési mozgalmak tüzének fellobbantása emberi eszközökkel lehetetlen.¹⁰²⁴

Ebből is kitűnik, hogy Török számára az ébredés fogalma elsősorban hitbeli értelemben veendő,¹⁰²⁵ pontosabban az egyház hitben való megújulását értette alatta, amikor az létének igazi okát felismeri, és az megerősíti küldetésében, külső megjelenésében, működésében. Ha a gyülekezeti közösségekben az egyes egyháztagek élő hitre jutnak, az nyilván élénkítő hatást gyakorol az adott közösségen túl a tágabb értelemben vett egyházra is, mert szerinte „*keresztyén voltunkat nem a keresztlevél dönti el, hanem jézusi mérték: Enyém az, aki hallja az én szómat és követi azt.*”¹⁰²⁶ Ezért is mondja a hitbeli ébredésről, hogy „*olyan, mint a pásztortűz. Itt is ott is várva- váratlan fellobban, és messze világít az őszi éjszakákon*”.¹⁰²⁷ Az így felébredteknek azonban előfordulhat negatív küldetésértelmezése is: ilyen hamis felfogás, a „*beburkolózás*”. Azaz, a „*bűnös világtól*” való elzárkózás. Török szerint ez a protestáns berkeken belül abban tette meg hatását, hogy, a félrevezetett egyházi közgondolkodás szerint olyan nagy életterek, mint például a bank, gyár, politika világa, mellőztetnek.¹⁰²⁸ Pedig a reformátorok hangoztatták az „élet istentiszteletének” elvét, amely átfogja, pontosabban magában foglalja ezeket a szférákat is. Az evangelizáció gyakorlati lefolyásán le lehet mérni az egyháznak ebbe az irányba mutató potenciáját: „*Az egyház nem tud mit kezdeni a felébredtekkel.*”¹⁰²⁹

---

¹⁰²¹ Török István: Theológiáink az egyház életében. I.m. 20. (Török itt a „theologia” szót értelemszerűen a lelkészképző intézményre érti.)

¹⁰²² Török István: Egyházkormányzás és ébredés. I.m. 11.

¹⁰²³ Török István: Néhány sor Péter és Irénke emlékére. In: Határkérdések. I.m. 128.

¹⁰²⁴ Török István: Egyházkormányzás és ébredés. I.m. 12.

¹⁰²⁵ U.o. 6.

¹⁰²⁶ Török István: A jó pásztor. I.m. 135. Ezt a gondolatot Török igen fontosnak tartotta, ezért is idézi Pongrácz József egy általa őrzött leveléből az egyébként kellő háttérismeret nélkül akár félre is érthető mondatot: „Az embereknek nem mozgalmakra van szüksége, még csak nem is bibliaolvasásra. Önmagában véve még az ébredési mozgalom sem sokat ér, sőt, önmagában véve a bibliaolvasás sem; az embereknek Jézusra, az élő Krisztusra van szüksége!” (Török István kereszteselési beszéde 1983-ból (An))

¹⁰²⁷ Török István: Méltató megemlékezés. I.m. 5.

¹⁰²⁸ Török István: Helytálló-e a reformátori kegyelemtan? I.m. 64.

¹⁰²⁹ U.o. 65.

Török összességében szorgalmazta az ébredést, a kommunizmus ideje alatt hivatalosnak számító szolgálat teológiájának sokakban uralkodó nézete ellenére is emlékeztetett az igazságra: „*egy névleges vagy csupán hivatalos keresztyénség, márpedig sokan vannak a hivatalosak, semmivel sem jobb és ígéretesebb az ateizmusnál, sőt éppen az ateizmus elsőszámú kiváltója és táplálója.*”¹⁰³⁰ Ezzel együtt Török nem korlátozta az evangélium hirdetésének ébresztő jellegű szolgálatát a szocializmus ideje alatt gyakran hangoztatott szólam szerint csupán a belmisszióra, azaz az egyház keretein belül élő névleges egyháztagokra, hanem e feladat kiterjesztését az egyház határain kívülre is sürgette. Ez az evidencia számára az egyház lényegi természetéből fakadt.¹⁰³¹

Úgy gondolta, hogy az ébredés akkor éri el igazi célját, ha az egyháztesttel szoros közösségben marad, és a hitben felébredtek nem szakadnak ki, nem különülnek el, hanem felismerik fokozott missziói felelősségüket. Török ezen egységben maradás megőrzését a teológia feladatának is tekintette, úgy fogalmazta meg e féltő szavait, hogy „a theologia feladata a közösségi mozgalommal szemben: az egyház értelmének felmutatása, a bibliai üdvüzenet teljesebb tartalmának, lehetőleg teljes gazdagságának a kifejezése és ezáltal az el-elvó egyházi felelősség ébresztgetése. Ezzel a szolgálatával mentheti az ébredés nagy érdemeit.”¹⁰³² Ezért fontos figyelmeztetésként hirdette, hogy az egyháznak és az ébredésnek is kárára válik, ha elkülönülnek egymástól, vagy szembefordulnak egymással.¹⁰³³ Márpedig a hazánkban pl. a Bethánia néven ismert ébredési mozgalomra, amely méretét, áldásos hatásának nagyságát nézve valóságos népmozgalommá vált, Török szerint jellemző volt, hogy az „*egyház helyett szívesebben közösségről beszélt, elfordult a bűnös világtól, kis közösségekben perfekcionista törekvéseket melengetett s könnyen szektás szűkkeblűségbe tévedt. De minden tévedése ellenére is tiszteletet érdemel az a megalkuvásmentes komolyság, amellyel a keresztyén életet, mint a megtért ember életét akarta s akarja élni.*”¹⁰³⁴ Az egyik lelkész helytelen példáját említve is óv ettől a mentalitástól, aki gyermekeinek, unokáinak ezt tanácsolta: „*ragaszkodjatok a Krisztushoz és az ő gyülekezetéhez, a hivatalos egyházat azonban kerüljétek el messzire.*”¹⁰³⁵ Ez a szomorú jelenség azonban Török szerint árnyaltabb okokra is visszavezethető, mert tapasztalatai szerint az egyházkormányzatot zavarni szokta, ha az ilyen mozgalom felráz, ébreszt.¹⁰³⁶ Ennek szerinte abban rejlik az oka, hogy „*a hagyományokban szundikálókat könnyebb kormányozni, akár hatalmi szóval, mint a megébredteket, a lelki igényeket támasztókat, a sohasem nyugvó, pusztán létükben kritikát jelentő újítókat, a 'nehéz embereket'.*”¹⁰³⁷ Amilyen arányban megtörtént mindez, olyan arányban érezte meg e gyanakvást az adott mozgalom is, így következésképpen egyre inkább

¹⁰³⁰ Török István: Zörgető kérdések. In: Határkérdések. I.m. 17.

¹⁰³¹ Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 93-94.

¹⁰³² Török István: Tájékoztató feleletek. I.m. 3.

¹⁰³³ Török István: Egyházkormányzás és ébredés. I.m. 11. Török találónak tartotta ezzel összefüggésben ezt a megállapítást: „a közösség az egyházban nem frakció, hanem funkció...” (Török István: Dogmatika (1985), I.m. 399.)

¹⁰³⁴ Török István: Tájékoztató feleletek. I.m. 3.

¹⁰³⁵ Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 87.

¹⁰³⁶ Török István: Egyházkormányzás és ébredés. I.m. 10.

¹⁰³⁷ U.o.

elkezdett elkülönülni.¹⁰³⁸ Ebben a kérdésben azt mondhatjuk, hogy Török a Ravasz-féle koncepció híve volt, ő ugyanis püspöki súlyával mindig is törekedett egymásba integrálni, békíteni a kettőt.¹⁰³⁹

8. Jellempróbáló történelmi időszakok Török István életében

Török István hosszú élete során több politikai berendezkedést megélt. Ezekből a személyére nézve a legtöbb kihívást a nemzeti szocialista eszmék, majd a kommunizmus jelentette. Voltaképp mindkettőt veszélyesnek látta, és hangját mindkettő ellen felemelte. Ennek az is az oka, hogy a faji harcot és az osztályharcot nagyon hasonló jelenségnek találta, és szerinte mindkettő ellen szót kell emelni.¹⁰⁴⁰ Azt tartotta, hogy a „*nemzeti szocializmus és a kommunizmus egyaránt istenítélet a keresztyénség felett*”.¹⁰⁴¹ Mindkettő ellen egyedül a Krisztus-hit tud kellőképpen megvédeni, mert a bálványozás tiltása révén nem engedi, hogy Őrajta kívül bármi más kerüljön – akár még a haza is – az élet középpontjába. Ez a hit arra is emlékeztet minket, hogy mi itt csak jövevények és vándorok vagyunk, így Krisztusban a nemzeti és faji ellentétek, de az osztályellentétek is feloldódnak.¹⁰⁴² Éppen ezért, először a fiatal Török korában dívó nemzeti szocializmus elleni küzdelmét mutatjuk be, majd pedig az életét, munkálkodását hosszabb ideig beárnyékoló kommunizmus alatti helytállását fejtjük ki.¹⁰⁴³ Elmondható, hogy Török alábbiakban megjelenő gondolatai, teológiai reflexiói a dolgozat egyéb fejezeteiben indirekt módon már megjelentek, így érdemes e témát az ott megfogalmazott összefüggésekkel együtt vizsgálni.¹⁰⁴⁴

---

¹⁰³⁸ U.o. 10-11. E problémát így fogalmazza meg Török: „Amilyen mérvben jelét adta az egyházkormányzat a gyanakvásnak és a hatalom eszközeihez nyúlt, olyan mérvben idegenedett el az ébredés az egyháztól, amelynek édesgyermeké.” (U.o. 11.) Éppen helytelenítő szándékkal jegyzi meg azt a leegyszerűsítést is, amit így önt szavakba: „amit a 'hivatalos egyház' csinál, az fekete, amit mi /ide értve az ébredés köreit/, az meg fehér. Mintha hiányoznék palettánkról a sűrű sokféle árnyalata.” (Török István: Magánlevél (An. 6128.)) Észre kell vennünk ebben a mondatban azt is, hogy magát ebben az értelemben az „ébredés köreihez” számolja.

¹⁰³⁹ Ravasz felismerte, és nagyra értékelte az „egyesületi keresztyénség” célkitűzéseit, erőtartalékait, ugyanakkor reálisan látta a hátulütőit, gyengeségeit is. Feladatának tekintette, hogy a kettő közötti feszültséget a közös ügy láttatásával gyengítse: a belmissziói mozgalom közösségeiről írja, hogy „az egyházzal szemben éles kritikát gyakoroltak, munkájuk legfőbb akadályát benne látták s igen sok esetben az 'egyház dacára építették Isten országát'. Különösen ahol üres volt a templom, lélektelen a pásztor, a methodista vagy pietista kegyesség típusát követő belmissziói munka az élő hitű tagokból egy kis csoportot szervezett össze, amely minden elégedetlenségnek hangadója volt – állandó és igazolt vád a hivatalos egyház ellen. (...) Ilyen körülmények között kellett végrehajtani püspöki programot: az egyesületi keresztyénség egyházasítását az egyház evangelizálása útján.” (Ravasz László: Emlékezéseim. I.m. 182-183.)

¹⁰⁴⁰ Török István: Tájékoztató feleletek a holland református zsinati küldöttség kérdéseire. I.m. 2.

¹⁰⁴¹ Török István: A küzködő protestantizmus világából. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII /52. 241. Az ítélet itt abban az értelemben szerepel, hogy Török szerint annál nagyobb az ilyen ideológiák rombolása, mennél jobban nem állja meg az egyház a helyét. A baj gyökere szerinte tehát, hogy a német egyház már korábban sem ismerte Krisztusát.

¹⁰⁴² Török István: Keresztyénségünk a szocializmus történelmi korszakában. I.m. 92.

¹⁰⁴³ Mindkét állam- és eszmerendszer Törökre gyakorolt hatásával foglalkoztam a Török István küzdelme kora ideológiájával c. írásomban. (Lsd. I.m.).

¹⁰⁴⁴ Lsd. főként: 4-7.; és 9. fejezetet.

8.1. Harc a nemzeti szocializmus téveszméi ellen

Török 1936-ban a nemzeti szocializmust tekintve annak legnagyobb módszerei veszélyét abban látta, hogy az nem nyíltan támad a keresztyénségre, hanem megpróbálja félrevezetni azt.¹⁰⁴⁵ Erre akkor van nagy esélye, amikor a keresztyénség elfeledi őrállói tisztét és nem mer hitvalló egyház lenni.¹⁰⁴⁶ A német helyzet és annak tanulsága Török szerint 1936-ban a mi egyházi helyzetünkben is „*nagyon gondolkozásra készítő*.”¹⁰⁴⁷ Ő úgy vélte, hogy ha csakugyan egyház akar az egyház maradni, akkor nem válhat egy „*bibliaellenes politikai csoport ragadmányává*”.¹⁰⁴⁸ Meglátásait és tiltakozását e lelki-szellemi veszéllyel szemben a következő gondolatkörökben vázoljuk.

8.1.1. Válasz az Ószövetséget ért támadásokra

Török István az 1930-as évek második felében az Ószövetséget ért támadásokban és annak háttérbe szorításában nagy veszedelmet és eltévelyedést látott. A Törökre jellemző őrállói habitus itt is megfigyelhető, ő ugyanis „centrálisabb jelentőségű” témának látta 1936-ban a nemzeti szocializmus hatására teret vesztett Ószövetség súlyának és a kánoni tekintélyének hangsúlyozását, mint például az egyház és politika „szenzációt ígérő kérdését”.¹⁰⁴⁹

Török meglátásában több olyan okot fedezhetünk fel, amelyek az Ótestamentum népszerűtlenségét eredményezték. Szerinte a Biblia tekintélyvesztése az a legfőbb probléma, amely következtében több torzulás is kialakulhatott. Török egy nagyon szemléletes képpel élve emlékeztet e harci kihívásban arra, hogy mennyire törékeny a mi magyar egyházi helyzetünk. Ha mi magunkat úgy definiáljuk – érvel, mint akik keresztyén egyházként a Biblia talaján állunk, akkor ez a talaj az alámosott folyóparthoz hasonló, amely aktuális állapotát látva bármikor beszakadhat.¹⁰⁵⁰ Így Török tulajdonképpen az Isten ígéjéhez való viszonyulás tükröként tekint az egyházi és társadalmi állapotainkra is, ennek megfelelően ezzel függenek össze a bukásaink és megalkuvásaink is. A bibliahú keresztyénség megtépázottsága ekkoriban szerinte az Ótestamentumot érintően volt tetten érhető. Ez a magyarázata annak, hogy bármilyen, ebben az időszakban született írásában fellelhetjük az Ószövetségnek, mint kánonunk szerves alkotórészének elkötelezett, és kérlelhetetlen védelmét.¹⁰⁵¹

---

¹⁰⁴⁵ Török István: A küzködő protestantizmus világából. I.m. 241. (A „küzködő” szó helyesírása révén megjegyezzük, hogy amint korábban már az ortodox-liberális vita idézeteinél utaltunk rá, a régi helyesírás sokban különbözik a maitól. Ez is egy példa rá.)

¹⁰⁴⁶ U.o. 241-242.

¹⁰⁴⁷ U.o.

¹⁰⁴⁸ Török István: Németországi lelkész levele a német egyházi harcról. In: Dunántúli Protestáns Lap XLVI /6. 26.

¹⁰⁴⁹ Török István: Az Ószövetség értékelése. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/25. 112.

¹⁰⁵⁰ U.o.

¹⁰⁵¹ Török István: Az Ószövetség értékelése Kálvin Institutiojában (1936); Az Ószövetség értékelése (1936); Protestáns hitvallás (1938); Keresztyén szabadság (1939); Faj, nép, nemzet (1940); A tízparancsolat, mint a nemzeti élet törvénye (1941); Széchenyi és mi (1941); Barmen (1954). Részben köthető ide: A mai theologia és a Biblia (1937); A Házasság keresztyén jellege (1939); Egyházunk nemzeti küldetése ma (1941);

Mi vezetett ehhez a bajhoz? Az egyik legfontosabb, és egyben legszomorúbb előidéző hatás Török szerint tulajdonképpen belülről, épp az egyházból jött, mert az Ószövetség modern kori magyarázatában megfigyelhető túlzott történeti megközelítés balul sült el. Ez a kiváltó tényező meglátásában az Ószövetség általánosságban való helytelen megközelítése, azaz a beszűkült, és a reformátori elvekkel diszkontinuitásba került kutatási és írásmagyarázati gyakorlat.¹⁰⁵² Benne az isteni kijelentést nem ismerték fel, és így maga az „*ószövetség-tudomány végezte a devalvációt, nagy felkészültséggel és szándéka ellenére, amikor az isteni kijelentést szem elöl tévesztve az Ó- és Újszövetség lényegi egységét s ezzel az Ószövetség értelmét és értékét elvesztette.*”¹⁰⁵³ A modern kori iskola alatt ebben az időben Török az Ószövetség történetkritikai eszközökkel való vizsgálatának azt a gyakorlatát érti, amely a dogmatikai –, azaz az elsődlegesen kijelentési mivoltára – és csak másodlagosan történeti okmányként vizsgálható természetére ügyelő, regulatív szerepet játszó „*teológiai szempontot*” részlegesen, vagy teljes egészében figyelmen kívül hagyja.¹⁰⁵⁴

Ennek azután az az ijesztő következménye lépett fel, hogy az egyház a nemzeti szocializmus miatt szorongatóvá vált helyzetében emiatt nem is meríthetett apologetikai érveket az Ószövetségből, mert annak tekintélye és fontossága emiatt ekkorra sokat veszített jelentőségéből.¹⁰⁵⁵ Azt, hogy eszerint Török számára az írásmagyarázat, a bibliakutatás módszerének és elveinek alkalmazása mennyire nem elméleti kérdés, talán ez az összefüggéslátása bizonyítja a legegységesebben.

Ez a bibliai értékrendtől való eltávolodás volt tehát az egyik oka annak az eltévelyedésnek is, amely a korabeli ideológiai áramlatok sodrában volt tetten érhető. De ebben az áldatlan helyzetben a nemzeti szocializmus fajelmélete is fertőzni tudott. Ahogyan Török mondta e találkozásról: „... *lelkileg is nagyon készületlenül talált bennünket. Korunk nem tartozik az egyháztörténet mélyhitű korszakai közé.*”¹⁰⁵⁶ Ahogyan Németországban az ősi germán pogány vallás ütötte fel a fejét, és kezdett belekeveredni a keresztyénségbe, úgy nálunk is megvolt a hasonló jelenség. Török például már Gárdonyi hangjában is megérez egy bár szelíd iróniával megfogalmazott, de helytelen tendenciát, amely az Ótestamentum közoktatásban való túlzott jelenléte ellen irányul.¹⁰⁵⁷ Ami azonban írónknál még csak csendes

---

Keresztyénségünk a szocializmus történelmi korszakában (1958). Ezek Török ide tartozó nagyobb lélegzetvételű tanulmányai, de emellett voltak kisebb, vagy más műfajú megszólalásai is e témát érintően: Németországi lelkész levele a német egyházi harcról (1935); A küzködő protestantizmus világából (1936); A barmeni mementó (1994).

¹⁰⁵² Vö. 3. fejezet.

¹⁰⁵³ Török István: Az Ószövetség értékelése Kálvin Institutiojában. I.m. 126.

¹⁰⁵⁴ (Vö. Különösen is „Az Ószövetség értékelése Kálvin Institutiojában” c. tanulmánya, amelynek a bevezetése és az első főrésze szinte kizárólag ezzel az általa megfigyelt kutatási törésvonallal foglalkozik.) Ezt fogalmazza meg ekkor is: „Az Ószövetség tudomány elvilágiasodott, profán szellemű vallástudománnyá lett, elveszítette a teológiai szempontokat és talpa alól az egyházi talajt.” (Török István: Az Ószövetség értékelése. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/29. 127.)

¹⁰⁵⁵ Török István: Az Ószövetség értékelése. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/26. 115.

¹⁰⁵⁶ Török István: Faj, nép, nemzet. I.m. 134.

¹⁰⁵⁷ „Ma délután a babiloni rabságról magyaráztam az iskolámban. Nem tudom, mi szükség van arra, hogy Baloghék, Szabóék, Pöhölyék, Gálék meg egyéb örökösen falusi emberek ismerjék a régi zsidóknak hányódásait. A nagyméltóságú miniszter úr akarja ezt, meg a nagyságos tanfelügyelő úr, meg a tisztelendő esperes úr. Jobban szerettem volna a rodostói rabságról vagy március tizenötödikéről beszélni, mert éppen évforduló nap van; de azt

kifejezésforma szerint bukkan fel, az a magyar Turáni Roham mozgalmában¹⁰⁵⁸ szerinte már hangos követelés. Itthon ugyanis a Turáni Roham nevű kulturális és vallási akció volt az egyik kísérteties hasonlóságot mutató párhuzam. Ennek a 30-as évekbeli előretörése fenyegető jelenség volt a keresztyén tanítás szempontjából (ősmagyar pogány vallás, magyar faj dicsőítése és felsőbbrendűségének hirdetése a turanista törekvésbe ágyazva). A turanizmusnak e megtévedt magyar megnyilvánulása során erre a legyengült állapotra jött a történelem sebes árában felbukkanó és romboló hatású antiszemitizmus is.¹⁰⁵⁹ „*De hát mi baja van a Turáni Rohamnak az Ószövetséggel? Az, ami általában az antiszemitizmusnak.*” – fejt ki Török, és így lesz szemükben „*az Ószövetség idegen, alsóbbrendű fajnak, a zsidóságnak a nemzeti irodalma*”, mely kívülálló szellemet és erkölcsöt közvetít.¹⁰⁶⁰ Pedig Török szerint a Bibliában a „zsidó” kifejezés nem faji, hanem lelki, vallási értelmű, ezért hangsúlyozza, hogy „*mindenkor tiltakoznunk kell hát az ellen a fajelmélet ellen, amelyik a lelket, szellemet és hitet a vér funkciójává akarja lealacsonyítani és élettanilag akarja magyarázni.*”¹⁰⁶¹ Török szerint a Biblia nem használható gátlástalanul ennek a koreszmének, azaz a nemzeti szocializmusnak az igazolására, ha ez mégis megtörténik, akkor az önkényes alkalmazás és visszaélés Isten Igéjével szemben.¹⁰⁶² Éppen az Ószövetség, amely Török szerint a Tízparancsolatban foglaltatik össze, óv meg minket mint nemzetet is az önbálványozás veszedelmétől, és tesz minket szabaddá, hogy Isten gyermekeiként csakis az Ő igéjére hallgassunk.¹⁰⁶³

Az Ószövetség védelme azért is volt még égetően fontos, mert Török az ellene megfigyelhető támadások jellegét szemlélve már csak egy lépésnek látta, hogy ennek az önkényességnek és tarthatatlan koráramlati tendenciának az Újszövetség is áldozatul essen.¹⁰⁶⁴

---

nem akarja a nagyméltóságú miniszter úr, sem a nagyságos tanfelügyelő úr, sem a főtisztelendő esperes úr.” Idézi Török Gárdonyi Gézáét „Az én falum” Március című alfejezetéből. (Török István: Az Ószövetség értékelése. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/25. 112.)

¹⁰⁵⁸ Schmidt József már 1925-ben ezt tartotta a magyar turanizmusról: „Büszkébb szárnyalású gondolat-sas aligha kelt ki valaha szerényebb tojásból. Mert a turánizmus úgyszólván a semmiből jött létre, illetőleg olyan fogalmakból és nézetekből alakult ki, amelynek vékányi polyvájában csak elvétve akad egy-egy búzaszemecskéje - nem az objektív igazságnak, hanem a halvány lehetőségnek. ... levegőbe épített Felhő - kakukvár, amelynek építőmestere a fantázia, palléra a dilettantizmus, anyaga halvaszületett gondolat, bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlan föltevések, mondák, mesék ...” Idézi Szij Enikő. Szij Enikő: Pánfennugor és antifennugor elméletek, mozgalmak. In: 125 éves a budapesti finnugor tanszék. Jubileumi kötet. Szerk. Domokos Péter – Csepregi Márta. (Urálisztikai Tanulmányok 9.) Budapest, 1998. 148.

¹⁰⁵⁹Török István: Az Ószövetség értékelése. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/25. 112

¹⁰⁶⁰U.o. Máshol Török így emel hangot az ilyen félreértelmezett fajiság ellen: „Annyival is inkább hangsúlyozzuk a faji szempont helytelenségét, mert manapság éppen a fajelmélet hatása alatt sokan hajlandók a zsidók bibliai szerepét tévesen felnagyítani, hogy ez a szerep, kellő felnagyítás után, ürügyül szolgáljon a teljes lelki elzárkózásra. Akkor aztán nem csak a teremtéstörténet, hanem vele együtt az egész Biblia isteni üzenete is süket fülekre talál.” (Török István: A házasság keresztyén jellege. I.m. 8.)

¹⁰⁶¹ Török István: Az Ószövetség értékelése. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/29. 127.

¹⁰⁶² Török István: Keresztyén szabadság. I.m. 114-115. Török messze nem értett egyet azzal a felszínes emberi gondolkozással, amely így szól: „Kérem a Bibliából mindent igazolni lehet”. U.o. 113.

¹⁰⁶³ Török István: A tízparancsolat, mint a nemzeti élet törvénye. I.m. 117-119.

¹⁰⁶⁴Török István: Az Ószövetség értékelése. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/26. 115-116

8.1.2. Barmen jelentősége Török meglátásában

Török az 1933-ban Barmenben történtek révén több, minden korra érvényes tanulságot is észrevételez. Az egyik, Barmeni Hitvallással foglalkozó, 1954-ben írt értelmező jellegű tanulmányában¹⁰⁶⁵ olyan összefüggésekkel találkozunk, amelyek egyéni meglátását tükrözve mutatják meg, hogy milyen veszélyekkel kell az egyháznak szembenéznie, ha megerőtlenedik.¹⁰⁶⁶

Ami szerinte mindenekelőtt rendkívül szembetűnő, az a teológia önellenőrző, kritikai funkciójának mellőzése, amely ebben az esetben az egyik kiváltója volt a német protestantizmus nemzeti szocializmushoz való eljutásának.¹⁰⁶⁷ Az ok, amely a német protestánsok aktivizálásához vezetett, éppen egy teológiai „felismerésből” merít. Csakhogy ez a felismerés téves és igeszerűtlen. Miután ugyanis az egyház elmulasztotta azt a rendelt időt, mely a proletár tömegek megnyerésére adatott, most ismét kínálkozik a lehetőség: pótolni lehet az elmulasztott alkalmat, de már az egész német népet érintve, csupán megértést kell tanúsítani az induló nemzeti szocialista mozgalom iránt, ahogy Török összegzi e hamis törekvést, „*a Harmadik Birodalom bekoronázása az lenne, ha keresztyén birodalommá válnék, e harca a hit harcává tisztulna.*”¹⁰⁶⁸ A teológiai kritika és józan megítélés így annyira elfeledődött, hogy a Hitler uralma alatt élő német protestánsok harcát ezért is nevezte Török egy „*fejvesztett protestantizmus elleni harcnak*”, a „*'német keresztyének' ugyanis az 1933-as nemzetiszocialista forradalomban Hitlert összetévesztették Jézus Krisztussal, a harmadik birodalmat pedig az istenországgal.*”¹⁰⁶⁹ Ezért ez a németországi tévelygésbe esés ékes példája, hogy „*a teológia veszedelmes kerítőnő lehet az egyházban, ha a mérték szigorúságával alábbhagy.*”¹⁰⁷⁰

A másik vakvágányra vezető tényezőként Töröknél azt az okot is ott látjuk, hogy szerinte a Biblia hamis értelmezése révén különbséget tettek benne „*időszerű*” és „*nem időszerű*” tanítások között. Ez a téves igetan okozta azt is, hogy még az antiszemitizmust is meg tudták indokolni a Biblia segítségével.¹⁰⁷¹ Ez pedig már csak a tünete egy sokkal korábban kezdődött eltévelyedésnek, mert a felvilágosodás helytelen Biblia-értelmezéséhez nyúlik vissza, amely az „*élményt tette az Ige és az embert a kijelentés helyébe*”. Ez a jelenség motiválta, hogy a viszonylagossá tett kijelentés-értelmezés révén tetszőlegesen legyen az istenkép is.¹⁰⁷² Mindez tehát „*két évszázados torz-fejlődés*” következménye.¹⁰⁷³

---

¹⁰⁶⁵ Török István: Barmen. (An. 5713.) E témához lsd. Hotorán Gábor: Török István küzdelme kora ideológiájával. I.m. 25-28. A Barmenben megfogalmazott teológiai nyilatkozatot dolgozatunkban hitvallásnak nevezzük, mert Török is ezt a kifejezést használja. (Lsd. 1084. lábjegyzet) Emellett nem vetjük el azt a vélekedést, hogy műfaj tekintetében annak a tartalmi, formai meghatározottságai, valamint a történeti beágyazottsága révén e művet inkább így kellene neveznünk: Barmeni Teológiai Nyilatkozat.

¹⁰⁶⁶ Ezek – ugyan német földön, – de részben hasonlóak az előzőekben bemutatott jelenségekhez.

¹⁰⁶⁷ U.o. 4-5.

¹⁰⁶⁸ U.o. 3.

¹⁰⁶⁹ Török István: A küzködő protestantizmus világából. I.m. 241.

¹⁰⁷⁰ Török István: Barmen. I.m. 5.

¹⁰⁷¹ U.o.

¹⁰⁷² U.o. Török itt az általános kijelentés fogalmát használja, mely szerinte az ember, a történet és a természet összetevőiből merít.

¹⁰⁷³ U.o.

Török számára ebből kifolyólag nem az a meglepő, hogy ez a herezis ilyen kidolgozott formában előállhatott, hanem az, hogy a német protestantizmusban maradt egyáltalán annyi hitvalló erő, hogy szembeszálljon vele, és felvegye a harcot.¹⁰⁷⁴ Barthnak a folyamatban Török gondviselészerű teológiai munkásságot tulajdonított, és emberi magatartása révén szerepét látja abban, hogy a kérdés végül idáig hegyeződött ki: „*a Szentírás-é az egyedüli mérték, vagy 1933, Krisztus, vagy belial?*”¹⁰⁷⁵ Ugyanezt a lényeglátást fejezi ki a 89-es rendszerváltás előtt két évvel is, mert hangsúlyozta, hogy Barth idejében „*nem ideákról, hanem vaskos valóságról, tényekről volt szó. Barth egy gátlástalan diktatúra ellen állt ki, amely Krisztus egyházát saját politikai eszközévé degradálta.*”¹⁰⁷⁶

Szintén tanulságos jelenség, hogy a német keresztyének alapvetően egységet szerettek volna az „új” Németország által önmaguk között is. Törekvésük azonban éppen, hogy megosztottságot szült, illetve az egység egészen más módon mutatkozott meg, mint tervezték: az egység a hitvallók táborában „*éppen a hamis egységtörekvések ellenére valósult meg...*”¹⁰⁷⁷

Amikor pedig Töröknél az időszerűség kérdése vetődik fel Barmen révén, jelenlegi témánkat illetően leginkább azok a gyakorlati tanácsok játszanak fontos szerepet, amelyek a lelkipásztorok számára feladatul tűzik ki a gyülekezet megtanítását: a polgári világrend elmúlásakor is meg kell maradnia a polgári köteleességeknek, a hitetlenben is fel kell ismerni, vállalnia kell a felebarátot, „*emberséges életével jótéteménnyé kell válnia ebben a világban.*”¹⁰⁷⁸ Ezt a hitvallást itthon sokáig mellőzték, aminek Török szerint ez is oka lehetett: „*Jellemző módon a Barmeni Tételek kiértékeléséről, s az ott meghúzott határvonalról azért nem lehetett szó, mert már Bereczky Albert félt attól a félreértéstől, hogy egyenlőségjel, vagy annak látszata kerül a 30-as, meg a 40-50-es évek hitvalló magatartása közé, holott egyetlen történelmi helyzet sem ismétlődhetik meg. A két történelmi helyzet különbségére maga Barth is több ízben rámutatott. Az óvatosság nálunk odáig ment, hogy az 1948-as Barth-látogatás dokumentumai, amelyek a Barmeni Tételek szellemét hangsúlyozottan más egyházi helyzetre vonatkoztatták, máig sem jelenhettek meg magyar fordításban.*”¹⁰⁷⁹ Török azután 1957-ben is felfedezte a hasonlóságot, mert az akkori személyi kultusz következményei még friss emlékek voltak, felismerte, hogy „*Barmenben nem csak valami sajátos történelmi helyzetre szabott alkalmi állásfoglalás történt, hanem egyetemes érvényű határmegvonás.*”¹⁰⁸⁰ Török szerint „*hitbeli hűségünket a közelmúltban azonos módon tette próbára előbb a hitlerizmus, aztán a sztálinizmus. Az előbbi pogány elemekkel megtűzdelt, torzított keresztyénséget propagált, az utóbbi meg már programjában harcos ateizmussal jött. Mindkettő gátlástalan diktatúra eszközeivel dolgozott és minden különbsége ellenére egyházi téren megejtette az ingatag lelkeket. Nálunk is helyénvaló lett volna a Barmeni hitvallás, akkor is, ha netalán itt is*

---

¹⁰⁷⁴ U.o.

¹⁰⁷⁵ U.o. 5-6.

¹⁰⁷⁶ Török István: Bízatok. In: Határkérdések. I.m. 160.

¹⁰⁷⁷ Török István: Barmen. I.m. 6.

¹⁰⁷⁸ U.o. 12.

¹⁰⁷⁹ Török István magánlevele 1980. jún. 16-ai keltezéssel – a megszólításból és a tartalomból ítélve valószínűleg Vályi Nagy Ervinhez. (An 6130.), 1.

¹⁰⁸⁰ Török István: A barmeni mementó. In: Református Tiszántúl, II/1. 4. Török István: A szolgálat teológiája és a keskeny út. I.m. 98. Ugyanitt a Barmeni Hitvallást illetően ezt az összegzést is megfogalmazza: „Mi is a bibliai veretű hitvallásalkotás legújabb keletű, immár klasszikussá érett művét tiszteljük benne.”

keresztthordozással jár. akkor is tapasztalhattuk volna, hogy az Igére való hagyatkozás a legjobb 'egyházpolitika' még akkor is, ha csupán a tartózkodás szűkszavú formájában jelenül meg."¹⁰⁸¹ Török hitvallásszerű gondolkodására jellemző ez az aktualitásokat kereső vonás, ezért is emeli ki, hogy a Barmeni Hitvallás példája annak a mindig időszerű feladatnak és felelősséggyakorlásnak, hogy ha olyan új tévtan üti fel a fejét, amelyre a meglévő hitvallásaink nem reflektálnak, mert a reformáció korában nem volt ismert, akkor nekünk kell hitvallást alkotnunk.¹⁰⁸² Bár Barmen szellemétől tartva e tételek üzenetét nálunk a kommunizmus alatt megpróbálták mindinkább feledésben hagyni, Török számára ez 1948 után is eleven maradt.

„*Barmen mementóját*” később, halála előtt két évvel is abban látta beigazolódni, hogy mindig az Igére való támaszkodás mentette át az Anyaszentegyházunkat a nagy történelmi fordulók idején.¹⁰⁸³

Török a Barmeni Hitvallásnak több imént megnevezett, általa követendőnek ítélt aktualitásai érthető módon jelentettek számára és tanítványi köre számára is több, ma is megszívlelendő pozitív példát: mi történik a teológiai kritika meggyengülésének, elhallgattatásának,- vagy az egyház institucionalizálásak következtében, az egyház és állam közötti határmegvonások fontossága, múló állami berendezkedések abszolúttá és örökérvényűvé tétele. Abban a „szorításban”, amelyben elemezte, ez érthető is, a két szituáció közötti hasonlóság ugyanis egyértelműnek látszott (és megítélésük szerint ma is annak mutatkozik). Az újabb kutatások viszont már több elgondolkodtató kritikát, hiányosságot, vagy egyoldalúságot megfogalmaztak a barmeni tételek kimondott, vagy éppen kimondatlan figyelmeztetéseivel kapcsolatban, amelyeknek egyik része a hitvallás konkrét történelmi szituációjára, körülményeire, a másik pedig az utókor számára, azaz egyház számára újonnan jelentkező kihívások révén merül fel.¹⁰⁸⁴ A Török által levont tanulságok azonban igen mértéktartóak, amit abban vehetünk észre, hogy inkább a hitvallás megfogalmazása mögötti pozitív, általános teológiai alapelveket domborítja ki, mintsem hogy elsietett azonosításokkal éljen.¹⁰⁸⁵

---

¹⁰⁸¹ Török István: A barmeni mementó. I.m. 4.

¹⁰⁸² Török István: Hitvallásaink. I.m. 2.

¹⁰⁸³ Török István: A barmeni mementó. I.m. 4.

¹⁰⁸⁴ Lsd. Fazakas Sándor: Ami elmúlik, és ami megmarad – Barmen előtt és után: Mennyire időszerű vagy korhoz kötött a 80 éves Barmeni Teológiai Nyilatkozat? In: Theológiai szemle, LVII/3. 156-159. Főleg a kritikák második csoportjával kapcsolatban lehet kérdés, hogy a Barmeni Hitvallást, a „hitvallás” teológiai fogalmát (műfaját) illetően minek tekintsük? Az adott történelmi kontextusba való ágyazottságának rendkívüli mértéke, a hitvallások sorában is egyedien speciális jellege önmagával szemben megengedi és igényli-e az időtlen értelmezését?

¹⁰⁸⁵Lsd. a fenti idézetek példáiban: „a teológia veszedelmes kerítőnő lehet az egyházban, ha a mérték szigorúságával alábbhagy.”; „az Igére való hagyatkozás a legjobb 'egyházpolitika'”; továbbá Török szerint a „két történelmi helyzet különbségére maga Barth is több ízben rámutatott”. 1980-ban Török ezt mondta: „Tudom, az azonosításnak nincs helye, sok mindenben más volt az akkori német egyházi helyzet, és más volt a mienk.” (A legutolsó idézethez: Török István: A szolgálat teológiája és a keskeny út. I.m. 98.)

8.1.3. „Faj, nép, nemzet”

A címünket maga Török István adta egy 1940-ben írt vitanyitó előadásának.¹⁰⁸⁶ Mivel a hazánkban ekkortájt fel-felcsapó túlzó, sok esetben túlhajtott, minden normától elrugaszkodott nemzeti és faji tanítások a társadalom szinte minden rétegében igen elterjedtek, és azoknak sokak áldozatul estek, Török ebben a hármas értelemben törekedett tisztázni és megerősíteni a fogalmak józan, biblikus jelentését és helyét. Török az emberi nemet illetően elsősorban nem fajokról, hanem fajtákról beszél. Komolyan vette azt a bibliai kijelentést, hogy „*Isten 'az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette'*”¹⁰⁸⁷ Eszerint csak egy faj létezik, amit véleménye alapján a természettudomány a Szentírástól függetlenül is felismert és tanít, még annak ellenére is, hogy mi az egy emberpártól való származás bibliai tanításával alig merünk előhozakodni, mintha az valami homályos eredetű hagyomány volna.¹⁰⁸⁸ Tehát nincsenek emberfajok, hanem legfeljebb emberfajták vannak, azaz rasszok. Minden keveredés ellenére, a fajták hordoznak rájuk jellemző testi-lelki sajátosságokat. Ha az egy fajtához tartozó emberek a történelem színterén életközösségbe kerülnek, akkor beszélünk népről.¹⁰⁸⁹ Ha ezek az életközösségek történeti hivatásukat felismerik, tudatosan képviselik, akkor nemzetté válnak. Így a fajta elsősorban örökléstani, a nemzet pedig szellemi-erkölcsi fogalommá lesz, a kettő közötti átmenetet pedig a nép jelenti.¹⁰⁹⁰ Ezek után jogtalannak és spekulatívnak látta a német eredetű fajelmélet logikáját és faji rangsorát, de a bajt csak tetézi, hogy mi ettől a hamisságtól „*nagyon kevésbé zárkóztunk el.*”¹⁰⁹¹ Ez az eszme pedig „*a fajt állítja Isten helyébe, az embert isteníti meg.*”¹⁰⁹² Török szerint azt sem szabad elfelejteni, hogy a Biblia szemléletében, éppen mivel Isten „*egy vérből teremtett*”, Krisztusban a fajták is feloldódnak, a faji ellentétet a hitbeli egység testvériséggé alakítja.¹⁰⁹³ Ebben a faji viszonylagosságban Széchenyi István példáján keresztül is figyelmeztette kortársait, nemzetünk e nagyja ugyanis a magyarságot a közös nyelvhasználatnál, vagy vérségnél sokkal mélyebben fogta föl, a magyarságot a spiritualitás, – ahogy Török írja – „*erkölcsös élet*”, „*személyes erény*” és „*lelki felsőbbség*” jelenti.¹⁰⁹⁴ A másik elsajátítandó értéke pedig, hogy Széchenyi sohasem akart faji alapon politizálni, és miközben Széchenyi külföldet járt ember volt, emiatt bár megtehetné volna, de feltűnő nála, hogy nem importálta a „*külföldi példák puszta másolatait*”, újításai „*magyar fejben és szívben formálódott izig-vérig magyar reformok*” voltak.¹⁰⁹⁵

Török nagyon szerette hazáját, ennek számos alkalommal bizonyosságát adta. A sovinizmust azonban, amely nézete szerint „*a nacionalizmus leple alatt szokott*

¹⁰⁸⁶ Dunántúli lelkészek közötti konferencia. Megjelent: Protestáns Szemle, XLIX/5. 132-137.

¹⁰⁸⁷ Török István: Faj, nép, nemzet. I.m. 132.

¹⁰⁸⁸ U.o.

¹⁰⁸⁹ U.o. 133.

¹⁰⁹⁰ U.o.

¹⁰⁹¹ U.o. 134.

¹⁰⁹² U.o. 135

¹⁰⁹³ U.o. 136. (Török e szempontból Babitsot is például állította, aki a „*zsidókérdés*” idején Krisztusra hivatkozva „*igyekezett állást foglalni*”. (Lsd. Török István: Babits Mihály magyarsága. In: Reformátusok Lapja, 1993. nov. 21. 3.) Igehirdetői szempontból pedig Szabó Imre esperes révén emlékeztet a hamis ideológia elleni tiltakozás szükségére. (Lsd. Török István: Egy példaadó prédikátor emlékezete. In: Reformátusok Lapja, 1994. máj. 8. 6.)

¹⁰⁹⁴ Török István: Széchenyi és mi! In: Dunántúli Protestáns Lap, LII /38. 192. Utóbbi két jellemző esetében Török Széchenyit idézi.

¹⁰⁹⁵ U.o.

meghúzódni”,¹⁰⁹⁶ elítélte, és kikelt az ellen az elgondolás ellen, amely így szól: „*az ember egész testi-lelki alkatát, múltját és jövőjét nemzeti hovatartozása határozza meg. Amikor nemzeti mivoltát kiéli, Isten teremtő-gondolatát valósítja meg. A véren át tehát valamiképpen Isten parancsoló akarata szólal meg. Ezért – nyersen mondva – a nacionalizmus szent ügy, aki vét ellene, Isten ellen vétkezik.*”¹⁰⁹⁷ Ez az itt is megmutatkozó, különbséget tenni tudó, bálványozás bűnébe eséstől visszatartani akaró élelítés Török részéről a mérce, azaz a Szentírás világos értelmezése miatt volt lehetséges.¹⁰⁹⁸

Török inkább azt a keresztyéni helytállást szorgalmazta és élte, amely értékeli, és tisztán látja a „*Krisztusban megismert felelősséget nemzetünk iránt, azt a hitben tisztult hazaszeretet[et], amely folyton keresi, mi az Isten kedve szerint való a nemzet életében s mi az Isten ítélete alá tartozó. Ezt nemcsak tudakolja, hanem munkálja is. Emberi részről az ilyen keresztyén hazaszeretet volt századok hosszú során át a magyar nemzeti lét legerősebb tartóoszlopa. Ettől a józan hazaszeretettől nem különült el, hanem vele együtt érvényesült az egyetemes emberi felelősség.*”¹⁰⁹⁹

8.2. A kommunizmus korszaka alatti helytállása

„*A legtökéletesebb társadalmi rendben is van bűn és halál, és ezen a szocializmus rejtett, vagy nyílt messianizmusa sem segít.*” – szögezte le Török.¹¹⁰⁰ Máskor pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy az államforma „*örökös átmeneti állapotban, szinte körforgásban leledzik. Végérvényes államforma emberi gyarlóságunk miatt nem is alakulhat ki.*”¹¹⁰¹ Török így mindig is aktuálisnak látta azt a veszélyt, ha a koráramlat egyik-másik hamis állítását, áligazságát biblikusnak próbálták feltüntetni.¹¹⁰² Szerinte ezeket az „*emberi kitalálásokat a bibliai igazság álruhájába*” bujtatva vitték a nép elé, igaz volt rájuk, hogy „*vak módra vezettek világtalant*”, és „*ha nem teljesedett be rajtuk betű szerint az Írás szava (...), csak azért történt, mert Krisztus a kereszten ő érettük is imádkozott: 'Atyám!, bocsásd meg nekik; mert nem tudják, mit cselekesznek.*”¹¹⁰³ Török ezt a fenyegető emberi hajlandóságot törekedett soha nem szem elöl téveszteni, így, habár ezt 1939-ben írta, nem csak a nemzeti szocializmus révén eszméltetett, hanem a kommunizmus korában is.¹¹⁰⁴ Ez a diktatórikus politikai, állami berendezkedés azonban időben hosszabban tartó, egzisztenciális értelemben

¹⁰⁹⁶ Török István: Kereszténységünk a szocializmus történelmi korszakában. I.m. 91.

¹⁰⁹⁷ U.o. 90-91.

¹⁰⁹⁸ Vö. 5.8. alfejezet.

¹⁰⁹⁹ U.o. 93.

¹¹⁰⁰ Török István: Az ateista felebarát megértéséről. I.m. 71.

¹¹⁰¹ Török István: Kálvin nyomán: az államformáról. I.m. 114.

¹¹⁰² Török István: Protestáns szabadság. I.m. 113.

¹¹⁰³ U.o.

¹¹⁰⁴ Ebben a fejezetben a szocializmus és kommunizmus kifejezéseit felváltva használjuk. Bár ezek nem szinonimái egymásnak, és esetükben egymáshoz képest is igen változó definícióikkal találkozhatunk, mi (Törököt követve) éles különbséget nem teszünk, mert nem a fokozati, gazdasági, filozófiai háttérüket kutatjuk, ugyanakkor a keresztyén hit relációjában ugyanazon relevanciával bírtak.

pedig mélyebb nyomott hagyott Törökben, mint a nemzeti szocializmus az összes testi-lelki nyomorúságával együtt.

Az államról szóló felfogásában teret adott annak a bibliai igazságnak, hogy az államhatalom Istentől rendeltetett, e kálvini elgondolást alapvetően magáénak vallotta. Jóllehet ezt az elvet könnyebb tartani akkor, amikor a konstantini jellegű kapcsolat uralja az egyház és állam viszonyát, de annál inkább meg kell tanulnunk, mit jelent az államban is Isten gondoskodását, terveinek végrehajtóját látni, amikor az hivatalosan is Isten- és egyház ellenes.¹¹⁰⁵

A kommunizmus időszaka „szolgálat teológiájának” a szerkezetében Bogárdi Szabó István három fő vonást különböztet meg, melyek tömören összefoglalva ezek: 1. minden teológiai kérdést a teológia egyik egyébként nem központi, hanem töredékes kérdésének számító kisebb témájának, azaz az egyház és állam viszonyának nálunk '45 utáni kezdődött sajátos értelmezési „struktúrájába” kényszerít, - ha pedig ez nem sikerül, akkor átugorja, 2. a szelektív módszer és szeparatista elv kizárja azokat az embereket is a véleménynyilvánítás lehetőségéből, akiket alkalmatlannak lát, hogy a vonalvezetésükbe beépüljenek, 3. kidolgozatlan rendszerként a szolgálat mindenre a kulcsválasza, ennek pedig két általuk sulykolt háttérét is ezzel a fő feladattal együtt hirdetik: egyházuk több évszázados bűnös múltja után most az igaz emberség haladó rendszerét építi, szolgálja, illetve az új társadalmi etika kiépítésében kettős cél vezérli, a béke és szocializmus építése.¹¹⁰⁶ E szempontok előrebocsátása segíthet a következő öt alfejezetben összefoglalt Török féle értékelés vizsgálatában.

8.2.1. Török észrevételei a „szolgálat teológiájával” kapcsolatban

A II. Világháború után, a kommunizmus magyarországi előretörésével igen nehéz időszak köszöntött be egyházunkban is. Az egyik legszomorúbb tapasztalat pedig az volt, hogy magába az egyházkormányzatunkba kerültek be sorra olyan vezetők, akik a fennálló politikai hatalmat kiszolgálva, egyházunkban az államhatalom végrehajtó erői lettek. Az ő ténykedéseik igen romboló hatással bírtak, már e korszak kezdete is sok üldöztetést jelentett a hitvalló, az egyház lényegét el nem feledő, egyedül az egyház Urát szolgálni akaró egyháztagnak számára. Teológiai tanárok, lelkészek, teológiai hallgatók, segédlelkészek, presbíterek, diakónusok, és még nagyon sok tisztségben szolgálók számára jelentett ez megpróbáltatásokkal teli időszakot. A drámai pedig az volt, hogy sokuk nem az államhatalom

---

¹¹⁰⁵ Török István: Über die Obrigkeit einst und jetzt. I.m. 399. Török idézte Barthot is az 1948 márciusában Sárospatakon és Budapesten is elmondott „A keresztyén gyülekezet az államrendek változásában” c. előadásának a híressé lett, kezdő tézisondatával: „A keresztyén gyülekezet arra a földi és mennyei történelemben egyaránt végbement hatalmas változásra emlékezik, mely Jézus Krisztus halála által a bűnös ember elítélésében és megigazításában már végbement, amely már a halottak közül való feltámadása által kiábrázoltatott, visszajövetelében pedig Isten minden idői útjának céljaként válik nyilvánvalóvá.” U.o. 405-406. Török Barth 48-as látogatásakor tartott előadásairól szóló vélekedéséhez lsd. Hotorán Gábor: Török István küzdelme kora ideológiájával. I.m. 31-35. Az idős Török később, amikor megélte a kommunizmus hazánkban való összeomlását, 1990-ben a „ránktelepített rendszer ádáz uralma” alóli felszabadulásnak minősítette azt. (Török István: A pusztai vándorlás után, az ígéret földje előtt. I.m. 1.)

¹¹⁰⁶ Bogárdi Szabó István: A belső vérzés hosszú időszaka: A "szolgálat teológiája", mint a Magyarországi Református Egyház nyomorúságának tükröződése. In: Confessio 1990/1. 116-117.

révén viselt szenvedéseket, hanem saját feletteseik, azaz az egyházi hatóságok ténykedései révén kellett kiállaniuk azokat, vagy, mert feletteseik maguk szolgáltatták ki azoknak.¹¹⁰⁷ Közéjük tartozott Török István is, aki ez utóbbi esetet súlyosabb véteknek ítéli, mint az állam okozta üldöztetést.¹¹⁰⁸ Ami az egyházunk szellemi, lelki meghatározottságát illeti ebben az időben, az a „szolgálat teológiája” néven ismert ideológiai irányvonal nyomasztó erőltetése volt.

Török egyébként a szolgálat teológiájának kommunizmus alatti tanítását jóval megelőzve tanította azt, hogy az egyháznak alázatos szolgálatot kell végeznie.¹¹⁰⁹ Ez a fajta szolgálat azonban mást jelöl, annak alapjaként elsősorban azt az elvet tekintette, hogy „*az egyház annyiban szolgál a világnak, amennyiben Urának szolgál...*”¹¹¹⁰ E kritikáját bővebben idehaza több alkalommal kifejtette, de az nem csak itthoni lelkészi körökben válhatott köztudomásúvá, személye e szempontból nemzetközileg is jegyzett.¹¹¹¹ Ez a teológia nem csak egy helytelen és félresiklott, aránytalanságokkal teli tanítást, hanem egy egész magatartásrendszert magában hordozott. Ennek kifejlődését Bereczky „*bűnbánat teológiájában*” már észrevette 56 előtt is,¹¹¹² de a „*szolgálat teológiája*” „*érettebb*” megjelenését az „*újrakezdés*” (1957) utánra teszi.¹¹¹³ A szolgálat teológiája során Török a „*konstantini évszázadok beidegződésének*” tartotta azt a jelenséget is, amit a kommunizmus alatt figyelt meg egyházunkban is: „*állami mintára központi egyházi hatalom kiépítése, annak biztosítása érdekében államhatalmi segítség igénybevétele, a teológiai érvelés politikai érvekkel való letorkolása, egyházpolitikai okokból a teológiai egyházkritika adminisztratív úton való elnémitása stb.*”¹¹¹⁴

Már 1942-ben, a nemzeti szocializmus idejében Török ugyanarra a tévelygésre hívta fel a figyelmet, ami a szocializmus időszakában is lejátszódott: a nemzeti élet érdekébe állítson minden egyházi eszközt.¹¹¹⁵ Ez a kísértés és az abban való elbukás hajlama élesen kirajzolódott az időben hosszabb, kommunista próbatétel alatt is. Török ezzel kapcsolatban nem egyszer fogalmazott ironikusan, amikor a konstantini állam-egyház viszonyának példájával vetette a kommunista rendszerben: „*az első keresztyéneknek 3 évszázadra volt*

¹¹⁰⁷ Lsd. Fodorné Nagy Sarolta „Az egyházi élet bomlasztásának további főbb területei” c. összefoglalását. In: Fodorné Nagy Sarolta: Történelmi lecke. A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház között 1948-ban létrejött „egyezmény” megkötésének körülményei és hatása különös tekintettel a nevelésre, Dunamelléki Református Egyházkerület, Budapest-Nagykőrös, 2006. 116. kk.

¹¹⁰⁸ Lsd. Török István: A pusztai vándorlás után, az ígéret földje előtt. I.m. 5.; valamint e dolgozat 9.3.2. alfejezete.

¹¹⁰⁹ Török István: A tízparancsolat, mint a nemzeti élet törvénye. I.m. 123

¹¹¹⁰ Török István: A szolgálat teológiája és a keskeny út. I.m. 106.

¹¹¹¹ Az egyik legismertebb nemzetközi enciklopédia az itthoni „elnyomott” teológusaink közül külföldön Vályi Nagy Ervin mellett Törököt említi meg, mint akik a szolgálat teológiája ellen felemelték hangjukat. Gerhard Sauter: Theology in the Nineteenth and Twentieth Centuries, 375-404. In: The Encyclopedia of Christianity V. Eerdmans-Brill, Grand Rapids, Michigan/ Leiden. 2008. 391.

¹¹¹² Lsd. 8.2.1.1. fejezet

¹¹¹³ Török István: A szolgálat teológiája és a keskeny út. I.m. 98-99. Füst Molnár Szilveszter ehhez hasonlóan, az 56' előtti időszakhoz köti a „keskeny út” teológiáját, 58' utánihoz pedig a szolgálat teológiáját. (Füst Molnár Szilveszter: Ecclesia sine macula et ruga, Donatist Factors among the Ecclesiological Challenges for the Reformed Church of Hungary especially after 1989/90, SRTA, Sárospatak, 2008. 154.

¹¹¹⁴ Török István: Az ateista felebarát megértéséről. I.m. 67. Máskor még nyersebben fogalmaz: a „szolgálat teológiája” nagyon könnyen a kiszolgálás teológiájává fajul.” (Török István: Az egyháztörténet megszólaltatásáról. I.m. 1-2.)

¹¹¹⁵ Török István: Egyházunk nemzeti küldetése ma. I.m. 241-242.

szükségük, hogy az államban levő helyüket megtalálják, nekünk az új helyzetben 30 év alatt sikerült megtalálnunk...”¹¹¹⁶ Török ezt az uralkodó politikai nézetek bibliai, teológiai nyelvezetébe öltöztetett elismérlésének is látta.¹¹¹⁷ 1964-ben, az Egyetemes Konvent megszüntetése évében Török az egyik – pályatársait egy készülő zsinati deklaráció tartalma révén figyelmeztető – felszólalása emlékeztette arra a szomorú tendenciára, amely során az egyház üzenete a politikai mondanivalóhoz idomulás jegyeit mutatta: „Az útkeresés éveiben (...) felködlött nálunk valami sajátos szubsztanciájú 'magyar' vagy 'szocialista' teológia képe. Sajnos ennek a nyoma kimutatható olykor még vezető embereink nyilatkozataiban is...”¹¹¹⁸ Török az imént sorolt szimptomákat annak a lassú folyamatnak a bizonyítékaiként értelmezte, amely ezt a „sajátos szubsztanciájú” teológiát „kiérlelte”.

Sokan elfogadták és propagálták ezt a torz leegyszerűsítéssel és a bibliai igazságokat kiforgató törekvésekkel teli eszmét. Sokan azonban nem engedtek ennek a nyomásnak. Közéjük tartozott Török is, – ami pedig minősíti az e táborba való tartozását – míg tehetett, mint aktív teológiai professzor állt annak ellen. Észrevételeit és kritikáit akkor fogalmazta meg, amikor a konkrét korszakban élt, nem adatott meg neki a lehetőség, hogy kívülről, vagy a történelem távlatából értékeljen. Megítéléseit, a környezetében és országos szinten zajló deformításokat, eltévelyedéseket ennek ellenére rendszerint éleslátóan és lényegre törően, legtöbbször csak pár oldalnyi, de annál esszenciálisabb alakban adja közre. Teológiai reflexióinak emiatt felmérhetetlen értékét bizonyítja az a ma már gazdagnak mondható, a korrallal foglalkozó irodalom, amelyben neve a rá való hivatkozások révén megkerülhetetlenül van jelen.

8.2.1.1. A bűnbánat fogalmának leredukálása

A kezdetekkor Bereczky Albert dunamelléki püspök egyik talán legtömörebb összegzése szerint református egyházunknak a Rákosi Mátyás vezette szocializmus építésében hatalmas, egyenesen Istentől jövő felelőssége van: „*Halálos veszedelem, ha most utat tévesztünk (...) a keskeny út az életre visz. Mi kellene ahhoz, hogy a magyar református*

---

¹¹¹⁶ Török István: A János 8,31kk. időszzerűsége. I.m. 2. Valamint u.ő.: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 86-87.

¹¹¹⁷ Török István: Az időszzerűtlen Luther. I.m. 43.

¹¹¹⁸ Török István: Egyházunk bizonyágtétele. I.m. 1. A szolgálat teológiájának elemzéséhez a teljesség igénye nélkül a hosszabb művek: lsd. Bogárdi Szabó István: Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között – teológiai doktori értekezés. Debrecen, 1995.; Füst Molnár Szilveszter: Ecclesia sine macula et ruga, Donatist Factors among the Ecclesiological Challenges for the Reformed Church of Hungary especially after 1989/90, (Academic Thesis), SRTA, Sárospatak, 2008. 148. kk.; Fazakas Sándor: Új egyház felé? - A második világháború utáni református egyházi megújulás ekklesiológiai konzekvenciái. Dissertationes Theologicae 4. Debrecen, 2000.; Fodorné Nagy Sarolta: Történelmi lecke. A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház között 1948-ban létrejött „egyezmény” megkötésének körülményei és hatása különös tekintettel a nevelésre, Dunamelléki Református Egyházkerület, Budapest-Nagykőrös, 2006.; Vályi Nagy Ervin: Minden idők peremén – válogatott írások. Szerk. Vályi-Nagy Ágnes, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bazel/Budapest, 1993. főként: I.; II; IV. fejezetek vonatkozó művei; Balog, Zoltán, Sauter, Gerhard: Mitarbeiter des Zeitgeistes? Lang, Frankfurt am Main, 1997.; Böleskei Gusztáv: A legújabb kori egyháztörténetünk áttétevése 1948-1990. In: A Magyarországi Református Egyház története 1918-1990 – Tanulmányok, Sárospatak, 1999. 155-212.

egyház csakugyan só legyen, de ebben a világban itt, Magyarországon, ebben a szocialista államban, ebben a kommunizmus felé haladó népi demokráciában? A hitben való engedelmesség szolgálata. Igen, szolgálat, mert a keskeny út azért nem kényelmes út, mert egyetlen alaptörvénye van, a szolgálat.”¹¹¹⁹ 1953. január 1-én a 48'-ig visszamenő időkről pedig így értékel: „Az út – amit egyházunk szabad szolgálatának nagy lehetőségére nézve magam előtt láttam, hirdettem és képviseltem, – egyszerű és világos volt kezdettől fogva. A hitben engedelmes egyház útja ez, amely nem választható külön egész magyar népünk életének korszakától s a világ fenyegetett békéjének megvédelmezése nagy emberi ügyétől.”¹¹²⁰ Ez az '56 előtt intenzívebben hirdetett Bereczky-féle „keskeny út teológia” utóbbi vonásában annak a nagyobb „Isten-történelem” koncepciónak a felvillanását látjuk, amely Vályi Nagy Ervin levezetésében a következő törekvésnek a komponense: a történelemben mindig újat teremtő Istenről beszélve a történelmi helyzetet azonosítja Isten kegyelmes tettével, így az adott kor egyházi és állami vezetése nem tesz mást, mint ezt az akaratot végrehajtja, tehát feltétlen engedelmességgel kell követni őket. Esetünkben ez a szocializmus építése, támogatása.¹¹²¹

Török 1956-ban már igen pontosan érzékelté ezt a Bereczky féle teológiai konstrukciót,¹¹²² a minket meglátogató egyik nyugat európai testvéregyház képviselőinek le is festi az általa megragadott lényegét: „A hivatalos theologia alapvető felismerése ez: Isten szigorú, de mégis kegyelmes ítélete alatt állunk. A történetek után Isten kegyelme az, hogy egyáltalán élünk és még szolgálhatunk. Az új történelmi helyzetet, mint ítéletet és kegyelmet, hálával kell fogadnunk.”¹¹²³

Bereczky a bűnbánat bibliai fogalmát a maga alapvetően ébredési kegyességi körökben megszokott szóhasználatával és igehirdetői stílusával felhasználva fonta igemagyarázataiba, hogy megindokolja a szociális átalakulás és éppen regnáló államrend szolgálatának szükségét. Ez a „keskeny út teológiája” néven is emlegetett irányzat 56-ig elsősorban ezt a fajta penitenciát sulykolta, állandó jogalapot produkálva a töredelmes kiszolgálásnak. Török nem kételkedett Bereczky kezdeti időkben mutatkozó őszinteségében, amikor is a hatalomra jutott

---

¹¹¹⁹ Bereczky Albert: A keskeny út. In: A keskeny út. Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest, 1953. 323. Zsinati Tanácsunk korábban Budapesten, az 1948. évi április hó 20-án tartott ülésének jegyzőkönyvében így erősíti meg hivatalosan is ezt a szolgálatkészséget: „Szükséges, hogy a keresztény egyházak vonják le az Úr Jézus Krisztus szociális tanításainak minden következményét és bátor társadalmi és gazdasági programot hirdessenek meg s ilyen program szolgálatára ajánlják fel életüket. Egyházunk teljes készségét ajánlja fel az új magyar állami rendben minden olyan szolgálatra, amelyet az Úr Jézus Krisztus nevében, a Szentlélek erejével végezhet.” (Idézi Jávor Miklós: A „reakció” letörése és az együttműködő vonal újjászervezése a Magyarországi Református és Evangélikus Egyházban 1956 után. In: Egyháztörténelmi Szemle, XVII/1. 54.)

¹¹²⁰ Bereczky Albert: Tanuljunk újat a mindig újat cselekvő Isten Igéjéből. In: A keskeny út. Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest, 1953. 7.

¹¹²¹ Vályi Nagy Ervin: Isten vagy történelem. 43-45. In: Minden idők peremén – válogatott írások. Szerk. Vályi-Nagy Ágnes, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bázél/Budapest, 1993.

¹¹²² Ha személyt meg is nevez, akkor Török többnyire Bereczkyre utal, amikor a „hivatalos teológiáról” beszél. Egy ízben találkozunk nála a Bartha Tiborra való hivatkozással is, méghozzá egy egész tanulmány keretében. (Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m.) Egy 1973-ban született írásában nyugat európai közönségnek ezt így magyarázza: „Úgy fogadtuk annak idején Magyarországnak a keleti blokkba való váratlan, de a nyugati hatalmak által elismert betagolását, mint Isten kegyelmes ítéletét, ahogy arra minket Bereczky püspök providenciális teológiája tanított.” (Török István: Szabadság és szeretet. I.m. 1.)

¹¹²³ Török István: Tájékoztató feleletek. I.m. 2.

politikai erők egyházunkat keretek közé szorító munkálkodását égi jelnek tekintette, azaz Isten kegyelmes, figyelmeztető ítéletét vélte benne felfedezni. Ehhez a felismeréshez bizonyos értelemben még Török is csatlakozott, már csak az államtanából fakadóan is, beleillett az Isten nemzeteket is hatékonyan kormányzó szuverén hatalmáról szóló ismereteibe: „Az egyház vétkeit, nem a fordulat éve után fedeztem fel. Hogy a kálvinizmus, korábbi nemzetmentő szerepével ellentétben, a népnymorgató társadalmi rendnek maga is inkább támogatója, mint megváltoztatója lett, arra Szabó Dezső jóval korábban rádöbentett. Midőn az egyház egy kicsit az öskeresztyén állapotokba esett vissza, mégpedig nem csak anyagiakban, azt én is Isten irgalmas ítéleteként fogadhattam.”¹¹²⁴

Török számára e tekintetben a probléma inkább abban áll, hogy a bűnbánat fogalmát Bereczky a háború előtti időkre redukálta, az aktuális egyházi életben pedig elsikkadt a folyamatos igei önkontroll és ige szabta önvizsgálat teológiai kritikán keresztül megvalósuló feladata, avagy szavaival kifejezve „az Ige bűnbánatra hívó hangjai 1945 táján nálunk is feltörték, az 1948-as egyezmény, a konkordátum megkötése után azonban lassacskán el is némultak.”¹¹²⁵ Alapvetően tartotta hibásnak azt a koncepciót, amely a kommunizmus ideje előtti egyházi szolgálatunkat negatívnak festette le.¹¹²⁶

Ezzel nem a múlt hibáit akarta elkendőzni, de úgy látta, hogy a szolgáló egyház a szocializmus ideje alatt is jórészt az elmarasztalt egyház korábbi pásztori szolgálatának eredményeit kamatoztatja,¹¹²⁷ és azt is megfigyelte, hogy „a szocializmus ma is a sokszázados ker.[esztyén] nevelés gyümölcseiből él és máig nem tudott átütő erejű etikát kialakítani.”¹¹²⁸ Mi több, szerinte a sokat hangoztatott és elítélt uralkodási vágy pedig akkor sem leginkább ránk volt jellemző, hanem a katolikus egyház két háború közti restaurációs törekvése,

---

¹¹²⁴ Török István: Családfáink ágai. I.m. 12. Török Szabó Dezső egyházkritikáját elgondolkodtatónak, és sok tanulságot rejtő megnyilvánulásnak tartotta. Igen jellemző rá ez az általa adott megértési instrukció: „Ha sikerül levetnünk a szakmabeliség gögjét és megszabadulunk attól a sok más gátlástól, főképp előítélettől, amelyik éppen Szabó Dezső megértésének útját állja (Nem hallgatok rá – mint mondják –, mert az 'Elsodort falu'-ban a magyar református papot kipengellézte; nem birom nyers és gyilkos humorát bévenni stb. stb.) – mondom, ha illő alázattal hallgatjuk, ébresztő erejű figyelmeztetéseket kaphatunk tanulmányából.” (Török István: Az egyházkritika. I.m. 197.) Török egyébként viszonylag korán, 1954-ben is így látta a bűnbánat lehetőségét, szükségét: „Legjobbaink 1945-ben a bűnbánatból indultak ki. A bűnbánatot azonban nem valami ábrándos cél érdekében vállalták. Nem is kellett hozzá célhoz szabott ábrándos Isten-képet alakítaniok. – Pusztá életben maradásunk az élő Isten 'ítéletes kegyelmének és kegyelmes ítéletének' műve. Az Igéjében ébresztő erővel megszólaló Úr indított el az engedelmesség, hálából fakadó szolgálat útján. Üres kézzel és józanul indított el, mint akiknek a bibliai váradalom lett a reális távlatuk. (...) A múlthoz való konok ragaszkodás, a bűnbánat elutasítása, a megmaradás természetesnek vétele, a háládatosság hiánya okozott és okoz pásztori gondot.” (Török István: Barmen. I.m. 12.)

¹¹²⁵ Török István: A pusztai vándorlás után, az ígéret földje előtt. In: Reformátusok Lapja, I.m. 1.; valamint ugyanezt sérelmezi itt is: Leszűkített látókör. I.m. 26.

¹¹²⁶ Figyelemreméltó, hogy Török 1989-ben, az „újrakezdéskor” is ezt a leszűkített bűnbánati jelenséget sérelmezi, ezek szerint nem csak a kommunizmus alatt volt probléma, ez a bűnbánat most is csak a tegnapiak bűnét akarta megvallani, ezen kívül személyeskedésben és bűnbak-keresésben mutatkozott meg, ahelyett, hogy azt önmagunkon kezdtük volna. (Török István: Tovább lépésünk közös gondja. I.m. 173-174.) Máshol így fogalmaz meg ezt: „...ami tegnap történt, az csupa fekete, ami ma történt, az csupa fehér.” Magánlevél. (An 6128.) (A megszólításból kiindulva valószínűleg Bán Istvánhoz)

¹¹²⁷ Török István: A szolgálat teológiája és a keskeny út. In: Határkérdések. I.m. 99.

¹¹²⁸ Török István: Kisebbségben (Bibliára diákoknak 1976-ban a Lk 12,32 alapján.) (Kézirat), 1. Török teológusként a szocializmus által előtérbe helyezendő igazságosság alapvető tanítását természetesen nem a kommunizmus találmányának vélte, már 1935-ben figyelmeztette egyházunkat és egész társadalmunkat, hogy a magántulajdonhoz való viszonyunk a sáfárság bibliai elvein alapuljon, valamint a felebarát szolgálatát tartsa szem előtt. (Török István: Szentség-e a magántulajdon? (1935) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVI/22. 98-99.)

ugyanakkor visszatetsző dolognak látta, hogy a hatalomgyakorlás ellen beszélnünk, hisz e hajlam megmaradt most is, csak nem kifelé, hanem befelé irányul: lelepleződik ez a „szolgáló” egyházban is, „pl. a püspöki jogkör történetünkben példátlan mérvű kiterjesztésében s nem egyszer a törvényes rendet is átlépő, sőt az emberi jogokat is mellőző gyakorlatában.”¹¹²⁹ Nem helyes a múlttal szemben magunkat mindjárt szolgáló egyháznak nevezni, mintha az elődeink semmit sem tettek volna e téren, de az a szolgálat pedig, ami a legfontosabb lenne a hatékony és biblikus szolgálat-gyakorláshoz: azaz a teológiai kritika, az önkritika alkalmazása hiányzik.¹¹³⁰

Mivel Török nem tudta elviselni az egyházunk államot kiszolgáló alárendeltségbe való kényszerítését, eszméltetve buzdított a beismerésre: „...mondjuk meg világosan, nekünk nem a társadalmi átalakulás, nem a szocializmus építése az elsődleges ügyünk, hanem Istenhez és az Ő szent Fiához való viszonyunk. Amennyiben ez a viszonyunk rendeződik, amennyiben osztatlanul és teljesen bízunk az Úrban, annyira válunk áldássá közvetve és egyebek közt a szocializmus számára is.”¹¹³¹ Tartalmában szinte ugyanezt a kritikát fogalmazza meg a debreceni egyházmegyének is, amikor a bűnbánat és szeretet eredeti, bibliai fogalmainak félreértelmezéséről szól: „Egyetlen hívő sem hibáztathatja Berecky Albertet azért, mert bűnbánatot és szeretetet hirdetett, legfeljebb azért, ahogy hirdette. (...) Sajnos, a bűnbánat nála leszűkül, csak az 1945 előtti álláspontokra vonatkozott, viszont bűnbánat nélkül nézte el a múltbeli hibák új alakban való folytatását és példátlan elburjánzását az egyházban. Tehát éppen a bűnbánat hiánya volt a sajátos vonása. – Hasonlót kell mondanom a szeretetről is. Nem csak a szeretet, hanem az ellenség szeretete is parancs ránk nézve. (...) De vajon az a szeretet, amit Berecky Albert képviselt és hirdetett, csakugyan az Ige fegyelme alatt álló szeretet volt–é, vagy pedig a politikai hatalom gátlástalan igazolása? Olyan kiszolgálás, amelynek a politikai hatalom éppúgy nem vette igazi hasznát, mint az egyház.”¹¹³²

8.2.1.2. Az igehirdetés szabadságának csorbítása

A rákosi korszakban a kommunizmus előretörésével a lelkészeket a pártakatartó szolgáló egyes egyházi vezetők is arra kötelezték, hogy a szószékekről az igehirdetéseikben elsősorban a politikai tartalmú témákat jelenítsék meg. Azokat a lelképásztorokat, akik kifogásolták, hogy ennek a hitvallásainkkal ellenkező, akkor általánossá lett felsőbb nyomásnak eleget tegyenek, elmozdították állásukból, olyan lelképásztori tisztségek betöltésére kötelezték, amelyek jóval kisebb jövedelemmel bírtak, ezáltal sanyarú körülmények közé szorítva sok lelkészcsaládot. Másokat fondorlatos eszközökkel diszkreditáltak, így sokan alaptalan, valótlán vádak alapján kerültek börtönbe, és ennek

¹¹²⁹ Török István: A szolgálat teológiája és a keskeny út. I.m. 99.

¹¹³⁰ U.o. 100.

¹¹³¹ Török István: Jeremiás 17,5-8 magyarázata. (An. 2886.), 2.

¹¹³² Török István: Felszámolás és újrakezdés. I.m. 263. A szolgálat teológiájának Bereczky-féle írásmagyarázati megalapozását prófétai jellegűnek is tekinti, azonban úgy látta, hogy az idő múltával az egyre inkább a kontroll nélküli állami kiszolgálás jelszava lett. (Török István: A szolgálat teológiája és a keskeny út. I.m. 98-100.)

következtében haltak meg, csak azért, mert hüen szolgálták Krisztust.¹¹³³ Török az igehirdetés meghamisításának helytelenítését életében minden fenyegető ideológia ellen kimondta. Éppen ezért sérelmezte, és fájlalta azt a jelenséget, amely során a kommunista politikai rendszerben egyházunkban a brossura-jellegű prédikációk egyre több szószéken hangzottak fel.¹¹³⁴ Ebben az időben az igehirdetéssel szemben az volt a legfőbb állami,- ennek folytán az annak megfelelni akaró egyházi érdek is, hogy a politikai akarat elfogadására és követésére buzdítsa az embereket, segítsen az alattvalókat a rendszerbe betagozni.¹¹³⁵ Török ezért kritikaként 1950-ben, a „brossurapredikációk” világában ezt mondja: „Az igehirdető sem a különféle igényeken tájékozódik, hanem az igén, amit hirdet.”¹¹³⁶

Török Prokrusztész ágyának hasonlatával¹¹³⁷ illetve a szocializmus idején szorgalmazott, kicsorbított üzenettel bíró prédikációkat. Szerinte ez a módszer „gondosan letompítja a mennyei üzenet felénk szegzett hegyét, mellőzi belőle mindazt, amivel botránkozást kelthetne. Inkább megnyomorítja, csonkítja az igét, csak hogy akkor az már nem az Úrnak szava, nem az a kétélű kard, amely elhatol a szívek és vesék megoszlásáig.”¹¹³⁸ Ez a teológiaművelési habitus az esetében rendkívüli precizitást eredményezett, kiváltképp az igehirdetéseink tartalmi igényességére nézve. Azért is tartotta fontosnak azt, hogy a szószékeken csakugyan mindig Isten hamisítatlan igéje szólaljon meg, mert ezt gondolta a garanciának arra, hogy az egyház ne simuljon az uralkodó gondolkozásmódba, és ne váljon a hatalmi ideológia eszközévé.¹¹³⁹ Létfeltételnek látta ezt a szocializmus kellős közepén is, 1973-ban, amikor a kommunizmus nálunk már negyedszázados múltra tekintett vissza, külföldi körökbe ezt üzenté rólunk: „A valóban jó igehirdetők nálunk is ritkák. De ahol Isten igéje elhangzik, a templom falai transzparenssé válnak, és az evangéliom erőteljesen, gyógyítólag árad ki a népeletbe. Az egyház szabadsága szilárdan horgonyozódik Isten igéjének szabadságába.”¹¹⁴⁰

Meglátásában az is céltévesztettséghez vezet, ha összekeverjük a diakóniát (szeretet-tevékenységet – ahogyan ő nevezte) az igehirdetéssel.¹¹⁴¹ A keresztyén egyház igehirdetői feladatát soha nem előzheti meg a gyakorlati téren kifejtett szolgálattétel. Ez ugyanis egyfajta válasz arra, amit a prédikáció során megértünk, ilyenformán következmény, de nem kiindulási

¹¹³³Révész Imre: Levél Bereczky Alberthez, In: Vallomások. I.m. 81-83. valamint lsd. Filep Tibor: Debrecen 1956. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000. 95.

¹¹³⁴Török elmeséli Kovács Tibor és Fekete Péter segédlelkészek 1954-től kezdődő hányattatását, akik éppen a textus, a bibliai mondanivaló ideológia nélküli szóhoz jutásáért felemelt hangjukért tétettek földre, hurcoltattak meg. (Török István: Méltató megemlékezés. I.m. 8-9., valamint utal erre itt is: Lsd. Török István: A Jeremiás 17,5-8 magyarázata. I.m. 1.)

¹¹³⁵Vályi Nagy Ervin: Isten vagy történelem. I.m. 45.

¹¹³⁶Török István: „Az Út” 1950. március 25-i számának bírálata. I.m. 1.

¹¹³⁷Török kedvelte e hasonlatot, azt több helyütt is alkalmazza, vissza-visszatérő szemléltető motívum ez nála. Prokrusztész mondabeli görög rabló, aki áldozatait ágyába fektette; aki hosszabb volt az ágnál, annak a lábából levágott, aki pedig rövidebb, azt erőszakosan megnyújtotta. „A mi nagy alkalmazkodási készségünk hasonlóképpen jár el a ránk bízott mennyei üzenettel: az alapigét az ideológiával átítatott közgondolkodás Prokrusztész ágyába fekteti.”- mondja máshol, ugyanerre a képre utalva. (Török István: Jer. 23,28-29 Aki álomlátó... I.m. 1.; A lelkipásztori etika alapvonásai. I.m. 21.; más összefüggésben, de a kép üzenetét alkalmazza itt is: Teilhard de Chardin és a protestánsok. In: Vigilia, XLI/3. 157.

¹¹³⁸Török István: A lelkipásztori etika alapvonásai. I.m. 21.

¹¹³⁹Török István: Az ateista felebarát megértéséről. I.m. 68.

¹¹⁴⁰Török István: Szabadság és szeretet. I.m. 4.

¹¹⁴¹Török István: Dogmatika (1985). I.m. 60.

pont.¹¹⁴² A „szolgálat teológiája” így az igehirdetés szabadságának meggyengítése, beszűkítése volt. Amikor a keresztyén tanítás humanizmusra való leegyszerűsítésének veszélyére hívja fel figyelmünket, ekképpen szól: „Nem vettétek észre ennek a teológiának beszűrlő hatását a mi rádioprédikációink legtöbbször, a mi 'nikotexes' keresztyénségünkön?”¹¹⁴³ Számára a keresztyén igehirdetést tehát semmilyen idegen hatalom nem diktálhatja, vagy alakíthatja kénye-kedve szerint. Az igehirdetésnek szabadsága van, amely mindenkor csupán egy kritériumnak kell, hogy megfeleljen: „a prédikációnak csak az esetben van létjoga, ha abban maga Isten szól, ha csakugyan az Ige szolgálata”!¹¹⁴⁴

Török esetében fontos kiemelni, hogy mindig azon tanítványai mellé állt, akik ezt az elvet akár személyes hátratételük árán is következetesen képviselték. Fekete Péter és Kovács Tibor tanítványainak példászerű magatartása számára is tiszteletet ébresztett, ők ugyanis a sok szenvedéssel teli kálváriájukon éppen az igeszerű igehirdetés védelmezéséért indultak el.¹¹⁴⁵ Minden valószínűség szerint rájuk is gondolt, amikor elhangzott tőle az a számonkérés, amit éppen 56-ban vésett Debrecenben az egyházkerületi közgyűlés emlékezetébe és lelkiismeretébe: „Kérdezzük csak meg az elmúlt évtizedre visszatekintve: Csakugyan az ítéletes és kegyelmes Isten volt a mi legfőbb gondunk, vagy az a társadalmi átalakulás, amelynek erős sodrában éltünk? Nem akartuk-e Istent is belevonni ebbe a szociális átalakulásba: nem történelmi eseményekben véltük-e felfedezni az Ő jeleit? Egyházi lapjaink olykor csak szóhasználatukban különböztek a napi sajtótól. Theologusok bibliai igazolását adták a társadalmi átalakulásnak. Példájukon buzdulva az egyház különböző posztjain álló férfiak, gátlástalanul áradó szónokiassággal méltatták a szocializmust és aranykort ígérgettek. Nem egyszer kérdés támadhatott: Ezeknek a férfiaknak se szemük, se fülük, csak szájuk van, meg talán öklük? Ezekben a termekben hoztak ítéletet fiatal szolgatársaik felett, akik állásuk, és személyes szabadságuk kockáztatásával is szót emeltek az igehirdetés tisztasága és szabadsága mellett.”¹¹⁴⁶

---

¹¹⁴² U.o.

¹¹⁴³ Török István: Mítoszfosztás? (Kézirat). A Török által nem egyszer használt „nikotexes” kifejezés minden bizonnyal a hazánkban az 1930-as években divatba jött csökkentett nikotintartalmú dohánytermékek megjelenését idézi, csak Török esetében a csökkentett tartalom az igehirdetés összefüggésében értelmezendő.

¹¹⁴⁴ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 61.

¹¹⁴⁵ Török elmeséli, hogy 1951-ben „a földosztás reménykeltő szakaszát az erőszakos tévesztés kétségbeejtő riadalma váltotta fel. Még karácsony előtt megjelent egy zsinati körlevél, mely a lelkészeket felszólította a mezőgazdaság fejlesztését elősegítő propagandára. A propaganda szót nem használta. Február 25-én újabb körlevél jelent meg, konkrétabb tartalommal. Minden lelkésznek a március 7-i vasárnapi úrvacsorai istentiszteleten kellett felolvasni. Pár nappal előbb Péter János püspök Debrecenben tartott erről előadást, melyhez Békefi Benő nyíregyházi esperes, a későbbi dunántúli püspök készített az alkalmazás módjáról prédikáció vázlatokat. Március 12-én kisköri értekezleten kellett több mint 20 lelkésznek beszámolni, miként oldotta meg a feladatot, és a gyülekezet hogyan fogadta a tanítást.” Kovács Tibor segédlelkész egyebek között ezt mondta: „Az igehirdetésnek erre az eltévelyedésére jellemző illusztrációk voltak a most felolvasott igehirdetési vázlatok. Az esperes úr által előterjesztett igemagyarázatokban éppen az volt a meglepő, hogy a textusok szinte kivétel nélkül a különös kegyelem világából vették, és az üdvüzenet mégis teljesen hiányzott belőlük. Pedig csak azzal segíthetünk a termelőszövetkezetek jövőjének... Szavait nagy megdöbbenés fogadta. (...) Csak egy akadt, aki kiállt mellette, egy másik segédlelkész: Fekete Péter.” (Török István: Méltató megemlékezés. I.m. 7-8.)

¹¹⁴⁶ Török István: A Jeremiás 17,5-8 magyarázata, I.m. 1. Török igazsághoz ragaszkodó és az Isten előtti felelős lelkiismeretiségre törekedett. Professzortársa, Erdős Károly is követendő példával járt előtte ebben: „tanúja voltam, hogy gyűléseken, olykor feszült légkörben, tudott kevesedmagával szavazni. Pedig igazán nem jó érzés

8.2.1.3. Misszió, diakónia, humanizmus

Török a misszió gyülekezetgyarapító gyümölcsseire is vágyott. Látva a gyülekezeti tagok fogyatkozásának valóságát, felelősséget érzett a misszióról szóló tanítás és tartalom félreértelmezésével, leszűkítetttségével szemben való kiállásért is. Az igehirdetés minőségének e kérdésben betöltött szerepét korábban már körüljártuk. Török lelki alkatának láttatásakor pedig a benne lévő elkötelezettséget is észrevehettük. Ő a népegyházi kereteink két világháború közötti „virágkorában” is komoly pásztori jelleget siettetett a lelkészek, gyülekezeti munkások szolgálatában. E szükség hiányának kontúrjai a kommunizmus sorvasztó korában pedig csak tovább élesedtek a szemében: *„Korábban, midőn még a templomozás általános és töretlen társadalmi konvenció volt, megengedhettük magunknak, hogy a legtöbb gyülekezeti tagot, csak látásból ismertük. Így nem mehet tovább.”*¹¹⁴⁷

Török tudatában volt annak, hogy *„a misszió önzetlen cselekedet. Felszabadító lelki segítséget nyújt az emberi nyomorúságok közepett s nem az ún. keresztyének statisztikai gyarapítását célozza.”*¹¹⁴⁸ Igen kritikus volt önmagával és önmagunkkal szemben is, mert a hivatalosan is ateista államban folytatandó misszióknak szempontjából sem az úgymond ateistáktól való elzárkózást, sem pedig az üdvuniverzalizmus *„kényelmes és felelőtlen”* következtetését nem tartotta járható útnak. Helyette azt tartotta, hogy a legkülönbözőbb élethelyzetekben is a felebarátot ígével megszólító józan reménységgel kell viseltetnünk, mint akik tudják, a rangrejtve előttünk járó Krisztus az, aki a talajt előkészíti az igemagvak befogadására.¹¹⁴⁹ Abban, hogy az ateistákkal szemben ne gyűlölettel és félelemmel viseltessünk, szerinte segít minket a tudat, hogy Krisztus értük is meghalt. Ellenben ha ezeknek az érzéseknek engedünk, akkor csak az önigazultságunkról szolgáltatunk bizonyítékot.¹¹⁵⁰

Kérdésünk lehet, hogy a misszió parancsát az állam és egyház tiltó-korlátozó intézkedései ellenére Török milyen konkrét utakon tudta elképzelni? Ismerve az 1948-ban már kiadott dokumentumokkal is alátámasztható korlátozásokat, amelyek ezt a küldetést csak az istentisztelet tartására és az állam szolgálatára redukálták.¹¹⁵¹ Azt vehetjük észre Török elemzéseivel, a megváltozott körülmények között is a jézusi missziói parancs betöltésére való ösztönzésével, hogy a meglévő „hivatalos” kereteket igazi tartalomban éljük meg (a templomi igehirdetés legyen valóban igehirdetés)¹¹⁵², illetve komoly hangsúlyt helyezett a személyes

---

kisebbségben maradni. Dehát Helvét-hitvallásunk szerint nem a többség, hanem az igazság dönt, s ezt a hitvallást ő tartani is akarja.” (Török István: Erdős Károly és a debreceni hagyomány. I.m. 13.)

¹¹⁴⁷ Török István: Szabadság és szeretet. I.m. 2.

¹¹⁴⁸ U.o.

¹¹⁴⁹ Török István: A humanizmus és a misszió. I.m. 1-2.

¹¹⁵⁰ Török István: Über die Obrigkeit einst und jetzt. I.m. 406.; valamint u.ő.: Szabadság és szeretet. I.m. 1.

¹¹⁵¹ Fazakas Sándor: Új egyház felé? - A második világháború utáni református egyházi megújulás ekkleziológiai konzekvenciái. Dissertationes Theologicae 4. Debrecen, 2000. 112-116. Fazakas Sándor itt a kommunista rendszerhez torzított új missziói paradigma deklarálásaként ezt a két alapvetőnek mondható, új helyzetet szabályzó dokumentumot emeli ki: a „Missziói Szabályrendelet”, valamint az ehhez fűződő, Bereczky Albert által megfogalmazott új irányelvek követésére buzdító „Testvéri Izenet”-et. Mindkettőt mint az egyház, benne a tisztséget viselők, egyháztagok e szolgálatát kereteiben és tartalmában egyaránt minimálisra szűkítő rendelkezés, illetve követendő irányelvként értelmezve.

¹¹⁵² Lsd. főként 6.2. alfejezet

kapcsolatokon keresztül sürgetett misszióra, ezt már csak a népegyházból „üldözött egyházzá” alakuló státuszunkból is következőnek tartotta.¹¹⁵³ További elengedhetetlen küldetésnek érezte a józan, kritikai teológiai gondolkozás megőrzését, még ha ebből hátrátételünk is származik.¹¹⁵⁴

Török ebben a misszióban is az „ideológia által eltakart embert” kereste, mert mint tanította, „*megeshet, hogy a marxizmusban fontosabbá válik az ideológia, mint az ember, Isten szemében azonban az ember fontosabb minden ideológiánál.*”¹¹⁵⁵ Ennek a szolgálatnak pedig meggyőződése szerint a szeretetből kell kiindulnia, ez ugyanis a leghitelesebb motíváló erő.¹¹⁵⁶

Ugyanez az elgondolás volt érvényes nála a diakóniai szolgálatunkra is. Török esetében feltűnő, hogy ezt a szót önmagában nem sűrűn használja, helyette, amikor erről a fogalomról szól, észrevehetően a felebarát iránt tanúsítandó szeretet összefüggésében tanít. Sőt, szóhasználatában a „*felebaráti szeretet*” már-már a diakónia szinonimájává válik, azaz a „*felebarát szolgálatává*”.¹¹⁵⁷ Ebbe az isteni küldetésbe egyaránt beleérti a testi- és lelki segítségnyújtás, gondoskodás egyidejű követelményét. Ezzel a tettekben megnyilvánuló, megváltottság miatti hálából induló bizonyágtétellel pedig hatékonyan utalhatunk a Küldőre, igazi Segítőre.¹¹⁵⁸ E gondolatok ismeretében nem véletlen, ha Török sérelmezi azt a fajta „diakóniát”, amely a szolgálat teológiájának hatása alatt elfeledte, vagy legalábbis háttérbe szorította a szükségben lévők iránti egyházi szolgálat bibliai alapjainak tanítását, és helyette egy pusztán humanista cselekedetként tüntette fel. Figyelmeztetett, hogy „*az alkalmazkodás időlegesen se rejtse véka alá kilétünket*”.¹¹⁵⁹ Nem tartotta helyesnek, ha elhallgatjuk ennek a szolgálatnak az igazi hátterét, azaz, hogy az első kőtábla és a szeretet kettős parancsa első felének igéi vezérelnek bennünket ebben a szolgálattételben.¹¹⁶⁰ Török a Heidelbergi Káté 5. kérdés-feleletének csorbulását is meglátta abban, hogy az egyházunk államhoz való viszonyulása során az emberi jóságban hamisan bízva, nélkülözi az emberi természet romlottságának bibliai állítását, teológiai nyelven megfogalmazva, „*a iustitia civilis olyan erős hangsúlyt kapott nálunk, hogy a iustitia christiana alig jutott szóhoz mellette, vagy olykor a iustitia civilis szolgálatába állítódott.*”¹¹⁶¹ Itt szerinte ismét a szolgálat teológiájának fő problémái öltöttek testet, mert az egyházban, a szószékeken és egyéb fórumokon összemosták az ecclesia servans és ecclesia servilis elveit.

---

¹¹⁵³ Lsd. 6.1.3. alfejezet

¹¹⁵⁴ Lsd. 4.2.2.; 4.3.2. és 9.2.2. alfejezet

¹¹⁵⁵ Török István: Az ateista felebarát megértéséről. I.m. 71.

¹¹⁵⁶ Török István: Szabadság és szeretet. I.m. 1.

¹¹⁵⁷ Török István: Etika. I.m. 108.

¹¹⁵⁸ U.o. 109.

¹¹⁵⁹ Török István: A szolgálat teológiája és a keskeny út. I.m. 104-105.

¹¹⁶⁰ Török István: Hogyan tovább? I.m. 2.

¹¹⁶¹ Török István: Tájékoztató feleletek. I.m. 2. Ugyanezt a problémát látja később is, azaz, hogy „az eredendő bűn valóságos arányainak az elhallgatása: az evangélium továbbadását gyengíti...”. (A szolgálat teológiája és a keskeny út. In: Határkérdések. I.m. 105.)

8.2.1.4. Kérdések a „békeharc” körül

Török István a békét elsősorban szótériológiai értelemben fogta fel, azaz, mint Krisztus békéltető munkáját, amely a megváltás teológiai fogalmi körén belül értelmezendő. Tévedést lát abban az egyházi jelenségben, hogy a békét a teológiai környezetéből, bibliai fogalmi köréből kiragadva hangoztatjuk. Török ezért is állítja: *„A béke a Biblia szerint az üdv körébe tartozik.”*¹¹⁶² Török elgondolása szerint ez ebben a formában egy múltbeli esemény, amelynek hatása a mindenkori jelenre is kihat: *„a megbékélést Isten már véghezvitte: Jézus Krisztus élettörténetében és halálában. Jézus krisztus halálából való feltámadásában meg is pecsételte isteni kijelentés szintjére emelte. (...) Ahol befogadják, a béke nem valami szép eszme, amit mi találunk ki, nem vágyálom, amit mi ápolgatunk, hanem Isten adta forradalmi valóság, Isten teremti és Isten teszi láthatóvá.”*¹¹⁶³ Nem vitatta a béke társadalmakban, így hazánkban is szükséges meglétét, de azt igen, hogy a mi egyházi misszióknak főcélja egyedül annak munkálása lenne. Ahogyan mondta, *„az egyház békemunkája ne legyen a misszió pótléka, hanem csupán az egyházi missziótevékenység egyik formája...”*¹¹⁶⁴

A hitben befogadott evangélium az elsődleges, amely megmutatja ennek az isteni megbékélésnek Isten és ember, ember és ember közötti mélységét. Ennek hatásugarán belül, ily módon a békéért élve, tudunk csak mint egyház a békéről hitelesen beszélni. A II Korinthus 5,14-24 révén is ezt a krisztológiai, hitben megvalósuló értelmezést részesítette előnyben, amely az emberi kapcsolatokban is evangéliumi mérték szerint nyilvánul meg, megelőzve ezzel a politikai, vagy nemzeti küldetést.¹¹⁶⁵ Ennek a fajta békének a hirdetésére bátorította lelkészársait is: *„Csakugyan a megbékélés és testvériség evangéliumi többlete árad-é rajtunk át a társadalomba, vagy pedig igazi segítség helyett, csak a társadalom kész formuláit öltöztetjük kegyes szólamokba?”*¹¹⁶⁶

Török a szocializmus korát Isten ügye szempontjából egyébként éppen nem a béke korszakának ítélte, hanem (az ige hirdetésének feladata szempontjából) inkább egy olyan kornak, *„amikor az egyház hajója viharzónában vergődik.”*¹¹⁶⁷ Ezt a külső béke ellenére is így vélte. Török tehát a túlhajtott békemozgalom mögé látva teocentrikusan, azaz bibliai szemszögből értelmezte e kérdést, és így mondta, hogy *„nem az atombomba a legnagyobb veszedelem erre a világra, hanem az élet értelmetlenné válása, amely az elpusztítás eszközeit, köztük az atombombát is kézbe adja.”*¹¹⁶⁸

A hamis béke helyett Török inkább az igazság felvállalása mellett tört pálcát: amikor pedig Tóth Károly a KBK¹¹⁶⁹ főtitkára nyílt levelezést folytatott Karl Halaskival 1974-ben az izraeli-arab konfliktus ügyében,¹¹⁷⁰ Török helyeselte Tóth e konkrét ügyben megnyilvánuló

¹¹⁶² Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 95.

¹¹⁶³ U.o.

¹¹⁶⁴ Török István: Szabadság és szeretet. I.m. 2.

¹¹⁶⁵ Török István: A békéltetés küldetésében. (An 6129.), 1-2.

¹¹⁶⁶ Török István: Magánlevél 1975. márc. 14-i keltezéssel. (Kézirat)

¹¹⁶⁷ Török István esketési beszéde 1977-ben. (Kézirat), 1.

¹¹⁶⁸ Török István: Szabadság és szeretet. I.m. 2.

¹¹⁶⁹ Rö.v.: Keresztény Békekonferencia

¹¹⁷⁰ Tóth az egyik főtitkári nyilatkozatában az arabok álláspontját támogatta. (Török István: Egy levélváltás margójára. (An. 4995.), 1. (1974. jún. 28.))

törekvését, aki szerint sem a Jn 14,6-ban szereplő jézusi hármasság (út, igazság, élet), sem a végítélet, de még a 9. parancsolat sem mentesít minket, hogy „*az emberi igazságok terén ne tájékozódjunk, történeti eseményekben állást ne foglaljunk, s ne nevezzük bűnnek a bűnt! 'Igaz, a mi ítéletünk nem tökéletes és nem végérvényes', de ez sem tarthat vissza minket, még a számunkra kényelmetlen állásfogalásoktól sem.*”¹¹⁷¹ Azt viszont kifogásolta, hogy ennek az elvnek a mi itthoni, szocializmus alatti útkeresésünkben is érvényesülnie kellett volna, ezért így folytatta: „*Mennyivel hitelt érdemlőbb lenne akkor a mi teológiai megújulásunk emlegetése!*”¹¹⁷²

8.2.1.5. Egyházkormányzati anomáliák

Török szükségesnek látta az egyház földi működéséhez szükséges jogi forma meglétét. Az egyensúly fennállását e téren is kívánatosnak ítélte, ezért egy igen szemléletes képet alkalmazott a külső rend ezen alapvető természetének kifejezésére: „*nem a héj termi a csigát, hanem a csiga a héjat és nem közömbös a csiga életére, hogy milyen a háza; a csiga élete és a háza között nem véletlen és nem önkényes, hanem kétségtelenül szerves összefüggés van. Szerves összefüggést kell látnunk az egyház élete és ez élet külső formája közt is.*”¹¹⁷³

Az egyház szervezetében Kálvinra hivatkozva Krisztus főségét tartja a legelőbbre valónak, mert csak ekkor tudnak rendeltetészerűen testet ölteni, működni a különböző, igei szolgálatra adatott tisztségek.¹¹⁷⁴ A mi egyházunkban a presbiteri rendszer az episzkopalizmussal¹¹⁷⁵ keveredve áll fenn, ezért, ha szükségesnek is, de mégis sokatmondóan hívja fel a figyelmet arra, hogy „*egyházalkotmányunk éppen kevertségénél fogva a tisztázatlan kérdések sorát rejti és sokféle veszélyeztetettsége különösen éber vigyázásra késztet mindnyájunkat.*”¹¹⁷⁶

Ez, az Etika című egyetemi tankönyvében udvariasan megfogalmazott elővigyázatosság nem ok nélkül való, ugyanis a meglátása szerint az egyházunkban a szolgálat teológiájának egyik negatív hozadéka volt a központosított hatalom gyakorlása. Már a kommunista hatalomátvétel után megfigyelhető volt az a tendencia, hogy egyes kommunista ideológiához hű egyházi emberek maguknak vindikálták a jogot az egyház ügyeiben

---

¹¹⁷¹ U.o.

¹¹⁷² U.o.

¹¹⁷³ Török István: Etika. I.m. 150-151.

¹¹⁷⁴ U.o. 151.

¹¹⁷⁵ Török a püspöki tisztséggel járó veszélyt minden konkrétum nélkül így is megfogalmazza: „Ha egy ember kezébe fut össze az egyházkormányzás minden szála, legyen bár az illető a megtestesült szolgálat és alázat, akitől minden hatalmaskodás távol áll, az emberi esendőség folytán hamar egyházfőnek, főpásztornak tekintik, s így elhomályosul az az alapigazság, amelyet a Westminsteri Hitvallás így fejez ki: 'Ecclesiae caput extra unum Dominum Jesum Christum nullum est.' Hasonló megfontolások alapján a II. Helvét Hitvallás még a "pap" nevezetet is tiltja: Krisztus az egyedüli főpap örökkön örökké, 'akinek a méltóságából, hogy semmit le ne vonjunk: a pap elnevezést egyetlen egy egyházi szolgának sem adhatjuk meg' (XVIII. 8.).” (Török István: Etika. I.m. 152-153.) Töröknek ebből a felfogásából eredeztethető az a vélekedése is, ami az egyházi tisztségekben lévők elsősorban lelki felelősségét domborítja ki: a „lelkész-evangelizációt” illetően, 1980-ban azt véli, hogy „voltaképpen ez volna ma espereseink és püspökeink elsődleges feladata.”(Török István: Költő Gyula lelkész-társamnak. (Kézirat), 1.)

¹¹⁷⁶ Török István: Etika. I.m. 153.

önhatalmúlag való, vagy csak szűk körrel történő egyeztetés szerinti eljárásra. Ez a jelenség az idő múlásával csak megerősödött. Az egyházkormányzati struktúránkat tekintve pedig leginkább a püspöki tiszt volt alkalmas erre a centralizálásra.¹¹⁷⁷

Török nem volt a püspöki rendszer ellen, sőt, jó ideig végezte szolgálatát egyházunkban a kommunista diktatúra előtt úgy, hogy a fenti kitételekkel működőképesnek látta ezt az egyházvezetési struktúrát is. A kommunizmus alatti „konstantini állapotok” felerősödését azonban aggódva figyelte, mígnem eljutott erre az összefoglalásszerű megállapításra: „*a püspök személye a legfontosabb összekötő kapocs az állam és az egyház között. Ezáltal egyre nő a püspök hatásköre, s kialakul az epizkopalizmus, minden konzekvenciájával együtt. (...) A püspök munkatársa, különösen a lelkészek, gyakorlatilag egyoldalú függőviszonyba kerülnek az életfogytig választott püspöktől. A papság sajnálatosan eltávolodik püspökétől; a testvériesség, a kölcsönös szeretet megfogyatkozik.*”¹¹⁷⁸

Tulajdonképpen ebből a jelenségből eredeztethető felismeréseiben a többi, az egyházkormányzatban (elsősorban a püspöki tiszttel kapcsolatos) torzulás is. Ilyen helytelen gyakorlatnak találta például a püspök illetéktelen beavatkozását a tanbeli kérdések ügyébe. Ehhez kapcsolódik további sérelme is, ami a doktorálási rendszerünket érintette, aminek az ősi akadémiai joga is – példátlan módon – felsőbb egyházi grémium kezére ment át...¹¹⁷⁹ De további problémának látta a lelkészválasztás szabadságának korlátozását, Török szerint ezt az ősi gyülekezeti jogot is elvették a kommunizmus alatt, „*az már csak a döntés tudomásulvétele és elfogadása.*”¹¹⁸⁰ Máshol Török ezt a jelenséget „*választásnak álcázott kinevezési rendszernek*” hívja, de ugyanígy helytelenítően nyilatkozik a lelkészek indoklás nélküli áthelyezéséről is.¹¹⁸¹

Mindezekén túlmenően problémás jelenséggént figyelte a hatalom által centralizált sajtónkat is. Panaszt emelve fogalmazza meg, és „*életellenes kihatásnak*” nevezi, hogy a szocializmus alatt „*a pórázra fogott teológiai gondolkozás néhány egyházpolitikai gondolatra*

---

¹¹⁷⁷ Az egyik legkézzelfoghatóbb jelensége ennek az volt, amikor Péter János átadta a sárospataki, pápai kollégiumainkat, sőt, a budapesti és debreceni Dóczy Gimnáziumot is átengedte az államnak. Pedig még 1948. április 30-án hozott a zsinati tanács egy deklarációt „a református egyház és az állam viszonyáról és egyes kapcsolatos kérdésekről” (Pontosan: A Magyarországi Református Egyház Zsinati Tanácsának 1948. április 30-án hozott deklarációja a református egyház és az állam viszonyáról, és egyes kapcsolatos kérdésekről. In: Élet és Jövő, 1948. máj. 8. (címlapon)), amelyek pontosan szabályozták az egyházi intézmények megtartásának jogát és szükségességét. Az állam ehhez az egyezményhez nem tartotta magát. (V.ö. Bölcskei Gusztáv: A legújabb kori egyháztörténetünk áttekintése 1948-1990. 168. In: A Magyarországi Református Egyház története 1918-1990 – Tanulmányok, Sárospatak, 1999.) Török éppen erről nyilatkozta, hogy „az az egyház, amely a saját szava hitelén nem örködött eléggé, a nagy államosítások után megmaradt, sőt egyezményben biztosított intézményeiből létfontosságú ősi kollégiumokat – a patakit, meg a pápait – is feladott egy tál lencséért, vagy annak az ígéretéért. Ugyanakkor a püspöki hatalmat, ezt a kálvini egyházalkotmányban amúgy is kérdéses elemet, állami segédlettel páratlan mértékben kiépítette, illetve kiépíteni engedte, a többi tisztségbe pedig olyanokat emelt, akik a felhízalt püspöki hatalmat fenntartás nélkül kiszolgálják. Erről a hatalomról mondta 1956-ban Ravasz László: 'nem az egyházat képviseli az államban, hanem az államot az egyházban'.” (Török István: Családfánk ágai. I.m. 13.)

¹¹⁷⁸ Török István: Szabadság és szeretet. I.m. 2.; valamint u.ő.: Az új reformáció meg a régi. I.m. 53.

¹¹⁷⁹ U.o.; valamint ugyanehhez a kritikához Lsd. Török e műveit: Pár szó a zsinati tanács egyik határozatához. I.m. 122-123.; Néhány sor Péter és Irénke emlékére. I.m. 128.; Kiss Pál lelkészársunk: Barth Károly. időértelmezésének fejlődése és változása, különös tekintettel a Rómerbriefekre és a Dogmatikára. (An. 8316.), I.; Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 92.

¹¹⁸⁰ Török István: Az új reformáció meg a régi. I.m. 52.

¹¹⁸¹ Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 92.

szűkül le, alkalmatlanná válik széleskörű párbeszédre...”¹¹⁸² Török saját példája az elnémítását, személyének mellőzését tekintve önmagában is beszédes tény volt, de ezt a gyakorlatot szélesebb körben is felfedezve tette fel a leleplező kérdést a prófétai szolgálatunkkal kapcsolatban: „... ebben az egyetemes felelősségben tudunk-e evangéliumi szintű mondanivalóval szolgálni, vagy pedig csak a mindenkori jó vagy kevésbé jó politikai és társadalmi döntések szócsöve szerepét játsszuk?”¹¹⁸³ A tisztségek viselése közben jelentkező kísértésekkel kapcsolatban is azt írja: „Lehet, hogy a Gondviselés időnként fényt, világi előnyöket, kiváltságokat enged az egyháznak. Ezek szoktak megejteni bennünket. Vigyázzunk tehát: a szabály a Krisztusi-sorsban való osztozás, amivel az egyház központi helyzetéből gyakran a társadalom, a világ peremére szorul. Mellőzött, szegényes voltában is igyekszik küldetésével tőle telhetően szolgálni a világban.”¹¹⁸⁴

8.2.2. 1956 hatása Török életére

A szocializmusban, az „új politikai, társadalmi helyzetben” egyre beszűkültek a szabad gondolkodásnak, egyházunk szolgálatának lehetőségei. Az állam egyenesen a lassú, de biztos megsemmisítését tűzte ki célul. Erről a keserves folyamatról Török később, 1957-ben így értékel: „A korábbi tíz év felméréséhez rendelkezésre áll a hivatalos lap, a Református Egyház nyolc vaskos kötete s e mellett a hetilapok, folyóiratok, prédikációs- és tanulmánykötetek sora, telve helyzetelemző és útkereső megnyilatkozásokkal, többféle módon indokolt és egyre megújult döntésekkel. Ezt a beszédes és sokrétű anyagot, keletkezése óta a teológus érdeklődésével s az eseményekben részes és az eseményekért egyházi felelősséget hordozó ember szemével kísértem, a tíz év teológiai vitáiban, teológustársaimmal együtt nem egyszer személyesen is részt vettem. Ily módon erről a tíz évről a kortárs teológiai véleménye kialakulhatott bennünk, mint ahogy a dolog természete szerint ki is alakult...”¹¹⁸⁵ Ennek az lett a következménye, hogy Török hangot is adott a teológiai kritikáinak.

1956 februárjában a Szovjet Kommunista Párt XX. Kongresszusán megjelenő „új hangok” változást sejtető reményét Török is analógiaként fogta fel: amint ez a pártkongresszus az egyre halmozódó belső problémák miatt, ha Sztálin még élt volna is, „talán más módon, talán más szereplőkkel, de bekövetkezik...”, így a mi egyházunk tekintetében sem az az elsődlegesen vizsgálandó, hogy milyen külső körülmények vezettek az 56-ra kialakult állapotokhoz, hanem az igei megújulás a fő feladat.¹¹⁸⁶ Ugyanígy egyszerűsít

¹¹⁸² Török István: Isten szeretet – Isten félelem. (An. 5009.), 2.

¹¹⁸³ Török István: A szolgálat teológiája és a keskeny út. In: Határkérdések. I.m. 101. A Törököt jellemző ilyen konkrét példa a következő: „Egyik sajtókonferenciánkon pl. a legfrissebb cikkek reám bízott kritikai elemzése kapcsán megjegyeztem: lapunk ilyenfajta lihegő lelkendezését a rendszer lehet, hogy honorálja, de nem respektálja. Azzal vágtak vissza, ha nem értem meg az ő 'politikai megtérésüket' – ezt azidőtájt a hitbéli megtérés 'kiegészítésének' tekintették! – akkor hogy vehetem fel elsején az állami forrásból folyósított fizetésemet?! – A vita hevében azt találtam mondani: a fizetést addig vehetem fel nyugodt lelkiismerettel, amíg nem az a pénz határozza meg, hogy mit mondok!” (Török István: Családfáink ágai. I.m. 12-13.)

¹¹⁸⁴ Török István: Az egyház cél, vagy eszköz? In: Confessio, 1994/3. 97.

¹¹⁸⁵ Török István: Visszatekintés. I.m. 1.

¹¹⁸⁶ Török István: Hozzászólás. I.m. 3. Ezzel cseng egybe Török decemberi helyzetértelmezése is, amikor az Országos Intézőbizottság körüli kérdések tekintetében ezt mondta: „Lehet, hogy ez az életnyilvánulás nem

az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának július 29-től augusztus 5-ig tartó galyatetői konferenciája jelentőségét illetően. Török nem sejt Visser't Hooft szavai mögött uszítást, vagy tudatos politikai felbujtást, az ott megfogalmazott nyilatkozatok pedig nyilvánosak.¹¹⁸⁷ Egyszerűen megfogalmazták az ige fényében felismert torzulásokat és tévutakat, így e konferencia légkörét már a változás, megújulás iránti vágy jellemezte.

Az ősze országosan is kirobbanó forradalom pedig az egyházunkon belül is kiélezte a hatalom kiszolgáltatásában részt vevő egyházi vezetők és a hitvalló lelkészek, teológusok ellentétét, így történt ez Debrecenben is, ahol Miklós Dezső akadémiai szenior vezetésével küldöttség jelent meg Péter Jánosnál, felszólítva arra, hogy mondjon le.¹¹⁸⁸

Miután Budapesten megalakult az Intézöbizottság, és Ravasz püspököt visszahívták a Budapest-Kálvin téri Egyházközség lelkipásztori tisztébe, Péter is úgy érezte, hogy le kell mondania.¹¹⁸⁹ Ez meg is történt, méghozzá ilyen szavak kíséretében: „*Népünk és egyházunk mai helyzetében, legteljesebb meggyőződéseim szerint, nekem egyházunk és a magam megújulása érdekében eddigi szolgálati körömből ki kell válnom. Mélységes fájdalomban és bűnbánatban jutottam erre a döntésre s nem külső körülmények kényszerítenek arra. Ez a döntés hitben, az egyházban, az egyházért érlelődött meg. (...) A hibáimért rám háruló felelősséget egy pillanatra sem enyhítem, sem magam, sem mások előtt a közelmúlt külső körülményére való hivatkozással. Minden megnyilatkozásomért, döntésemért és tettemért engem terhel a felelősség.*”¹¹⁹⁰ Ezt az október 31-én megírt levelet november 2-án az általa összehívott Tiszavidéki Egyházkerület Elnökségi Tanácsán fel is olvasta.¹¹⁹¹

---

mindenben szép. De hibáztathatjuk-e az újszülöttet azért, mert éktelen sírással ad először életjelet magáról?” (Török István: Felszámolás és újrakezdés. In: Adalékok. I.m. 261.)

¹¹⁸⁷A nyilatkozatokat az Út című lapunkban le is közölték. Az egyik legfontosabb ilyen az EVT népek örendelkezési jogáról, szabad vallásgyakorlatáról szóló nyilatkozata: „Az emberek utazhassanak szabadon, találkozhassanak egymással és ismerhessék meg szomszédait, hogy a személyes érintkezés útján kereshessék a megértést, és köthessék meg a barátságot s így teremthessenek kölcsönös bizalmat és tiszteletet. Ugyancsak szabadoknak kell lenniük abban, hogy megválaszthassák, ki és milyen módon kormányozza őket. Szabadon kell, hogy engedelmeskedhessenek lelkiismeretük parancsainak. Legyen meg szabadságuk Isten imáadására, tehessenek bizonyosságot hitükről, és abban nevelhessék gyermekeiket, templomban, iskolában, ifjúsági összejöveteleken. Felszólítunk minden keresztyént arra, hogy mindezeket vegyék szívükre és munkálkodjanak mindezekért az imádság, és a múlt mulasztásaiért érzett bűnbánat lelkületével és Uruknek és Mesterüknek nevében, aki az út, az igazság és az élet.” (Az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának nyilatkozata a nemzetközi kérdésekről. In: Az Út, 1956. aug. 12.)

¹¹⁸⁸ Filep Tibor: Debrecen 1956. I.m. 95-96. Török több tanítványa, köztük Bán István, Fekete Péter, Kovács Tibor és Szabó Dániel is meghurcoltattak az igei tanítás tisztasága melletti kiállásukért. A Bán István bebörtönzéséhez vezető, „Szabolcs-Szatmár népéhez” intézett, 1956. okt. 31-én elmondott bátor (reformációi) ünnepi rádióbeszéde megtalálható itt: Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956-1957-es esztendőben történetekhez. Kálvin Kiadó, Budapest, 2006. 415-419. Fekete Péter pedig egy „Memorandumot” is szerkesztett, amelyben részletesen kifejtette, hogy Kovács Tiborral hogyan kerültek az akkori politikai hatalmat kiszolgáltató egyházi vezetéssel szembe. (Tariska Zoltán: Kincs törékeny cserépedényben. I.m. 47.) Innen megtudjuk azt is, hogy ezt a dokumentumot a galyatetői konferencián a mosdóknál állva laponként adták át megbízható teológushallgatók olyan személyeknek, akikről feltételezték, hogy a szándékuk szerint használtatik fel az írás.

¹¹⁸⁹ Filep Tibor: Debrecen 1956. I.m. 96.

¹¹⁹⁰Péter János lemondó levele. In: Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956-1957-es esztendőben történetekhez. I.m. 178-179.

¹¹⁹¹Filep összefoglalásából a következőket emeljük ki: e jelentőségteljes tanácskozáson jelen voltak a tanácsbírók, az egyházkerületi tanács debreceni tagjai, valamint a teológiai akadémia professzorai is. Az előre megírt levél felolvasása után Péter János olyan közvetlen munkatársai is felajánlották lemondásukat, mint Bartha Tibor missziói előadó, Ferenczy Károly főjegyző, Gaál István jogügyi előadó. Török István volt az, aki feltette a

Az 56-os őszi eseményeknek egyházjogilag az egyik legkérdésesebb pontja az Országos Intézőbizottság megalakulása, illetve az ezzel kapcsolatos lemondások kezelése volt. A forradalom leverése után, a megtorlások idején nem véletlen, hogy ez volt az az egyik legsűrűbben hivatkozott esemény, amivel az állam kiszolgálói az egyházi megújulás befeketítését munkálták. Török sem tudta teljes aggálymentességgel kezelni ezt a lépést, mert egyházunk jogrendszere ilyen intézményt akkor nem ismert, de abban a válsághelyzetben ő sem látott más kiutat az addigra hiteltelenné vált egyházi vezetőség távozása révén támadt új betöltése érdekében. Ez az „átmeneti jellegű szükségmegoldás” az ő szemében azzal kapta meg a hivatalos pecsétet, hogy Ravasz kérésére a presbitériumok határozatban nyilvánították ki a csatlakozást az Intézőbizottság kezdeményezéséhez, a legtöbb egyházközség pedig ezt meg is tette.¹¹⁹²

1956-ot, a közvetlen előzményeivel és következményeivel együtt azért emeljük ki Török életének e szakaszát tekintve, mert a kommunizmus időszakán belül számára a legjelentősebb megpróbáltatás az 1956-os forradalmi események révén jelentkezett. Noha az azt megelőző időszak is sok gyötrelmet, nyomorúságot okozott az ő személyére nézve is,¹¹⁹³ a forradalom megújulási ideje alatt nyilvánított hitvalló, igazsághoz ragaszkodó, egyházunkat, mint Krisztus egyházának egy részét a tévutaktól féltve őrző lelkülete számos viszontagságot hozott számára. Az ebben a viszonylag rövid időszakban tanúsított helytállása okozta a

---

kérdést, elfogadják-e lemondásukat, és ha igen, akkor milyen nyilatkozat fog megjelenni a tanácskozásról. Török felszólalása után az összes egyházkerületi tisztségviselő lemondása és az általános tisztújítás is vitatéma lett. Elhatározták a Tiszáninneri Egyházkerület azonnali visszaállítását. Czeglédy Sándor professzor beszámolt a nyári, galyatetői EVT konferenciáról, illetve annak a külföldi résztvevőit idézte, akik falvakban járva, beszélgetve papokkal, gyülekezetekkel, megdöbbentő képet kaptak: az egyházi vezetőség nyilatkozatai mennyire nem reprezentálják egyházunkat. Varga Zsigmond így nyilatkozott: „a Seregek Ura még nem mondta ki a döntő szót, sőt, minket azzal büntet, hogy nekünk sem mondta meg. Viszont a másik dolog pedig az, hogy nem kezdetünk egy korszakot hallgatással.” A nézeteltérés tulajdonképpen Péter János hívei és a megújulást sürgetők között támadt. Túlnyomórészt a teológiai professzorok hatására e tanács végül szabad utat engedett a gyülekezetekben elinduló megújulási mozgalomnak (a forradalom szót kerülve), csatlakoztak a Ravasz-féle egyházi programhoz. (Filep Tibor: Debrecen 1956. I.m. 96-98.) A megújulási mozgalom témájához lásd: Kiss Réka: '56 után - megtorlás a református egyházban. In: Rubicon, 2017/4, 59-67.

¹¹⁹² Török István: Felszámolás és újrakezds. I.m. 260-261. Ez a bizottság még nagyon friss volt, a csatlakozások is folyamatban voltak, a fő cél, azaz az egyházi megújulás jegyében zajlott minden. Mivel nem volt látható a jövő kifejlése, de ezek a folyamatok reményt keltőek voltak, Török három feltételt szabva tekintett optimistán erre az ideiglenes szervezetre, azaz az Országos Intéző Bizottságra: először is, hogy a cselekvés szüksége hozta létre (azaz a létrehozók jó szándéka vezérli), azután, hogy Ravasz szellemi és erkölcsi súlyához fogható személy kötődjön hozzá, harmadik kikötésként pedig a presbitériumok többségének a felhatalmazása működtesse. (U.o. 260.) Tudta azt, hogy ez a Bizottság, amint azt az alakuló gyűlésén is kimondta, mihamarabbi törvényes választásokat akar kiírni, ami ismét csak az átmenetiségét erősíti.¹¹⁹² Nem hiába figyelhetjük meg, hogy Török 1956-ban, ami az egyház megújulásának módját illeti, leginkább a vezetőségek megújulására fókuszált. A „Felszámolás és újrakezds” című előadásában is, miután értelmezi Ravasz november 1-ei rádióbeszédét, a választások lebonyolításának szempontjaira teszi a hangsúlyt. (U.o. 264-265.) Jellemző Törökre az a teocentrikus gondolkodásához tartozó józanság is, ami ezt mondatta vele decemberben az egyházkerületi közgyűlésen: „De vajjon nem kísért-e új formában ma is az emberekben való bizakodás? November elején, az új korszak legtisztább szándékú meghirdetésébe is, nem csúszott e be egy-egy hamis hang, amely nagyon is a forradalmi erőkre vetett emberi bizakodás jele volt? És most nem lép-e ennek a helyébe a politikai változáshoz való óvatos és sunyin számító alkalmazkodás?” (Török István: Jeremiás 17,5-8 magyarázata. I.m. 1.) Ezzel pedig még az egyházi megújulás tekintetében is az óvó figyelmeztetésének adott hangot, számolva a veszéllyel, hogy a kibontakozóban lévő berendezkedés ne essen ismét a múlt hibáiba.

¹¹⁹³ Török István: Családfáink ágai. I.m. 12. k.

későbbi félreállítását és a teológiai szolgálata formájának megváltozását, azaz a fokozatos háttérbe szorítása révén a „*megváltozott hallgatóság előtti szereplését.*”¹¹⁹⁴

8.2.2.1. Török István 56'-os nyilvános felszólalásai

Szükséges előrebocsátanunk, hogy Török 56' révén elmondott helyzetértékelései, intései, nem csupán a forradalmi események időszakára érvényesek, hanem a kommunizmus fennállása alatt végig, más és más kontextusban, de később is ismétlődnek, mivel a kiváltó okok nem szűntek meg. Ezért a korszak végén, a rendszerváltást megélve mondta egy csokor teológiai témájú helyzetelemző tanulmányáról: „*Az adott témákat, a dolog természete szerint, igyekeztünk egységes módon, teológiailag megközelíteni: Ez óhatatlan ismétlésekkel járt. Elnézést kell kérnem az ismétlésekért: az események ismétlődtek! Kellő ellenőrzés híján, ugyanazok a bajok különböző összefüggésekben, más-más formában újra előtűntek...*”¹¹⁹⁵

Török 56-os előadásai sem stílusukban, sem előadásmódjukban nem számítanak az általában is megszokott hangneméhez képest eltérőnek, azonban az életére gyakorolt hatásukat tekintve leginkább az 1957-ben egyházpolitikánkban sajátos módon tetten érhető nagyfokú megtorlási hajlamot mutató viselkedés miatt kezelték azokat érzékenyebben, mint egyébként máskor. Ezek a kritikák, figyelmeztetések tehát nagyban egybeesnek azon anomáliák taglalásával, amelyeket ő a szolgálat teológiája elemzése révén egészében véve is kifejt.

Török Istvánnak a jelen ismereteink szerint négy, kifejezetten 1956-tal kapcsolatos felszólalása lelhető fel, ötödikként pedig fontos megnyilatkozásként tekinthetünk egy főként teológiai helyzetelemző előadására is. Ezek mind az egyházunk berkein belül folyó ügyekre koncentrálnak. Közülük négy a forradalom előtt, egy pedig azután készült el.¹¹⁹⁶ Ezekre jellemző, hogy Török nem akart olajat önteni a tűzre, a lobbanékony hangulat közepette inkább nyugtatott felszólalásaival. Kimérten, de prófétai határozottsággal, az ige felől értelmezte az eseményeket, miközben végig az egyházunk megújulásának szükségességére koncentrált.

Időben az első, a „*Tájékoztató feleletek a holland református zsinati küldöttség kérdéseire*” (1956. szept. 12.) című előadása egy referátum, amelyet a Tanári Kar előtt adott elő németül az ekkor hozzánk érkező Holland Református Zsinati Küldöttség jelenlétében, így ez a megnyilatkozás páratlan értékkel bír abból a szempontból is, hogy benne a nyugat-európai hittestvérek számára akkori egyházunkról teljes képet lefesteni kívánó törekvés is megfigyelhető. Ezen Török rendszeres teológusként németül adott elő, és előadásában a holland vendégek érdeklődésére először a hitvallásainkhoz húzódó viszonyt taglalja, majd

---

¹¹⁹⁴ Itt elsősorban arra gondolunk, hogy a hivatalos megnyilatkozások lehetőségeinek bezárulása után személyi tekintetben inkább egy olyan összetételű közösség tartotta vele a kapcsolatot és kérte ki véleményét, akik maguk is a politikai hatalom, vagy a regnáló egyházkormányzati rendszer áldozatai, vagy azzal egyet nem értők voltak.

¹¹⁹⁵ Török István előszava a „Határkérdések szolgálatunkban” c. előadás-gyűjteményéhez. I.m. 5.

¹¹⁹⁶ E témához lsd. Hotorán Gábor: Török István küzdelme kora ideológiájával. I.m. 35-42.

bemutatja az akkor szerinte három teológiai irányzatban valamilyen módon mindegyik teológia elfér, majd fókuszpontját a „hivatalos teológiánk” bemutatása képezi.

Utána a „*Hozzászólás Péter János püspök úr és a Debreceni Theológiai Tanári Kar 1956. október 1-re tervezett tanácskozásán*” (1956. szept. 29.) című véleménynyilvánítása következik. Ez a munka a kifejezetten a tanári kar tagjaként és annak szemszögéből elemzi a kar viselkedését az egyházkormányzattal és a diáksággal szemben olyan jelenségekkel kapcsolatos állásfoglalások terén, mint például amilyen a Bethánia mozgalom aktivizálódása, vagy olyan közkézen járó megnyilatkozások, amelyeknek a szerzősége vitatott volt. Ekkor megkerülhetetlen kérdésként szembesítette önmagát és a kartársait azzal a mulasztással, hogy órállói pozíciójukat megfelelően látták-e el, azaz az ige iránymutatása szerint hallatták-e hangjukat, ezzel a teológiai kritikával is segítve az épp aktív egyházkormányzatot, vagy szemet hunytak a visszasságok felett, esetleg hallgatásukkal vagy támogatásukkal nehezítve a történeteket. Erre a kijózanító számvetésre az egyik legjellemzőbb példát a következő szavai adják: *“Mi évek óta mindenben alkalmazkodtunk az egyházkormányzathoz. Abban is készségesen és buzgón segédkezett nyújtottunk, amelyben éppen teológiai okokból nem kellett volna. A könnyebb és kockázatmentesebb megoldást választottuk, s a jelen helyzetében éppen erre az olcsóságra kell ráfizetnünk. Egyelőre még nem is tudjuk pontosan felmérni, hogy mennyit. A kar olyan volt, mint egy tükör, amely híven tükrözte az egymást követő egyházkormányzati elgondolásokat, s ha olykor mégis mutatkozott a tükrön valami folt, vagy homály, elég volt kíméletesen letörölni, s tisztán tükrözött tovább. Az egyházkormányzat ezen a törölgetésen túl, nem is talált semmilyen érdekeset a tükrön.”*¹¹⁹⁷ Majd a kartársait belátásra ösztönözve ezt is mondta: *„...meggyőződésem szerint ettől a belátástól függ, hogy mint kar, egyáltalán tehetünk-e valami jó szolgálatot az adott helyzetben, vagy pedig szándékunk ellenére nem a jóval gyógyítjuk a rosszat, hanem a megszokott és tovább melengetett rosszal nyomjuk el a jót. Meg vagyok győződve, a jó végül is győz. Csak az a kérdés, általunk-e, vagy ellenünkre? Ha fejtegetésem valószerű, és lényegében helytáll, a kar most az önrevízió és az újrakezdés elodázhatatlan kötelezettsége előtt áll.”*¹¹⁹⁸

Harmadikként ismerjük még a „*Jeremiás 17,5-8 magyarázata*” (1956. dec. 10.) című egyházkerületi felszólalását is, amely nem más, mint egy prófétai erővel bíró áhítat, amely révén aktualizálja Isten ígését az eseményekre. Ha stílusban és erélyességben állapíthatunk meg fokozatokat, akkor ez a legszenvedélyesebb 56-os megnyilatkozása. Az ige témájához igazítva átkozott magatartásnak látta a regnáló politikai hatalom gátlástalan kiszolgáltatását, e magatartást pedig az összes bűnével a jeremiási gondolatkörbe fonta. Az egyik legdrámaiabb szakasz e szolgálatából így szólt: *„Az Ige, az annyiszor lekicsinyelt Ige, most arra emlékeztet, hogy az egyházkormányzat előttünk és bennünk végbement összeomlásában lássuk meg az átok beteljesedését rajtunk. Amíg erre a belátásra el nem jutunk, csak pozíció-problémáink vannak, és az egyéni érvényesülésért való tülekvés, sőt az egyéni bosszú undorító és szégyenletes területévé tesszük Isten anyaszentegyházát, s újabb átkot zúdítunk fejünkre. Ha viszont az Ige elsegít most az önismeret és szívtöredelem állapotába, valami nagyon ígéretes,*

---

¹¹⁹⁷ Török István: Hozzászólás – Péter János püspök úr és a Debreceni Theológiai Tanári Kar 1956. október 1-re tervezett tanácskozásán. I.m. 1.

¹¹⁹⁸ U.o. 2.

valami valóban új kezdődik el bennünk...”¹¹⁹⁹ Jellemző ebből a felszólalásból Török gyülekezetekért és az azokban szolgálókért érzett felelőssége is, azaz tudatában volt, hogy a felsőbb mulasztások következtében kerültek nyomorúságba: „... *theologus diákok, segédlelkészek, lelkészek és gyülekezetek tikkadtak el lelkileg, s váltak olyan reménytelenekké, mint amilyen reménytelen látvány a sivatagbeli fa, a kiaszott, ösztövéér hanga. De nem hittünk sem a szemünknek, sem a fülünknek, sem a panaszoknak, sem az ürülő templompadoknak. (...)*”¹²⁰⁰

Végül, a talán legismertebbé is vált „*Felszámolás és újrakezdés*” (1956. dec. 12.) című előadása, amely a forradalmi események egyházi megélését, következményeit közlőként értelmezi. Ezt a Debreceni Egyházmegye Elnöksége által kért előadást Török az egyházi megújulás szükségességének, előjeleinek és módjának elemzése után főként a Ravasz féle november 1-ei rádióbeszéd kifejtésére összpontosít. Zárásul pedig a közeljövőben tervezett tisztújításokkal kapcsolatban osztja meg tanácsait az egyházmegyével.

A forradalom leverése után az egyházunkban is elkezdődött 1957-ben a visszarendeződés. E folyamat következtében Muraközy Gyula, a konventi iroda igazgatója 1957. július 25-én azt közölte Török Istvánnal, hogy – tanári munkájának folytatása elengedhetetlen feltételeként – sürgősen készítsen el egy dolgozatot.¹²⁰¹ Ez 1957. aug. 1-re el is készült „*Visszatekintés*”¹²⁰² címmel. E dolgozatról tudjuk, hogy előre, szigorúan megszabott téma alapján, kijelölt határok között mozogva kellett elkészülnie, a tartalomból pedig azt szűrhetjük le, hogy mindenekelőtt a „*Felszámolás és újrakezdés*” c. előadást magyarázza. Állami részről a kádári restaurációs időszakban még így is „*mellébeszélésnek*” és „*szurkálódásnak*” bélyegezték.¹²⁰³

A „*Visszatekintésben*” nincsenek visszavonások, és Török nem bán meg semmit, ami 56'-ban a mozgalom teológiai tartalmát illeti. Tartja minden szavát, akár a galyatetői konferencia értelméről, akár az egyházkormányzatról mondott értékeléséről, akár az államhoz való túlzott idomulásunkról legyen szó. Ugyanígy, az 56' telén még várva-várt tisztújításokkal kapcsolatban megfogalmazott instrukcióit is érvényben hagyta. Az Intézőbizottsággal kapcsolatban megfogalmazott aggályai nem voltak hiábavalóak, így amit egyedül sajnál, az az Intézőbizottság létrejötte és a lemondások körülményeinek homályossága, amit nem szabadott volna úgy intézni, ahogyan történt. Bár a „*Felszámolás és újrakezdés*” című előadásában az Intézőbizottság révén megnevezett félelme – precedensteremtés egy esetleges egyházi rendet

---

¹¹⁹⁹Török István: Jeremiás 17,5-8 magyarázata. I.m. 1-2.

¹²⁰⁰U.o. 1.

¹²⁰¹Török Visszatekintés c. dolgozatához csatolt kézírata. (An 2893.), 1.

¹²⁰²Török István: Visszatekintés. (An 2893.)

¹²⁰³U.o. Török 56 előtről megemlíti néhány olyan dolgozatot is, amelyek nyomdafestéket nem láthattak: „Az egyház megújulása” c. előadását Debrecenben, egy zártkörű ökumenikus tanácskozáson mondta el. Az előadás után, annak kritikái szakaszaira hivatkozva közölte vele Péter János püspök a falura való kihelyezésének tervét. Tudunk egy budapesti teológiai tanári konferenciáról is, amelyben a teológiai munka és a lelkészképzés szabadsága mellett érvelt. Megnevez itt egy olyan dolgozatot is, ami a körülírása szerint egyértelműen ez az általunk is ismert dokumentum: „Hozzászólás Péter János püspök úr és a Debreceni Teológiai Tanári Kar 1956. október 1-re tervezett tanácskozásán”. (U.o.)

jövőben felforgató munkára – azért nem igazolódott be. Török nem nevez meg utólag más jogi alternatívát, aminek a mentén a megújulás hónapjaiban eljárni lehetett volna, az őszit viszont hibának nevezi.¹²⁰⁴ Ezzel együtt az „önkritikája” kizárólag formai marad, de az a teológiai tartalomra nem vonatkozik.

Ezek a felszólalások, (köztük főként a Felszámolás és újrakezdés című) hozták Török fokozatos félreállításának a kezdetét. Ez pedig már csak a szolgálat teológiájának 1956 után visszaerősödő szomorú folyamánya is volt.¹²⁰⁵

8.2.2.2. A szocialista politikai-társadalmi rendszer és a keresztyén létünk

Török azt szorgalmazta, hogy az egyházunk szolgálata és az államhatalom kiszolgálása közötti különbség ne mosódjon el, azaz ügyeljünk arra, hogy a keresztyén hit és a domináló marxista világnézet között szavainkból ne csak ideológiai különbözőség érződjön, hanem az, hogy itt merőben más dolgokról van szó.¹²⁰⁶ Meglátása szerint az ember javát, boldogulását szolgáló állami törekvés égisze alatt az egyház is belesimult ebbe a magasztos feladatbetöltésbe, miközben ezt csak úgy tudta megtenni, hogy nagysúlyú bibliai tanításokat (mint például az eredendő bűn) mellőzünk, illetve a Szentírást arra használjuk, hogy általa a kommunizmus emberről szóló mondanivalóját tolmácsolhassuk más nyelven.¹²⁰⁷

A szocializmus Török szerint tehát egy átmeneti államrend, amely nem a hermeneutikai kulcsa az igemagyarázatunknak és szolgálatunknak, hanem csupán alkalmazási területe.¹²⁰⁸ Török kritikai észrevételei Victor Jánosnak a szocializmusban betöltendő egyházi küldetésünk témájában megfogalmazott vitatételeiről sokat elárulnak ebből a figyelemreméltó óvatosságából.¹²⁰⁹ Sőt, Török ennek révén megfogalmazott észrevételei, amelyek általa három gondolatba rendezve foglalják össze a Victor-féle tételeket ihlető premisszákat, azt láthatjuk, hogy számára szinte a kommunizmus egész ideje alatt problémák maradnak. Éppen ezért, itt érdemes röviden ezekre is kitérnünk. Török szerint ezek a következők:

- „1. Amiben vagyunk, az a szociálizmus.
2. Isten a szociális előrehaladás útján az emberek kölcsönös szolgálatán felépülő közösség, az egyre teljesebb 'egybeszerkesztetés' irányában vezeti a történelmet.

¹²⁰⁴ Török István: Visszatekintés. I.m. 4-5. Török teológiai etikai szempontból vezeti le, hogy a törvény, az egyház törvényes rendje semmilyen körülmények között nem függeszthető fel. (U.o. 6-7.)

¹²⁰⁵ Lsd. 8.2.

¹²⁰⁶ Török István: A szolgálat teológiája és a keskeny út. I.m. 104.

¹²⁰⁷ U.o. 105.

¹²⁰⁸ V.ö. Török István: Az ateista felebarát megértéséről. I.m. 71-72.

¹²⁰⁹ Dr. Victor János: Egyházunk igehirdetésében és tanításában előtérbe helyezendő elemek. In: Ki hazudott Önnek, Hepp professzor úr? és más írások. Válogatás Victor János (1888-1954) református lelkész, teológiai tanár írásaiból. Szerk. Horváth János. Magyar Elektronikus Könyvtár, Lelőhely: 07000/07083. Victor János e tanulmányában igen világosan megfogalmazza saját viszonyát a 11. tézisében: „...a Jézus Krisztus uralmát valló emberek szolgálatához, – egyénenként és egyházi együttesükben egyaránt, – a jelenkorban lényegesen hozzátartozik a szocializmus ügyének szolgálata. Ha nem ismerik fel a Szent Léleknek világos parancsát erre vonatkozólag, annak csak két oka lehet. Vagy nem a szeretet indítékai uralkodnak bennük, hanem azoknál hatalmasabb érdekeik, amelyekkel benne gyökereznek az igazságtalanságai miatt ítéletre megérett kapitalista múltban. Vagy pedig annak ellenére, hogy a szocializmus kérdése már egy évszázad óta dörömböl az ajtón, még mindig nem ébredtek fel annak a valóságos jelennek a felismerésére, amelyben a Szent Lélek parancsát fel kellene fogniuk és szolgálniuk.” (207-208.)

3. Szociálizmusunk lényegében Isten akarata szerint való, legfeljebb részleteiben nem az.¹²¹⁰

Török e három helyzetértelmezési állítás révén legelőször arra figyelmeztet, hogy ne fordítsuk meg az értékrendet, azaz, soha ne a világ folyásából vegyük azt a gondolkodást meghatározó premisszát, amelyet Victor szerint az Ige csak tovább élesíthet, de meg nem adhat.¹²¹¹ Ebből az alapproblémából „ered egy csomó olyan hiba, amelyek egészen szokatlanok és meglepők a mi Victor Jánosunknál” – aggódik Török.¹²¹² Ez a fajta gondolkodás, hogy a világból vett kiindulópontból vezetjük le a teológiai tételeinket, meglehetősen idegen volt Török számára, és most is ebben látta a bajt. Török azonban a kiolvasott negatívumok (káros teológiai szimplifikálás, Szentlélek vezetésének Ige nélküli, rajongással fenyegető emlegetése, evolucionisztikus történelmi optimizmus, az igen és a nem egyszerre való igei kimondása történelmi helyzetekre a túlzott igenekkel szemben, nyugati teológiai etikák ráolvasása a mi más viszonyainkra) mellett előáll azzal is, hogy szerinte hogyan kellene ezeknek hangzania ahhoz, hogy azokat teológiai premisszákként bocsássuk vitára:

1 „Amiben vagyunk, az a szociálizmus irányában való emberi tapogatózás egyik történelmi esete.” Továbbá kiemeli az emberi vállalkozások relatív voltát, és azt, hogy teológiailag, azaz csakis az Ige mértékével mérhetjük a szocializmust, nem pedig a szocializmus ideáljával.¹²¹³

2. Meg kell vizsgálni, vajon milyen bibliai ige beszél arról, amit mi egyszerűen meg szoktunk fogalmazni, úgy, hogy az Isten az emberiséget a „szocializmus előrehaladás” útján vezeti előre.¹²¹⁴

3. „Jelenlegi szociálizmusunk lényegében, vagy részleteiben Isten akarata szerint való-é? (Ezt a kérdést különben egyházi dolgainkra vonatkozólag is épp így fel kell tennünk!)”¹²¹⁵

Török ekkor már sajnos így is azt a tendenciát észlelte, hogy az egyházi vezetőink egyre csekélyebb mértékben adtak hangot fenntartásainknak, az elvilágiasodás pedig teológiai formulákba burkoltan haladhatott tovább.¹²¹⁶ Tudatában volt annak is, hogy a „marxizmus a mi egyházi létünket az elhalás előtti, átmeneti türelmi időnek tekinti...”¹²¹⁷ így az a közeg, amelybe egyházunk, annak népe került, rengeteg kihívás elé állított bennünket, a helyzetet pedig tovább nehezítette, hogy mint általában a történelmi egyházak a maguk nagy taglétszáma miatt, állami részről a református egyház is a politikai érdeklődés, illetve az ezzel járó zaklatás célpontjában maradt.¹²¹⁸

¹²¹⁰ Török István: Hozzászólás. Dr. Victor János: Egyházunk igehirdetésében és tanításában előtérbe helyezendő elemek című vitatételeihez. (An 2894.), 1. (Török e gondolatokat és a hozzájuk tartozó kritikai észrevételeket 1951. máj. 9-én mondta el Debrecenben – valószínűleg a tanári kar előtt.)

¹²¹¹ U.o. 1.

¹²¹² U.o.

¹²¹³ U.o. 2.

¹²¹⁴ U.o.

¹²¹⁵ U.o. Török ezen átfogalmazott premisszákkal érzékelteti a történelem „kijelentés volta” gondolatkörének tarthatatlanságát.

¹²¹⁶ U.o.

¹²¹⁷ Török István: Az ateista felebarát megértéséről. I.m. 70.

¹²¹⁸ Török István: Reménység. In: Reformátusok Lapja, 1992. márc. 29. 1.

8.2.2.3. Életünk az 56' utáni restaurációs korban

Az 56-os forradalom leverése után az egyházunknak is vissza kellett térnie a „hivatalos” irányhoz. Törökre ezért viszonylag frissen e szomorú események után azt a feladatot bízták, hogy – a lelkésztanfolyamok munkatervi összeállítását segítő – tartson egy előadást a „keresztyénységünk a szocializmus történelmi korszakában” témájában. Török ugyan a mondandója végén foglalja össze, de mi azért az ismertetés elejére hozzuk ezen előadásának a fő célját: „Azt akartam megmutatni, hogy az egyház milyen teológiai feltételek mellett maradhat meg a szocializmus korszakában is hivatásához híven egyháznak.”¹²¹⁹ Habár Török e megnyilatkozását „nehezen vállalt, de kötelességszerűen megtartott” előadásnak nevezte, úgy látjuk, rendkívül helytállóan összegezte azt a feladatot és órallói megbízatást, amely ebben az egyházunkat megpróbáló történelmi időszakban megszívlelendő tanács.¹²²⁰ E gondolatokat pedig az is különösen értékessé teszi, hogy azok a már levert szabadságharc és az elfojtott egyházi megújulás után születtek.

Török mondanivalójának mindjárt az elején leszögezi, hogy itt igen relatív dologról van szó, egyáltalán helyénvaló-e a „korszak” kifejezésének és jelentéstartalmának használata, mert keresztyén szemléletünk szerint minden korszak viszonylagos. Török „úton levő” gondolkozása és értékrendje jut szóhoz ebben a teológiai felelősséget mutató megközelítésében is, mert szerinte nekünk mindent eszkatológikus távlatban, azaz az új éghez és új földhöz kell mérnünk.¹²²¹ Ezért Török a szocializmusra itthon nem tudott úgy nézni, mint amely meghozta számunkra a beteljesedést (nem azonosította Isten kegyelmes, örökérvényű tetteivel), ellenben egyházunk fokozott felelősségvállalásának szükségességét szorgalmazza a folyamatos és meg nem lankadó bibliahi vizsgálat tekintetében. Péter apostolt idézve buzdít, „Legyetek mértékletesek és józanok!” (1Pét. 4,7.)”, hiszen „Mértéktartásunkon és józanságunkon fordul meg szolgálatunk belső és külső hitele, egész egyházpolitikánk realitása.” – folytatja.¹²²² Törököt felsőbb vezetők kérték fel erre az előadásra. Pedig ő itt is kihangsúlyozza, hogy e témában a korábbi években sok mindent elmondott, „de úgy látszik,

---

¹²¹⁹ Török István: Kereszténységünk a szocializmus történelmi korszakában. I.m. 97. (A tanulmány eredetileg 1958-ban született.)

¹²²⁰ U.o.

¹²²¹ U.o. 90. Török helyzetelemzése nagyban egybecseng – ha ebben az előadásban nem is hivatkozik rá, de általa is ismert – barthi 1948-as útmutatásokkal, mondhatjuk, hogy 56'-ban is annak szellemében „állt helyt”. A Barth Die Christliche Gemeinde im Wechsel der Staatsordnungen c. előadásának 8 főpontjában megfogalmazott gondolatok Török államtani, krisztológiai felfogásával általános értelemben is rokonságot mutatnak. A jelen témánknál leginkább az első pont üzenete, azaz az államrendek üdvtörténeti perspektívában megmutatkozó viszonylagossága. (Az államrendek váltakozását is meghatározó igazi és a földi–mennyei történelemben bekövetkezett hatalmas változást maga Krisztus jelenti, mégpedig kettős vonatkozásban: a kereszthalála, és a feltámadása által előrevetített dicsőséges visszajövele által.) (V.ö. Karl Barth: Die Christliche Gemeinde im Wechsel der Staatsordnungen. 30-32. In: Christliche Gemeinde im Wechsel der Staatsordnungen, Dokumente einer Ungarnreise 1948. EVZ. Zürich, 1948.)

¹²²² U.o. Ennél a gondolatnál az előző lábjegyzetben említett barthi tanácsok körül a vonatkozó előadása 5-8. pontjai, fő témái juthatnak eszünkbe, amelyekben Barth a keresztyén gyülekezet külső körülményektől, földi hatalmaktól, múlt államformáktól és politikai berendezkedésektől független, vagy azokon felül emelkedni tudó küldetésbetöltést szorgalmaz. A mindenkorai keresztyén gyülekezet alázatosan, de legyen kész a fennálló hatalmi berendezkedések józan vizsgálatára, az igei döntések, értékítéletek meghozatalára, és prófétai mérlegelések elvégzésére, de mindezek között létével és szavával elsősorban mindenek Urára mutasson, az Ő evangéliumát hirdesse. (V.ö. I.m. 40-46.)

*mégis keveset.*¹²²³ Szavai szerint nem értették meg őrállói üzenetének súlyát és jelentését, mert akkor nem történt volna meg a regnáló politikai berendezkedésnek az Isten akaratával való azonosítása. Ahogyan ő fogalmazza meg: „*Néhány lelkipásztor társunk kemény megfegyelmezésével kapcsolatban olvasom ezt az indoklást: „Az Isten Igéjével szemben tanúsított engedetlensége miatt” történt. – Kérem, ne mondjunk ilyet, mert a reális helyzet az, hogy néhány lelkipásztor társunk népi demokráciánk rendjével, vagy egyházkormányzati rendelkezéseinkkel került szembe s ezért következett be a fegyelmezés. Azt senki sem kívánja tőlünk, hogy népi demokráciánk rendjét az Isten Igéjével azonosítsuk.*”¹²²⁴

Miután Török emlékeztet az állam Istentől rendelt feladatára és benne az egyház helyére, az egyház és állam közötti kultúrharc helyett az egyház hiteles bizonyágtételének erejében látja az igazi lehetőséget, erre annál is inkább megvan az okunk és a lehetőségünk, mert ő akkor úgy látta, hogy a konstantini állapotok előtti időt inkább idézi az a jelen, amelybe a kommunizmus révén kerültünk.¹²²⁵ E tekintetben felkészítő jellegű figyelmeztetésnek szánta az egyben bátorítást is rejtő szavait, melyek szerint előfordulhat, hogy az egyház „...a hivatásszerűen kimondott nemjei folytán ellenkezésbe, sőt harcba keveredik. De ez nem kultúrharc lesz, még akkor sem, ha talán ilyesminek látszik, vagy ilyennek tüntetik fel, hanem a hitnek szép harca. Lehet, mint minden harc, ez is szenvedéssel jár. Akkor a szenvedés is beletartozik a bizonyágtételbe.”¹²²⁶

8.2.3. „A teológiai oktatásból történt kikapcsolódás”¹²²⁷ személyes megélése

Török 1968. január 1-vel, 64 éves korában vonult nyugdíjba a debreceni professzori tisztéből. Ez azonban nem önszántából történt. A Dogmatika Tanszék professzoraként ebben az időszakban még igen hatékony szellemi munkát végzett. Munkáját az akkor hatályos nyugdíjtörvényeink szerint is folytathatta volna még, nyugdíjazásának háttérében inkább egyházpolitikai ok húzódott meg, ezzel is kritikai, igei útmutatásait akarták elnémítani, személyének háttérbe szorítása által.¹²²⁸

Czeglédy Sándor, Török barátja és debreceni tanártársa, úgy ítélte meg, hogy inkább a fiatalabb, irányhűbb nemzedék számára történt „helykésztés”, amikor mindez megtörtént.¹²²⁹ Szabó Dániel pedig, aki Török professzorral mindvégig bensőséges, hitbeli kapcsolatot ápolt, „elrablott”-nak nevezi Török tanári pozícióját.¹²³⁰ Ezt az indokot támasztja alá az a jelentés is,

¹²²³ U.o.

¹²²⁴ U.o. 90-91.

¹²²⁵ U.o. 96-97.

¹²²⁶ U.o. 97. E szavak Barth szóban forgó előadásából a 4. gondolatkört idézik. (Az államrend – akár támogassa, vagy éppen üldözze azt, – de nem térítheti le a gyülekezetet a küldetése teljesítésének útjáról.) (I.m. 37-40.)

¹²²⁷ Török fogalmazott ezzel a szerény, indulatmentes egyszerűséggel a nyugdíjazására gondolva. (Török István: Dogmatika (1985). I.m. 1.

¹²²⁸ Török nyugdíjazásának körülményeit és háttérét részletesen ismertetem a „Török István küzdelme kora ideológiájával” c. írásomban. I.m. 45-48.

¹²²⁹ Ehhez és a témához lsd. Sándor Balázs: Dr. Török István rendszeres teológus munkássága, különös tekintettel debreceni professzorsága idejére. I.m. 17.

¹²³⁰ Szabó Dániel: Fekete konferenciák. In: Hálakötet egy professzorért. I.m. 102. Szabó Dániel szerint Töröktől annyira óvták a diákságot, hogy a teológiáról való eltávolítása után némelyeknek a „vele és még másokkal való kapcsolat megszakítását tették kollégiumi szolgálatuk feltételévé.” U.o. 101.

amelyet egy névtelen megfigyelő 1958-ban készített az Állami Egyházügyi Hivatal számára. Ebben Török István személyéhez érve ez a néhány „minősítő” szó olvasható: „A forradalom idejében a felkelés egyik vezetője, jelenleg is aknamunkát végez.”¹²³¹ 1966-ban az egyik ügynökjelölt pedig ezt jelentette róla a megbízó tisztjének: „Az egyházkormányzattal nem ért egyet, azt kritizálja. 1956-ban az egyházi ellenforradalom vezéralakja volt Debrecenben, előadásokat tartott, nyilatkozatokat szerkesztett. Theologiai előadásaiban később is hangozatta nézeteit, ezért az 1956/57-es tanévben egy félévig nem adhatott elő.”¹²³² Egy – a pályafutását közelebről szemlélő, öt nagyra tartó – másik egykori debreceni diák szerint is igaz, hogy „Dr. Török Istvánt később eltávolították a teológia tanári karából, mert egyértelműen kiállt azok mellett, akik hitükért hátratételt szenvedtek...”¹²³³ A Török nyugdíjazási körülményeit kitűnően ismerő Barcza József pedig a féltételét tekintve ezzel a szomorú indoklással szolgál: „Az önmagát abszolutizáló egyházi vezetés Török Istvánt felemelt szava, kritikai teológiája miatt helyezte nyugdíjba.”¹²³⁴

Török nyugdíjazása nem csak az itthoni körökben számított felháborító eseménynek, ahogy a professzor mondta, „nyugdíjazásom körülményeit 1969-ben a nyugati sajtóban megszéllőztették.”¹²³⁵ Az erről korábban értesülő Barth, egykori magyar tanítványa erősítésére sietve, már 1968. január 6-án ezt írta neki: „Együttérzéssel értesültem az Önt ért személyi változásról. Erre való tekintettel is őszintén mondom, hogy továbbra is szívesen és híven gondolok Önre.”¹²³⁶

Török a saját nyugdíjazásáról való értesülése után olyan higgadt, kimértséget tanúsító hangnemben búcsúzik tanártársaitól, amely még a megalázottságában is a szolgálatot tartja szem előtt. E helyzetben egyszerűen csak következetes volt keresztyén életfelfogásához, tettei összhangban álltak a Krisztustól tanult alázatos, és ha kell, akkor a keresztet is felvenni hajlandó lelkiületével.¹²³⁷ Sérelméről egy szó sem esik a tanártársaitól való búcsúzó szavai között: „Ilyenkor a távozó számvetéssel tartozik a tanítói pályán töltött időről, esetemben – Isten iránti hálával mondhatom – közel 40 esztendőről. Tanítóimtól, akik között Barthon kívül Csikeszről, Lietzmannról és Bultmannról kell különösen megemlékeznem: kritikai teológiát tanultam. Nekem is azt mondta az Úr: 'Az álomlátó beszéljen álmot; a kinél pedig az én igém van, beszélje az én igémet igazán. Mi köze van a polyvának a búzával? (Jer. 23,28.) – Vallom,

¹²³¹ Ebbe a jelentésbe a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában végzett kutatás során nyílt lehetőségem betekinteni, jelzetszáma nincs, illetve a szerző személye is ismeretlen. Az adat felhasználásához Dr. Szabadi István levéltári igazgató úr azonban hozzájárult.

¹²³² Dr. Török Istvánról szóló, „Hajdu” fedőnevű ügynökjelölt jelentése, 1966. júl. 5. [ABTL 3.1.2. M-40511] In: Filep Tibor: A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957-1989 III/III. Szerzői magánkiadás, Debrecen, 2011. 390. Tudjuk, hogy e szabadságot Török 1957. szept. 19-én kérte a konventi elnökségtől, „Gaál István püspökhelyettes szóbeli közlése alapján.” (A Visszatekintés c. íráshoz csatolt kézirat. (An. 2892.))

¹²³³ Tariska Zoltán: Kincs törékeny cserépedényben. I.m. 20.

¹²³⁴ Barcza József: Török István (1904-). I.m. 74.

¹²³⁵ Török István: Családfáink ágai. I.m. 13.

¹²³⁶ Barcza József: Dr. Török István emlékezete. I.m. 76-77.

¹²³⁷ Török fiatalon is azt hirdette, hogy az igazság felvállalása sok esetben lemondással is jár. Amikor a teológiai tanári hivatással járó felelősségről értekezik, éppen ő helyteleníti, hogy amikor „a teológiai professzorok nagy többségénél amint a méltóság és a kenyér veszélyben forgott – éppen a protestantizmus szülőföldjén – kitűnt az egyházi megbízhatatlanság.” Török itt a szöveggörnyezet szerint az igazságot nem az igazság lelőhelyén kereső, liberalizálódott teológiáművelésre utal, ahonnan már csak egy lépés volt a számos teológiai tanárt is megtévesztő „német keresztények” hitleri időkben feltűnt mozgalmá. (Török István: Theológiáink az egyház életében. I.m. 13-14.)

a teológiának mindenkor kritikai hivatása van az egyházban. Ha a teológia ezt a hivatást feledve, az egyházkormányzatot akarja kiszolgálni, menthetetlenül brossura-jelleget ölt, az egyháznak pedig adósa marad a mindenkor szükséges teológiai korrektívumokkal. Álmodat beszél, és felelősségtudatot ernyesztő ábrándokba ringat. – A teológiai kritika azonban, csak akkor lesz ébresztő erejű, ha a valóság talaján mozog, vagyis igazodik ama korlátokhoz, melyeket a szálka és gerenda, a tiszta búza és a konkoly jézusi intelmei vontak köréje. Viszont a korlátok között egyedül Istent féli.”¹²³⁸ Török ezt a felelősséget tovább vitte, nem hagyta abba ébresztő munkáját és építő szándékú kritikáját pásztori lelkületéből fakadóan továbbra is megosztotta az azt meghallgatókkal. Egyik életrajzszerű művében így összegzi ezt: „A publikálási lehetőségek korlátozása azonban korántsem jelenti teológiai munkásságom leállítását. Lelkésztársaktól, volt tanítványoktól kaptam és kapom a kérdéseket, amelyeket ha fórumainkon nem is, de velük és nálam meg lehet beszélni. A leszűrt eredményeket pár lapnyi írásba szoktam összefoglalni, melyek azután illetékes helyekre is eljutnak. Ebben a formában tanári munkám nyugdíjazásom évtizedeiben is folytatódik.”¹²³⁹ Még friss nyugdíjas korából, 1969-ben a politikai rendőrség megbízásából öt figyelő egyik személy így ír róla: „Nyugalomba vonulása óta nem mutatkozik a kollégium területén. Viszont hallani lehet arról, hogy régi ismerősei, tanítványai felkeresik, tanácsait kérik.”¹²⁴⁰ Török szemszögéből pedig ugyanez az élethelyzet így olvasható: „Igyekeztem a velem történeteket hitben feldolgozni. Másokkal együtt Isten nevelőiskolájába kerültem, amit nyitott szívvel, zokszó nélkül kell fogadni, akkor valami jó jöhet ki belőle. Így válhattam már hivatali időmben panaszkodó diákok és lelkésztársak bizalmasává. Nem csak siratófallá, hanem talán valamivel többé. Ők is rájöttek, a hátratételeken nincs mit siránkozni, hanem éppen ebben a helyzetben keresni kell a keskeny út biztató ígéreteit.”¹²⁴¹

Életútját összegezve pedig azt állapítja meg az idős Török István, hogy az egyházért végzett teológiai erőfeszítéseiben volt valami sorsszerű: „Teológiai egyházkritikám tehát az egyház önmagával való azonosságát, identitását kereste, ezáltal lehet az egyház törvénytisztelőben, emberségben példa és megtartó erő a változó világban. A bíráló szó tisztaságán azért kellett és kell örködnöm, mert teológiai érveimre többnyire politikai érvekkel válaszoltak, egyszerűen a reakció bélyegét próbálták rányomni. Egyházkritikám mégsem volt

¹²³⁸ Török István Debreceni Református Teológiai Akadémia Tanári Karának címzett búcsúlevele (nyugdíjazásakor) I.m. 1. Szeretetéiről egyébként még az is sokat elárul, hogy Török a debreceni kartásaival alkotott közösséget – igen egyedülálló módon – a karon belül dülő sokféle belső ellentétek közepette 1956 őszén is „családjának” nevezte. (Török István: Tájékoztató feleletek. I.m. 4.)

¹²³⁹ Török István: Családfánk ágai. I.m. 13.

¹²⁴⁰ A jelentést követő tartótiszti értékelés szerint Török „igen széles körű kapcsolattal rendelkezik, annak ellenére, hogy nyugdíjban van, különös figyelmet érdemel, hogy több fiatal személy van közöttük.” Dr. Török Istvánról szóló, „Hajdu” fedőnevű ügynökjelölt jelentése - eredeti dokumentum. 1969. jún. 26. [ABTL 3.1.2. M-40511] In: Filep Tibor: A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957-1989 III/III. I.m. 393.

¹²⁴¹ Török István: Levél Bárczay Gyula lelkésztársamhoz. I.m. 1. Amikor egyházunk belesodródott a kommunizmusba, Török a kezdetektől az új helyzetben való helytállásra nevelte a rábizottakat. Erről árulkodik ez a visszatekintés is: „Arra törekedtem, hogy az egyház emberei az új helyzetben legalább olyan jól csinálják a maguk dolgát, mint az állam emberei a magukét, pedig kivált eleinte ott is elég sok kivetnivaló akadt.” (Török István: Családfánk ágai. I.m. 12.)

szélmalomharc, néha a püspöki hatalom növekedésével, éppúgy mint Nagy Barna, Pap László és még jónéhány barátom és társam esetében fokozatos elszigetelődésre vezetett.”¹²⁴²

8.2.3.1. A „fekete konferenciák” jelentősége

„*Ha jobban ismernők az igazságot, más képet ölténének, magvasabbak lennének tanácskozásaink a teológiai tanfolyamokon, az egyházmegyei és kerületi közgyűléseken, talán még a zsinaton is.*” – e bátorítást és ösztönzést is magában foglaló megállapítást Török a kommunista uralom alatt fokozottan is a szolgatársai szívére helyezte.¹²⁴³ Éppen ezért is, miután nyugdíjba vonult, nem szűnt meg aktívan részt venni egyházunk szellemi, teológiai életében, az Igazság (aki ez esetben az Önmagát kijelentő Krisztus) megismerését továbbra is munkálni kívánta. Habár — mint arra már utaltunk — nyugállományba való helyezésének körülményei több kérdést is felvetnek, ez a félretétel akkor sem tudta megtörni az ekkor még ereje teljében munkálkodó professzort. Már az 1960-as évek legvégén is, de inkább a 1970-es évekkel kezdődően némileg ismét visszatért a „nyilvánosság” elé.¹²⁴⁴ A hallgatóság ebben az esetben félreállított lelkipásztorok, vagy perifériára került más szolgálattevők, később egyházi tisztségviselők, érdeklődő református értelmiségiek és családjaik alkalmanként találkozó gyülekezete volt. Barcza József emlékezete szerint ezek az emberek rendszeresen keresték Török társaságát, ahogyan írja, „...*a Tizáninnyi Református Egyházkerületben kialakítottak egy olyan kört, amelyik időről-időre meghívta, hogy aktuális kérdéseik megoldásában útmutatást kérjen és kapjon tőle. Ezek voltak azok a bizonyos 'fekete konferenciák' ...*”¹²⁴⁵ Ez a furcsán hangzó, de a kor lelkületét és veszélyekkel teli voltát híven ábrázoló elnevezés az egyik ilyen alkalmon született. Török erre azt mondta: „*mégis vállalom, mert kifejez valamit a dolgok jellegéből*”.¹²⁴⁶

Legelőször Irlanda Sándor és Victor István, valamint Szabó Dániel, mint szintén rendszeres látogatóiban jelentkezett az igény, hogy Török gondolatai ne csak hozzájuk, hanem a szélesebb rétegekhez is eljusson. Végül Id. Szabó Dániel kezdeményezte az első ilyen

¹²⁴² Török István: Családfánk ágai. I.m. 13. Ugyanitt így folytatja háttérbe szorításának történetét: „A centralizált egyházi sajtóban, a kézbe tartott szerkesztők mentegőzése szerint térszűke miatt nem jutott hely nem eléggé időszerű dolgozataimnak. Mikor pedig a Vigília c. római katolikus folyóirat kért tőlem néhány tanulmányt, az ÁEH-útján oda is utánamnyúltak s 3-4 cikk után leállították a további közléseket. – Galata-levél-magyarozatomban, csupán külföldi közbenjárásra, aktuális alkalmazások kihagyásával jelenhettem meg, félezer oldalas Dogmatika-kötetemet pedig, melyet nyugdíjazásom után, hivatalos megbízásból dolgoztam ki könyv alakban, kéziratban maradt.” Lsd. még a 4.2.2. alfejezetet. A Dogmatikát a Hollandiában szolgáló Tüski Istvánék közreműködésével a gyermekeik szennyes ruhái közé rejtve csempészték ki, hogy ott kiadhassák. Ők egyengették az Etika kiadásának útját is. (Szabó Dániel: Tüski István hollandiai magyar református lelkipásztor emlékezete. In: Mikes International, X/4. 14.)

¹²⁴³ Török István: A János 8,31kk. időszerűsége. I.m. 1.

¹²⁴⁴ E témát illetően még mindig Szabó Dániel visszaemlékezését tekinthetjük a fellelhető leghosszabb írott forrásnak, ezért a legfontosabb adatokat abból merítjük. (Szabó Dániel: Fekete konferenciák. In: Hála-kötet egy professzorért. I.m. 99-104.) (E témához lsd. még: Hotorán Gábor: Török István küzdelme kora ideológiájával. I.m. 48-49.)

¹²⁴⁵ Barcza József: Dr. Török István emlékezete. I.m. 77.

¹²⁴⁶ Szabó Dániel: Fekete konferenciák I.m. 99.

meghívást a nyékládházai otthonukba, hogy ott többek is hallgatóivá lehessenek.¹²⁴⁷ Az ő halála után a helyszín áthelyeződött Miskolcra, Irlanda Sándorék lakásába, majd az ő Kisgyőrbe való átköltözésük után az ottani parókiájuk lett az új gyülekezési hely.¹²⁴⁸ E konferenciák időszakának végén, a rendszerváltás körül már 60-70 ember is összegyűlt.¹²⁴⁹

Hogy mit jelentettek ezek az összejövetelek Török számára, a saját megfogalmazásában így maradt ránk: *„Ilyen baráti beszélgetésekből szinte magától alakultak ki a privát konferenciák. Nemcsak otthonomban, hanem két-három távolabbi parókián évente többször összejöttünk, kisebb-nagyobb csoportban, minden felsőbb hatósági engedély nélkül. Bibliamagyarozással kezdődtek az összejövetelek, azután gyülekezeti életünk aktualitásai kerültek sorra, s imaközösséggel zárultak. Nagy ajándék számomra, hogy ebben a baráti keretben '68 után, nyugdíjas koromban is folytathattam hivatásszerű munkámat.”*¹²⁵⁰ E vallomás megerősíti, hogy a szervezők valóban elérték a céljukat, amikor e konferenciákkal kifejezett céljuk az volt, hogy *„választ adjunk az ő beszorítottságára, s ha szerényen is, katedrát biztosítsunk az egyik legjelentősebb tanítómesterünknek, igei, reformátori és európai léptékű teológusunknak.”*¹²⁵¹

Ezeken az alkalmakon Török úgy jelent meg, mint hitelesítő lelkipásztor,¹²⁵² aki mindenki kérdésére egyaránt szentelt figyelméből. A témák számos felvetést érintettek, ezt pedig kiválóan tükrözi az a válogatás, amely a „Határkérdések szolgálatunkban”¹²⁵³ című nyomtatásban is megjelent gyűjteményében is megmutatkozik, valamint számos ránk maradt, e konferenciákra elkészített kéziratos tanulmánya is hűen tanúsítja. Ennek a gyakorlati lefolyását tekintve érdemes Török szavait idézni, aki szerint e *„konferenciák gerince az időszzerű egyházi kérdések, nyilatkozatok, intézkedések teológiai mérlegelése. Az eseményeket, lehetőleg nevek említése nélkül elemezzük, hiszen a tények önmagukban és önmaguktól beszélnek, összefüggésekre emlékeztetnek, következményekre figyelmeztetnek. A személyekkel való polémia pedig indulatokat kavarna fel s elterelné a figyelmet. Az 'antropocentrizmus' itt is veszélyeket rejt: elhamarkodva egyházpolitikát csinál abból, ami teológia kíván lenni.”*¹²⁵⁴ A konferenciák e komoly, tisztességet mutató hangulatát Török különös érzékenységgel óvta, nem engedett meg semmilyen kirohanást, vagy méltatlan panaszkodást. Ezt az ilyen értelemben megszentelt légkört Szabó Dániel így örökíti meg: *„...valóban kemény kritikák és mély teológiai elemzések hangzottak el aktuális kérdésekben is és nagy volt az anyag és a szívek gyűlékonysága. De aki itt a tűzzel nem főzni, melegíteni és tisztítani, hanem játszani*

¹²⁴⁷ Dr. Bartha Árpád vezetésével a fiatalabb értelmiségiek, Papp Istvánéval pedig a nyugdíjas korosztály jelent meg, közöttük pedig Benke György, Tímár Pál mögé „felsorakozva” a középső nemzedék is ott volt. (U.o. 101-102.)

¹²⁴⁸ U.o. Egy alkalommal Győri Istvánék és Bojtor Istvánék szervezésében Simán is sor került konferenciára. U.o. 103-104.

¹²⁴⁹ U.o.104.

¹²⁵⁰ Török István: Levél Bárczay Gyula lelkészársamhoz. I.m. 1.

¹²⁵¹ Szabó Dániel: Fekete konferenciák. I.m. 101.

¹²⁵² Bán István lelkipásztor – aki szintén rendszeresen részt vett ezeken az alkalmakon – használta e szavakat a visszaemlékezésében. (2004. június)

¹²⁵³ I.m.

¹²⁵⁴ Levél Bárczay Gyula lelkészársamhoz. I.m. 1. Erre a „név említése nélküli”, magára a teológiai problémára koncentráló, személyeskedést mellőző, igazságkereső lelkületre az egyik legjellemzőbb példa a lehet a „Milyen értelemben Krisztus teste az egyház?” (I.m. 86-97.), de ezt bármely – ebből a korszakból származó – előadásán is megfigyelhetjük.

*kívánt, az az ő kapitányos hordójából egy nyakonöntésre mindig számíthatott.*¹²⁵⁵ Szintén az ő meggyőződése az is, hogy sokan itt erősödtek meg az igei, szabad teológiai gondolkodásuk szükségességében, és kaptak bátorságot, biztatást a felismert igazságok felvállalására, kimondására is.¹²⁵⁶

9. Török István nevelői arca

A Török által megszerzett tudás, felülről kapott istenismeret az elvei szerint nem maradhattak meg önmagában, azokat tovább kellett adnia. Teológiai tanárként egész életében személyekkel foglalkozott, és mint korábban láttuk, megadatott neki, hogy sokféle fórum előtt tanítson és hirdessen igét. A Pápai- és a Debreceni Kollégiumainkat egyaránt szerette, mindkettőhöz ragaszkodott, és egész életében hálával gondolt arra, hogy azokban taníthatott.¹²⁵⁷

9.1. Pedagógiai motivációk, alapelvek

A tanítói, nevelői lelkület igen korán megérintette, mert Török már a szülői házban sokat találkozott a keresztyén nevelés szolgálatának nemes feladatával, sokszor pedig az ügyes-bajos dolgaival. Ezt annak köszönhetette, hogy édesapja, Török Vince lelkipásztorként a karcagi szolgálati helyükön más tisztségeket is viselt, többek között ő intézte a „*30 tanerős református elemi iskolák iskolaszéki ügyeit*”, majd a „*ref. gimnázium igazgatótanácsának elnöksége, sőt a községi polgári iskola felügyelete is reá hárult.*”¹²⁵⁸ Az ifjú Török Istvánra visszaemlékezései szerint nagy hatást gyakoroltak a parókiájukon vendégként rendszeresen megjelenő Géressy Kálmán, vagy a „*tanárok réme Dóczi Imre*”, de a „*kifogyhatatlanul anekdotázó Ady Lajos*” is.¹²⁵⁹

Ezen túl Pápan, a Református Gimnáziumban 1929 szeptemberétől helyettes tanárként működött. 1931 szeptemberétől pedig, tehát a teológiai doktorátusa megszerzése előtt fél évvel, a teológiai oktatói munkára tért át, de előtte gimnazista fiatalokat tanítva tapasztalatot

---

¹²⁵⁵ Szabó Dániel: Fekete konferenciák. I.m. 102.

¹²⁵⁶ U.o. 101.

¹²⁵⁷ Pápához való kötődését örökíti meg „A három eperfa meg a negyedik – vagy mit üzen a Pápai Kollégium címere” c. beszéde (An 6949.), valamint „A számkivetésből való hazatérés ünnepe Pápan” c. előadása (Kézirat), mindkettő 1983-ból. A Debreceni Kollégiumot pedig többes szám első személyű birtokos személyragos alakban emlegeti, (Török István: Erdős Károly és a Debreceni hagyomány. I.m.), de ez utóbbira nézve találkozunk nála a „nevelőanyánk” bensőséges metaforájával is. (Török István: A testi-lelki kenyér, (An 6131.) 1.) Ezek mellett pedig sokatmondó részlet, hogy élete vége felé, a rendszerváltás után megjelent tanulmányai esetében azokat a cím után valamelyik lelkészképző intézményünknek ajánlja. (Török István: Kétféle ismeret – Néhány gondolat a természettudomány és a teológia viszonyáról. I.m. 28.)

¹²⁵⁸ Török István: Családfáink ágai. I.m. 8.

¹²⁵⁹ U.o. Ady Lajos, aki azon túl, hogy 1919-től a debreceni tankerület főigazgatója lett, a Törökre később nagy hatást gyakorló Ravasz László ifjúkori példaképe, barátja volt. (Ravasz László: Emlékezéseim. I.m. 67. kk. és 281.)

szerezhetett az ifjúsági munkában is.¹²⁶⁰ E tapasztalat pedig minden bizonnyal nagy hatást fejtett ki rá, amit elsősorban az ifjúsági misszió szolgálatáért érzett felelősségtudatában érhetünk tetten. Jellemző, hogy a katechetika tudományának fogalmát is egészen egyszerűen ebben határozta meg: „*E disciplinának meg kell mutatnia, hogy a vallásoktatás hogyan veszítheti el 'tantárgy' jellegét.*”¹²⁶¹ Ez pedig Török esetében a diákot motiválni akaró, figyelmét, szívét megragadni törekvő, élményt nyújtó pedagógiai módszert jelenti. E törekvésben számára nagy kérdés volt, hogy „*igyekszünk-e csakugyan pontos helyzetismeretre szert tenni: a tanár minden egyes növendéke erkölcsi és szellemi képletét világosan megrajzolja-e a maga számára, s lankadatlan figyelemmel kíséri-e a változásokat...*”¹²⁶²

Fontos megjegyeznünk, hogy Török a „keresztyén tanító” fogalmát pontosan meghatározta, és e fogalom elsődleges jelentésére önmagán kívül a pályatársait is emlékeztette. Török a „*διδασκειν*” szó jelentésének kétféle, azaz görög- és keresztyén értelmét szembeállítva fejt ki, hogy számára mit jelent a tanítás szolgálata. Az I Kor 12,28-ban¹²⁶³ felsorolt tisztségek közül a tanítót tartotta „*mireánk, theologusokra*” nézve a legfontosabbnak.¹²⁶⁴ A probléma azonban felismerése szerint abból adódik, hogy mégis kétféle tanítói fogalom keveredik. Míg a már a keresztyénséget is megelőzően használatos görög „tanító” hagyományosan az iskolamestert jelölte, aki „*csak valamiféle ügyességre vagy ismeretre tanít, tehát bizonyos emberi hajlamokat vagy készségeket fejleszt ki saját nevelői mesterkedésével, addig a keresztyén tanító a teremtés és bűneset távlatában látja a tanítványt s azzal együtt akar – maga is mint idősebb tanítvány – Krisztus újító életiskolájában előbbre haladni. Ő tehát csak az előkészítést végzi s a munkára megbízást adó Krisztus maga a tanítás sikerre vivője, célja és határa.*”¹²⁶⁵ Látható, hogy a teocentrikus perspektíva hogyan járja át Török professzor tanítói, nevelői küldetéséről szóló felfogását. Önmagában ez is tiszteletet parancsoló hitvallás volna, de Török nem áll meg itt: a missziói parancs révén még egy ennél is mélyebb, titokzatosabb isteni összefüggésbe helyezi e szolgálatot: „*a διδασκειν értelmében és céljában összefügg a βαπτίζειν-nel, vagyis azzal a hittitokkal, amit a keresztség kiábrázol és megpecsétel.*”¹²⁶⁶

Török professzor tanítói, nevelői elveire nézve tehát összegezve is elmondhatjuk, hogy e szolgálatunkat is a hit hatósugarán belül értelmezte, azaz olyan feladatnak látta, amely a bűn és a kegyelem összefüggéseiben fejt ki munkáját.¹²⁶⁷ Ez számára azt jelentette, hogy sohasem feledhetjük el, úgy a gyermek, mint a nevelő, mindketten Isten megbocsátó kegyelmére szorultak. Ő a bűnismeretre nem a pesszimizmus jegyében tekintett, hanem éppen ellenkezőleg, a felelős nevelői magatartás elengedhetetlen feltételnek tartotta, ahogyan ő

¹²⁶⁰ Török István: Családfáink ágai. I.m. 11. Török pedagógiai elveihez és ehhez az egész témához lsd. Hotorán Gábor: Török István professzor pedagógiai felfogása és tevékenysége – különös tekintettel a lelkipásztorképzésre. In: Magyar Református Nevelés, IX/1-2. 19-24. Eredményeit részben itt is megjelentjük.

¹²⁶¹ Török István: Theologiai enciklopédia. I.m. 37.

¹²⁶² Török István: Széchenyi és mi. In: Dunántúli Protestáns Lap, LII/40. 204.

¹²⁶³ „És pedig némelyeket rendelt az Isten az anyaszentegyházban először apostolokul, másodsor prófétákul, harmadsor tanítókul; azután csodatévő erőket, aztán gyógyításnak ajándékait, gyámolókat, kormányokat, nyelvek nemeit.” (Károli ford.)

¹²⁶⁴ Török István: Theológiánk az egyház életében. I.m. 15.

¹²⁶⁵ U.o.

¹²⁶⁶ U.o.

¹²⁶⁷ Török István: Etika. I.m. 242.

mondta: „Ha tudja a nevelő, hogy a fiatal lélekben már ott tombol Ádám vétke, egész más gonddal válogatja meg annak lelki táplálékát, s egészen más hűséggel gyomlálja a gyomokat, mintha a 'gyermeki ártatlanságról' táplál magában hamis ábrándképet.”¹²⁶⁸ Ezt az ismeretet pedig, mint utaltunk rá, magára a nevelőre is érvényesnek tartotta: „A keresztyén nevelés annak is tudatában van, hogy nemcsak a gyermek a bűnös, hanem a nevelő is. Következésképpen tárgyilagosan látja a nevelés lehetőségeit és korlátait.”¹²⁶⁹ E meghatározottság pedig rendkívül mély engedelmességre és alázatra kell, hogy késztesen bennünket, ugyanis „a keresztyén nevelés útja az emberi elbizakodottság és a fáradt lemondás végletei között vagy fölött vezet.”¹²⁷⁰ Török ugyanitt utal arra, az általa „belső jogosultásnak” nevezett feltételre, amely azon túl, hogy „a bukásokon és pedagógiai csődünkön átsegít”¹²⁷¹ egyedül képes arra, hogy garantálja az átadandók és a diák szeretetét.¹²⁷²

9.1.1. A gyermek- és ifjúsági misszió sürgetése

Az a gyülekezet, „amely az ifjairól lemond, nem a jövőjéről mond le, hanem arról, Aki eljövendő, tehát nem csak jövőjét, hanem már a jelenét számolja fel.”¹²⁷³ E féltő, óvó lelkület igen komoly felelősséget terhelt a professzorra. Hogyan is valósítandó meg e szolgálat? A következőkben az ezen gondolataira jellemző legfőbb elveket járjuk körül.

Török István a gyermek- és ifjúság keresztyén nevelését, a magvető példázatának képvisébe ágyazta: azt tanította, hogy „nem elég a vetőmagot kiszórni, ahhoz a magágyat gondosan elő kell készíteni, hogy termést hozzon.” Tapasztalata szerint „ezt az előkészítő munkát végezte régen az édesanya, amikor az első imádságra megtanította gyermekét. Ezt a munkát folytatta az iskolai vallásoktatás, a konfirmációi előkészítés.” E folyamatban – folytatja tovább – a zsoltárok, a Biblia történetei, a család által látogatott istentiszteleti hely, az ige felemlítése a családi körben, egészen korán megszokottá lett számára. Török szemében alapvetően ez jelenti a fiatal szívben az igemagvak befogadásához szükséges „talaj-előkészítő” munkát.¹²⁷⁴ A legfontosabb mindeközben pedig az, hogy a szülők számon tartják az ige magvait – a gyermekeik életében is. Számára tehát úgy látjuk, hogy ifjú korban az ige befogadásának előkészületein van a hangsúly. Ezért tanította, hogy a vallásoktatásnak nem „az igehirdetés a feladata. Csak tanítani akar, az igehirdetés megértésére előkészíteni. Ha ezt jól végzi, többet tesz, mintha erőltetné a megtérést.”¹²⁷⁵

---

¹²⁶⁸ U.o.

¹²⁶⁹ U.o.

¹²⁷⁰ U.o. 243.

¹²⁷¹ U.o.

¹²⁷² U.o. 244.

¹²⁷³ Török István: Zörgető kérdések. I.m. 16.

¹²⁷⁴ Török István: A magvető (A Mt 13,1-8 magyarázata). (Kézirat), 1. Török óvatos volt az ifjúság konkrét megszólítását illetően, ezért gondolja így: „A vallásoktatásnak szintén nem igehirdetés a feladata. Csak tanítani akar és nem megtéríteni. Tanító-munkája válhatik időnkint igehirdetéssé, ha igazi tanító-munka.” (Török István: Dogmatika (1935/36). I.m. 4.)

¹²⁷⁵ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 60. Ugyanitt azért megjegyzi azt is, hogy „az igazi tanítómunka azonban időnkint válhat igehirdetéssé”, csak alapvetően nem az.

Ez az előkészítő jellegű kegyességi, gyermekmissziói gyakorlat van kiveszõben, jegyzi meg Török a szocializmus idejében.¹²⁷⁶ Azt, hogy Török szerint erre az ifjúsági szolgálatra odaáldozni pedig semmit sem drága, ékesen bizonyítja az, amikor még Szabó Imre munkásságából kiemelte azt a követendõ példát, hogy esperes létére sem „*bizza a konfirmációi előkészítést segédlelkészre vagy tanítóra. Mennyi felé húzzák ezt az embert és mégis tud idõt szakítani konfirmandusaival való foglalkozásra.*”¹²⁷⁷

Nem meglepõ, hogy Török az ifjúságot a „*holnap egyházának*”¹²⁷⁸ nevezte, ezért az ifjúsági munkát kiemelt feladatnak tekintette és sajnálkozott azon, hogy ez a terület sokszor mennyire elhanyagolt állapotú. Pedig „*atyáink nem akartak kihalási alapon egyházi életet élni*” – figyelmeztet, ezért tartozott hozzá a reformáció útján járók életéhez a hitoktatás és a misszió.¹²⁷⁹ Lesújtónak látta, hogy a kommunista uralom alatt az iskoláink bezárásával és a vallásoktatás megszûnésével a „*néhány hetes és a legtöbb helyen alig látogatott konfirmációoktatáson, csökevény gyermekmunkán*” túl éppen arra a keresztyén családra hárítjuk a tanítói munka javarészét, amelyet a megsokasodott terhei ellenére nem készítünk fel erre.¹²⁸⁰ Megnyilatkozásaiból azt szûrhetjük le, hogy szerinte a kommunista elnyomás alatt megmutatkozott ez a méltatlan értékrend a gyülekezetek állapotában, de az egyházi vezetés szintjén észrevehető hozzáállásban is.

Utóbbit is bizonyítja, hogy nézete szerint az erõinket nem az egyház ilyen fajta erõsítésére, mentésére fordítottuk, hanem helyette a „*püspöki hatalomnak sikerült a 'személyi kultusz' egyházi hasonmását kialakítania, de arra már nem volt gondja, hogy a vallástanítást és ifjúsági munkát legalább olyan mértékben fenntartsa, mint ahogy azt a római katolikusok és a keletnémet protestánsok máig fenntartják.*”¹²⁸¹ A professzor a missziói parancs betöltését minden állami tiltás ellenére nem csak a felnõttek irányában tartotta szükségesnek, 1979-ben nem meglepõen abban reménykedett, hogy lesznek olyanok, „*akik a misszió nem leszûkített, hanem teljes isteni igényét ismerik. Vállalják gyermekek és felnõttek, megkereszteltek és kereszteleetlenek irányában egyaránt.*”¹²⁸² Némi éllel kérdezi, hogy „*nem hibásan raktuk-é össze a 'feladatok hierarchiáját'?*” Teszi ezt azért, mert 1974-ben például sokkal aktuálisabbnak tartja az „*ifjúsági munka sok-sok égetõ kérdését*” a liturgiai reform „*évek óta tartó forszírozásával*” szemben.¹²⁸³

¹²⁷⁶ Török István: A magvetõ. I.m. 1.

¹²⁷⁷ Török István: Szabó Imre: Nyitott ajtó. Elõadások, prédikációk, szentírás magyarázatok (könyvismertetés). In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIX/39. 189.

¹²⁷⁸ Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 94.

¹²⁷⁹ Török István: Az új reformáció meg a régi. In: Határkérdések. I.m. 51.

¹²⁸⁰ Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 94. Török Szabó Imrét példaként emlegette abban a vonatkozásban is, hogy õ esperesi tisztsége gyakorlása alatt sem engedte át a konfirmandusok oktatását másnak, erre szakított idõt akkor is, amikor a legelfoglaltabb idõszakát élte. (Török István: Szabó Imre helytállása a kapitalizmussal szemben. In: Confessio. 1994/3. 71.)

¹²⁸¹ Török István: Családfánk ágai. I.m. 13.

¹²⁸² Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 94. Török István a hitvalló szolgálatuk miatt a kommunizmus alatt sokat szenvedett házaspárt, Fekete Pétert hozza fel példának, aki feleségével a nehéz idõkben is „gyerekek csapatát gyûjtötte új meg új rajokban a lelkészlakba. Nevelték õket 'keresztgyermek' gyanánt, mint Isten kicsinyeit, akkor, amikor a hitoktatás a legtöbb helyen szünetelt, mint valami idõszerûtlenség dolog.” (Török István: Néhány sor Péter és Irénke emlékére. I.m. 128.)

¹²⁸³ Török István: Leszûkített látókör. I.m. 28.

9.1.2. A „qui bene distinguit, bene docet” elv

Török István számára a megkülönböztetni tudás szüksége már csak teológiai gondolkodásának természetéből is ered. Ezért is nevezi meg pedagógiai elveként az iménti alcímünket, hiszen tényleg csak az tud jól tanítani, aki jól tud különbséget tenni.¹²⁸⁴ Az elhívási igéjeként megnevezett jeremiási parancs – amely a búzát a polyvától, a fontosat a jelentéktelentől, az örök értéket a veszendőtől is szétválasztja – a velejéig meghatározta. Ez összefüggésben áll a kritikai látásmódjával is, illetve az önálló gondolkodásra való nevelés jelentőségét is aláhúzta benne, hisz vallotta, „minden idők teológiai és pedagógiai érzékkel áldott hittudósai, folyton ilyen teologizálásra: a teológiai gondolkodásba való kapcsolódásra nevelték tanítványaikat (...)”¹²⁸⁵ A megkülönböztetés, differenciált látás, lényegyet megragadni tudás a pedagógiai alkatában is megjelent. Számvetéseiben is ez a törekvés jelenik meg, a nyugdíjazása előtt néhány hónappal ekképpen vall: „Hiszen egykori és mai tanári munkámnak az az igazi értelme: útegyengetés igyekszik lenni az Ige számára, afféle keresztelőkáni próbálgatás. Hangsúlyozom: nem a jó vagy a rossz egyházpolitika szolgálata, hanem igazszolgálat. Ezt a két különböző dolgot ma gyakran összetévesztik.”¹²⁸⁶

Az idős Török professzor végigtekintve életművén egyebek között így buzdította a jövő lelkészeit: „Ti egyházi szolgálatra készültök. Mint öreg munkatársatok, Barth szavaira emlékeztetek titeket: az egyház az a hely, ahol Isten embersége, az igazi humanitás akar, már itt e földön fogható alakot ölteni. Még az időről-időre szükséges és kikerülhetetlen teológiai egyházkritikának is ezt a célt kell szolgálnia.”¹²⁸⁷

A tényanyagok közlése során szembeűnő, hogy mindenkor értelmez és következtetéseket, tanulságokat von le, ezzel is arra sarkallva olvasóit, vagy hallgatóit, hogy önállóan értelmezzék a tanultakat. A kérűző diákokat különösen is kedvelte,¹²⁸⁸ bizonyára azért, mert a kérdés megfogalmazása az anyag egyéni értelmezésének, feldolgozásának bizonyítéka volt. Ugyanezt a tanári elvet bizonyítja az a tanártársai figyelmébe ajánlott pedagógiai tanács is, amelynek tiszteletben tartása véleménye szerint igen szükséges: „A feladat a teológiai gondolkodás szilárd igebeli megalapozása, ez nevel önálló állásfoglalásra, érett ítéletalkotásra.”¹²⁸⁹ Ez az alaptermészet is egy nagyobb, az egész teológiai tudománnyal, mint átfogó diszciplínával való foglalkozásnak az alapvető természetébe ágyazódik, ezért mondja, hogy „olyan a mi szakmánk, hogy itt a kicsinek látszó dologgal is törődni kell, mert az a kicsi is nagy összefüggésbe tartozik bele, s ha hibás, megronthatja az

¹²⁸⁴ Török István Debreceni Református Teológiai Akadémia Tanári Karának címzett búcsúlevele (nyugdíjazásakor) I.m. 1.

¹²⁸⁵ Török István: Magyar Barthiána II. I.m. 268.

¹²⁸⁶ A Jel. 21,5 magyarázata (Kézirat). 1967. május 30. dátumozású, tehát a nyugdíjazása előttről való.

¹²⁸⁷ Török István: Barth professzor- diákszemmel nézve (Kézirat). I.m. 9. (E szívbeemároló ünnepi beszéd a szövegösszefüggés alapján a Budapesti Teológiai Akadémián 1989-ben hangozhatott el, Török díszdoktori székfoglalóján.)

¹²⁸⁸ Török István: A Debreceni Református Teológiai Akadémia Tanári Karának. I.m. 1. Valamint Barcza József: Dr. Török István emlékezete. I.m. 77.

¹²⁸⁹ Török István: Az új Akadémiai Szabályzatról. I.m. 1. E gondolkodás elsajátítása a hallgatók által olyannyira fontos volt Török szemében, hogy azt az alapképzésben a legújabb kutatások eredményeinek ismertetésével szemben is előnyben részesítette, lévén, hogy azokat túlnyomórészt efemer jellegűnek tekintette. (U.o.)

*elénk tálatl lelki eledelt.*¹²⁹⁰ Török teológiai munkáról alkotott felfogása ezért tehát a nevelői, pedagógiai munkájában is tetten érhető. Már Makkai Sándor is megjegyezte róla, hogy *„egész egyénisége, szellemiségének belső alkata hozza magával, hogy sarkaló, nyugtalanító, mindig készítő hatást gyakorol reánk, egyikét a legértékesebbeknek, amit író olvasójára, professzor növendékére gyakorolhat.*”¹²⁹¹ Ezért sem meglepő, hogy az egyik 1960-as évekbeli hallgatója így jellemzi őt: *„Előadását mindig nagyszerűen le lehetett jegyezni, szinte szóról-szóra. Életteljesen adott elő, kihangsúlyozva a lényegét. Előadásában egyetlen fölösleges szó sem volt, s minden szó pontosan a helyén állt. Bántotta a fülét és érzékenyen felszisszent, ha diákjaitól pontatlan, pongyola megfogalmazást hallott, de sugárzott az örömtől, ha valaki megragadta a lényegét.*”¹²⁹² Egy másik tisztelője pedig így emlékezik meg róla: *„Professzor urat mély hite mellett az alaposág, teológiai igényesség és magas színvonal mellett az anyaszentegyházhoz, és annak Urához, Jézus Krisztushoz való feltétlen hűség jellemezte.*”¹²⁹³ Török véleményalkotásában, bárminemű teológiai megnyilatkozásában elengedhetetlen elem az igei meghatározottság, ezért következetesen hirdette, és magáénak vallotta a tételt: *„a protestáns tanító bizonyágtevő, a tanító tanú a szó bibliai értelmében: Isten igéjében megbízatást nyert ember, akinek nem erről, vagy arról kell beszélnie, hanem Isten igéjéről kell bizonyágot tennie.*”¹²⁹⁴ Ennek az igének a meghallását Török a gyülekezeti közösségbe is ágyazta, amit szerinte a valamely egyházközséghez való kötődésben ölt testet. Ebben a hivatásban pedig csak az tudja meghallani az isteni szót, aki szoros kapcsolatban van Urával, tömörebben megfogalmazva: *„vak ne vezessen világtalant, de még félbredtet sem, továbbá hogy elengedhetetlen a növendékek személyes lelkigondozása.*”¹²⁹⁵

Török megjegyzi, hogy noha az igazi többletet Barthnál találta meg, azért a berlini tanárainak a tudományos módszerességre és a tudomány tiszteletére való tanítása is fontos volt számára, ezért Lietzmann szokását, a szemináriumi órán a referátumát felolvasó diákot mindig félbeszakító magatartását sem veti meg, mert e professzor elvét ő is vallja: *„aki tudományos igénnyel áll ki, annak nem szabad a levegőbe beszélni!”*¹²⁹⁶ Ezt az elvet képviselve figyelhetjük meg a professzor írásaiban is, hogy a stílusa, hangneme rendkívül

¹²⁹⁰ Török István: Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? I.m. 88.

¹²⁹¹ Makkai Sándor véleményes jelentése. I.m. 12.

¹²⁹² Sándor Endréné: Dr. Török István diákja voltam, (Visszaemlékezés). In: Hálaöket egy professzorért. I.m. 91. Az egykori diákjai közül megemlítve még, Dr. Sípos Ete Álmos szigorú, precíz, következetes professzorként emlékezett rá vissza, aki a hitvallásaink pontos ismeretét megkövetelte diákjaitól, Tüski Márta visszaemlékezése szerint pedig amikor nyugállományba helyezése után találkoztak, és módja volt rá, mindig élénken érdeklődött a „nyugati helyzet” iránt (Személyes beszélgetések előbbi személlyel 2013-ból, utóbbival 2011-ből). „Török István a szigorú tanárok közé tartozott” Czegléd Sándor szerint is. Czegléd Sándor: „Az ökumenizmus elkötelezettje és professzortársam”. In: Hálaöket egy professzorért. I.m. 89. Czegléd professzor ugyanitt mondja el barátjáról, hogy Török mindig állva adott elő, ezt a még Németországban felvett szokást pedig azért követte, mert azon túl, hogy állva nyomatékosabban lehet szólni, így fejezte ki a „fenséges téma iránti tiszteletet” és a „hallgatói iránti szeretetet”-et.

¹²⁹³ Tariska Zoltán: Kincs törékeny cserépedényben. I.m. 20-21.

¹²⁹⁴ Török István: Theodor Heckel: Zur Methodik des evangelischen Religionsunterrichtes (könyvszemle). In: Theologiai Szemle, X/1-3. 227.

¹²⁹⁵ Török István: A keresztyén nevelés mai problémái. In: Református Egyház. I/3. 4.

¹²⁹⁶ Török István: Barth professzor - diákszemmel nézve. I.m. 3. Török minden tudományosság ellenére megkövetelte a szemléletességet, ebből az okból érthetjük meg, hogy Karner Károly egyik műve esetében megjegyzi: „bővebben szórhatná a szemléltető anyagot.” (Török István: Karner: Bevezetés a teológiába. I.m. 132.)

kimért és az indulatos megjegyzéseket messze elkerüli, de ez nem zárja ki nála az iróniát. Törekszik higgadtan, a lehető legobjektívebben szemlélni és értékelni.

Érdekes, ugyanakkor megerősítő olvasni azt a másik jellemzést is, amely őt a politikai rendőrség megbízásából megfigyelő személy tollából származik, mert e szavakban is érezhető az elismerés és tisztelet. A hatóságokhoz Törökről ez a jelentés jutott el tőle: *„Zárkózott, határozott egyéniség. Éles eszű, nagy átfogó képességű. Előadásait finom, distingvált stílusban adja elő. Jó előadó, diákjai nagyon szeretik előadásait. Szigorú, a teológián a legszigorúbb professzor.”*¹²⁹⁷

9.2. A lelkészképzés elhivatottja

Török István szeretetből tanított. A tanítványokkal töltött idő számára örömforrás is volt, bizonyára ez indokolja, hogy szabad idejét is szívesen áldozta arra, hogy érdeklődő diákokkal, lelkipásztorokkal beszélgethessen teológiai kérdésekről, ezáltal őket megerősítse, és bátorítsa a szolgálatvégzésükben.¹²⁹⁸ Barátja, professzortársa 1994-ben, két évvel elköltözése előtt így fogalmazza meg ezt a harmóniát: *„A kommunikáció közte és tanítványai között most is tart, (...). De a közlés vágya nem egyszerűen intellektuális természetű, mint ahogy a professorok esetében látjuk; az őt kényszerítő szükség inkább szeretetből fakad.”*¹²⁹⁹ E képet erősíti az, hogy Török a Jézushoz visszatérő 70 tanítványra utalva saját diákjait, hallgatóit is arra képezte, hogy szolgálatuk öröme ne a látható eredményektől függjön. Az igazi öröm egyrészt maga a lehetőség, hogy Isten oltalmában szolgálhatunk, másrészt pedig a hitbizonyosság, hogy a mennyben a mi nevünk is fel van írva.¹³⁰⁰ Így válik Török esetében a szolgálat az Istennel való személyes kapcsolatának gyümölcsevő. Török nagy felelősséget érzett az iránt, hogy a lelkipásztor-nevelői szolgálata során a lehető legjobb minőségben és legkomolyabb odaszánással képezze a jövő igehirdetőit. Noha a lelkeszi szolgálat jellegét igen sokrétűnek tartotta, mégis az Istenről szóló beszédet ítélte a legfontosabbnak, így az azt meghatározó teológiai gondolkodásra ösztönözte hallgatóit. Egyik tanártársa szerint *„rendszeres teológiájában nem csak 'egyszerűen foglalkozott az igehirdetéssel', hanem egész teológiai munkásságában az igehirdetésért harcolt.”*¹³⁰¹

---

¹²⁹⁷Itt még ezt is olvashatjuk róla: „Barátja: Dr. Czeglédy Sándor professzor. A többi professzorral csak kollegiális viszonyban van. Németül és angolul beszél.” Dr. Török Istvánról szóló, „Hajdu” fedőnevű ügynökjelölt jelentése, 1966. júl. 5. [ABTL 3.1.2. M-40511] In: Filep Tibor: A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957-1989 III/III. I.m. 390.

¹²⁹⁸Török 1974-ben járva, egy osztálytalálkozón buzdít, hogy szívesen fogadja otthonában is a beszélgetni kívánó lelkészeket. (Török István: Mítoszfosztás. I.m. 1.)

¹²⁹⁹Czeglédy Sándor: „Az ökumenizmus elkötelezettje és professzortársam” i.m. 89.; Sándor Endre tanítványa visszaemlékezése szerint „szavaiból szeretet sugárzott, egész lény a pontosságra tanította a diákot.” Dr. Török István diákja voltam, s vagyok ma is. In: Hálakötet egy professzorért. I.m. 94.

¹³⁰⁰Török István: A tanítványok öröme, (Lk 10,17-21). In: Határkérdések. I.m. 137-138.

¹³⁰¹Id. Fekete Károly: Rendszeres teológia az igehirdetésben. In: Hálakötet egy professzorért. I.m. 71. Török 1974-ben így is emlékeztet: „Az egyház életbevágó kérdése: hogyan készíti fel a leendő igehirdetőket az egyház Urának hű szolgálatára?” (Török István: Teológia. (An 4994.), 1.

9.2.1. „...Mindenekelőtt való hivatásunk a jó lelkészképzés”¹³⁰² – a teológiai tanár felelőssége a gyülekezetek jövőjére nézve

Török István a szolgálatában tehát elsődleges feladatai között látta a leendő lelképásztorok nevelését. Dogmatikájának legelső lapjain, 1985-ben megemlékezik arról, hogy több mint nyolcszáz¹³⁰³ – a lelkészi pálya felé haladó ifjút vizsgáztatott le, de ha figyelembe vesszük, hogy jegyzetét, nyomtatásban nagyobb példányszámban megjelent műveit (Etika, Dogmatika) a mai napig használják a magyarországi és erdélyi magyar anyanyelvű teológiai, vallásstanári oktatásban, akkor könnyű elképzelni, hogy életműve napjainkban is milyen arányú gondolkodásbeli hatással bír. Ebben az útegyengető munkában széles látókörű teológiaművelési habitusa, páratlanul elfogulatlan ítélőképessége egy olyan lelki, tudományművelési szemléletmódot adott hallgatóinak, amelynek hatása jól felmérhető a mai teológiai életünkben is.

A lelkészek tanítása, azaz az egyház építésének e módja számára óriási felelősség hordozását jelentette, fel is hívta a figyelmet rá, hogy „nagyon nagy dolog az, amikor valakire egy gyülekezetet rábíznak és a lelkek százainak, sőt ezreinek lesz pásztorává. De sokszorosan nagyobb, mikor valakit a leendő pásztorok nevelésével bíznak meg.”¹³⁰⁴ Ezért tudatosította azt is, hogy „*a theologus ifjúság nevelése nemcsak teológiai tanárkarunk ügye, hanem az egész egyházé*”¹³⁰⁵.

Ő maga is, az oktatói munkájának legáldásosabb végcélját a hűséges pásztor nevelésében látta, és vallotta: „*mindenekelőtt való hivatásunk a jó lelkészképzés*”.¹³⁰⁶ Ez annál is inkább így van, mert szerinte valódi az a fajta multiplikátorhatás, hogy „*'amit ma a theologia tantermeiben tanítanak, néhány év múlva a szószekekről és az egyházi újságok hasábjairól hangzik, és rövidesen millió és millió református élet alakul e szerint, úgyszintén az egész református közfelfogás is.*”¹³⁰⁷ A személyes példamutatást és a diákot nem csupán eszköznek tekintő (tehát nem az említett görög iskolamester jellegű) tanári magatartást legalább annyira fontosnak tartotta, mint a professzori felkészültséget. Úgy vélte, hogy „*az útját kereső diákot a tanár segíti az eligazodásban. Ezt csak akkor teheti meg, ha a diák legalább annyira fontos számára, mint a szaktárgya, amit tanít.*”¹³⁰⁸ Itt azonban vázolnunk kell azt a finom egyensúlyt, amit Török a professzori szakmai felkészültség és a továbbadás pedagógiai, hitbeli folyamata között határoz meg, mert a „*theológiai tudomány művelése csak elengedhetetlen feltétele eme nevelői hivatás betöltésének, de maga ez a nevelői hivatás sokkal több, mint a theológiai tudomány művelése.*”¹³⁰⁹ Ezzel Török nem a tudományban való elmélyülést szándékozta becsmérelni, kicsit sem akarta az arra való buzdítást megoltani. Azt viszont kimondta, hogy a tudomány önmagában semmit sem ér: ha a szakmai felkészültség ismereti részét fegyverzethez hasonlítjuk, a lelkésznevelés képzését pedig a szolgálatra

¹³⁰² Török István: Theológiáink az egyház életében. I.m. 16.

¹³⁰³ Török István: Dogmatika (1985). I.m. 2.

¹³⁰⁴ Török István: Theológiáink az egyház életében. I.m. 17.

¹³⁰⁵ Török István: A lelkészi továbbképzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/51. 206.

¹³⁰⁶ Török István: Theológiáink az egyház életében. I.m. 16.

¹³⁰⁷ U.o. 17. Török itt Budai Gergelyt idézi.

¹³⁰⁸ Török István: Reménység. I.m. 3.

¹³⁰⁹ Török István: Theológiáink az egyház életében. I.m. 16.

való felfegyverzésnek, akkor a professzor szerint ennek csak akkor van súlya és értéke, ha az az Efézusi levélben fellelhető lelki fegyverzetet szolgálja.¹³¹⁰ E képi megjelenítés Török szemében az ismereti elemet kiegészítendővé teszi, azaz dogmatikai szempontból a fides salvifica alkotóelemeit tekintve a notitia mellé elválaszthatatlanként helyezi oda az assensus-t és fidutia-t is. Ez pedig átvezet a lelkészképzés gyakorlatiasságának kérdésére, jobban mondva az e téren megvalósítandó feladatára.

A jó lelkészképzés ismérveként látja Török azt is, ha a professzor elsődleges célja a teológiai tudomány művelése, és nem az egyházkormányzatban való személyes részvétel. Sőt mi több, a professzor igen méltatlannak, és céltévesztett jelenségként értelmezi, ha egy – a teológiai tudományok terén komoly karizmákkal megáldott – egyént, nem a feladatkörébe tartozó munkákkal terhelnek. Kiváltképp megmutatkozik ez az egyet nem értés, amikor Erdős Károly életművének méltatásában így szól: *„csodálkozhatunk-e, ha a Harnack-tanítványt sem a maga szakmájában dolgoztatják, hanem adminisztrációval, bizottsági gyűlésekkel, jegyzőkönyvek fogalmazásával, újságok szerkesztésével, korrektúraívek végigböngészésével és más effélével terhelik. Ő pedig mindezt vállalja és végzi, a kevesen való hűséggel, zokszó nélkül. Hogy ezek mellett mégis folytat tudományos kutatást s publikációinak sora lát napvilágot, az egyházunk gyér teológiai érdeklődése s szakirodalmunk mostoha viszonyai ellenére következett be.”*¹³¹¹ Török tehát már a 40-es években meglátta, hogy a teológiai tanár hivatásának betöltése, egyházkormányzati szerepvállalással, semmiképpen sem mehet *„a nevelői munka, illetve tudományos búvárkodásunk rovására.”*¹³¹² A túlzott adminisztráció végzésétől Török a leendő lelkészeket is féltette, ezért adott aggódva hangot annak, hogy *„néha úgy tűnik, leendő lelképásztórainkat is a vallás hivatalnokainak neveljük.”*¹³¹³

Török a gyakorlatra nevelés feladatát elsősorban tehát az igehirdetői, emberekkel lelkiekben foglalkozó, gyülekezetekkel kapcsolatot szorgalmazó törekvésben látta, nem pedig az egyházi bürokráciában való jártasság megszerzésében. A teológiai hallgatók gyülekezetek életébe való minél intenzívebb bekapcsolódását már a pályája elején is elengedhetetlennek tartotta, mert igaznak látta a vádat: *„lelki orvosokat képzünk, klinikai gyakorlat nélkül”*.¹³¹⁴ Ezzel kapcsolatban példamutatónak tartja Buxton híres angol misszionárius útmutatásait, aki Sárospatakra látogatva osztotta meg képzési tapasztalatait az ottani teológiai tanári karral.¹³¹⁵ Török szerint Buxton London mellett gyümölcsözőbb lelkészképzést honosított meg mint mi, mert az ő diákjai a kezdetektől az Ige gyakorlati megélésére, cselekvésére vannak utalva. Nálunk, a pénzbeli támogatásokkal járó legáció révén, nem ismerkednek meg a teológusok azzal, hogy milyen nehéz önerőből, egy ismeretlen közösséghez eljutva Isten Igéjét hirdetni. Úgy látja, hogy *„fokozott mértékben kell az Ige szolgálatába állítanunk mind az elméletet,*

---

¹³¹⁰ U.o. 17.

¹³¹¹ Török István: Erdős Károly és a debreceni hagyomány. I.m. 12.

¹³¹² Török István: Theológiánk az egyház életében. I.m. 16.

¹³¹³ Török István: Jelkivánók. I.m. 147. Török ehelyütt 1986-ben az egyre bürokratizálódó, illetve gyakran a formalításokba vesző egyházi intézményesülés ellen emelt hangot.

¹³¹⁴ Török István: A pápai theologia ablakából. I.m. 5

¹³¹⁵ U.o. 18. Török Barclay G. Buxtonra utalhat, aki az I. Világháború után hadirokkantként, kapitányi rangban, édesapja nyomdokain járva kiváló misszionáriusképzést hozott létre Londonban.

*mind a gyakorlatot. Mindnyájan tudjuk, ez a theologus képzés titka.*¹³¹⁶ Török üdvözölte ezt a gondolatot, és diákjaiban is amennyire hamar csak lehetett, már első éves korukban is általuk megvalósítandóként ültette el: *„Az elmélet és gyakorlat helyes viszonyának megtalálása később is a segédlelkészi és lelkipásztori szolgálat döntő kérdése.”*¹³¹⁷

A különválás veszélye az elmélet és a gyakorlat között Török szerint egyébként nem csak a teológushallgatók szintjén komoly probléma, hanem a végzett lelkészek, és a teológián tanító professzorok között is konfliktust okozott, tehát úgy tűnik, ez egy összetett kérdés volt. Dunántúlon Török ugyanis vitába szállt a belső somogyi egyházmegye lelkésztovábbképzést véleményező jelentésével, melyben egyszerűen visszautasították, hogy az 1930-as évek elején a már szolgálatban forgoló lelkészeket teológiai professzorok képezzék tovább.¹³¹⁸ A lelkészek azt mondták, hogy a teológiai tanároknak csak a lelkészjelöltek képzése a feladatuk.¹³¹⁹ Indoklásuk abban állt, hogy a professzorok a lelkészi munkakör sokféle területén nem rendelkeznek megfelelő tapasztalattal.¹³²⁰ Török ezt azon túl, hogy a teológiai hallgatók közösségét is olyan gyülekezetnek tekintette, amelyben a professzorok a lelkészek – tehát van ilyen tapasztalatuk – azért sem tudta elfogadni, mert szerinte ez egy alapvető szemléletbeli hibát is leleplez. E tévedés, és ebben az értelemben a reformátori nyomvonal elhagyása akkor történik meg, ha nem látjuk az igehirdetés és a teológia szoros viszonyát, avagy azt, hogy mennyire fontos, hogy az elmélet meghatározza és mérceként felügyelje a gyakorlatot: *„ha a teológiai tudomány nem szolgálja nálunk az igehirdetést, nem a teológiai tudomány bűne, hanem annak a bizonyosága, hogy mi még nem ismerjük, vagy félreismerjük a teológiát – vagyis a mi bűnünk...”*¹³²¹

Török szerette diákjait, sőt, kiállt értük. Mik sem bizonyítják ezt ékebben, mint azon precedensek, amelyek során megvédte őket, vagy legalábbis teológiai professzori tekintélyének súlyával szót emelt a kommunizmus alatt esetenként ártatlanul meghurcolt, Debrecenben kari tanács elé állított teológiai hallgatók mellett.¹³²² Köszönhető ez annak is,

---

¹³¹⁶ U.o. 18-19. Ez a probléma Török szemében később is fennállt: 1975-ben azt mondja, hogy hallgatók „elképesztően fogyatékos hitbeli ismerettel kerülnek a teológiára.” (Török István: Az új Akadémiai Szabályzatról. I.m. 1.)

¹³¹⁷ Török István: Theológiai enciklopédia. I.m. 8.

¹³¹⁸ Török István: A lelkészi továbbképzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/50. 201.

¹³¹⁹ Ibid. Nem lehetett túl biztató a kezdeményezés, mert Török azt is felhozta, hogy a drégelypalánki egyházmegye a hír hallatán pedig attól tartott, „hogy a továbbképzés nem jelent (majd) mást, mint feledésbe ment — valljuk meg általában nem sok veszteséget jelentő dolgok pótlását”. (Török István: A lelkészi továbbképzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/51. 206.)

¹³²⁰ Török István: A lelkészi továbbképzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/50. 201.

¹³²¹ U.o. Török ezt így is summázza: „A lelkipásztori gyakorlatra is áll az, hogy nincs gyakorlatibb dolog a világon, mint az igazi elmélet.” (Török István: A lelkészi továbbképzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/51. 205.) Ezt a gondolat is Barth hatására fogalmazódhatott meg benne, mert az ő személye révén hívta fel erre a figyelmet máshol, de ugyanebben az évben (1931): „Barth-nál (...) az elmélet és gyakorlat nem különálló, egymásranézve merőben idegen valami, hanem, - amint láttuk - a kettő szervesen összetartozik: az elmélet a lelkipásztori gyakorlatból nő ki és ezt a gyakorlatot szolgálja.” (Török István: A barthi theologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból. I.m. 16.)

¹³²² Török István: A lelkipásztori etika alapvonásai. I.m. 22. Ilyen személyek voltak a diákjai közül például Szabó Dániel, Fekete Péter, Kovács Tibor. Két utóbbi segédlelkész 1951. évi ügyében Péter János püspöknek, akit ez ügyben nem az evangéliumi mérték, hanem a pártpolitikai akarat túlhevült kiszolgálása jellemzett, ez esetben a szolgatársai ellenében. Török több levelet is írt neki közbenjárva e fiatalemberekért, kérve az igei, teológiai átgondoltság által jellemzett igazságos eljárást. Közben pedig érezhetően e két diák mellett állt. (Török István Fekete Péter és Kovács Tibor fegyelmi ügyében folytatott levelezése Péter János püspökkel. (1954), (An.

hogy önmagára lelkészként, azaz a teológiai hallgatók gyülekezetének egyik pásztoraként tekintett.¹³²³

9.2.2. Belső követelmények a lelkészi pálya felé indulókkal szemben

Török István a teológiai stúdiumok folytatását sokkal többnek értékelte, mint csupán az elméleti jártasság elsajátítását. A teológiával való foglalkozás lelki előfeltételeit legalább annyira hangsúlyosnak ítélte, mint a tárgy ismeretét. A következőkben ezért azokra az alapokra irányítjuk figyelmünket, amelyeket a teológiai, lelkipásztori képzés önmaga nem tud megadni, viszont a meglétük lényegbevágóan fontos.

9.2.2.1. A lelkészi szolgálat axiomatikus feltétele: az elhívás

Török szemében egyáltalán nem mellékes ügy az élőhitű egyháztagok gyarapodásának kérdése. Az ezt a célt szolgáló evangéliumi igehirdetés éppen ezért alapja és záloga ennek. Aki ebben a szolgálatban tevékenykedik, annak számára elengedhetetlen, hogy értse, miről van szó. Török ezért úgy látta, hogy a legfontosabb előfeltétel, amely minden gyümölcstermő pálya kezdete, ez: „nem én akarok mindenáron lelkipásztor lenni, hanem Ő akarja, hogy lelkipásztor legyek.”¹³²⁴ Legelső állomásunk a lelkészi munkához vezető úton így ez az önmagunknak szegezendő kérdés: „mi volt esetünkben a pályaválasztás indítéka”?¹³²⁵ Miután többféle teológiára „terelő” tényezőt felsorol (lelkészgyermek „mesterségbe való belenövése”, jó fellépés és orgánum, a falu népének segítése, ifjúsági mozgalmak során megtértek lélekmentő vágya, stb.), nem helyteleníti, vagy ítéli el egyik inspiráló hatást sem, hanem így fogalmaz: „Isten a legkülönfélébb indítékokat is felhasználhatja, hogy odaédesgesse övét,

---

2889.) Egy másik tanítványa, Kiss Pál doktori disszertációjának véleményezésében pedig arra is kitér, hogy munkája több másikkal együtt „húsz éven át hevertetve volt”, e halogatásnak pedig Török szerint nem tudományos, hanem egyházpolitikai oka volt. Török e doktori cselekményekre jelentkezőt meleg, bátorító szavakkal ösztönzi 1988-ban arra, hogy művét hivatalosan is megvédje, ezzel pedig régen húzódó ügyét befejezze. 1965-ben még ő volt az, aki szaktanári jelentésében támogatta őt, de a befejezésre az iménti indok miatt sokáig nem kerülhetett sor. (Török István: Kiss Pál lelkésztársunk: Barth Károly időértelmezésének fejlődése és változása, különös tekintettel a Römerbriefekre és a Dogmatikára. (An. 8316.), 1. valamint Szabó László Ambrus dékán levele Kiss Pálnak (DRTA ikt. sz.: 99/1964-65. th.sz.; ez is az An. 8316. jelzetszámú iratanyagban)) Fekete Péter doktori dolgozata is hasonlóan mellőztetett, azonban az ő személyének, mint diákjának megrázó meghurcoltatásait bővebben is fejtegette Török. (Török István: Méltató megemlékezés. I.m. 5. kk. valamint: Néhány sor Péter és Irénke emlékére. I.m. 127. kk.) Tény az is, hogy Szabó Dánielt és köreivel együtt az elmúlt rendszerben a róluk szóló ügynöki jelentéseknek köszönhetően a politikai rendőrség is veszélyesnek és kiemelt kockázatot jelentő egyénekként tartotta nyilván. („Debreceni” fedőnevű ügynök jelentése 1959. dec. 2.) Ez és másik jelentés is konzekvensen igazolja az e dolgozatban is megerősített képet, hogy e „renitens” diák és társai (mert itt pl. a már említett Fekete Pétert is jellemzik) Czeglédy professzor köréhez tartoztak, illetve Szabó Dániel Török István „egyik legkedveltebb tanítványának” nevezetik. [ABTL 3.1.2. M-39556-2,3] valamint 1964. jún. 4. [ABTL 3.1.2. M-3956/1-1,2] In: Filep Tibor: A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957-1989 III/III. I.m., előző 266.; utóbbi 268.

¹³²³ Török áldásként tekintett erre is: „A 40-es években, a bukkott háború idején érték el az ébredés hullámai a Teológiát. A kar tagjai: Révész Imre, Makkai Sándor, Kállay Kálmán, Vasady Béla, Czeglédy Sándor és a többiek felülről jött ajándéknak tekintették az ébredést, olykor kritikai helyesbítésekkel is támogatták. Az ifjúság viszont bizalommal viseltetett tanárai iránt.” (Török István: Méltató megemlékezés. I.m. 5.)

¹³²⁴ Török István: Theologiai enciklopédia. I.m. 1.

¹³²⁵ U.o. 2.

ahová azok eredetileg éppen úgy nem akartak menni, mint Jónás Ninivébe.”¹³²⁶ Ebben pedig a Biblia az egyetlen alapja elhívásunknak.¹³²⁷ Török nem statikus eseményként értelmezi a lelkipásztori szolgálatra történő elhívást, hanem vallja: „*egyre megújuló életkérdésről*” van szó.¹³²⁸

9.2.2.2. A teológia és a teológiai hallgató

„*A theologus (...) ott kezdődik, amikor a diák valamely »studium« vagy »kurzus« határán túl maga kezd érdeklődni, a saját kérdéseire keres feleletet és önálló kutatással próbál magának véleményt alkotni.*”¹³²⁹ Ahhoz azonban, hogy Török e kijelentésében megjelenő motiváltságnak eddig a fokáig eljussunk, sok egyéb tényező beteljesülése, megvalósulása is szükséges. Török ezért a tanítványait bőven ellátta olyan tanácsokkal, amelyek a teológiai hallgatói évek minél hasznosabb kihasználásában segítettek, tehát nem csak tárgyi ismereteket, összefüggéseket közölt, hanem lelki és hitbeli fejlődésüket is figyelemmel kísérte, sőt, egészen gyakorlati, szinte pásztori tanácsokkal is terelgette őket.

Török mindenekelőtt a Bibliához való személyes viszony kérdését veszi elő, mert azt tartotta, hogy „*a theologia a Bibliához való viszonyt meg nem adhatja, csak – ha megvan – elmélyítheti.*”¹³³⁰ Itt a kulcsgondolat Töröknél a személyes viszony, azaz a kijelentéssel való kapcsolat. Olyannyira központi jelentőségűnek vélte ezt a köteléket az Isten igéjével, hogy az elhívást (hivatást) így is azonosította: „*a Bibliához való személyes viszony*”.¹³³¹ A Biblia pedig ezt az elhívást elmélyíti és megerősíti.¹³³²

Erre annál is inkább szükség van, mert a teológiai tanulmányok Török szerint túlnyomó többségükben a Bibliával foglalkoznak. Éppen ezért, az első éves hallgatóinak a fő teológiai diszciplínákat úgy mutatja be, hogy közben láttatja, milyen kapcsolópontjuk van a Szentírással, illetve annak megértését hogyan segítik.¹³³³ Török a Bibliához való személyes viszonyt „*jegecesedési pontnak*” is nevezte, mert eköré rendeződik, sűrűsödik a tanult, elsajátított anyag.¹³³⁴ Ebben is tetten érhető Török pedagógiai figyelmeisége, amely a tanulmányokat kezdő teológiai hallgatót arra biztatja, hogy a már meglévő igeismeretének elmélyítését lássa az itt tanultakban, illetve a látásmódjának kiszélesítését.

Török ezért négy gondolatban ad tanácsot a teológiára érkező tanítványainak, ezzel is segíteni kívánva az eredményes felkészülésüket az akadémián töltött idő alatt. Útmutatásait a Szentírás naponkénti olvasásának fontosságával kezdi, ez az első. Ahogyan Török kegyességének tárgyalásakor már rámutattunk, saját maga számára is megelevenítő erő volt a

---

¹³²⁶ U.o. 3.

¹³²⁷ Török István maga is igei elhívásban részesült, talán ez a személyes élmény is hangsúlyoztathatja vele, a Szentírás közreműködésének vocatióban betöltött szerepét.

¹³²⁸ Török István: Theológiai enciklopédia. I.m. 4.

¹³²⁹ Török István: A lelkesítő továbbképzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/51. 206.

¹³³⁰ Török István: Theológiai enciklopédia. I.m. 4.

¹³³¹ U.o.

¹³³² U.o. 3.

¹³³³ U.o. 4-5.

¹³³⁴ U.o. 5.

Biblia tanulmányozása. Diákjainak ugyanígy tanította: „Az első, amit nem szabad felednünk, de nem szabad elmulasztanunk sem: a naponkénti bibliaolvasás.”¹³³⁵ Török megengedi, sőt hasznosnak is látja a bibliaolvasáshoz használatos segédeszközöket, (vezérfonál, leszakítós kalendárium, prédikációk, kommentárok), mert kiegészítik és meggazdagítják a saját igeértésünket, de azt is hangsúlyozza, hogy nem szabad abban az értelemben hozzájuk szokni, hogy az önálló gondolkodás és tanulmányozás háttérbe szoruljon.

A tanácsait a barátságok kialakításának értékével folytatja, mert a „*pályatársak közt szövődő baráti viszony*” lehetőséget kínál arra, hogy a képzés során hallottakat egymás között feldogozzák, megbeszéljék, illetve gyakorolják a véleménynyilvánítás módját.¹³³⁶ Ezek a kapcsolatok próbák is, hiszen a lelkészjelölt „*hogyan lehet majd egy gyülekezeti közösség gondozója, vezetője, ha egy baráti közösséget sem tud kialakítani?*”¹³³⁷ Török szerint már itt is érvényesülnie kell a „*Jobb adni, mint venni!*” elvének, hiszen nyitottságunk fokmérője a mások irányába való kezdeményezés is.¹³³⁸ Török a diákokon túl a teológiai tanárokkal való kapcsolatkeresésre is buzdított, sőt, az egyik tanári konferencián üdvözölte azt a gondolatot, hogy rendszeres fogadóórákat is rendszeresítsenek – nyilván az érdeklődő diákok számára, mert vallotta, hogy „*a személyes kapcsolat segít, hogy személyes üggyé váljék számotokra a theologia*”.¹³³⁹

Ezek után a professzor a könyvekkel való megismerkedés fontosságát is megnevezi, ugyanis az ismeretek elsajátításában az olvasás, az önálló munkának ez a formája is nélkülözhetetlen, mert kiegészítik az akadémiai előadásokat.¹³⁴⁰ Török nem várta el egy-egy teológiai kötet komplex feldolgozását, már azt is értékelte, ha a diák belelapoz, és a címetek olvasgatja, mert ez az útja annak, hogy a figyelmét, érdeklődését felkeltő téma megragadja és annak kutatója legyen.¹³⁴¹ Ezzel a munkával függ össze a nyelvismeret fontossága is, mert a nyelvismeret még több könyv felé nyitja meg az utat, valamint teológiai munkánk ökumenikus távlatokra szélesedhet ki.¹³⁴²

Végül Török még a teológiai hallgatói pálya kezdetén emlékezteti az induló ifjakat arra, hogy mindig nagy gondot fordítsanak az elmélet és gyakorlat összhangjára, mert annak megtalálása szerinte a későbbi hivatás gyakorlás döntő kérdése is.¹³⁴³ Ehhez elengedhetetlen a hallgató gyülekezeti jelenléte, vagy például az igehirdetői lehetőségek, a vallásoktatási munka, és a legációk.¹³⁴⁴

Török a reális helyzetismeretet, azaz a szolgálataink közegét, mindenféle szempontból elengedhetetlennek tartotta. Kiemelt figyelmet szorgalmazott a missziós terep felmérésére (pl.

---

¹³³⁵ U.o. 6.

¹³³⁶ U.o. 7.

¹³³⁷ U.o.

¹³³⁸ U.o.

¹³³⁹ Török István: Barth professzor - diákszemmel nézve. I.m. 5.

¹³⁴⁰ Török István: Theológiai enciklopédia. I.m. 7.

¹³⁴¹ U.o.

¹³⁴² U.o. 8.

¹³⁴³ U.o. 8.

¹³⁴⁴ U.o. 8.

kiknek, hol, mikor kérdései),¹³⁴⁵ elengedhetetlennek tartotta a lelkészi, pásztori, de legfőképpen igehirdetői munkához tartozó gyülekezetismeretet (az adott közösség tágabb társadalmi viszonylataiban is),¹³⁴⁶ valamint ennek az elvnek az alkalmazását a lelkész-, és református pedagógusképzésben is szorgalmazta.¹³⁴⁷

9.2.2.3. Céltévesztések a pályán

Török Istvánnak a személyes példáját, felfogását már bemutattuk igehirdetői arcát elemezve, amely nagymértékben kifejezi a lelkészi szolgálat általa követendőnek tartott természetét is. Ezen túl Török arról is szól, hogy milyen konkrét kísértések jelentkezhetnek a hivatás betöltése során.

Az egyik legelevenebb és legkoncentráltabb témakifejtése a lelkész főcéljainak elvétési lehetőségét illetően éppen az egyházunk népegyházi jellegéből adódik, amely magában hordozza az egyik nagy hangsúlyeltolódás veszélyét: az egyház szolgálatának a nemzet szolgálatára való leszűkítését.¹³⁴⁸ Ebből a hamis meglátásból ered az a jelenség, hogy egyes lelkészek minden idejüket és energiájukat a korszellem megértésnek, azaz a nép evilágban való szolgálatának szentelik, ennek megfelelően a nemzeti ünnepeken, a politikai életben éli ki magát, ott szeret sürgölődni, ezért még a napilapokat is többet olvassa, mint a Bibliát, mert inkább tudakozza szorgalmasabban „*az idők jeleit, mint az örökkévalóság jeladásait*”.¹³⁴⁹ Ha ennyiben látja egy lelkész a szolgálati területének, irányának vonalait, akkor szerinte a következő hangsúlyeltolódások figyelhetőek meg: „*az ilyen lelkipásztor nem karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor van elemében, hanem március 15-én, október 6-án, és a hősök vasárnapján. Nem a bibliakörön érzi jól magát, hanem a presbiteri gyűlésen, a szövetkezetben, meg a társaskörben. (...) Az ilyen lelkipásztor hamar kapcsolatot talál valamelyik politikai párttal – nem fontos, hogy melyikkel – s előbb lelkes támogatója, oszlopos tagja, majd pártelnöke lesz, sőt képviselőjelöltséget is vállal, esetleg éppen olyan pártban, amelyik célul tűzte ki az egyház közéleti tevékenységének visszaszorítását s éppen ennek a célnak palástolására szívesen lát soraiban lelkipásztor strohmannokat.*”¹³⁵⁰

Ez a mentalitás Török szerint kárára van mind az egyháznak, mind a nemzetnek, mégpedig azon egyszerű oknál fogva, hogy az egyháznak más a feladata és másra valók az

---

¹³⁴⁵ Lsd. 6.1.3. alfejezet

¹³⁴⁶ Lsd. 6.2.3. alfejezet

¹³⁴⁷ Lsd. 9.1.1.; 9.3.3.; alfejezet. A lelkészképzés és a majdani gyakorlat, vagy a lelkészi tiszttel járó, a korában is megszokottá vált alapvetően nem lelkészi feladatok végzésének kötelezettsége, az inkonzekvens elvárások, Török értékelésében is vissza-visszatérő módon írják le e hangsúlyeltolódásokat. Ehhez ld. főként. 9.2.1. alfejezet. Meglepő, hogy ezek a problémák és törésvonalak ma is mennyire aktuálisak. V.ö. Fazakas Sándor: Az egyház nevében? - A reprezentáció történelmi változásai és jelenkori kérdései. 453-456. In: „Krisztusért járva követségben...” Teológia–Igehirdetés–Egyházkormányzás. Tanulmánykötet a 60 éves Bölcskei Gusztáv születésnapjára (Acta Theologica Debrecinensis 3), Szerk. Fazakas Sándor – Ferencz Árpád, Debrecen, DRHE, 2012.

¹³⁴⁸ Török István: Egyházunk nemzeti küldetése ma. I.m. 241. Török ezeket az elveket a nemzeti szocializmus szorongató korszaka alatt (1942-ben) fogalmazta meg, de azok a szemében is örök, azaz nem korhoz kötött érvényt hordoznak.

¹³⁴⁹ Török István: Egyházunk nemzeti küldetés ma. I.m. 242.

¹³⁵⁰ U.o. 241.

eszközei is.¹³⁵¹ Azon túl, hogy a Török által „*politikus lelkipásztornak*”¹³⁵² nevezett típus elhanyagolja az egyház főfeladatát, a „kettős kontárság” hibájába esik, és „*még jó, ha velük csak az egyszeri szegedi főrabbi esete ismétlődik meg, aki műkedvelő botanikus volt, s a botanikus körökben mint jeles theologust dicsérgették, a hitközségben meg csak nagy jóindulattal ennyit mondtak róla: nagy botanikus.*”¹³⁵³ Ez a jelenség annál szomorúbb, ha a lelkészével együtt, az egyház megbecsülése is lejáratódik.¹³⁵⁴

A másik lelkésztípus Török meglátásában a politikai szerepet vállaló kollégáját nem nézi jó szemmel, sőt, „*éppen elég okot talál a hálaadásra, hogy ő nem olyan*”, de a saját hivatása értelmezésével ugyanolyan hibát követ el. Ezt a lelkésztípust nevezi Török „*theologus lelkipásztornak*”.¹³⁵⁵ Török észrevétele szerint ez fajta lelkész magába zárkozva, csak a teológiai tudomány művelésének szenteli minden idejét, azaz nem tart kapcsolatot a nyájjal és nem veszi észre a körülötte zajló, tágabb színtereken történő eseményeket sem. A professzor itt nem az igei szolgálatokra való felkészüléshez szükséges tudományos munka ellen ágál, hanem inkább az egyensúlyok felborulását kifogásolja. Az ilyen lelkipásztor ugyanis kivonul mindenféle közéleti szerepkörből, és helyette a stúdiumainak elefántcsonttornyába zárkózik.¹³⁵⁶ Az ilyen lelkész, „*jól tudja, kik voltak azok az elamíták, a chittiták, de nem sok mondanivalója van arról, hogy mit tanít Jézus a háborúról és a békéről. Tudja, milyen szociális viszonyok voltak az egykori Korinthusban, de menten elakad a szava, ha arról kellene beszélnie, mit üzen Pál a Korinthusi levélben a mai gyülekezetnek. Lehet, hogy jobban helyt állna Töketerében – hogy találomra egy nevet mondjak.*” Majd így folytatja rögtön: „*Töketerében igazán csak a megnemértettség szigetén él s mint maga megvallja, vigasztalan, mert nem talál társat, akivel teológiai kérdésekről beszélgethessen. Más kérdés meg nem is igen érdekli.*”¹³⁵⁷

9.2.2.4. Milyen legyen a „református lelkipásztor”?

Mondhatnánk azt is, hogy az előzőekben arról értekeztünk, hogy a „jó lelkipásztor” milyen ne legyen Török észrevételei szerint. Azonban ennél nem áll meg, körbehatároltabban, célzatosabban is kifejtette, hogy mik azok az elementáris alapok, amelyek egy lelkipásztor számára evidenciák kellene, hogy legyenek.

¹³⁵¹ U.o. Az itt is gazdag szemléltetésekkel beszélő Török azt mondta: „...órásmmesterrel nem építettek emeletes házat s kőművesre sem bízom a javításra szoruló aranyórámat.” (U.o. 242.)

¹³⁵² Ezt a kifejezést Török a politikai tevékenységet gyülekezeti szolgálata mellett végző lelkészre értette.

¹³⁵³ Török István: Egyházunk nemzeti küldetés ma. I.m. 243.

¹³⁵⁴ U.o. Török korábban, a lelkésztovábbképzés kapcsán is felhívja erre a hangsúlyeltolódásra a figyelmet: „Isten mentsen minden olyan teológiai továbbképzéstől, amely a szövetkezeti tevékenység és más egyebek mellett egy újabb mód és alkalom lenne arra, hogy a lelkipásztorokat igazi hivatásuk betöltésétől, az ígéhirdetéstől elvonja...” (Török István: A lelkészi továbbképzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/50. 201. Török itt azt is jelzi, hogy nem „szobatudósokra” van szükség.) Török e kérdést érinti az „Egyház és politika” (1935), valamint „A Keresztyén ember politikai felelőssége” (1947) c. írásaiban is. Lsd.: 5.8.3. fejezet.

¹³⁵⁵ U.o. 242.

¹³⁵⁶ U.o.

¹³⁵⁷ U.o. 243.

Milyen legyen a „jó” lelkipásztor? A fenti példák mellett, Török István bevezet egy harmadik lelkészi típust, akit imént idézett előadásában református lelkipásztornak nevez. Teszi ezt azért, mert „*ide a másik két típus egyes képviselője csak újjászületés útján juthat, azért is nevezzük ezt a harmadik típust a szó betűszerinti értelmében re-formátusnak.*”¹³⁵⁸

Mindenekelőtt azokat az ismérveket érdemes összegezni, amelyek ebből a „homo renatus”-i állapotból erednek. Mivel maga az újonnan születés is Isten műve és kegyelmének következménye, következésképpen azt láthatjuk Török jellemzésében is, hogy ez a szolgálat az iménti motivációs háttére révén felülről jövő erőt hordoz. Az ilyen lelkészekre jellemző, hogy magukat nem tartják beérett, vagy a hivatás fortélyait, titkait teljességgel ismerő, és bíró szolgáltnak, ellenben a maguk kudarcain, csődjükön jutnak előrébb. Egymást nem bántják, mert tudják, mindegyiküknek „*elég elintéznivalója van saját magával.*”¹³⁵⁹ A szolgálat nehézségei pedig csak még ráutaltabbá teszi őket és arra ösztönzi, hogy „*ne a külső szervezkedésben, hanem a belső igazságban*” bízzanak, tehát „*a felülről nyert igazságban*”.¹³⁶⁰ Úton vannak, és erre az útra jellemző, amit ugyanitt Török magáról is megvall: „*Pál apostollal mondva: 'nem mintha már elértem volna...'.*”¹³⁶¹ Az ilyen, újonnan született, tehát református lelkészek hamar kapcsolatot találnak egymással, felelősséget éreznek akár a „politikus”, akár a „theologus” lelkipásztor iránt, és bármely nemzedékből valók is, noha kevesen vannak, a „*kisebbségi sorsot is jó reménységgel hordozzák el*”.¹³⁶²

A professzor e bensőséges és őszinte hang után részletekbe menően vázolja a lelkésztípus fő jellemvonásait. Mielőtt rátér annak részletezésére, azokat az előismereteket mondja el, amelyek a helyesen gondolkodó lelkész egyházképébe kell, hogy tartozzanak.

Ennek révén először is a református lelkipásztor komolyan veszi és megérti Kálvin szavait: „*Nincs más út az életre, mint az, ha az egyház, mint anya hordoz bennünket méhében, ha ez hozza a világra, ha ez táplál, őriz és oltalmaz bennünket mindaddig, amíg csak halandó testünket levetkezve, hasonlók nem leszünk az angyalokhoz (Institutio, IV. I, 1-4)*”.¹³⁶³ Ezzel a kálvini idézettel hívja fel a figyelmet Török arra az egyház iránti helyes viszonyulásra, amelyet Biblia megkövetel. Ebben a viszonyban ehelyütt az anyaság képe dominál, mert az egyház „*lelkileg hordoz*”, „*új életre szül, lelkileg táplál, őriz és oltalmaz*”.¹³⁶⁴ Másodszor, a biblikus alapon tájékozódó lelkipásztor tudja, és megéli, hogy az egyháznak nincsen külön nemzeti küldetése, hanem csak annyi, hogy egyház legyen és az is maradjon, anyaszentegyház, Krisztus egyháza.¹³⁶⁵ Harmadszor, „*mi mindenkor valakiknek hirdetjük az Igét, valakiknek, akikkel közösséget vállalunk. Küldetésünknek éppen ezt a meghatározottságát, konkrét voltát véti el a theologus lelkipásztor. Sőt, ha kiemeljük azt is,*

---

¹³⁵⁸U.o. 244. Török ebben az értelemben a „református” és az „újonnan született” jelzőket egymás szinonimáiként használja.

¹³⁵⁹ U.o. Török ezt a fajta alázatot nagyra tartotta, és igen szükségesnek ítélte: „Egy bűnbánatban megújult lelkipásztornal, egy bűnbánatban megújult egyházzal csoda történik: szolgálatunkon mennyei fény villan fel, világbéli forgolódásunkban tükröződik valami az Ő világosságából.” (Török István: János 3,1-21, I.m. 2.)

¹³⁶⁰ Török István: Egyházunk nemzeti küldetés ma. I.m. 243.

¹³⁶¹ U.o. 244.

¹³⁶² U.o. 245.

¹³⁶³ U.o.

¹³⁶⁴U.o.

¹³⁶⁵ U.o.

*hogy a magyar református egyház magyar ugyan, de nem a magyarságé, nem a nemzeté, hanem a Krisztusé, félreérti a dolgot bizony a politikus lelkipásztor is, aki egyébként észrevehetően bólogat ehhez a ponthoz.*¹³⁶⁶ Negyedszer, Török István nem pártolja, ha az iskolák ügyét túlzottan könnyen feladják lelkészeink, akár anyagi, akár elvi indokok alapján.¹³⁶⁷

E hibák, és céltévesztett megértések után, derüljön fény arra, hogy Török, milyennek látja a Szentírás alapján a hűséges pásztor iskolapéldáját. Mindezt, témánknál maradva, az Egyházunk nemzeti küldetése ma – c. előadásában folytatja. Eszerint, arra a kérdésre, hogy mi a magyar református lelkész legfontosabb küldetése, összefoglalásul ilyen választ lát a Bibliából: *„legyen pásztor, jó pásztor.”* Az ilyen pásztor ismeri a rábízottakat, azaz van helyzetismerete. Enélkül ugyanis bizonytalan tapogatózás a lelkészi munka.¹³⁶⁸ Másodsor, a pásztornak gondja van a nyájra, hogy a Biblia képével élve, az *„Élet kenyéréhez és az Élet italához juttassa az éhezőket és szomjúhozókat.”*¹³⁶⁹ Harmadsor: a pásztor egyéni munkát végez, a helyzetismeret alapján. Nem tömegmunkáról szól a hivatásunk. Ha egy bárány eltévedt, akkor azután is el kell szegődni. Haszontalan béresmunkává válik szolgálatunk, ha pásztori munka helyett, az, a nyáj körüli nagyvonalú buzgólkodássá válik.¹³⁷⁰ Negyedszer felhívja figyelmünket az őrállói tiszt elengedhetetlen betöltésére, amelynek végzéséhez az Ezékiel könyvének 3. fejezete ad kellő útmutatást. Ez a lelkület nem engedi magát becsapni, vagy megtéveszteni hangzatos (esetünkben a nemzeti szocializmus fajelmélete) ideológiák által, hanem kérlelhetetlenül küzd mindenféle, a régi Ádámot tetszetős köntösben ünnepeztető jelenség ellen.¹³⁷¹ Ötödször, a jó pásztor, ha kell, életét adja juhaiért. *„Egyáltalán nem keresi az ilyen alkalmat, de ha bekövetkezik, s az őrállóra be is következhetik, nem tér ki előle. Tudja, hogy neki nem az a rendeltetése, hogy a veszedelem láttára béresmódra elszaladjon, vagy pedig a farkassal és a tolvajjal egyezkedni próbáljon, s titkon a reá bízottak bőrére jó üzletet csináljon.”*¹³⁷²

9.3. Iránymutatás a szocializmus letűnése utáni időkre

A dolgozatunk eddigi részeiben is próbáltuk láttatni, hogy Török István nem csak a diktatórikus államforma megszűnése utáni időkben kezdte hangját hallatni. A rendszerváltást is megélve tovább folytatta kritikai munkáját és rendkívül értékes meglátásokkal, tanácsokkal támogatta egyházunk életét a megváltozott körülmények között. Bütösi János szerint Török *„a Magyarországi Református Egyház református jellegét jóval a változások előtt már élesen*

¹³⁶⁶ U.o. 246.

¹³⁶⁷ U.o.

¹³⁶⁸ U.o. 247. Török egy ízben, a nevelői-lelkipásztori munkát összekapcsolva így emlékeztet ugyanerre a felelősségre: *„Igyekszünk-e csakugyan pontos helyzetismeretre szert tenni: a tanár minden egyes növendéke erkölcsi és szellemi képét világosan megrajzolja-e a maga számára, s lankadatlan figyelemmel kíséri-e a változásokat; A lelkipásztor megteszi-e ugyanezt egy-egy falu népével, egy-egy gyülekezettel?”* (Török István: Széchenyi és mi. In: Dunántúli Protestáns Lap, LII/40. 203. Lsd. még: 9.1. alfejezet.)

¹³⁶⁹ Török István: Egyházunk nemzeti küldetése ma. I.m. 247.

¹³⁷⁰ U.o. Egy jóval későbbi igeszolgálatában, szintén a mai missziós területünk atomizált életű emberére hívja fel a figyelmet. (Csoda nem csak Bethesdánál eshet. I.m. 1-2.)

¹³⁷¹ Török István: Egyházunk nemzeti küldetés ma. I.m. 247-248.

¹³⁷² U.o. 248.

vizsgálta szemüvege alatt, és a 'semper reformari' elvét alkalmazta annál is inkább, mivel teológiai kritikai érzéke éles elhajlásokat vett észre s azoknak páratlan bátorsággal hangot is adott, nem törődve a személyes következményekkel.”¹³⁷³ Valóban, ő csupán tovább folytatta az addig is aktív, útmutató szolgálatát. Erre azért volt szükség, mert a különböző államformák – bármennyire is ellenségesek, vagy kevésbé azok a keresztyénséggel szemben – mégiscsak múltó intézmények, a hívő ember vándorútjának velejárói, egytől-egyig mindegyikben feladat a harc és hit felvállalása, megvallása. Azok a meglátások, amelyeket a professzor e téma révén közöl, igazából nem mondhatóak újnak a szájából. A „fekete konferenciákon”, nyilvános és nem nyilvános felszólalásain, véleménynyilvánításaiakor már szinte mindegyikről szólt. Sőt, az egyik hitvalló, az őszinte, és a Törökéhez hasonló kritikai teológiai látással bíró – ezért pedig számos meghurcoltatást elviselt – tanítványának méltatása révén is ezt írta: „egy olyan teológiát képviselt, amelynek birtokában elkerülhettük volna a negyven év sorozatos kisiklásait, és mint hitvalló egyház kerülhettünk volna ki a kemény próbáltatásokból.”¹³⁷⁴ Ebben az értelemben azt látjuk, hogy Törököt nem érte meglepően az új helyzet. Török az újrakezdéssel kapcsolatos értékeléseiben is mindenekelőtt az egyházra fókuszál, nyilatkozataira jellemző, hogy bennük a politikai kontextus, új helyzetben észrevehető állami hozzáállás elemzésével inkább csak utalás szintjén találkozunk. A kérdés számára inkább az volt, hogy a megadatott szabadsággal tud-e az egyházunk élni.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy Török a véleményét az egyházon belüli és azon kívüli közegre vonatkozó témákban is megosztotta, miközben a legfőbb célja az volt, hogy az evangélium hirdetésében megújulhassunk. Egy használható és ma is aktuális teológiai modellt jelenthet ebben a rendszerezésben, ha az ige hirdetésének közegeit, persepektíváit tekintve három szintet különböztetünk meg.¹³⁷⁵ először is a családban való verbális és nonverbális megélése, majd a gyülekezetben, azaz a gyülekezeti tisztségek viselőinek szolgálata által, harmadikként pedig a keresztyének egymás közötti és külvilággal való kommunikációjának vonatkozásában. E három terület Török pedagógiai, missziói elveiben a gyermek, ifjúsági,- és családmiszió tekintetében, majd a lelkészképzés és igehirdetői küldetés témájában, végül pedig az egyházon belüli és kívüli kommunikáció (teológiai párbeszéd és kritika, társadalom iránti misszió) igényeinek vonatkozásait tekintve átfogják. Török az ekkor már múltban, azaz a kommunizmus alatt is ennek a hármas szinten teljesítendő küldetésnek a megvalósulásért aggódott, azt sürgette, de a rendszerváltás utáni időkre adott tanácsaiban is ezek érvényesülnek.

9.3.1. A pusztai vándorlás mint hasonlat

Török az Ószövetségről már a 30-as években úgy vélte, hogy az a magyarság számára sokszor a sorsmagyarázat könyve is volt, hiszen irodalmunk protestáns korszaka bővülködik e

---

¹³⁷³ Bütösi János: A megújulás teológiai feltétele. In: Hálakötet egy professzorért. I.m.78.

¹³⁷⁴ Török István: Méltató megemlékezés. I.m.14-15.

¹³⁷⁵ Fazakas Sándor: A lelkészi szolgálat körülményeinek változásai és a lelkésztovábbképzés. In: Igazság és Élet 7, 2013/1, 184.

könyv élményeivel.¹³⁷⁶ A pusztai vándorlás képét Török már a kommunizmus alatt, 1985-ben is használta a kihívásaink, próbatételeink leírására, méghozzá úgy, hogy felteszi a kérdést: „Nem kell-e azzal a bibliai lehetőséggel is számolnunk, hogy maga az Úristen akarja a népét megint 'pusztai vándorlásra' szorítani?”¹³⁷⁷ A hasonlatot tehát egy mély, átfogó, „időtlen” formában alkalmazza, amely elsősorban az Isten iránti hit, bizalom és ígéretei felől való reménység próbatétel alatti fogalmaiban érthető meg. Török ezt a képet tovább is vitte és 1990-ben, amikor a fennálló politikai rendszer összeomlott, új szemszög szerint gondolta végig a helyzetünket.¹³⁷⁸ Az is elmondható, hogy a rendszerváltást megélő Török Istvánnak ez a legrészletesebb és legátfogóbb helyzetelemző, a jövőre nézve egyházunkat tanácsokkal segítő értékelése.

Az ezzel a bibliai párhuzammal részletesen foglalkozó cikkével kapcsolatban mindenekelőtt azt kell előre bocsátanunk, hogy noha párhuzamot vont, a párhuzam nem jelentette azt, hogy a kommunizmus utáni rendszert Kánaánnal azonosította volna. A pusztai vándorlás nyomorúsággal teli időszaka ismétlődhet és ismétlődik is (a magyar történelemben is), így elsősorban ezzel a szabadsággal való helyes élésre akarta biztatni és buzdítani a rendszerváltást megélt egyházunkat.¹³⁷⁹ Ezért fogalmaz így: „A mi elmúlt negyven esztendőnkéről sok mindent elmondhatunk, de jövőnk szempontjából akkor mondjuk el róla a legtöbbet, ha a pusztai vándorlás negyven évéhez hasonlítjuk”, illetve, hogy „a Biblia leírása szerint nem hőstörténet a pusztai vándorlás.”¹³⁸⁰ Éppen ezért érdemes megfigyelni, hogyan formálta népét Isten a vándorlás ideje alatt, mert akkor talán mi is megértünk valamit az elmúlt időszak történetéből. Az egyik legfőbb kérdés azért mégis az marad, „*hogyan látjuk és hogyan dolgozzuk fel lélekben, a mögöttünk levő és általunk átélt negyven esztendőt.*” Erre azért van óriási szükség, mert nagyban ez határozza meg jelen, illetve jövőbeli viselkedésünket, egyházi forgolódásunkat is, mondta ezt az a Török, aki szerint a kommunizmus elmúlt negyven esztendeje nagyobb törést hozott történelmünkben, mint 1848-49.¹³⁸¹

9.3.2. Elkerülhetetlen szembesülések

Ahhoz, hogy tovább tudjunk haladni, Török először is óva int attól, hogy a tanulságok levonása nélkül tekintsünk az elmúlt időszakra. Szerinte nem lehet ugyanúgy

¹³⁷⁶ Török István: Az Ószövetség értékelése. I.m. 112.

¹³⁷⁷ Török István: Gondfelhők az etika körül. (An. 7182.), 1.

¹³⁷⁸ Török István: A pusztai vándorlás után, az ígélet földje előtt, In: Reformátusok Lapja, I.m. 5.

¹³⁷⁹ U.o. Török e hasonlatával kapcsolatban lsd. Szűcs Ferenc: Az elmúlt 10 év teológiai értékelése, Théma, Theológiai Élet Ma – Protestáns Tanulmányi Kör, 2000/4, 44-47. Szűcs Ferenc itt nem találja szerencsésnek a Török által alkalmazott szóban forgó képiséget, mert a rendszerváltással, 40 év után nem a Kánaánt értük el, jönlhet tudja, hogy ezzel Török sem erre utalt. A teljes képhez azonban figyelembe kell vennünk, hogy Török ezt a párhuzamot nem 1990-ben vette fel először, hanem még a kommunizmus alatt, és elsősorban a pusztai vándorlás ideje alatti megpróbáltatás tanulságaira utalt.

¹³⁸⁰ U.o. Ladányi Sándor is úgy véli, hogy a II. Világháború után a magyarországi protestantizmus még soha nem tapasztalt, át nem élt társadalmi, politikai és gazdasági és szituációba került. (Ladányi Sándor: Egyházpolitika és a Magyarországi Református Egyház magatartása, tevékenysége, megújulási kísérletei 1955-1956-ban. In: Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956-1957-es esztendőben történetekhez. I.m. 15.)

¹³⁸¹ Török István: A pusztai vándorlás után, az ígélet földje előtt. I.m. 1.

folytatni, mintha ezt az időszakot egyszerűen csak átaludtuk volna, mert közben a körülmények annyira megváltoztak, hogy mindent újra kell kezdeni.¹³⁸² Ez a felismerés pedig részéről arra a nagy kérdésre irányult, hogy miként viszonyuljunk a múltban elkövetett bűnökhöz. Török rendkívül óvatos, és ige szabta módon próbál mértékletességre inteni (csakúgy mint 1956-ban is tette), miközben figyelmeztet, hogy nem lehet feketén-fehéren látni ezt az időszakot. Azért sem, mert valamilyen módon és valamilyen mértékig mindenki részese volt a korszaknak. „*De ki állíthatja, hogy egyáltalán nem fröccsen sár reá? Ki maradhatott teljesen tiszta?*”¹³⁸³ – teszi fel ezeket a költői kérdéseket Török, miközben azzal folytatja, hogy még a közéletbe most lépő fiatalok sem indulhatnak „tiszta lappal”, hiszen a képzésük, az iskoláztatásuk is az előző rendszerben történt, amely által ők is magukba szívták annak levegőjét, és látták módszereit, amelyek bármikor kiütközhetnek.¹³⁸⁴

Az sem lehet helyes megoldás, ha egyszerűen sztálinistának kiáltatna ki a múlt egyházi vezetősége, hiszen a pozíciójukat nem csak az államhatalom jóváhagyásával bírhatták, hanem annak elérésében a presbitériumok is részesek voltak a szavazataikkal.¹³⁸⁵ A különbség közöttük és a vezetői szerepet nem játszóknak között inkább mennyiségi, mint minőségi, az pedig biztos, hogy „*a fejleményekért mi is felelősek vagyunk*”.¹³⁸⁶ Főelv, hogy ne a bűnbakkeresésben fulladjon ki a tisztulásnak e módja, mert „*az mindig a bűn másokra háritását célozza, márpedig a keskeny útról való félresiklásokban valamennyien részesek vagyunk*.”¹³⁸⁷ – nyomatékosítja ismét alázatosan az a Török István, aki az árral szemben saját bőrén is tapasztalta, mit jelent az igazsághoz ragaszkodva megállni.

Ezzel Török nem akarta viszonylagossá tenni, vagy számon kérhetetlenként bemutatni a történeteket, hiszen bizonyos mértékben maga is áldozata volt annak. Inkább mértékletességre és józanságra intett, valamint szavaiból az érezhető, hogy számára minden egyes személy élethelyzete egyedi és speciális, mert a rendszer kiszolgálásának is voltak fokozatai. Így a számonkérés módja és a büntetés mértéke is igen változatos.

Török egyébként saját személyére nézve nem érezte szükségét az egyházunkban a rendszerváltás után megindult rehabilitációnak. Ennek három okát jelöli meg. Először is ő úgy látta, hogy a hivatalos szolgálati idejét a nehéz viszonyok ellenére különösebb háborítatás nélkül kitöltve került nyugdíjba.¹³⁸⁸ Szerinte a „közlési zárlat” sem kiált rehabilitáció után, mert ő önmagát nem érezte korlátozva mondanivalójának megfogalmazásában, sőt teológiai észrevételeit eljuttathatta az illetékes egyházi vezetőknek is anélkül, hogy számon kérték volna. A professzor szerint önmaguknak kellett belátniuk, hogy szakuk mondanivalója nem sajtóképes, így e korlátozásokat inkább kívülről jött tilalomfáknak tekintette.¹³⁸⁹ Harmadszor, a rehabilitáció elutasítását csak önmagára nézve jelentette ki, de ez nem jelenti azt, hogy más esetében nem volna nagyon is helyénvaló. Török itt két fő irányt látott: az egyik az ateista

---

¹³⁸² U.o.

¹³⁸³ U.o. 5.

¹³⁸⁴ U.o.

¹³⁸⁵ U.o.

¹³⁸⁶ U.o.

¹³⁸⁷ Török István: A református lelkészi kar megújulásának feltételei. I.m. 9.; valamint: Török István: Továbblépésünk közös gondja. In: Határkérdések. I.m. 173-174.

¹³⁸⁸ Török István: Levél Bárczay Gyula lelkésztársamhoz. I.m. 1.

¹³⁸⁹ U.o.

államot jelentette, amely nyomorgatta, vagy félretette a Krisztusban hívőt, mert ez a keresztyéniséggel adott esetben együtt járó kereszthordozás, vagy mártírium. Más a helyzet azonban, amikor az egyházi vezetőség cselekszik törvénytelenül és adja át a hatóságoknak eljárásra a teológus diákot, vagy lelképásztort – itt már szerinte elmaradhatatlan dolog a rehabilitáció.¹³⁹⁰

Amit a Galata levélhez írt kommentárjában az igazsághoz való ragaszkodás természete révén kiköt: „*alkudozásnak, egyezkedésnek, toldozgatásnak nincs helye*”¹³⁹¹ – azt ebben a hozzáállásban is észrevehetjük, ugyanakkor ezzel együtt Török azzal az alázatra és türelemre intő gondolattal zárja a „leszámolásra” vonatkozó nézeteit, hogy „*mindnyájan, csak az Ő megbocsátó kegyelméből élünk.*”¹³⁹²

A rendszerváltás után az egyházunk ügyeire vonatkozó belső problémaként tekintett Török arra is, hogy nehéz anyagi helyzetben kellett a szolgálatot tovább folytatni. E gondnál azonban szerinte komolyabb az, hogy „*lelkiekben sem jobb a helyzet, mint az anyagiakban.*”¹³⁹³ A rehabilitáció kérdésén túl így nehézségként említi az általa megfigyelt, és aggódó figyelemmel kísért kölcsönösen következetlen és bizalmatlan viszonyt, amely az egyházi főhatóság és a lelkészek közötti kapcsolatot jellemezte a 90-es évek legelején. Ezt a nyilvánosság szempontjából sem tartotta építőnek, és helytelenítette azt. Komoly bajnak tekintette azt is, hogy az egyházunkban a tanfegyelem is meglazult.¹³⁹⁴

---

¹³⁹⁰U.o. Ez utóbbi esetben az egyházi bírósági beavatkozásnak is látja a helyét. (Török István: A pusztai vándorlás után, az ígéret földje előtt. I.m. 5.)

¹³⁹¹Török István: A galatákhoz írt levél magyarázata. I.m. 292.

¹³⁹²Török István: A pusztai vándorlás után, az ígéret földje előtt. I.m. 5. Azt állapíthatjuk meg, hogy Török a rendszerváltás utáni „múlt rendezés” kérdéskörében ezek alapján mértéktartó hozzáállást képviselt.

¹³⁹³Török István: Láttelel. I.m. 38. Itt Török arra gondol, hogy a szocializmus alatt a leginkább egyházfenntartó gazdaréteget felszámolták, eltörölték az intézményeink működését biztosító egyházi adózást, és elvették a gyülekezetektől a lelkészcsaládok eltartását szolgáló földeket.

¹³⁹⁴Török István: Láttelel. I.m. 38-39. Török ennek révén egy konkrét problémát is bemutat: alapvetően egy krisztológiai kérdés révén, a Theologiai Szemle Diskusszió c. rovatában figyelte meg, amit – egy sajátos kifejezéssel élve – „karácsonyfa teológiának” nevezett. Ezt ő annak a már száműzött racionalista teológiai szemléletmódnak a teológiai életünkbe való visszahozatalában érte tetten, amely elsősorban Krisztus személyét illetően érvelt hamisan. E gondolkodásmód követői – a Török által zsákutcának ítélt, Krisztusra renani, vagy straussi értelemben tekintő racionalista felfogásnak hódolva – szedték elő a „história lomtárából” ezt a teológiát: „Karácsonyfát csináltak Urunk Jézus Krisztusból. Üdezőld a lombja, de nincsen gyökere. Kivágták. Aztán aggattak rá karácsonyfadíszeket, ragyogó tulajdonságjelzőket.” Török itt a vallástörténeti teológiai irány jól ismert tanát fejt ki Jézus fokozatos deifikációját illetően, amely véleménye alapján nem vezet sehova, de legalábbis egy ilyen hamis kép Krisztusról, „egy emberi szintre redukált Krisztus, a karácsonyfa Jézuskája nem szabadíthat ki minket a nyomorúságból, az egyház mai válságából.” (Majsai cikke: lsd. Majsai Tamás: Crucifixus sub Pontio Pilato. In: Theologiai Szemle, 1990/2. 93-108.) Török itt még egy másik elemet is sérelmez, nevezetesen Majsainak azt a gondolatmenetét, amely a kereszthalálra ítéltetésben szinte csak Pilátusra korlátozza a felelősséget. Szerinte ezzel szemben a zsidók és pogányok egymástól elválaszthatatlan felelősséget hordoztak és hordoznak mindebben. Török szerint tehát „igenis mi pogányok és zsidók, mindnyájan részesek vagyunk a Jézus keresztre juttatásában. Részeségünkről világosan beszélnek nagypénteki énekeink is. Csakhogy mi a vérvádat félre szoktuk érteni, a holokausszal összetévesztjük, holott ennek a faji kérdéshez semmi köze.” (U.o. 39.)

9.3.3. Az egyház megújulásának frontvonalai

A következőkben a professzor azon tanácsait gyűjtjük össze, amelyek a kommunizmus után szolgáló lelkészek, gyülekezeti tagok számára kívánnak segítő eligazítást adni. Ezek a Török-féle észrevételek amellet, hogy igen változatosak, kritikai jellegűek, megegyeznek abban, hogy a professzor egyház iránti szeretetéből fakadtak.¹³⁹⁵

9.3.3.1. Sürgető feladatok

Amint Izrael népe is kicserélődött, megújult Urának közelségében, „*Isten nevelő iskolájában, a pusztai vándorlás negyven éve alatt*”,¹³⁹⁶ úgy a mi egyházunkra is áll, hogy az ígéret földjére¹³⁹⁷ csak az léphet be, akiben végbement a lelki tisztulása, megszentelődése, bűnbánatban való megújulása. Török az egész kommunista időszakot egy olyan próbatételnek vette, amely a mi érdekünket szolgálta, a megtartó és szabadító Istenhez közelebb vitt. Azért is szükséges erre így tekinteni, mert az előttünk álló jövő kihívásait, reánk váró szolgálatait így lehet végezni. Ez az előtekintő magatartás mondatja Törökkel, hogy „*a múlt hánytorgatása, sebeink nyalogatása helyett készüljünk fel a jövő megnyílt új feladataira*.”¹³⁹⁸ Ebben pedig ismét azt a Törökre jellemző lelkületet vehetjük észre, amely a magánéletében is megmutatkozott: minden fordulópontnál, kihívásnál az Istennel való hitbeli kapcsolat lehet az egyedüli záloga a továbbhaladásnak. A professzor 1989-ben kifejezetten a lelkészekre vonatkozóan ennek a megújulásnak egyetlen gyökerét is megnevezi: ez pedig az evangélium.¹³⁹⁹ Az evangélium Török szóhasználatában az a nagy, Golgotán bekövetkezett világfordulat, amelynek nem elég a teológiai magyarázatát adnunk, hanem annak részeseivé is kell válnunk, azt a szívünkbe kell fogadnunk.¹⁴⁰⁰ Csakis ez garantálhatja, hogy lelkészi karunk ne csak egyházi értelemben létező közösség legyen, hanem „*hitbeli értelemben vett testület*”.¹⁴⁰¹

A lelkészek lelki megújulásának szükségén túl Török emlékeztet arra is, hogy a Biblia „*a kevesen való hűségén méri le a többre bízást*.”¹⁴⁰² Ez a szemében legfőképpen az igehirdetésben való megújuláson túl, azt a szemléletet szorgalmazta, hogy ne a gyülekezet nagyságát, a hallgatóság méreteit, a számokat vizsgáljuk, hanem arra törekedjünk, hogy az ígét szeretettel tudjuk-e továbbadni.¹⁴⁰³ Az igehirdetői szolgálatot segíti az is, ha a lelkészek törekednek egymással közösséget keresni, amelyre jó lehetőséget kínál a kisköri alkalmak

¹³⁹⁵ Lsd. Török egyházkritikai elveit a 7.1.3. alfejezetben.

¹³⁹⁶ Török István: A pusztai vándorlás után, az ígéret földje előtt. I.m. 5.

¹³⁹⁷ Az „Ígéret Földje” kifejezés révén már fentebb jeleztük, hogy mit értünk alatta: a kihívásokkal teli jövőt, a szolgálatra adatott szabadságot. (Lsd: 9.3.1. fejezet)

¹³⁹⁸ Török István: A pusztai vándorlás után, az ígéret földje előtt. I.m. 5.

¹³⁹⁹ Török István: A református lelkészi kar megújulásának feltételei. I.m. 1.

¹⁴⁰⁰ U.o. 3.

¹⁴⁰¹ U.o. 9.

¹⁴⁰² U.o. 4.

¹⁴⁰³ U.o.

rendszeres tartása, mert ott testvéri megbeszélések keretében helyi problémák is szóba kerülhetnek.¹⁴⁰⁴

Török az „újrakezdekör” az egyik főkérdésként tekintett a tisztújítások feladatára. Az egyházi választások biblikusan gyakorlandó formájára már korábban is sok figyelmet fordított. Ezért mondta már 1974-ben is hogy „*levettük a gyülekezetek válláról a lelkészválasztás gondját, ahelyett, hogy ez ősi jog egyre felelősségteljesebb gyakorlására neveltük volna őket? Nem a kiskorúságba és csökkentett felelősségbe nyomjuk-e vissza azokat, akiknek nagykorúságát a reformáció már elismerte?*”¹⁴⁰⁵ Szerette volna, ha a zsinatpresbiteri egyházkormányzati rendszerünk egyre jobban tisztult volna a „*rárakódott epizkopalizmus idegen jegyeitől*”, a presbitériumokat pedig a jelöltekre vonatkozó kellő tájékoztatás által óvnánk attól, hogy kellő ismeret hiányában csak a „*szavazógép szerepet játszassák.*”¹⁴⁰⁶ Mátyás apostollá választásának bibliai példáját nem egyszer idézi fel, hogy szemléltesse, mindent megelőző elv, hogy a „jelölt alkalmas voltát a Jézushoz való viszonya dönti el.”¹⁴⁰⁷ Így, hogy megszűnt az állami beavatkozás, az, hogy mennyire igeresen választunk, Török szerint egyedül rajtunk múlik.

Török sérelmezte azt a tendenciát, hogy a szocializmus alatt sokan elszoktak az őszinteségtől, helyette a lelkészi összejöveteleken való felszólalások inkább csak a hivatalos tételek elismétlését és hódoló méltatását tartalmazták, ezért a rendszerváltás küszöbén álló lelkésztársait arra buzdította, hogy tanuljanak meg ismét felelősen gondolkodni, és a közügyekhez építő módon hozzászólni.¹⁴⁰⁸

Az újrakezdekést tekintve török pénzügyi téren is megújulást sürgetett. Ez a megújulás elsősorban a sáfárkodásra vonatkozott, azaz arra, hogy az egyház az anyagi áldozatokat megfelelő módon, kellő mértékletességet tanúsítva használja fel, mert a professzor ezeket a „*szegény asszonyok két filléreinek*” nevezte.¹⁴⁰⁹

9.3.3.2. A református iskolák ügyének kérdése a rendszerváltás után

Török már a negyvenes évek elején is azt vallotta, hogy „*mivel az egyház anyaszentegyház, az egyháztól elválaszthatatlan az iskola*”, amitől nem szabadulni kell, mint valami tehertől, hanem akár áldozatok árán is megtartani és fenntartani.¹⁴¹⁰ A református iskola működtetése „*szerves módon beletartozik isteni küldetésünkbe*”, és itt a „református”

¹⁴⁰⁴ U.o. 5.

¹⁴⁰⁵ Török István: Leszűkített látókör. In: Határkérdések. I.m. 28.

¹⁴⁰⁶ U.o.

¹⁴⁰⁷ U.o., valamint ugyanerről szól e helyeken is: A pusztai vándorlás után, az ígélet földje előtt. I.m. 5.; A nagy fordulat. (Kézirat), 8.

¹⁴⁰⁸ Török István: A református lelkészi kar megújulásának feltételei. I.m. 8. Török itt Szabó Imre esperest hozta fel példának, akit „egyházi érdekből” Bujba helyeztek. A Nyírségi Református Egyházmegye fiatal lelkészeivel folytatott beszélgetése kiderítette, hogy az egykori esperes tanította meg őket az egyházmegye alkalmain termékeny módon hozzászólni a tanácskozásokhoz. Török ebben bizonyágtételt látott, még hozzá a „kevesen is hű” lelkületet, mivel Szabó ott is a megújulást szolgálta. (Török István: A református lelkészi kar megújulásának feltételei. I.m. 8.)

¹⁴⁰⁹ U.o. 8.

¹⁴¹⁰ Török István: Egyházunk nemzeti küldetése ma. I.m. 246.

felekezeti jelzöt is hangsúlyosnak ítéli, mert ez a szolgálat „örökkévalóságba gyökerezett embereket, hitben tisztult magyarokat nevel a nemzetnek.”¹⁴¹¹ E szolgálat terhe csak akkor könnyebbül, ha az iskoláinkkal együtt mi magunk is megújulunk.¹⁴¹²

Az iskola tehát mindig a professzor szívügye volt, így érthető az is, hogy később, a szocializmus összeomlásakor fájlalva jegyzi meg, hogy *„ma már tudjuk, ha egy kis tiltakozás van bennünk, ha legalább keletnémet példára mi is kitérő választ adunk, az egyezményben biztosított iskoláink, ősi kollégiumaink: Pápa, Sárospatak megmaradtak volna. Átmentésük kevesebb áldozatba került volna, mint visszaszerzésük. Dehát a kereszthordozásról az államegyházi múltban elszoktunk. Ezzel eltávolodtunk az értünk keresztet vállaló Krisztustól...”*¹⁴¹³

A rendszerváltás után a lehetőségek a gyermek- és ifjúsági munkára is megnyíltak, ugyanakkor az újrakezdés, vagy bizonyos értelemben folytatás, nem volt könnyű. Török szellemi, gondolkodásbeli megnyomorodásokat is észlelt, mert, ahogyan fogalmazott, az *„idegen csapatok ugyan kivonultak, de ideológiájukat itt hagyták. Újra lehetséges a vallásoktatás, de a talajtalán újrakezdés óriási nehézségeivel küszködik.”*¹⁴¹⁴ E talajtalanság mondatra Törökkel a rendszerváltáskor, hogy *„a hitoktatás ma missziói munka”*. Míg a kommunizmus előtti korban a *„leckeszerű betanítás régebben még az életformálás alkalmazható módja volt, támaszkodhatott a keresztyén háttérre, a vallási hagyományokat őrző családra és társadalomra”*,¹⁴¹⁵ addig mára ez a háttér eltűnt, erre alapozni nem lehet, a foglalkozások inkább evangelizáló jellegűek. A megváltozott viszonyok ellenére is igaz, hogy a professzor ebben a tekintetben is optimista volt, mert hitte, hogy az evangéliumra támaszkodva *„az örömhírből érezze meg a tanítvány, hogy itt az ő személyes ügyéről, jövőjéről van szó.”*¹⁴¹⁶ Ezért sem hasonlítható össze ez a fajta foglalkozás semmilyen más tantárggyal és annak módszereivel.¹⁴¹⁷

E nehéz kezdés jövőjét, zálogát Török, mint minden más problémával való szembenézést is a hitbeli megerősödésben látta, abban, hogy a hitre jutott pedagógusok kovászhoz hasonlóan szolgáljanak és türelmes, alázatos munkájukkal hassanak az elegyes összetételű tanári karra.¹⁴¹⁸ Úgy tartotta, hogy a *„protestáns iskola bibliás életű személyiségek nélkül elképzelhetetlen. Elsősorban ők biztosítják az iskola protestáns jellegét. Létük azonban a vegyes közegben nem problémátlan és egyáltalán nem könnyű. De hát ez a keresztyén élet*

---

¹⁴¹¹U.o.

¹⁴¹² U.o.

¹⁴¹³ Török István: A lelkipásztori etika alapvonásai. I.m. 24. Török ezeknek az intézményeknek a bezárását nehezen viselte, máshol így fejezi ki ezt a veszteséget: „Az az egyház, amely a saját szava hitelén nem örködött eléggé, a nagy államosítások után megmaradt, sőt egyezményben biztosított intézményeiből létfontosságú ősi kollégiumokat – a patakit, meg a pápait – is feladott egy tál lencséért, vagy annak az ígéretéért.” (Török István: Családfánk ágai. I.m. 13. (A bővebb kontextust lsd. az 1177. lábjegyzetben)) Török meglátása szerint „a megszállás évtizedei alatt két nemzedék maradt vallásoktatás nélkül. Helyette az iskolákban is vallásellenes propaganda folyt. Az egyház sokirányú munkájából alig maradt több, mint a vasárnapi istentisztelet. Az ígehirdetésbe is belefojtotta a prófétai szót a minden téren uralkodó terror. A gyülekezetek nem ocsúdtak fel eléggé, a pásztorok is érzik még a bénító hatását.” (Török István: Mai kérdések. In: Reformátusok Lapja, I.m. 4.)

¹⁴¹⁴ Török István: Nagypéntek két arca. I.m. 36-37.

¹⁴¹⁵ Török István: A nagy fordulat. I.m. 7.

¹⁴¹⁶ U.o.

¹⁴¹⁷ U.o.

¹⁴¹⁸ Török István: Reménység. I.m. 3.

velejárója. Jézus mondja: *Az én igám gyönyörűséges. (Mt. 11,30) De az iga szót használja.*¹⁴¹⁹

Összefoglalás

A dolgozat egy hosszabb bevezetéssel kezdődött, amelyre azért volt szükség, hogy felfedjük a hazánkban is megjelenő barthi teológia fogadtatásának körülményeit. E témánál láttattuk azt, hogy ez az irányzat nálunk nem a „semmitől” indult, annak komoly teológiatörténeti hagyományai voltak. Ennek során bemutattuk, hogy az ortodoxiában megmutatkozó kálvinizmusunkból fakadó igetanunk korábbi alkata milyen előkészítő hatással bírt ennek az irányzatnak a befogadására.

Miközben a fiatal Török teológiai pályán való elindulását összefoglaltuk, szemléltettük azt is, hogy a majdani professzor milyen belső útkeresések közepette érkezett meg ahhoz az irányzathoz, amely a teológiai gondolkodásához struktúrát biztosított. Ebben a felismerésben a legdominánsabb barthi hatásként a kijelentés központú látásmódban való megerősödése emelhető ki, amely a nála korábban is teocentrikus jellegű lelki-teológiai habitus megacélozását eredményezte. A fiatal professzor a saját nemzedékének igazi főtémáját a Kijelentés és a Biblia viszonyának kutatásában, helyes megértésére való törekvésben ismerte fel. Ebből az izgalmas kérdésből eredeztette a teológiai élet legfőbb problémáit is.

Török teológiai gondolkodásának alappilléreinél azért időztünk, hogy ezek a teológiaművelésbe ágyazódott egymással szorosan összetartozó vonások egyenként, külön-külön is kiemelést kapjanak. A professzor ígéhez való reformátori értelemben vett kötöttsége kiábrázolódik a kritikai szemléletében, de a mérték számára a hitvallási iratainkban is fellelhető, méghozzá úgy, mint amelyek szintén állandó hivatkozási alapot jelentenek számára. Az alapvetően kálvini szellemben megmutatkozó habitusról a Török tanítvány, Barcza József kutatóprofesszor sommás felismeréséhez kell csatlakoznunk, mellyel tanárát a halálakor méltatta: „...*meggyőződésem szerint a rendszeres teológus dr. Török István professzor urat a legitim egyháztörténelem leginkább ébresztő, építő és aktuális egyházkritikáiért fogja számon tartani.*”¹⁴²⁰ Igen sokatmondó Török viselkedése, és az a lelkében működő, őt belülről emésztő törekvés, hogy az igazságot még az esetleges veszélyeket vállalva is felvállalja. Munkásságát átfogóan szemlélve igazolódik, hogy az egész teológiai életműve a jeremiási elhívási igéjére adott eleven válasz.

Etikai alapgondolatainál világosan kirajzolódik a gyakorlati keresztyénsége. Az életünk egyes kérdéseiben megfigyelhető állásfoglalásai harmonikus összefüggést mutatnak a tanbeli álláspontjaival. A kegyelemközpontú gondolkodásából fakadóan üdvözölhetjük esetében azt a könyörületes lelkületű, törvényeskedéstől óvakodó, ugyanakkor a bűn pusztítását és ellenséges mivoltát el nem bagatellizáló látásmódját, amely olyan érzékeny etikai területeken – mint például a „keresztyén házasság” – is jól lemérhető. A genuin reformátori felismeréseken alapuló értékrendje ebben a témarendszerben elsősorban a

---

¹⁴¹⁹ U.o.

¹⁴²⁰ Barcza József: Török István emlékezete – Török István egyháztörténeti szerepe. In: Református Tiszántúl, IV/2. 4.

szabadításért érzett hála, mint legalapvetőbb motiváció tövéről fakad. Etikai felfogására is igaz tehát a krisztocentrikusság.

Kritikai megnyilvánulásai rendkívül precíz megértési folyamat eredményei, annak mozgatórugója pedig az Urának és egyházának a szeretete. Török teológiai gondolkodásmódját ezért elemeztük részletesebben, és ezért foglalkoztunk a kegyességével is, mert e kettő az ő esetében szervesen összetartozik. Miközben a teológiaművelés szolgálatát végzi, szájában az elméletet rendkívül gyakorlativá lesz, azaz nincs számottevő különbség a tudományos és az igehirdetői megnyilatkozásainak stílusában, előadásmódjában. Kegyessége, az Istennel való élő kapcsolata megjelenik az igehirdetés szolgálatáról felfogott elveiben, mint ahogyan azt nem is lehet elválasztani tőle. Ezen túl az egész „elméleti” munkásságának értelmét ebben a gyakorlati ügyben látta kiteljesedni, ott lebegtek szemei előtt a gyülekezetek ügyei, egyháza épülésének dicsőséges célja.

Török igei, teológiai felismeréseihez való hűségét a történelmi korok is próbára tették, számos alkalommal tapasztalta meg a „status confessionis” szép küldetését. Akár a nemzeti szocializmus hazánkat nyomorgató hatásairól, akár a számára időben hosszabb töredelmet jelentő kommunizmus korszakaira gondolunk, mindegyikre úgy tekintett, mint kihívást rejtő, felülről rendelt életterekre, ahol a keresztyén embernek Krisztusról híven kell bizonyosságot tennie.

Török számára a professzorság hivatása volt az a rendeltetés, amelyen keresztül a felismert igazságokat közölnie kellett. Bármilyen helyzetben szólalt meg, e tiszttséghez való alázatos ragaszkodását kiérezhetjük belőle. Tekintély szempontjából soha nem rejtőzött e pozíció mögé, hanem inkább fordítva, a megnyilatkozásai adták a tiszteletet a professzori, tanítói tiszttségének. Kritikai teológiai elveihez tartozott, hogy a tanítás-tanulás minden egyházi rétegre és generációjára vonatkozó kötelezettség súlyából nem volt hajlandó feladni, még akkor sem, amikor az üldözések korának legsötétebb szakaszaival találta szembe magát. A kommunista rendszer összeomlása után e belső igény miatt tudott hasznos és értékes útravalókat adni a szabadságot újra megtanulni, annak szolgálati lehetőségeit és feladatait felismerni próbáló egyházának.

A Török életmű megértésének egyik kulcsa az Isten iránt érzett és megmutatott szeretete, amelyet azért láthatunk nála, mert megértette, elhitte a titkot, „Ő előbb szerette” őt. Ebből a felismerésből táplálkozott túrni, remélni tudása, az igazságért harcolni akaró hitvalló természete. Az ő szolgálatát az Istenhez-, emiatt pedig az igéjéhez is való korszakokon átívelő hűsége avatja példaértékűvé, azaz az Isten- és hitismeret „Krisztuskövetésben” való gyakorlati alkalmazása.

Utószó

Nem állítom, hogy ez a Török megértését, munkásságának bemutatását szolgáló dolgozat teljes és nem igényel folytatást, további kutatást, vagy a vizsgálódásaink körébe be nem vett szempontok, irodalmak, források tekintetében ne lehetne bővíteni. Ebben az értelemben – mint minden életmű értékelésénél érvényes – a jelen munkára is igaz, hogy

kölcsönhatásban van az én személyemmel is: az emberi faktor e dolgozatra vonatkozó minden előnyével és hátrányával együtt. Azt sem jelenthetem ki, hogy szívesen fejezem be ezt a dolgozatot. Valahol még is meg kell állnom, hogy ebben az állapotában segítse Török megértését, teológiai üzenetének elhelyezését. Remélem, hogy a „Török értékelések” sorában, – nagyobb távlatban pedig az igazságban való megmaradásért vívott sokszor egyszerre örömteli és keserves küzdelmeinkben – e rendeltetését be fogja tudni tölteni.

Felhasznált és figyelembevett irodalom jegyzéke

A debreczeni jelenlegi theologiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban. (1875) In: Evangyéliomi Protestáns Lap, I/1. 3-5. ; I/2. 13-15. ; I/3. 21-23; I/5. 37-38.

A Magyarországi Református Egyház Intézöbizottságának jegyzökönyve az 1956. november 1-én tartott üléséről. In: Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956-1957-es esztendőben történetekhez. Kálvin Kiadó, Budapest, 2006. 189-192.

Ballagi Mór: Nyílt levél az „Evangyéliomi Prot. lap” szerkesztöjéhez III., (1875) In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, XVIII/9. 257-266.

Ballagi Mór: Nyílt levél az „Evangyéliomi prot. lap” szerkesztöjéhez I., (1875) In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, XVIII/5. 129-137.

Ballagi Mór: Renaniána. Engel és Mandellon, Pest, 1864

Ballagi Mór: Tájékozás a theologia mezején. Viszonzásul Filó Lajosnak „A feltámadás és spiritualizmus” címü műve, mint a halottaiból feltámadt scholastica legújabb termésére. Pest, 1862

Balog, Zoltán, Sauter, Gerhard: Mitarbeiter des Zeitgeistes? Lang, Frankfurt am Main, 1997

Balogh Ferenc: A lötávolon belülről. (1875) In: Evangyéliomi Protestáns Lap, I/10. 85-87.

Balogh Ferenc: Irány elveink. (1875) In: Evangyéliomi Protestáns Lap, I/3. 23-25.

Balogh Ferenc: Irány elveink. (1875) In: Evangyéliomi Protestáns Lap, I/4. 31-32.

Balogh Ferenc: Nyílt válasz Ballagi Mór ur nyíltlevelére. (1875) In: Evangyéliomi Protestáns Lap, I/11. 93-96.

Barabási Endre: Egy falu reformációja. Szerzöi magánkiadás, Székelykeresztúr, 2003

Barcza József: Dr. Török István emlékezete. In: Confessio, 1996/3, 75-78.

Barcza József: Török István (1904-). (1990) In: Református Egyház, XLII/4. 74.

Barth, Karl: Der Römerbrief. Vorwort zur ersten Auflage, 2. Kiad. Theologischer Verlag Zürich, 1922. 3. (Reprint változat: Theologischer Verlag Zürich, Tübingen, 2010.)

Barth, Karl: Die Kirchliche Dogmatik I/1. Studienausgabe 1, Theologischer Verlag Zürich, 1987

Barth, Karl: Die Christliche Gemeinde im Wechsel der Staatsordnungen. In: Christliche Gemeinde im Wechsel der Staatsordnungen, Dokumente einer Ungarnreise 1948. EVZ. Zürich, 1948. 30-46.

- Barth, Karl:** Die Menschlichkeit Gottes. Evangelischer Verlag AG., Zollikon-Zürich, 1956.
- Bartha Ákos:** A falukutatás filozófiája. Újszászy Kálmán két világháború közti eszmerendszere és a falumunka. In: Hítel: irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat, 2011, december. 96–116.
- Bereczky Albert:** A keskeny út. In: A keskeny út. Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest, 1953. 312-323.
- Bereczky Albert:** Tanuljunk újat a mindig újat cselekvő Isten Igéjéből. In: A keskeny út. Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest, 1953. 7.
- Berkhof, Louis:** Manual of Christian Doctrine. Christian Liberty Press, Arlington Heights/Illinois, 2003
- Bogárdi Szabó István:** A belső vérzés hosszú időszaka: A "szolgálat teológiája", mint a Magyarországi Református Egyház nyomorúságának tükröződése. In: Confessio 1990/1, 111-119.
- Bogárdi Szabó István:** Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között – teológiai doktori értekezés. Societas et ecclesia 3. Debrecen, 1995.
- Bolyki János - Ladányi Sándor:** A Református Egyház 1919-1948 között. In: A Magyarországi Református Egyház története 1918-1990 – Tanulmányok, A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének kiadványai 4.; Szerk. Barcza József, Dienes Dénes. Sárospatak, 1999
- Bornkamm, Günther:** Die Theologie Rudolf Bultmanns in der neueren Diskussion. 33-141. In: Theologische Rundschau 29., J.C.B. Mohr, Tübingen, 1963
- Bölcskéi Gusztáv:** A legújabb kori egyháztörténetünk áttekintése 1948-1990. In: A Magyarországi Református Egyház története 1918-1990 – Tanulmányok, Sárospatak, 1999. 155-212.
- Brunner, Emil:** Das Gebot und die Ordnungen. Theologischer Verlag, Zürich, 1978
- Brunner, Emil:** Der Mensch im Widerspruch. Zwingli-Verlag, Zürich und Stuttgart, 1965
- Bucsay Mihály:** A Protestánsegylet kora. In: A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855-1955, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest, 1955
- Bultmann, Rudolf:** Az Újszövetség teológiája. Osiris, Budapest, 2003
- Bultmann, Rudolf:** Das Problem der Hermeneutik. In: Glauben und Verstehen II. (4. változatlan kiad.), J.C.B. Mohr, Tübingen, 1965
- Bultmann, Rudolf:** Die christliche Hoffnung und das Problem der Entmythologisierung. In: Glauben und Verstehen III. (3. változatlan kiad.), J.C.B. Mohr, Tübingen, 1965
- Bultmann, Rudolf:** Die Geschichte der synoptischen Tradition, Bandenhoed & Ruprecht, Göttingen, (7. kiad.) 1965
- Bultmann, Rudolf:** Jézus Krisztus és a mitológia. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 1996
- Bultmann, Rudolf:** Történelem és eszkatológia. Atlantisz, Budapest, 1994
- Bütösi János:** A megújulás teológiai feltétele. In: Hálakötet egy professzorért – Török István Emlékkönyv, Fábíán Bt., Debrecen, 1995. 78-81. (A továbbiakban: Hálakötet egy professzorért.)

- Cullmann, Oscar:** Krisztus és az idő. Hermeneutikai füzetek 22., Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 2000
- Czeglédy Sándor Ifj.:** A gyakorlati írásmagyarázat kérdése II., (1939) Igazság és élet, V. évf. 221-225.
- Czeglédy Sándor:** „Az ökumenizmus elkötelezettje és professzortársam”, In: Hálaötlet egy professzorért, Török István Emlékkönyv, Teológiai Önképzőkör Társulat Füzetei, 10. Debrecen, 1995. 87-90.
- Csernák Józsefné:** Házasság és válás. In: Magyarország a XX. században. II. Kötet, Főszerk. Kollega Tarsoly István, Babits Kiadó, Szekszárd, 1996-2000
- Csikesz Sándor:** Az igehirdetés elmélete. – egyetemi előadás (Kézirat, B 5649. Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára)
- Csohány János:** A keresztyénség első évezrede. In: A DRTA Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetei I/1.; 4. átd. kiad., Debrecen, 1992.
- Csohány János:** Simai Erdős József. In: Egyháztörténeti Szemle, XII/3.
- Der Kampf um die Ehe - Eine Auseinandersetzung evangelischer Führer mit den Verfallserscheinungen der heutigen Ehe.** Szerk. Gustav Schlipkötter, Albert Böhme, C. Bertelsmann, Gütersloh, 1929
- Dienes Dénes:** Viharfelhők a pataki teológia egén az 1930-as években. In: Sárospataki Füzetek, 2002/2. 77-81.
- Doumergue, Emile:** Jean Calvin: Les hommes et les choses de son temps. IV., Georges Bridel et Cie, Lausanne, 1910
- Dömény József:** A kezdet elején. (1875) In: Evangyéliomi Protestáns Lap, I/1. 2-3.
- Dr. Makkai Sándor** egyetemi ny. r. tanár, kiküldött bíráló véleményes jelentése Dr. Török István pápai református akadémiai professzornak egyetemi magántanári habilitáció iránt benyújtott kérelméhez mellékelt tudományos munkálatairól, 196-1939-40. htksz.
- Dr. Vasady Béla** egyetemi nyilvános rendes tanár, kiküldött bíráló véleményes jelentése Dr. Török István pápai református akadémiai professzornak egyetemi magántanári habilitáció iránt benyújtott kérelméhez mellékelt tudományos munkálatairól, 196-1939/40. htksz.
- Faragó Tamás:** Bevezetés a történeti demográfiába. Budapesti Corvinus Egyetem, Digitális Tankönyvtár
- Fazakas Sándor:** Ami elmúlik, és ami megmarad – Barmen előtt és után: Mennyire időszerű vagy korhoz kötött a 80 éves Barmeni Teológiai Nyilatkozat? In: Theologiai szemle, LVII/3. 156-159.
- Fazakas Sándor:** Az egyház nevében? - A reprezentáció történelmi változásai és jelenkori kérdései. In: „Krisztusért járva követségben...” Teológia–Igehirdetés–Egyházkormányzás. Tanulmánykötet a 60 éves Bölcskei Gusztáv születésnapjára (Acta Theologica Debrecinensis 3), Szerk. Fazakas Sándor – Ferencz Árpád, Debrecen, DRHE, 2012. 445-472.
- Fazakas Sándor:** Karl Barth. In: Zeitschrift für Evangelische Ethik, 62/3. 213-217.
- Fazakas Sándor:** A lelkészi szolgálat körülményeinek változásai és a lelkésztovábbképzés. In: Igazság és Élet 7, 2013/1, 175–187.
- Fazakas Sándor:** Új egyház felé? - A második világháború utáni református egyházi megújulás ekkleziológiai konzekvenciái. Dissertationes Theologicae 4. Debrecen, 2000.

- Fekete Károly**, Ifj.: Karl Barth és a magyarországi gyakorlati teológia. 68-73. In: Barth és a magyar református teológia, Karl Barth Kutatóintézet Kiadványai 6., Szerk. Fazakas Sándor-Ferencz Árpád, Debrecen, 2011
- Fekete Károly**, Id.: Rendszeres teológia az igehirdetésben. In: Hálaötlet egy professzorért. 71-77.
- Filep Tibor**: A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957-1989 III/III. Szerzői magánkiadás, Debrecen, 2011
- Filep Tibor**: Debrecen 1956. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000
- Filó Lajos**: A keresztyén hit védelme a Krisztus feltámadása kérdésében, vagyis szellőztetése Ballagi Mór úr Tájékoztatójának. Szilády János, Kecskemét, 1863
- Filó Lajos**: Protestans orthodoxia, modernismus és r. catholicismus. (1875) In: Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, VI/1. 1-33.
- Fodorné Nagy Sarolta**: Történelmi lecke. A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház között 1948-ban létrejött „egyezmény” megkötésének körülményei és hatása különös tekintettel a nevelésre, Dunamelléki Református Egyházkerület, Budapest-Nagykőrös, 2006.
- Füsti Molnár Szilveszter**: Ecclesia sine macula et ruga, Donatist Factors among the Ecclesiological Challenges for the Reformed Church of Hungary especially after 1989/90, (Academic Thesis), SRTA, Sárospatak, 2008
- Gaál Botond**: Kis tanszékből nagy egyetem. Hatvani István Teológiai Kutatóközpont-DRHE, Debrecen, 2012.
- Gadamer, Hans-Georg**: Igazság és módszer. Gondolat, Budapest, 1984
- Gáncs Aladár**: Mit tanulhatunk Barth Károlytól? In: Theológiai szemle VI. évf. 4-6. sz. Különlenyomata, Debrecen, 1930
- Härle, Wilfried**: Sein und Gnade. Die Ontologie in Karl Barths Kirchlische Dogmatik. Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1975.
- Heizler József**: „Néhány pontozat a hegeli bölcsészetből azon modern kérdésre: „vajjon a pozitív keresztyénség megfér-e a magasabb tudományossággal?” (1875) In: Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, I/2. 59-72.
- Heizler József**: Az orthodoxia pesti új mérve – A mai köztudat mint absolut vallási kriterion. (1875) In: Evangyéliomi Protestáns Lap, I/7. 61-63.
- Hít – tudomány – közélet**, A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914-1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása, Szerk. Kovács I. Gábor, ELTE Eötvös Kiadó, 2014.
- Hotorán Gábor**: Egy figyelemreméltó etikai felfogás. In: Lelkipásztor, LXXXVI/6. 202-206.
- Hotorán Gábor**: Mit gondolt Török István, Bartha Tibor püspök evangélikus díszdoktori székfoglaló beszédének egyháztani vonatkozásairól? In: Lelkészegetület, LVI/2. 6-9.
- Hotorán Gábor**: Török István állásfoglalásai egyházunk istentiszteleti rendjeiben. In: Lelkészegetület, LIV/2. 3-7.
- Hotorán Gábor**: Török István és Rudolf Bultmann. In: Református Egyház, LIX. évf., 167-172.
- Hotorán Gábor**: Török István exegetikai útkeresése. In: Teológiai szemle, LI. évf. 162-168.

Hotorán Gábor: Török István küzdelme kora ideológiájával. In: Gondolkodó és cselekvő hit. Tanulmányok a 100 éve született Török István professzor emlékére. DRHE, Debrecen, 2004. 11-58.

Hotorán Gábor: Török István professzor pedagógiai felfogása és tevékenysége – különös tekintettel a lelkipásztorképzésre. In: Magyar Református Nevelés, IX/1-2. 19-24.

Hörsik Richárd: Kálvin hatása a XVI. századi magyarországi reformációra. In: Napút – irodalmi kulturális online folyóirat, 2009/9. 38-50.

Jávor Miklós: A „reakció” letörése és az együttműködő vonal újjászervezése a Magyarországi Református és Evangélikus Egyházban 1956 után. In: Egyháztörténeti Szemle, XVII/1, 53-70.

Juhász Tamás: Tavasz Sándor. In: Akik jó bizonyágot nyertek, A Kolozsvári Református Teológia tanárai (1895–1948), Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 1995

Kállay Kálmán: A tudományos és hívő theologia védelme. Városi Nyomda, Debrecen, 1938

Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere I-II. Ref. Főiskolai könyvnyomda, Pápa, 1909. (Reprint változat: Kálvin Kiadó, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1995)

Kálvin János: A Római levél magyarázata. A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének kiadása, Budapest, 1954

Karasszon Dezső: Egy rendszeres teológus és az Ószövetség. In: Hálakötet egy professzorért. 31-34.

Karl Barth-Rudolf Bultmann, Briefwechsel: 1922-1966, Szerk. Bernd Jaspert, TVZ, 1971.

Keyserling, Gróf Herman: Könyv a házasságról – A házasság értelmezése kiváló kortársak felfogása szerint. ford., Dr. Fülöp Zsigmond, Nova Irodalmi Intézet, Budapest, 1927

Kiss Réka: '56 után - megtorlás a református egyházban. In: Rubicon, 2017/4, 59-67.

Koncz Sándor: Hit és vallás – A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása. Debrecen, 1942

Kovács Ábrahám: Hitvédelem és egyháziasság – a debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával. L'Harmattan kiadó, Budapest, 2010

Kurta József Tibor: 120 éve született Gönczy Lajos. In: Református Szemle, 102/4. (2009) 493-517.

Kuyper, Abraham: A kálvinizmus és a politika. In: Kálvinizmus és modernitás. Koinónia, Kolozsvár, 2001

Ladányi Sándor: Egyházpolitika és a Magyarországi Református Egyház magatartása, tevékenysége, megújulási kísérletei 1955-1956-ban. In: Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956-1957-es esztendőben történetekhez. Kálvin Kiadó, Budapest, 2006. 15-97.

Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. „Az Út” kiadása, Minerva Irodalmi és nyomdai műintézet részvénytársaság, Cluj-Kolozsvár 1925

Makkai Sándor: Öntudatos kálvinizmus. Második kiadás, „Az Út” kiadása, Minerva Irodalmi és nyomdai műintézet részvénytársaság, Cluj-Kolozsvár, 1926

Makkai Sándor: Poiménika. A személyes lelkigondozás tana. In: Református Egyházi Könyvtár XXIII., Magyar Református Egyház, Budapest, 1947

- Makkai Sándor:** Szolgálatom. Teológiai önéletrajz. 1944. Magyar Elektronikus Könyvtár
- Málnási Bartók György:** Böhm Károly. Mikes International (Reprint változat), Hága, 2003
- Márkus Jenő:** A liberális szellem a református egyházban. Kálvin Kiadó, Budapest, 2005
- Márkus Mihály:** Teológiai irányzatok. In: Studia et Acta Ecclesiastica V., Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978. Szerk. Barcza József, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1983.
- Menyhárt János:** Észrevételek Ballagi Mór ur első nyiltlevelének némely pontjaira. (1875) In: Evagyéliomi Protestáns Lap, I/12. 105-107.
- Murray, John:** Calvin's doctrine of Scripture. In: Collected writings of John Murray IV., Banner of truth, 1982. 158-175.
- Nagy Barna:** A teológiai módszer problémája az úgynevezett dialektika teológiában. Kálvin Kiadó, Budapest, 1998
- Nagy Barna:** Kálvin politikai teológiájának krisztológiai alapvetése. (1941) In: Magyar református önismereti olvasókönyv, szerk. Németh Pál, Kálvin Kiadó, Budapest, 1997. 343-357.
- Nagy Géza:** A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története. Erdélyi Református Egyházkerület Kiadása, Kolozsvár, 1995
- Nagy László:** Borbáth Dániel és Tavasz Sándor. In: Református Szemle, 1991/4. 303-313.
- Paul Silas Peterson:** The Early Karl Barth: Historical Contexts and Intellectual Formation 1905–1935. Beitrage Zur Historischen Theologie 184, Mohr Siebeck, Tübingen, 2018
- Pálfí József:** Királyhágómellék-kérdés a II. bécsi döntést követően – Orth Imre levelei tükrében. In: Mediárium 4/1-4. 66-84.
- Péter János** lemondó levele. (1956) In: Adalékok, 178-180.
- Pollák János:** Renan és az apostolok. Szent István Társulat, Pest, 1866
- Pongrácz József:** Dr Csikesz Sándor (nekrológ). In: Dunántúli Protestáns Lap. 51/9. 38.
- Pótor Áron:** Czeglédy Sándor teológiai munkásságának alapvonásai. Doktori disszertáció, DRHE Dogmatikai Tanszéke, Debrecen, 2016.
- Protocollum** (Érsekcsanádi Református Egyházközség) 1825-1880. 112/862. sz.-ú esperesi körlevél (Érsekcsanádi Református Egyházközség irattára)
- Protocollum** (Érsekcsanádi Református Egyházközség) 1825-1880. 177/62. sz.-ú esperesi körlevél (Érsekcsanádi Református Egyházközség irattára)
- Ravasz László** november 1-i rádiószózata. In. Reformáció, I/1. címlapon
- Ravasz László:** A test lámpása a szem. In: Legyen világosság. Beszédek írások I. kötet, Franklin-társulat Budapest, 1938.
- Ravasz László:** Emlékezéseim. Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1992.
- Renan Ernő:** Jézus élete. Heckenast Gusztáv kiadása (2. kiad.), Torkos István ford. Pest, 1870
- Révész Imre:** Karl Barth köszöntése. 1948. márc. 27. In: Vallomások – teológiai önéletrajz. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990. 102-104.
- Révész Imre:** Levél Bereczky Alberthez. In: Vallomások, 81-82.

- Révész Imre:** Szempontok a magyar kálvinizmus eredetének vizsgálatához. In: Jézus Krisztus tegnap és ma és örökké. A Coetus Theologorum Református Theologusok Munkaközösségének Kiadványsorozata 4-5., Debrecen, 1944
- Rohls, Jan:** Protestantische Theologie der Neuzeit II. Mohr Siebeck, Tübingen, 1997
- Runia, Klaas:** Karl Barth and the Word of God, Religious and Theological Studies Fellowship, Leicester, 1979
- Sándor Balázs:** Dr. Török István rendszeres teológus munkássága, különös tekintettel debreceni professzorsága idejére. In: Hálaötlet egy professzorért. 7-27.
- Sándor Endre:** Dr. Török István diákja voltam, s vagyok ma is. In: Hálaötlet egy professzorért. 94-98.
- Sándor Endréné:** Dr. Török István diákja voltam. In: Hálaötlet egy professzorért. 91-93.
- Sauter, Gerhard:** Theology in the Nineteenth and Twentieth Centuries. In: The Encyclopedia of Christianity V. Eerdmans-Brill, Grand Rapids, Michigan/ Leiden. 2008. 375-404.
- Schmithals, Walter:** Rudolf Bultmann. In: TRE VII, Verlag Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1981
- Sebestyén Jenő:** A kálvinista politika gondolatának előtérbe nyomulása. In: Kálvinista Szemle. V/46. címlapon
- Sebestyén Jenő:** Egyoldalúság az ige hirdetésben. (1935) In: Magyar református önismereti olvasókönyv, szerk. Németh Pál, Kálvin Kiadó, Budapest, 1997. 376-378.
- Sebestyén Jenő:** Kálvinista politika. In: Kálvinista Szemle, I/5. 1.
- Sebestyén Jenő:** Református dogmatika. I. Főrészt. Iránytű Kiadó, Budapest-Gödöllő, 1994
- Sípos Ete Álmos:** „Kérjétek az aratásnak Urát!” Forgács Gyula (1879-1941), a magyar református belmisszió úttörője. KRE-KMTI – Harmat, Budapest, 2008
- Szabó Dániel:** Fekete konferenciák. In: Hálaötlet egy professzorért. 99-104.
- Szabó Dániel:** Tüszi István hollandiai magyar református lelkipásztor emlékezete. In: Mikes International, X/4. 13-16.
- Szatmári Emília:** Kenessey Béla (1858–1918). In: Református Szemle, 101/3 (2008), 305-325.
- Szathmáry Sándor:** Török István egyházkritikája. In: Hálaötlet egy professzorért. I.m. 82-86.
- Szűcs Enikő:** Pánfinnugor és antifinnugor elméletek, mozgalmak. In: 125 éves a budapesti finnugor tanszék. Jubileumi kötet. Szerk. Domokos Péter – Csepregi Márta. (Urálisztikai Tanulmányok 9.) Budapest, 1998. 145–152.
- Szűcs Ferenc:** Az elmúlt 10 év teológiai értékelése, Théma, Theológiai Élet Ma – Protestáns Tanulmányi Kör, 2000/4, 44-47.
- Tapsonyi Sándor:** Lelkészerőkezlet Komáromban. In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/28, 124-125.
- Tariska Zoltán:** Kincs törékeny cserépedényben. Fekete Péter életrajza. Immánuel Kiadó, Fót, 2016
- Theologische Aufsätze.** Karl Barth zum 50. Geburtstag. Chr. Kaiser Verlag, München, 1936

- Tőkés Zoltán:** Ébredési mozgalmak a Tiszántúlon és a debreceni tanyamisszió. Doktori disszertáció, DRHE Egyháztörténeti Tanszéke, Debrecen, 2004
- Vasady Béla:** Dogmatika, Kézirat C-2638. (DRK Nagykönyvtára)
- Vasady Béla:** A hit misztériuma. Nyomtatta: Kisfaludy László, Sárospatak, 1931
- Vasady Béla:** A theologus Ravasz László. In: És lőn világosság, Emlékkönyv Ravasz László hatvanadik életéve és a dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából, Franklin Társulat, Budapest, 1942. 59-85.
- Vályi Nagy Ervin:** Isten vagy történelem. In: Minden idők peremén – válogatott írások. Szerk. Vályi-Nagy Ágnes, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bázél/Budapest, 1993. 43-57.
- Vasady Béla:** Beszámoló Barth Károly előadói körútjáról. (Tíz folytatásos részletben) In: Igazság és élet, Debrecen, 1937. évf.
- Vasady Béla:** Dogmatika. (Kézirat C-2638, Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára)
- Vasady, Béla:** Gleanings. In: How Karl Barth Changed My Mind, Wipf and Stock Publishers, Eugene/Oregon, 1998
- Varga Zsigmond:** Úrvacsora – kárhozat. In: Hálaötlet egy professzorért. 39-42.
- Victor János, Dr.:** Egyházunk igehirdetésében és tanításában előtérbe helyezendő elemek. In: Ki hazudott Önnek, Hepp professzor úr? és más írások. Válogatás Victor János (1888-1954) református lelkész, teológiai tanár írásaiból. Szerk. Horváth János. Magyar Elektronikus Könyvtár, Lelőhely: 07000/07083
- Vladár Gábor:** Barth ige-tana mint Török István dogmatikájának kiindulópontja. In: Gondolkodó és cselekvő hit. Tanulmányok a 100 éve született Török István professzor emlékére. DRHE, Debrecen, 2004.199-206.

Török István művei

Nyomtatásban megjelentek:

- A barmeni mementó. (1994) In: Református Tiszántúl, II/1. 4.
- A barthi theologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból. Főiskolai nyomda, Pápa, 1931. (Reprint változat: Rep-Ro Nyomdaipari Kft., Debrecen, 1994)
- A büntől a keresztyén szabadságig. In: Reformátusok Lapja, 1991. szept. 29. 1.
- A csodák nyelvéről. (1974) In: Határkérdések szolgálatunkban, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990. 36-37. (A kötet neve itt a továbbiakban: Határkérdések)
- A galatákhöz írt levél magyarázata. In: A Szentírás magyarázata, III. kötet, Kálvin Kiadó, Budapest, 1998. 291-301.

A házasság keresztyén jellege. A Pápai Református Theologiai Akadémia Kiadványai 3. sz. Pápa, 1939. (Reprint változat)

A házassági eskü kérdése. (1935) In: Igazság és élet, I. évf. 190-192.

A Heidelbergi Káté 80. kérdéséről. (1993) In: Református Tiszántúl, I/4. 3-4.

A jó pásztor. (1984) In: Határkérdések, 132-136.

A kálvinizmus világmissziója. (1930) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLI/28. 121-122.

A kálvinizmus világmissziója. (1930) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLI/29. 127-128.

A kegyelmi kiválasztás ajándéka ma. (1993) In: Református Tiszántúl, I/3. 3-4.

A keresztyén ember politikai felelőssége. Az Országos Református Presbiteri Szövetség kis tanulmányai, Sylvester Rt., Budapest, 1947

A keresztyén nevelés mai problémái. (1949) In: Református Egyház, I/3. 4.

A közművelődés jótéteménye. In: Confessio, 1990/2, 112-114.

A küzködő protestantizmus világából. (1936) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/52. 241-243.

A lelkész mint etikus, (1937) In: Igazság és Élet, III. évf. 9-15.

A lelkészi továbbképzés. (1932) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/50. 201-202.

A lelkészi továbbképzés. (1932) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/51. 205-206.

A lelkészi továbbképzés. (1932) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIII/52. 210-211.

A lelki ajándékokról I. In: Reformátusok Lapja, 1991. jún. 9. 3.

A lelki ajándékokról II. In: Reformátusok Lapja, 1991. jún. 16.

A lelkipásztori etika alapvonásai. In: Confessio, 1989/4. 19-24.

A mai magyar református theologia helyzetképe. In: Theologiai Szemle, XVIII/1. 28-37.

A mai svéd teológia. (1952) In: Református Egyház, IV/17. 9-10.

A mai theologia és a Biblia. (1937) In: Igazság és élet III. évf. 274-277.

Amit vállalom és amit nem vállalhatok. In: Reformátusok Lapja, 1993. ápr. 4. 5.

A pápai theologia ablakából. (1996) In: Református Tiszántúl, IV/2. 5.

A problémákkal járó transzszubsztanciáció. (1972) In: Határkérdések, 13-15.

A protestáns Németh László. In: Confessio, 1993/3, 32-41.

A pusztai vándorlás után, az ígélet földje előtt. In: Reformátusok Lapja, 1990. jún. 3. 1; 5.

A Ravasz Emlékkönyv. (1942) In: Igazság és élet, VIII. évf. 137-140.

A Szentlélek ihletése, az inspiráció titka. (1993) In: Református Tiszántúl, I/1. 5.

A szolgálat teológiája és a keskeny út. (1980) In: Határkérdések, 98-106.

A tanítványok öröme. (1985) In: Határkérdések, 137-138.

A tanú. (1986) In: Határkérdések, 139-141.

A Tízparancsolat, mint a nemzeti élet törvénye. (1941) In: Protestáns Szemle, L/4. 117-124.

Az ateista felebarát megértéséről. (1977) In: Határkérdések, 63-72.

Az egyház cél, vagy eszköz? Dr. Vályi Nagy Ervin. In: Confessio, 1994/3. 95-98.

Az egyház harca. In: Az anyaszentegyház csodája, Igazság és élet füzetek 30, Városi Nyomda Debrecen, 1943. 31-35.

Az egyházkritika. (1943) In: Theologiai Szemle, XIX. évf. 196-203.

Az időszerűtlen Luther. (1974) In: Határkérdések, 42-45.

Az ihletettség kérdése I. In: Református Tiszántúl, III/1. 3-4.

- Az ihletettség kérdése II. In: Református Tiszántúl, III/2. 3.
- Az Ószövetség értékelése Kálvin Institutiojában. In: Kálvin és a kálvinizmus, Debreceni Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület könyvnyomda vállalata, Debrecen, 1936. 121-138.
- Az Ószövetség értékelése. (1936) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/25. 112.
- Az Ószövetség értékelése. (1936) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/26. 115-116.
- Az Ószövetség értékelése. (1936) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/27. 119.
- Az Ószövetség értékelése. (1936) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/28. 123-124.
- Az Ószövetség értékelése. (1936) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVII/29. 127.
- Az új reformáció meg a régi. (1975) In: Határkérdések, 50-54.
- Az Újszövetség történeti könyvei, azaz Máté, Márk, Lukács és János írása szerint való evangéliom és az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv. Farkas László fordítása. (könyvismertetés) (1939), In: Dunántúli Protestáns Lap, L/10. 49.
- Babits Mihály magyarsága. In: Reformátusok Lapja, 1993. nov. 21. 3.
- Barth Breviárium. In: Theologiai szemle, 1994/6. 379-381.
- Barth Károly ügye. In: Református Élet, 1935. máj. 11. 156-157.
- Barth Károly. In: Lelkészegyesület, (1927) XX/24 és 25. 193-194.; 199-200.
- Barth theológiájának a kezdetei. Pápa, 1931. (Reprint változat: Rep-Ro Nyomdaipari Kft., Debrecen, 1994.)
- Barthiánizmus. (1933) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLI/8. 29.
- Bízzatok. (1987) In: Határkérdések, 159-161.
- Brunner Emil dr.: A mi hitünk. (1936) In: Protestáns Szemle, XLV/4. 175-177.
- Csak kárhozatot ennék és innék a reverzálist adó egyháztag az úrasztalánál? (1937) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVIII/49. 235-236.
- Dennis Bennett és a nyelveken szólás. (1977) In: Határkérdések, 73-75.
- Dogmatika. A Pápai Református Teológiai Akadémia 1935/36-os tanévének I. félévi előadásai (Kézirat)
- Dogmatika. Free University Press, Amsterdam, 1985. (A második, változatlan kiadásának adatai: Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2006.)
- Dr. Tavaszy Sándor: Református keresztyén dogmatika (kritika). (1933) In: Protestáns Szemle, XLII/3. 142-143.
- Egy példaadó prédikátor emlékezete. In: Reformátusok Lapja, 1994. máj. 8.
- Egy úrvacsorai kérdés teológiai problémája. (1986) In: Határkérdések, 155-158.
- Egyház és politika. A Pápai Református Theologiai Akadémia Kiadványai, 13. sz., Főiskolai nyomda, Pápa, 1935.
- Egyházkormányzás és ébredés. (1972) In: Határkérdések, 6-12.
- Egyházunk nemzeti küldetése ma. (1941) Igazság és élet, VII. évf. 241-248. (Megjelent itt is: Egyház, teológia, pásztori hivatás, Igazság és élet füzetek 29. Városi Nyomda, Debrecen, 1942)
- Egy indulatos betoldás. In: Reformátusok Lapja, 1992. jún. 28. 3.
- Erdős Károly és a debreceni hagyomány. (1954) In: Református Egyház, VI/18. 11-13.

Etika, I-III. rész. Kézirat, Debreceni Református Theologiai Akadémia Jegyzetkészítő Irodája, Debrecen, 1954

Etika. Free University Press, Amsterdam, 1988. (A második, változatlan kiadásának adatai: Egyetemi fokú Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 1997)

Faj, nép, nemzet. (1940) In: Protestáns Szemle, XLIX/5. 132-137.

Felszámolás és újrakezdés. (1956) In: Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956-1957-es esztendőben történetekhez. Kálvin Kiadó, Budapest, 2006. 258-265.

Heckel, Theodor: Zur Methodik des evangelischen Religionsunterrichtes (könyvszemle) (1933) In: Theologiai Szemle, X/1-3. 226-228.

Helytálló –e a reformátori kegyelemtan? In: Református Gyülekezet, I/6. 57-65.

Isten országa. (1987) In: Határkérdések, 162-166.

Jelkívánók. (1986) In: Határkérdések, 142-154.

Kálvin nyomán: az államformáról. In: Confessio, 1991/2, 114-116.

Karl Barth és a római katolicizmus. (1975) In: Vigilia, XL/11. 748-751.

Karner: Bevezetés a teológiába. (1955) In: Református Egyház, VII/6. 131-133.

Kereszténységünk a szocializmus történelmi korszakában. (1958) In: Egyháztörténeti szemle, I./2. 88-97.

Keresztyén szabadság. (1939) In: Protestáns Szemle, XLVIII/3. 113-118.

Kétféle ismeret – Néhány gondolat a természettudomány és a teológia viszonyáról. In: Confessio, 1991/4, 28-30.

Kijelentés és Szentírás. In: Vasady Béla (szerk.), Károlyi Emlékkönyv. A vizsolyi Biblia megjelenésének 350. évfordulójára. A Coetus Theologorum Református Theologusok Munkaközösségének Kiadványsorozata 1, Bethlen Gábor irodalmi és nyomdai Rt., Budapest, 1940. 169-181.)

Kik a tekintélyesek? (1984) In: Határkérdések, 130-131.

Korunk theologiai kérdései. (1943) In: Theologiai Szemle, XIX/3. 151-162.

Közös templomhasználat a baptista atyafiakkal. (1983) In: Határkérdések, 120-121.

Külföldjárás ügye a Dunántúlon. (1937) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVIII/13. 57-58.

Külföldjárás ügye a Dunántúlon. (1937) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVIII/14. 63-64.

Láttelel. In: Confessio, 1991/1, 38-39.

Leszűkített látókör. (1974) In: Határkérdések, 24-29.

Luther és a Biblia. A Pápai Református Theologiai Akadémia Kiadványai 10. Pápa, 1934

Luther idézetek római katolikus kézen. Pápai Református Theologiai Akadémia Kiadványai 24., Főiskolai nyomda, 1937

Máglyafényben, (1978) In: Határkérdések, 77-83.

Magyar Barthiána. (1929) In: Lelkészegyesület, XXII/34-35. 254-255.

Magyar Barthiána II. (1929) In: Lelkészegyesület, XXII/36. 259-261.

Magyar Barthiána III. (1929) In: Lelkészegyesület, XXII/37. 267-269.

Mai kérdések. In: Reformátusok Lapja, 1992. nov. 1. 4.

Megjegyzések egy tervezett doktoravatáshoz. (1982) In: Határkérdések, 118-119.

Megnyitó, a Tóth Ferenc-Kör reformáció-ünnepén. (1935) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVI/44. 198-199.

Méltató megemlékezés. In: Fekete Péter: Az egyház és a szekta. Kálvin Kiadó, Budapest, 1993. 5-15.

Miért vagyok keresztyén? (1975) In: Vigilia, XL/12. 849-850.

Milyen értelemben Krisztus teste az egyház? (1979) In: Határkérdések, 86-97.

Mit üzen a Pápai Kollégium címere? (1983) In: Határkérdések, 124-126.

Nagyapó két arca. In: Confessio, 1994/1, 34-37.

Néhány sor Péter és Irénke emlékére. (1984) In: Határkérdések, 127-129.

Németországi lelkész levele a német egyházi harcról. (1935) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVI/6. 25-27.

Pár szó a Zsinati Tanács egyik határozatához. (1983) In: Határkérdések, 122-123.

Presbiteri konferencia. (1974) In: Határkérdések, 30-35.

Protestáns hitvallás. (1938) In: Protestáns Szemle, XLVII./7-8. 353-359.

Reménység. In: Reformátusok Lapja, 1992. márc. 29. 1.; 3.

Schweitzer Albert 80 éves. (1955) In: Református Egyház, VII/4. 81-84.

Szabó Imre helytállása a kapitalizmussal szemben. In: Confessio, 1994/3, 70-74.

Szabó Imre: Nyitott ajtó. Előadások, prédikációk, szentírás magyarázatok (könyvismertetés) (1938) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLIX/39. 188-190.

Széchenyi és mi! (1941) In: Dunántúli Protestáns Lap, LII/38. 191-192.

Széchenyi és mi! (1941) In: Dunántúli Protestáns Lap, LII/39. 197-198.

Széchenyi és mi. (1941) In: Dunántúli Protestáns Lap, LII/40. 203-204.

Szentistvánnapi kérdések. (1937) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVIII/42. 192-193.

Szentség-e a magántulajdon? (1935) In: Dunántúli Protestáns Lap, XLVI/22. 98-99.

Teilhard de Chardin és a protestánsok. (1976) In: Vigilia, XLI/3. 156-162.

Theológiai enciklopédia. DRTA Jegyzetkészítő Irodája, Debrecen, 1959.

Theológiánk az egyház életében. In: Egyház, theologia, pásztori hivatás, Igazság és élet füzetek, 29. Városi Nyomda, Debrecen, 1942. 12-20.

Török István Debreceni Református Teológiai Akadémia Tanári Karának címzett búcsúlevele (1967) (Kt. d. 19.755.)

Új folyóiratunkról. (1977) In: Határkérdések, 61-62.

Úrnak szolgálai mindnyájan. (1988) In: Határkérdések, 167-171.

Über die Obrigkeit einst und jetzt. In: Glauben und bekennen, Vierhundert Jahre Confessio Helvetica posterior. Herausgegeben von Joachim Staedtke, Zwingli Verlag Zürich, 1966. 392-407.

Változások az egyházfogalomban. (1975) In: Határkérdések, 46-49.

Vasady Béla (1902-1992). In: Confessio, 1993/2, 58-60.

Victor János. Szól az Ige, Három előadás. (1945) In: Dunántúli Protestáns Lap, LVI/8. 31-32.

Visszatekintés. In: Református Egyház, X/3. 57-60.

Visszatekintés. In: Barth Károly theológiájának a kezdetei. Pápa, 1931. Reprint változat: Rep-
Ro Nyomdaipari Kft., Debrecen, 1994. (Előszó az újrakiadáshoz 1994-ben)

Zörgető kérdések. (1973) In: Határkérdések, 16-17.

Kéziratok:

(Az „An”; „Kt.” „Kf.” megjelöléssel kezdődő jelzetszámok, a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában lelhetőek fel, ahol pedig a „Kézirat” megjelölés áll, ott a magán-, ill. DRHE Dogmatika Tanszékén található gyűjteményt jelöljük.)

’Az Út’ 1950. márc. 26.-i számának bírálata. (1950) (An. 2890.)

A „sola scriptura” Barth egyházi szolgálatában. (Kézirat)

A 103. zsoltár magyarázata. (1987) (Kézirat)

A békéltetés küldetésében (2Kor 5,14-21 alapján). (1980) (An. 6129.)

A három eperfa meg a negyedik – vagy mit üzen a Pápai Kollégium címere. (1983) (An. 6949.)

A humanizmus és a misszió. (1975) (An. 5821.)

A János 8,31kk. időszerűsége. (1977) (An. 5007.)

A Jeremiás 17,5-8. magyarázata. (1956) (An. 2886.)

A megújulás teológiai feltétele (1989) (Kézirat)

A református lelkészi kar megújulásának feltételei (1989) (Kézirat)

A solus Christus aktualitása. (Kézirat)

A számkivetésből való hazatérés ünnepe Pápán. (1983) (Kézirat)

A Szentháromság tan eredete. (An. 4999.)

A teológus Pongrácz József (An. 7180.)

A testi-lelki kenyér. (1980) (An. 6131.)

Az egyháztörténet megszólaltatásáról (1971) (An. 4988.)

Az új Akadémiai Szabályzatról. (1974) (An 4993.)

Barmen. (1954) (An. 5713.)

Barth professzor – diákszemmel nézve. (Kézirat)

Botta István: Mélius Péter ifjúsága. (Kézirat)

Családfáink ágai. (An. 5476.)

Csoda nem csak Bethesdánál eshet. (An. 6543.)

DRTA Tanári Karának köszöntése Török István 70. születésnapján 1974. nov. 27. (Magánlevél)

Dr. Török István professzor szaktanári jelentése Kiss Pál prügnyi lelkipásztor theologiai doktori fokozat megszerzésével kapcsolatban beadott tudományos dolgozatáról (An 8316.)

Egy levélváltás margójára. (1974) (An. 4995.)

Egy vezércikkről. (1983) (An. 6952.)

Egyházunk bizonyágtétele. (1964) (An. 5414.)

Elmélkedés a feltétlen szeretetről. (1973) (An. 4991.)

Fébé és Priszcilla kaphatna-e lelkészi ordinációt nálunk? (1978) (An. 5478.)

Gondfelhők az etika körül. (1985) (An. 7182.)

Hitvallásaink. (Kf. 4378/6.)

Hogyan tovább? (1984) (An. 6944.)

Hozzászólás – Péter János püspök úr és a Debreceni Theológiai Tanári Kar 1956. október 1-re tervezett tanácskozásán (An. 3725.)

Hozzászólás. Dr. Victor János: Egyházunk igehirdetésében és tanításában előtérbe helyezendő elemek című vitatételeihez. (1951) (An. 2894.)

Időszerű etikai kérdések – Felszólalás a Societas Ethica 1973. évi bécsi tanácskozásán, szept. 6-án. (Kézirat)

Ímé, én újjáalkotok mindent. (1967) (A Jel 21,5 magyarázata) (Kézirat)

János 3,1-21 (1982) (Igemagyarázat) (An. 6946.)

Jer. 23,28-29, Aki álomlátó. (1988) (Igemagyarázat) (Kézirat)

Jézus etikája. (1983) (An 6947.)

Karl Rahner: A hit alapjai. (1987) (Kézirat)

Keresztelési beszéd. (1983) (Kézirat)

Kisebbségben. (Diák bibliaóra) (1976) (Kézirat)

Költő Gyula lelkésztársamnak (Kézirat)

Levél Bárczay Gyula lelkésztársamhoz. (Kézirat)

Magánlevél 1975. márc. 14-i keltezéssel. (Kézirat)

Magánlevél 1980. jún. 16-ai keltezéssel – a megszólításból és a tartalomtól ítélve valószínűleg Vályi Nagy Ervinhez. (An. 6130.)

Magánlevél vitára bocsátott bizonyos „Teológiai Tétélekkkel” kapcsolatban, 1976. febr. 4-ei dátumozással

Magánlevél. (An. 6128.)

Magánlevél. (An. 6130.)

Mi a theologia? (Kf.4378/5)

Mikolai Elemér: A bűn és véték kapcsolatáról. (1978) (Kézirat)

Mit akart dokumentálni az „Ilyen az ember, egyedüli példány” c. dokumentumfilm? (1981) (An 6544.)

Mítoszfosztás? (1974) (Kézirat)

Fekete Péter és Kovács Tibor fegyelmi ügyében folytatott levelezés Péter János püspökkel. (An. 2889.)

Pongrácz József életútjának adatai. (An. 6957.)

Szabadság és szeretet. (1973) (An. 4992.)

Szabó László Ambrus dékán levele Kiss Pálnak. (An 8316.)

Széljegyzetek Németh Géza: A szolidaritás etikája c. dolgozatához. (1974) (An. 4993.)

Tájékoztató feleletek a holland református zsinati küldöttség kérdéseire. (1956) (An. 2892.)

Teológia. (1974) (An. 4994.)